Somatski frazemi u hrvatskom i ukrajinskom jeziku

Dugandžić, Ana

Doctoral thesis / Disertacija

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:573474

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu

Repository / Repozitorij:

ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Ana Dugandžić

SOMATSKI FRAZEMI U HRVATSKOM I UKRAJINSKOM JEZIKU

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2019.

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Ana Dugandžić

SOMATSKI FRAZEMI U HRVATSKOM I UKRAJINSKOM JEZIKU

DOKTORSKI RAD

Mentor:
dr. sc. Milenko Popović, prof. emeritus

Zagreb, 2019.

University of Zagreb

Faculty of Humanities and Social Sciences

Ana Dugandžić

SOMATIC IDIOMS IN THE CROATIAN AND UKRAINIAN LANGUAGES

DOCTORAL THESIS

Supervisor:
Milenko Popović, Emeritus Professor

Zagreb, 2019

SAŽETAK

Predmet istraživanja ovog rada su frazemi koji u svojem sastavu imaju naziv za dio tijela – somatski frazemi u hrvatskom i ukrajinskom jeziku, a detaljnoj analizi na razini značenja i sastava podvrgnuti su frazemi s komponentama *glava, oko* i *ruka*. Iako su općenito somatski frazemi vrlo brojni u frazeološkom korpusu i predmet su brojnih istraživanja u lingvistici, do sada nije provedena sustavna kontrastivna analiza somatskih frazema hrvatskoga i ukrajinskoga jezika.

Cilj je ovog istraživanja usporediti izabrani korpus hrvatskih i ukrajinskih frazema kako bi se utvrdilo što je zajedničko, a što specifično u značenju i strukturnoj organizaciji odabranih jedinica. Kontrastivni karakter analize omogućuje da se na najbolji način uoče specifičnosti izražavanja kako jezičnih pojava, tako i kulturnih sadržaja u uspoređivanim jezicima. Analiza je usredotočena na značenje i sastav frazema, a donosi se i komentar o njihovom podrijetlu i motiviranosti da bi se što jasnije uočila razlika u upotrebi tih frazema u dvama jezicima.

Istraživanje je potvrdilo pretpostavku o visokoj razini sličnosti somatskih frazema hrvatskoga i ukrajinskoga jezika, što je uvjetovano srodnošću jezika. Utvrđeno je da u hrvatskom i ukrajinskom jeziku ima mnogo oblikom istih, ili vrlo sličnih, somatskih frazema sa sastavnicama *glava, oko* i *ruka*, koji također imaju isto ili vrlo slično značenje u dvama jezicima. Razlog je tome to što je značenje somatskih frazema većinom povezano s prirodnim funkcijama koje dijelovi tijela obavljaju ili s njihovim drugim fiziološkim karakteristikama, pa stoga imaju univerzalni karakter. U drugim slučajevima značenje proizlazi iz gesta ili drugih neverbalnih elemenata, koji su često kulturno uvjetovani. To daje osnovu za tvrdnju da se semantika razvila na istom ili vrlo sličnom poimanju tjelesnih fenomena kod dvaju naroda. Također, pokazalo se da somatska sastavnica u frazemima nije u potpunosti desemantizirana, nego naziv dijela tijela, kao i njegova simbolika, u velikom broju slučajeva utječe na formiranje cjelokupnog značenja frazema.

Ključne riječi: somatska frazeologija, somatizam, hrvatski jezik, ukrajinski jezik, glava, oko, ruka

ABSTRACT

In their contemporary meaning and form, idioms express the way man created the world around himself and are therefore linguistic symbols that expose the transformation of objective circumstances and the natural world into that which constitutes the concept of culture. Through each individual component in its structure and through its connotative components, the overall meaning of an idiom demonstrates the way man understands nature and intimate and broader social relationships; how one sees himself and his "Me", which, moreover, expresses emotion and judgement, and hence man's relationship with everything that unfolds around him. Taking these facts into account, it can be asserted that the idiom is a linguistic unit that represents the mental and spiritual world of man, and thus the groups of individuals who form one nation, and provides moral guidelines for the whole of society. Such an understanding of idioms allows for the understanding of how culture and language interact through the analysis of their semantics and structural form.

The phraseological framework uncovers ancient mythological collective imagery on the structure of the universe, to which man has largely attributed his own characteristics, transmitting how he sees himself and his self-awareness – including how he views parts of his own body – onto objects and phenomena in an objective world.

The subject of this research is idioms which include the name of a body part in their compositions, i.e. somatic phrases, in Croatian and Ukrainian. Idioms which include *the head*, *the eye* and *the hand* are subjected to a detailed structural and semantical analysis. Although in general there are many somatic phrases in the phraseological corpus and they have been subject to numerous researches in linguistics, no systematic contrastive analysis of Croatian and Ukrainian somatic idioms has been carried out as of yet.

The aim of this research is to compare the chosen corpus of Croatian and Ukrainian idioms in order to determine what is common and what is specific in the semantic and structural organization of the selected units, and so this analysis is of a contrastive character. Taking into account the achievements of contemporary linguistics, which is most developed in the psycho-cognitive and linguistic cultural context and which is aimed at seeking the essence of the ways and mechanisms of the verbalization of the underlying mental models thus beginning with axioms

about the connection between language and culture, a contrastive research allows to best perceive the specificity of expression as a linguistic phenomenon, as well as cultural terms, in the compared languages.

The research was carried out on an idiom corpus which was collected from general and phraseological monolingual and bilingual Croatian and Ukrainian dictionaries and from the available Croatian and Ukrainian monographs and doctoral dissertations in which somatic phraseology is the central subject. The idioms are primarily analysed from a semantic point of view, however their structure has been taken into account as well.

The second chapter is devoted to defining somatism and somatic phraseology, to presenting the linguistic research which it was the subject of, as well as a description of the main features and certain specifics of idioms with a somatic component. The reasons for the frequency of somatic idioms in the general physiological corpus are also explained. Furthermore, also considered is the fact that a large number of somatic idioms are based on non-verbal communication, gestures and facial expressions, whereby an incomplete desemantization is inferred, this being characteristic to a much greater extent for somatic idioms rather than for other idioms such as polysemy, which is also characteristic for this group of idioms.

The third chapter sets forth a representation of symbolic meanings and ancient concepts in the image of the world and of mythology about the human body itself and of its individual parts. The role of the symbolism of somatisms in the formation of the meaning of somatic idioms is also examined. An emphasis is placed on selected body parts – the head, the eye and the hand – which have developed the most symbolic meanings given their nature and functions and therefore get the highest nomination in language; this is best seen in phraseology, since phraseology expresses complex symbolic meanings.

The fourth chapter is the central part of this paper and it provides a structurally-semantic analysis of idioms alluding to the eye, the hand and the head in Croatian and in Ukrainian. These somatisms were chosen because of the extremely high number of idioms they belong to. The collected idioms with specific somatisms are divided into semantic groups and are contrastively analysed in two languages; a comparison is made of their similarities and differences at the level of the components present in the overall meaning of the expression as well as of the formal characteristics essential to expressing meaning, which include certain grammatical component

categories, or a possible variation in the component composition. The analysis focuses on the meaning and composition of idioms, but also sets forth on the origin and motivation of meanings if they have a significant influence on the meaning of the idioms or on the differences in their usage in the two languages. The idioms' division into distinct semantic groups allows to see the development of somatic meanings in such a way that each one of the three somatic phenomena originates from the physiological characteristics or functions of the corresponding body part, and the development of the meaning of the somatism itself can be traced through the meaning of the idiom. Such an approach allows for the precise identification of similarities and differences in meanings as well as their development in two languages. After the analysis of the idioms with each of the mentioned somatisms in their composition, there is a brief summary of the results and knowledge on the manner in which the understanding of the human body in a naïve view of the world is embodied in the perception of body parts – in this case, the eye, the head and the hand – and the influence of these notions on the meaning of the idiom. Furthermore, the groups largest in terms of their meaning are presented, and common phenomena at the level of semantics and structure in idioms in both languages are highlighted.

This research has confirmed the premise on the similarity of somatic idioms in Croatian and in Ukrainian. It was established that in Croatian and Ukrainian there are many forms of the identical or very similar somatic idioms alluding to *the head*, *the eye* or *the hand* which have the same or a very similar meaning in both languages. This is due to the fact that the semantics of somatic idioms are mostly associated with the natural functions that those body parts perform or stem from gestures and facial expressions, which are also often natural bodily reactions; hence, the semantics developed according to both peoples' identical or very similar understanding of bodily phenomena. In light of this, we can see that the somatic component is not completely desemanticized; rather somatism, as well as its symbolism, in a large number of cases affects the formation of the complete semantics of the idiom. The observation of the semantics of idioms has pointed to the development of the meaning of those very semantics, from the basic, to the transmitted, to the further formation of the meaning of multicomponent language units that they are components of in both languages, in a similar course. Often, transmitted meanings correspond, and only rarely does the course of development of meaning differ completely in the two languages. A large number of analysed idioms have emerged from the description of body parts, gestures or facial expressions, and hence have numerous meanings: the literal meaning of the syntagm that marks the physical movement,

followed by the meaning of the idiom, of which there can be many, depending on the metaphorical processes involved.

A list of literature and lexicographic sources which the author has listed in alphabetical order and which serves to identify the cited and consulted sources used in the development of this paper is included at the end of the paper.

The aim of this research is to contribute to the phraseological research and contrastive phraseology of Croatian and Ukrainian. Since to date there has not been a paper which systematically analyses the somatic phraseology of the mentioned languages, this work also contributes to somatic phraseology in general. In addition, the research carried out provides practical use in teaching Croatian and Ukrainian as foreign languages, as well as in translation.

Keywords: somatic phraseology, somatism, Croatian language, Ukrainian language, the head, the eye, the hand

SADRŽAJ

UVOD ……..…….. 1

1. TEORIJSKE OSNOVE ……... 4

1.1. Povijest i suvremene tendencije frazeologije ……..…….. 4

1.1.1. Povijesni razvoj frazeologije kao jezikoslovne discipline …….……..... 4

1.1.2. Povijest frazeologije u Hrvatskoj ……..…….…..……... 6

1.1.3. Povijest frazeologije u Ukrajini …….……...…… 9

1.1.4. Lingvokulturološki aspekt proučavanja frazeologije i antropocentrizam ... 11

1.1.4.1. Lingvokulturološki aspekt proučavanja frazeologije ..……..... 11

1.1.4.2. Antropocentrizam kao glavna smjernica suvremenih lingvističkih istraživanja ……. 13

1.1.5. Kontrastivna frazeologija …… 14

1.2. Frazem kao jezična jedinica ……. 19

1.2.1. Pojam frazema ……. 19

1.2.2 Semantička klasifikacija frazema …….…… 21

1.2.3. Opseg i struktura frazema ……. 22

1.2.3.1. Frazemi minimalni parovi…….. 23

1.2.3.2. Frazemi skupovi riječi ……... 23

1.2.3.3. Frazemi s rečeničnom strukturom …….…… 23

1.2.3.4. Frazemi polusložnice…….……...…. 24

1.2.4. Sintaktička funkcija i kategorijalno značenje frazema ……..... 24

1.2.4.1. Imenički frazemi …….…... 24

1.2.4.2. Glagolski frazemi …….. 25

1.2.4.3. Priložni frazemi ……... 26

1.2.4.4. Pridjevski frazemi …….…… 26

1.2.4.5. Uzvični frazemi …….……..... 26

1.2.4.6. Frazemske rečenice ……...…….…….. 27

2. SOMATSKA FRAZEOLOGIJA ……... 28

2.1. Somatizmi i somatski frazemi u lingvističkim istraživanjima …….. 28

2.2. Istraživanje somatske frazeologije u hrvatskom i ukrajinskom jezikoslovlju …. 30

2.3. Specifična obilježja somatske frazeologije ……..…… 31

3. SIMBOLIKA DIJELOVA TIJELA U KULTURI I JEZIKU ……..…… 37

3.1. Značaj kulturnih simbola ……..……... 37

3.2. Simbolika tijela u kulturi i jeziku ……..…….. 38

3.3. Simbolika glave ……..…… 41

3.4. Simbolika oka ……..……... 43

3.5. Simbolika ruke ……..……. 45

4. FRAZEMI SA SOMATIZMIMA *GLAVA, OKO* I *RUKA* U HRVATSKOM I UKRAJINSKOM JEZIKU ……..…… 48

Uvod u poglavlje ……. 48

4.1. Frazemi sa somatizmom *glava* …… 51

4.1.1. Frazemi koji se odnose na mentalne procese ……. 53

4.1.2. Frazemi koji se odnose na stanja …… 61

4.1.3. Frazemi koji se odnose na emocije ……. 68

4.1.4. Frazemi koji se odnose na ljudske osobine …… 73

4.1.5. Frazemi koji se odnose na društvene odnose …….. 82

4.1.6. Frazemi koji se odnose na apstraktne pojmove …….. 93

4.1.7. Rezultati analize frazema sa somatizmom *glava* ……..…… 98

4.2. Frazemi sa somatizmom *oko* …….. 101

4.2.1. Frazemi koji se odnose na osnovnu funkciju oka – vid ……..……... 104

4.2.2. Frazemi koji se odnose na fiziološka stanja ……...……. 119

4.2.3. Frazemi koji se odnose na mentalne procese ……..…… 125

4.2.4. Frazemi koji se odnose na emocionalna stanja ……..…… 129

4.2.5. Frazemi koji se odnose na društvene odnose ……..…… 137

4.2.6. Frazemi koji se odnose na ljudske osobine ……..……... 152

4.2.7. Frazemi koji se odnose na apstraktne pojmove ……..…… 157

4.2.8. Rezultati analize frazema sa somatizmom *oko* ……..……..… 162

4.3. Frazemi sa somatizmom *ruka* ……... 165

4.3.1. Frazemi koji se odnose na fizičke radnje ……..…….. 168

4.3.2. Frazemi koji se odnose na fiziološke karakteristike i stanja ……...…… 177

4.3.3. Frazemi koji se odnose na društvene odnose ……..…… 179

4.3.4. Frazemi koji se odnose na ljudske osobine ……...….. 210
4.3.5. Frazemi koji se odnose na emocionalna stanja ……..…. 216
4.3.6. Frazemi koji se odnose na apstraktne pojmove …… 220
4.3.7. Rezultati analize frazema sa somatizmom *ruka* ……... 226

ZAKLJUČAK ……... 229

LITERATURA …….. 233

ŽIVOTOPIS I POPIS OBJAVLJENIH RADOVA ……... 249

UVOD

U suvremenom značenju i u obliku frazema izražava se način na koji čovjek osmišljava svijet oko sebe, dakle frazemi su jezične jedinice koje ekspliciraju pretvaranje objektivnih okolnosti i prirodnog svijeta u ono od čega se sastoji pojam kulture. Cjelokupno značenje frazema kroz svaku pojedinačnu komponentu u njegovoj strukturi, kroz konotativne sastavnice, prikazuje način na koji čovjek shvaća prirodu, uže međuljudske i šire društvene odnose, kako vidi sebe i svoje „ja", koje, štoviše, izražava emocije i ocjenu, dakle i odnos čovjeka prema svemu što se događa oko njega. Uzevši u obzir ove činjenice, možemo tvrditi da je frazem jezična jedinica koja predstavlja mentalno-duhovni svijet čovjeka, pa onda i skupine pojedinaca koji formiraju jedan narod, te zadaje moralne i etičke smjernice cijelom društvu. Takvo shvaćanje frazema dozvoljava da se analizom njegove semantike i strukturnog oblika pronađe način na koji uzajamno djeluju kultura i jezik.

U frazeološkoj slici mogu se otkriti prastare mitološke kolektivne predodžbe o univerzumu kojem je čovjek u velikoj mjeri dao vlastite karakteristike, prenijevši viđenje sebe i svijest o sebi – uključujući i o dijelovima vlastitog tijela – na predmete i pojave u objektivnom svijetu.

Predmet istraživanja ovog rada su frazemi koji u svojem sastavu imaju naziv za dio tijela, tzv. somatski frazemi, u hrvatskom i ukrajinskom jeziku, a detaljnoj analizi na razini semantike i strukture podvrgnuti su frazemi sa sastavnicama *glava*, *oko* i *ruka*. Iako su općenito somatski frazemi vrlo brojni u frazeološkom korpusu i predmet su brojnih istraživanja u lingvistici, do sada nije provedena sustavna kontrastivna analiza somatskih frazema hrvatskog i ukrajinskog jezika.

Cilj je ovog istraživanja usporediti izabrani korpus hrvatskih i ukrajinskih frazema kako bi se utvrdilo što je zajedničko, a što specifično u semantici i strukturnoj organizaciji odabranih jedinica, pa stoga analiza ima kontrastivni karakter. Uzimajući u obzir postignuća suvremene lingvistike koja se najviše razvija u psihokognitivnom i lingvokulturološkom kontekstu, i koja je usmjerena na traženje suština za načine i mehanizme verbalizacije dubinskih mentalnih modela pa tako polazi od aksioma o povezanosti jezika i kulture, kontrastivno istraživanje omogućuje da se na najbolji način uoče specifičnosti izražavanja kako jezičnih pojava, tako i kulturnih sadržaja u uspoređivanim jezicima.

Istraživanje je provedeno na korpusu frazema (ukupno 1407 frazema, od toga 577 hrvatskih i 830 ukrajinskih) prikupljenih iz općih i frazeoloških jednojezičnih, dvojezičnih i višejezičnih

rječnika hrvatskog i ukrajinskog jezika te dostupnih hrvatskih i ukrajinskih monografija koje se bave somatskom frazeologijom. Za hrvatski jezik izvori su bili *Hrvatski frazeološki rječnik* (HFR, 2014), *Rječnik hrvatskih somatskih frazema* (RHSF, 2012), *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika* (FRHSJ, 1982), *Hrvatski frazeološki rječnik* (HFRR, 2003), *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema* (HSRPF, 2006) i *Etymologicon* (E, 2006), a određeni broj frazema koji nisu uvršteni u navedene rječnike provjeren je u korpusima i bazama. Za ukrajinske frazeme izvori su bili *Словник фразеологізмів української мови* (SFUM, 2003), dvosveščani *Фразеологічний словник української мови I, II* (FSUM1, 1993; FSUM2, 1993) i *Словник української мови* u 11 svezaka (SUM1–SUM11, 1970–1980). Izvor za oba jezika bio je i *Hrvatsko-rusko-ukrajinski frazeološki rječnik* (HRUFR, 1993).

Rad se sastoji od Uvoda, četiriju poglavlja, Zaključka te Popisa literature.

U prvom poglavlju – Teorijske osnove – iznose se teorijske postavke za frazeološka istraživanja i povijesni pregled razvoja frazeologije u hrvatskoj i ukrajinskoj lingvistici. Posvećuje se pažnja razdobljima u razvoju frazeologije od samih početaka do današnjih dana te tendencijama koje su prevladavale u pojedinim razdobljima. Prikazuje se izdvajanje frazeologije kao znanstvene discipline i definira se frazem kao njezina osnovna jedinica te se navode različiti pristupi proučavanju frazema. Razmatraju se semantička i strukturna obilježja frazema kao jezične jedinice, a posebice se izdvaja poimanje frazema u suvremenom lingvokulturološkom aspektu. Primjerima iz prikupljenog korpusa somatskih frazema ilustrira se struktura frazema i njihovo kategorijalno značenje. U nastavku poglavlja daje se prikaz razvoja kontrastivne frazeologije i njezini opći zadaci u dijakroniji i u kontekstu suvremenih lingvističkih tendencija.

Drugo poglavlje – Somatska frazeologija – posvećeno je definiranju somatizama i somatske frazeologije, te prikazu lingvističkih istraživanja kojima je ona predmet, kao i prikazu glavnih obilježja i pojedinih specifičnosti frazema kojima je jedna od sastavnica somatizam. Pojašnjavaju se razlozi učestalosti somatskih frazema u općem frazeološkom korpusu. Nadalje, razmatra se činjenica da se veliki broj somatskih frazema temelji na neverbalnoj komunikaciji, gestama i mimici, čime se tumači nepotpuna desemantizacija koja je za somatske frazeme karakteristična u mnogo većoj mjeri nego za ostale frazeme, kao i polisemija, također karakteristična za ovu skupinu frazema.

U trećem se poglavlju – Simbolika dijelova tijela u kulturi i jeziku – donosi prikaz simboličkih značenja i davnih predodžbi u slici svijeta i mitologiji o samom ljudskom tijelu i

njegovim pojedinim dijelovima te se ispituje uloga simbolike dijelova tijela u formiranju značenja somatskih frazema. Poseban naglasak stavlja se na odabrane dijelove tijela: glavu, oko i ruku koji su, s obzirom na njihovu prirodu i funkcije, razvili najviše simboličkih značenja pa je stoga za njih karakterističan veliki metaforički potencijal što se odražava u leksiku, a još više u frazeologiji, budući da frazeologija izražava složene simboličke sadržaje.

Četvrto poglavlje – Frazemi sa somatizmima *glava, oko* i *ruka* u hrvatskom i ukrajinskom jeziku – središnji je dio ovog rada koji donosi analizu frazema sa sastavnicama *glava, oko* i *ruka* u hrvatskom i ukrajinskom jeziku koja obuhvaća njihovu semantiku i strukturne oblike. Ovi somatizmi izabrani su zbog iznimno velike brojnosti frazema kojima su sastavnice. Prikupljeni frazemi s pojedinim somatizmom grupiraju se u značenjske skupine i kontrastivno analiziraju u dvama jezicima – uspoređuju se njihove sličnosti i razlike na razini komponenata prisutnih u cjelokupnom značenju izraza, ali i formalnih karakteristika bitnih za izražavanje značenja koje uključuju određene gramatičke kategorije sastavnica, ili moguću varijativnost u sastavu. Analiza se fokusira na značenje i sastav frazema, a donosi se i komentar o njihovom podrijetlu i motiviranosti da bi se što jasnije uočila razlika u upotrebi tih frazema u dvama jezicima. Izdvojene semantičke skupine frazema omogućuju da se shvati razvoj značenja somatizama na način da se za svaki od tri somatizma polazi od njegovog izražavanja fizioloških karakteristika ili funkcija odgovarajućeg dijela tijela te se kroz značenje frazema prati razvoj značenja i samog somatizma. Ovakav pristup dozvoljava precizno utvrđivanje sličnosti i razlika u značenjima, kao i njihovom razvoju u dvama jezicima. Nakon analize frazema sa svakim od navedenih somatizama u sastavu, ukratko se iznose dobiveni rezultati i spoznaje o tome na kakav se način shvaćanje tijela čovjeka u naivnoj slici svijeta realizira u poimanju dijelova tijela – u ovom slučaju, oku, glavi i ruci te o utjecaju tih shvaćanja na značenje frazema. Nadalje, prikazuju se značenjski najbrojnije skupine i izdvajaju se zajedničke pojave na razini semantike i strukture u frazemima obaju jezika.

Na kraju rada nalazi se popis literature i leksikografskih izvora u kojem su autori navedeni abecednim redom, a koji služi za identifikaciju citiranih i konzultiranih izvora korištenih u izradi ovog rada.

1. TEORIJSKE OSNOVE

1.1. Povijest i suvremene tendencije frazeologije

1.1.1. Povijesni razvoj frazeologije kao jezikoslovne discipline

Frazeologija se kao znanstvena jezikoslovna disciplina razvija početkom 20. stoljeća. Početak njenog formiranja povezuje se s imenom švicarskog stilista Charlesa Ballyja koji je u svojim dvjema knjigama (*Précis de stylistique*, 1905 i *Traité de stylistique française*, 1909) objasnio da bit frazema leži u semantičkoj oznaci, tj. prema njemu, možemo reći da je pred nama frazem ako u nekoj sintagmi svaka jedinica djelomično ili u cijelosti izgubi svoje značenje i jedino cjelokupna sintagma ima jasan smisao (Užčenko, Užčenko 2007: 9).

Intenzivno bavljenje frazeologijom bilo je najizraženije u bivšem Sovjetskom Savezu, prvenstveno u vezi s ruskim jezikom, i istočnoeuropskim zemljama, pa se može smatrati da se frazeologija tamo i formirala kao samostalna disciplina, a najznačajniji za njezin razvoj bio je V. V. Vinogradov, koji 40-ih godina 20. stoljeća, na temelju ideja C. Ballyja, razrađuje vlastitu koncepciju. Prema njemu, ustaljenost frazema posljedica je njegove semantičke cjelovitosti. Vrlo značajne bile su njegova semantička klasifikacija frazema i razrada kategorija povezanosti značenja, kao i definiranje samog pojma frazema kao zasebne jezične jedinice. Vinogradov je, dakle, u nizu svojih članaka (1946, 1947, 1953) postavio osnovne pojmove frazeologije kao lingvističke discipline. Tijekom sljedećih četvrt stoljeća frazeologija je prošla intenzivno razdoblje svog klasičnog razvoja, u kojem je aktivno djelovao iznimno velik broj frazeologa, pripadnika tzv. vinogradovljeve škole. Među najvažnijima potrebno je spomenuti V. Arhangel'skog, O. Babkina, M. Šanskog, B. Larina, A. Kunina, J. Avaliani, L. Rojzenzona, V. Žukova (Užčenko, Užčenko 2007: 9–10). Kako navodi V. Telija (1996: 7), osnovni zadatak te škole bilo je izdvajanje leksičko-sintaktičkih karakteristika frazema nasuprot slobodnih sveza riječi te razgraničavanje značenja frazema kao nominativnih jedinica jezika od značenja riječi. U Ukrajini, gdje su jezikoslovci aktivno provodili frazeološka istraživanja od samih početaka razvoja frazeologije, značajan doprinos dali su L. Skrypnyk, L. Kolomijec', M. Dems'kyj, A. Ivčenko, O. Jurčenko, V. Užčenko, F. Medvedjev, G. Udovyčenko i dr.

Dakle, sovjetska frazeološka škola postaje vodeća u svijetu, a od šezdesetih godina 20. stoljeća proučavanje frazeologije postaje sve značajnije i u ostalom dijelu Europe.

Sredinom sedamdesetih i početkom osamdesetih godina 20. stoljeća nastupa kriza strukturno-semantičke paradigme, budući da se sustavno-klasifikacijski pristup proučavanju jezika istrošio. Ovo je razdoblje povezano s tendencijom proučavanja frazeološkog materijala u funkcionalnom i komunikacijskom aspektu, tj. proučava se funkcioniranje frazema među drugim jedinicama.

V. Telija (1996: 8) ističe da je ta promjena uvjetovala usmjeravanje pažnje na sastav značenja jedinica, osobito onih koje čine pragmatički aspekt značenja, pa time i na ulogu koju kod njih igra pozadinska slika ne samo kao osnova za značenje frazeološke nominacije, nego i kao glavna nit njihovog funkcioniranja u jeziku.

Spoznaja neophodnosti opisa frazema u jezičnoj upotrebi i potraga za metodama njihovog opisa čine bit „neklasičnog razdoblja" razvoja frazeologije, kako ga naziva V. Telija. To je razdoblje povezano s preispitivanjem Vinogradovljeve koncepcije budući da se u tom razdoblju nije istraživao problem veze frazeologije i govora. B. Barčot (2017: 19) napominje da se termin frazeologija tada počeo upotrebljavati većinom isključivo za idiome, a kao najvažnije predstavnike u ovom razdoblju navodi A. I. Fedorova, E. I. Dibrovu i A. M. Melerovića.

Nakon ovih dvaju razdoblja u kojima je frazeologija utvrđena kao samostalna disciplina, došlo je vrijeme za postavljanje novih perspektiva u istraživanju znakovne prirode frazema u svim oblicima njihovih pojava u živom govoru (Telija 1996: 8).

Preokret u lingvističkoj svijesti u smjeru kognitivizma kao opće znanstvene tendencije pred kraj 20. stoljeća potaknuo je formiranje novog razdoblja u razvoju frazeologije. Pokrenut je iznimno velik broj istraživanja frazema u vezi s izvanjezičnim čimbenicima, koji je rezultirao i najnovijim pristupima u proučavanju frazema u širokim psihokognitivnim te lingvokulturološkim aspektima. Kako naglašava O. Levčenko (2005: 6), kognitivna istraživanja frazema omogućuju razumijevanje mehanizama mnogih mentalnih procesa te otkrivaju dublje mentalne strukture koje prethode korištenju jezika, jer je specifičnost kognitivnog istraživanja i njegovog metajezika u tome što se ne razdvajaju pojave jezičnog i nejezičnog plana.

U proučavanju frazeološkog sustava postalo je neizostavno korištenje podataka iz drugih znanstvenih disciplina (kulturologije, antropologije, etnografije, itd.), kao i koncepata i metodoloških postupaka iz rubnih lingvističkih smjerova i struja – semasiologije, onomasiologije,

kognitivne lingvistike, etnolingvistike i lingvokulturologije, teorije komunikacije i sl. Postignuća i teoretske postavke tih smjerova omogućuju korištenje novih pristupa u analizi frazeološke nominacije, u istraživanju osobitosti kulturnog kodiranja u frazeotvorbi i prikazu funkcionalne prirode frazema u jeziku i govoru (Petrovs'ka 2014: 9). Prema mišljenju O. Selivanove, metodološki eklektizam lingvistike XXI. stoljeća nije pokazatelj krize, nego rezultat potrage za novim višefokusnim spoznajnim prostorom (Selivanova 2004: 5–7).

Dakle, suvremena istraživanja, usmjerena na razna pitanja frazeološkog korpusa, nastavljaju se na kognitivno-kulturološke paradigme. Istraživanje frazeologije u današnje vrijeme većinom predviđa korištenje lingvokulturoloških pristupa (N. Arutjunova, G. Brutjan. L. Kovaljova, O. Kubrjakova, O. Levčenko, V. Mokijenko, O. Selivanova, V. Telija, Ž. Fink, B. Barčot, A. Hrnjak i dr.), koji se odnose na proučavanje međuodnosa između frazema i znakova kulture te aktualiziraju značenja sustava etalona, stereotipa i simbola tijekom istraživanja nacionalno-kulturnih specifičnosti frazeološkog fonda jezika. Ta analiza podrazumijeva interpretaciju frazema kao jezičnih i, u isto vrijeme, kulturnih znakova (Levčenko, 2005; Selivanova, 2004).

1.1.2. Povijest frazeologije u Hrvatskoj

Rana hrvatska frazeologija razvijala se na ruskoj frazeološkoj tradiciji, a njezini počeci sežu u sedamdesete godine prošlog stoljeća, kad je A. Menac počela izdavati radove posvećene hrvatskoj frazeologiji, a zatim je uspoređivati s frazeologijama drugih jezika, najčešće ruskom. Početkom frazeoloških istraživanja u hrvatskoj lingvistici može se smatrati članak A. Menac *O strukturi frazeologizma* (1970/1971), a uz nju kao najznačajnijeg u samim začecima hrvatske frazeologije treba spomenuti još J. Matešića, istaknutog jezikoslovca i urednika prvog jednojezičnog *Frazeološkog rječnika hrvatskoga ili srpskog jezika* koji je izašao već 1982. godine.

A. Menac suautorica je i urednica prvog velikog dvojezičnog frazeološkog rječnika u bivšoj Jugoslaviji – dvosveščanog *Rusko-hrvatskog ili srpskog frazeološkog rječnika* iz 1979./80. (A. Menac (urednica), T. Korać, M. Popović, M. Skljarov, R. Venturin, R. Volos), koji je izašao čak i prije spomenutog Matešićevog.

A. Menac pokrenula je seriju *Malih frazeoloških rječnika* u suautorstvu s drugim jezikoslovcima, a prvi je bio upravo *Hrvatskosrpsko-rusko-ukrajinski frazeološki rječnik* u suautorstvu s R. Trostinskom. Serija je izlazila od 1985. do 1998. godine i sastoji se od niza dvojezičnih ili trojezičnih rječnika: Menac, A., Trostinska R. I. *Hrvatskosrpsko-rusko-ukrajinski frazeološki rječnik* (1985); Menac, A., Sesar, D., Kuchar, R. *Hrvatskosrpsko-češko-slovački frazeološki rječnik* (1986); Menac, A., Pintarić, N. *Hrvatskosrpsko-poljski frazeološki rječnik* (1986); Menac, A., Vučetić, Z. *Hrvatskosrpsko-talijanski frazeološki rječnik* (1988); Menac, A., Blaževac, K. *Hrvatskosrpsko-francuski frazeološki rječnik* (1988); Menac, A., Rojs, J. *Hrvatsko-slovenski frazeološki rječnik* (1992); Cvjetković-Kurelec, V. *Hrvatsko-novogrčki frazeološki rječnik* (1994); Bricko, M., Salopek, D., *Hrvatsko-grčki frazeološki rječnik* 1994); Novaković, D., Perić, O., Tajčević, L., Vratović, V., *Hrvatsko-latinski frazeološki rječnik* (1994), a drugo izdanje imali su *Hrvatsko-rusko-ukrajinski frazeološki rječnik* (1993), *Hrvatsko-talijanski frazeološki rječnik* (1995), *Hrvatsko-češko-slovački frazeološki rječnik s indeksom čeških i slovačkih frazema* (prošireno i dopunjeno izdanje, 1998).

Frazeologija je u Hrvatskoj s vremenom postala vrlo popularna i njome se počeo baviti sve veći broj jezikoslovaca koji analiziraju frazeme u okvirima općih tendencija, ali treba istaknuti da su za razliku od frazeologije u Sovjetskom Savezu, gdje su prevladavala istraživanja jednog jezika, kod nas frazeološka istraživanja od samih početaka bila većinom usmjerena na usporedbu s drugim jezicima. Dakle, hrvatski frazemi kao specifične jezične jedinice proučavaju se sa strukturnog, kategorijalnog, semantičkog, sintaktičkog aspekta, istražuje se njihovo podrijetlo, rasprostranjenost u određenim dijalektima i sociolektima, upotreba u različitim funkcionalnim stilovima, istražuju se frazemi pojedinih pisaca, način njihova transformiranja i mehanizmi nastajanja novih frazema, itd. Analiza se uglavnom usredotočuje na pojedine sastavnice frazema, značenjska polja i modeliranje koncepata.

Neki frazeolozi (M. Menac-Mihalić, M. Turk, B. Petrović, Lj. Kolenić, M. Moguš, J. Maresić, B. Kovačević i dr.) bave se analizom isključivo frazema hrvatskog jezika (standardnih, ali i dijalektnih frazema, frazema pojedinih pisaca), dok se drugi (Ž. Fink-Arsovski, N. Pintarić, I. Vidović Bolt, A. Hrnjak i dr.) usredotočuju na kontrastivne usporedbe s drugim, najčešće slavenskim, jezicima.

Uz brojne frazeološke znanstvene radove u novije vrijeme obranjen je i veći broj magistarskih i doktorskih disertacija na frazeološke teme, pa se može zaključiti da je frazeologija

u Hrvatskoj vrlo „živ" lingvistički pravac, što dokazuje iznimno veliku razinu aktivnosti *zagrebačke frazeološke škole*.

Prva monografija s frazeološkom tematikom bila je knjiga Ž. Fink-Arsovski *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra* (2002) u kojoj se sustavno obrađuje poredbenost u frazeologiji, a 2007. izašla je i knjiga *Hrvatska frazeologija* u kojoj su prikupljeni radovi A. Menac s frazeološkom tematikom objavljivani od 1971. do 2005. godine. Među izdanim monografijama izdvaja se *Hrvatski frazemi* od glave do pete B. Kovačević (2012) u kojoj autorica razrađuje hrvatske somatske frazeme, pa je stoga od ključne važnosti za našu temu.

Vrlo je aktivan i frazeografski rad na jednojezičnim i višejezičnim rječnicima, a tu u prvom redu treba naglasiti rad Ž. Fink-Arsovski koja kao autorica ili suautorica i urednica radi na više frazeoloških rječnika.

Tako je 2003. godine izašao *Hrvatski frazeološki rječnik* autora A. Menac, Ž. Fink-Arsovski i R. Venturina, prvi jednojezični frazeološki rječnik nakon Matešićevog.

Jedan od najvažnijih frazeografskih radova u novije doba u Hrvatskoj je *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema* (2006), autorice Ž. Fink-Arsovski na kojem su suautori i suradnici za druge slavenske jezike bili E. Kržišnik, S. Ribarova, T. Dunkova, N. Kabanova, I. Mironova Blažina, R. Trostinska, A. Spagińska Pruszak, I. Vidović Bolt, D. Sesar, M. Dobrikova i M. Kursar.

Godine 2014. izašao je novi veliki *Hrvatski frazeološki rječnik* autora A. Menac, Ž. Fink-Arsovski i R. Venturina, a potrebno je spomenuti i *Hrvatsko-engleski frazeološki rječnik / Croatian-English dictionary of idioms* D. Vrgoča i Ž. Fink Arsovski (2008), *Hrvatsko-ruski frazeološki rječnik* A. Menac, Ž. Fink Arsovski, I. Mironove Blažine i R. Venturina (2011) te *Rječnik hrvatskih animalističkih frazema* I. Vidović Bolt, B. Barčot, Ž. Fink-Arsovski, B. Kovačević, N. Pintarić i A. Vasung (2017).

Radovi hrvatske frazeologije pregledno su sabrani u *Bibliografiji hrvatske frazeologije* (2010) autorica Ž. Fink Arsovski, B. Kovačević i A. Hrnjak, u kojoj su popisani svi znanstveni i stručni članci, knjige, monografije, poglavlja, rječnici, doktorske disertacije, magisteriji, prikazi hrvatske frazeologije objavljeni u razdoblju od 1970. do 2009. godine, a uz knjigu je priložen CD s popisom svih frazema analiziranih u navedenim radovima.

Godine 2017. objavljeno je i elektroničko izdanje *Bibliografije hrvatske frazeologije, Frazeobibliografski rječnik* istih autorica, koje je dopunjeno radovima izdanima od 2010. do 2015.

godine i sastoji se od popisa frazeoloških i frazeografskih radova te popisa frazema analiziranih u tim radovima.

1.1.3. Povijest frazeologije u Ukrajini

Budući da je Ukrajina bila dio Sovjetskog Saveza, u kojem se, možemo reći, frazeologija i razvila kao samostalna disciplina, ukrajinski frazemi bili su predmet lingvističkih istraživanja od samih početaka. Na toj tradiciji zasnovana je i ukrajinska frazeologija koja se razvijala u više smjerova: proučavanje općih karakteristika ukrajinskih frazema, analiza frazema na materijalu jezika pojedinih pisaca, književnih žanrova i stilova, prijenos ukrajinskih frazema u druge jezike, izrada osnova za klasifikaciju frazema, istraživanje gramatičke organizacije frazema, povijesno-etimološke studije, prikupljanje i sistematizacija frazema (uključujući i dijalektne), izrada frazeoloških rječnika (Skrypnyk 1973: 3–4).

Prije službenih početaka frazeologije kao discipline, kako navode V. Užčenko i D. Užčenko (2007: 15), već u 19. stoljeću pojavljuju se radovi o ukrajinskom jeziku koje bismo danas mogli svrstati u frazeološke, a temelje se na etnografskim, folklorističkim, etnolingvističkim, općefilološkim i leksiko-frazeografskim radovima O. Potebnje i M. Sumcova, I. Franka i M. Kostomarova, M. Nomysa i P. Čubyns'kog i drugih.

U povijesti ukrajinske frazeologije, ali i frazeologije općenito, važno je naglasiti ulogu Oleksandra Potebnje (1835–1891). Mnogi aspekti frazeologije općenito, a naročito ukrajinske, bili su predmet pažnje ovog znamenitog ukrajinskog jezikoslovca, koji je ono što danas nazivamo frazemom nazivao *приповідка* ili *приказка*. Uz genetsko-povijesni pristup jezikoslovnim pojavama, pa tako i frazeologiji, Potebnja je jezične pojave proučavao u širokom kontekstu kulture, duhovnog života naroda (običaji, praznovjerja, obredi), pa njegove radove karakteriziraju široki povijesno-etnografski kontekst, duboko poznavanje mitologije i psihologije narodnog stvaralaštva, slavenske simbolike (Užčenko, Užčenko 2007: 32–37).

U 20. stoljeću ukrajinski frazeolozi počeli su razrađivati razne aspekte frazeologije: semantiku su proučavali B. Larin, L. Bulahovs'kyj, L. Aksent'jev, M. Alefirenko, J. Pradid, L. Jurčuk. Stilističkim aspektom bavili su se D. Barannyk, G. Jižakevyč, R. Zorivčak, I. Gnatjuk, V. Kalašnyk, V. Koptilov. Povijest, definiranje pojma frazema, kao i etimologija, bili su predmet

radova O. Gorbača, M. Dems'kog, A. Ivčenka, L. Kolomijec', F. Medvedjeva, L. Skrypnyk, J. Spryńčaka, J. Ševeljova, O. Jurčenka.

Krajem 20. i početkom 21. stoljeća aktualni postaju psihokognitivni i etnokulturni aspekt, čije su najznačajnije predstavnice u Ukrajini O. Selivanova, O. Levčenko i Lj. Savčenko.

Vrlo aktivno prikuplja se i obrađuje dijalektna (narodna, arealna) frazeologija kojoj pažnju posvećuju B. Larin, N. Babyč, S. Bevzenko, V. Laver, R. Minjajlo, M. Olijnyk, N. Romanjuk, G. Stupins'ka, G. Dobroljoža, N. Skorobagat'ko i dr.

Značajnija djela sustavnog proučavanja ukrajinske frazeologije uključuju monografije: *Фразеологія української мови* (1973) L. Skrypnyk, *Формування фразеологічного фонду української літературної мови (кінець XVIII - початок XIX ст.)* (1984) O. Jurčenka, *Українська фразеологія: Чому ми так говоримо* (1977; 1982) F. Medvedjeva, *Теоретичні питання фразеології* (1987) M. Alefirenka, *Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень)* (1997) J. Pradida, *Українська народна фразеологія: ономасіологія, ареали, етимологія* (1999) A. Ivčenka, *Нариси з української фразеології: Психокогнітивний та етнокультурний аспекти* (2004) O. Selivanove, *Фразеологія сучасної української мови* (2007) V. D. Užčenka i D. V. Užčenka, *Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект* (2005) O. Levčenko i *Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти* (2013) Lj. Savčenko.

Veliko značenje imaju i frazeografski radovi *Фразеологічний словник української мови* u dva toma (1993, autori: V. Bilonoženko, V. Vynnyk, I. Gnatjuk i dr.), *Словник фразеологізмів української мови* (2003, autori: V. Bilonoženko i dr.), *Російсько-український словник сталих виразів* (2000, urednik M. Nakonečnyj), *Русско-украинский и украинско-русский фразеологический тематический словарь. Эмоции человека* (1994) J. Pradida, a značajno je i bibliografsko djelo *Історія та етимологія української фразеології: Бібліографічний покажчик* (1864–1998) A. Ivčenka.

U posljednje vrijeme frazeologija se proučava vrlo aktivno, pa postoje brojni radovi iz svih navedenih aspekata proučavanja frazema, a obranjen je i velik broj disertacija na razne frazeološke teme.

1.1.4. Lingvokulturološki askpekt proučavanja frazeologije i antropocentrizam

1.1.4.1 Lingvokulturološki askpekt proučavanja frazeologije

Odnos između jezika i kulture stoljećima je fascinirao filozofe, pjesnike i lingviste. Još 1690. godine filozof John Locke primijetio je da u svakom jeziku postoji mnogo riječi za koje u drugim jezicima ne postoje riječi koje im odgovaraju. Kazao je da takve riječi, specifične za pojedini jezik, predstavljaju određene „složene ideje" koje su nastale iz „običaja i načina života" nekog naroda (prema Dirven et al., 2004: 127).

Isti uvid pojavio se kod njemačkih romantičara, prije svega Herdera i W. von Humboldta. Humboldt je razradio doktrinu unutarnjeg oblika jezika kao izraza individualnog pogleda na svijet nekog naroda, smatrajući da je jezik ljudska djelatnost koja je usko povezana s nacionalnom sviješću te je zato u jeziku prisutan spoj jezičnog karaktera s onime što je jezik preuzeo od karaktera nacije (Humboldt, 1985). Kasnije su te ideje ponovno utjelovljene u okviru Sapir-Whorfove hipoteze (Sapir, 1949).

U istraživanjima međusobnih veza jezika i kulture posebna pažnja pridaje se frazeologiji, budući da frazeološki fond jezika sadrži širok spektar znanja i poimanja etnosa o okolnom svijetu i mjestu samog čovjeka u tom svijetu, i, osim toga, „programiran" je za prenošenje etalona nacionalne kulture sljedećim generacijama (Petrovs'ka 2014: 9).

Kako je pisao još M. Gruševs'kyj početkom 20. stoljeća, ustaljeni izrazi pokazuju način na koji određeni narod misli, apstrahira, povlači paralele među životnim pojavama, pokazuju odnos prema moralno-etičkim, estetskim pojavama ljudskog društva. Oni odražavaju mentalitet, pogled na svijet, shvaćanje svijeta, odnose među osobama, odnos prema pravim i lažnim vrijednostima, pa se stoga frazeologija može smatrati svojevrsnom cjelovitom školom narodnog odgoja, psihološke pomoći i korekcije ponašanja osobe u kolektivu (Gruševs'kyj 1990: 27).

Praktički čitava suvremena frazeologija proučava frazeme u širokom ekstralingvističkom kontekstu (radovi V. Telije, A. Wierzbicke, V. Mokijenka, O. Levčenko). A. Wierzbicka (1999, 2001) navodi da frazemi predstavljaju pojmovne instrumente koji odražavaju prošlo iskustvo društva u vezi s djelovanjima i mislima o raznim stvarima na određene načine. Pritom je važno uzeti u obzir kumulativnu funkciju jezika, prema kojoj su jezične jedinice „skladište" znanja o

društvenoj stvarnosti, a jezik predstavlja sredstvo očuvanja kulturno-povijesnih informacija i predaje izvanjezičnog kolektivnog iskustva.

Naročitu važnost frazeološki sastav jezika dobio je u okvirima lingvokulturologije, integrativne grane suvremene lingivstike, koja istražuje kulturološke značajke, odnosno analizira utjecaje različitih kultura na svjetske jezike. Kako navodi B. Barčot (2017: 43), osnovna je zadaća lingvokulturologije otkriti mentalitet naroda i značajke njegove kulture kroz jezik, a objekt je ove discipline proučavanje uzajamna utjecaja jezika kao translatora kulturne informacije, zatim kulture s njezinim postavkama te čovjeka koji stvara tu kulturu upotrebljavajući jezik. Uzimajući u obzir samu prirodu frazema, oni su se pokazali kao jedinice od iznimnog značaja koje daju mogućnost da se uoče ili rekonstruiraju fragmenti mentalnih struktura određenog naroda, kroz koje se prikazuje način shvaćanja objektivne realnosti.

V. Telija je primijenila lingvokulturološki pristup na frazeologiju, shvaćajući ga kao interakciju dvaju različitih semiotičkih sustava, kulture i jezika. Kao osnovne zadaće i metodološke probleme istraživanja frazeološkog sastava jezika u kontekstu kulture navodi tri skupine pitanja. Prva je skupina povezana s definiranjem frazeologije kao najsamostalnijeg dijela nominativnog fonda jezika na kulturno-jezičnom planu. Za to je potrebno pronalaženje u samim frazemima vanjezičnih preduvjeta koji odgovaraju predmetnom svijetu kulture, te unutarnjih jezičnih načina koji su temelj frazeološke sposobnosti kulturne referencije, a naročito za oslikavanje crta kulture koje su karakteristične za određenu jezičnu zajednicu u znakovnom obliku. Druga skupina pitanja tiče se rasvjetljavanja podudaranja i razlika u metodama i rezultatima istraživanja i opisa kulturne semantike frazema koji se ostvaruju u okviru etnolingvističkog, lingvokulturološkog i kontrastivnog smjera u istraživanju međudjelovanja dvaju različitih predmetnih područja – jezika i kulture. Treća skupina pitanja uključuje probleme vezane za izdvajanje metodološke platforme zajedničke za jezik i kulturu, na temelju koje će se formirati metode proučavanja frazema koji nastupaju u funkciji sekundarnih znakova jezika kulture za mnoga pokoljenja i sudjeluju u prenošenju mentalnosti naroda koji govori nekim jezikom (Telija 1999: 13–14).

Novija istraživanja bave se procesima frazeologizacije, međusobnim odnosom objektivnog i subjektivnog čimbenika u značenju frazema, prisutnošću u komunikativnim procesima, ulogom u izražavanju, itd. Takva su istraživanja najvažniji zadatak frazeologije, kako je naglašavala V. Telija još 1996. godine. Tako je u slavenskoj frazeologiji vrlo aktualno i široko rasprostranjeno postalo proučavanje frazeološke nominacije kroz analizu i modeliranje mentalnog temelja frazema

s obzirom na kulturu izvornih govornika i razvoj jezika. Pritom se za frazeme u prvom redu smatra da imaju sposobnost kumulacije povijesnog i socijalno značajnog iskustva određene lingvokulturne zajednice, njegovog prijenosa sljedećim generacijama i identifikacije etnosvijesti i kulture njezinih članova.

O. Selivanova, koja stanje lingvistike u novije doba kvalificira kao poliparadigmatsko, „metodološki eklektično", što pojašnjava višedeterminantnošću samog jezika (Selivanova 2004: 5–7), karakterizira frazeološki fond jezika kao kulturno uvjetovanu znakovnu reprezentaciju u etnosvijesti internaliziranog svijeta s pripadajućom kategorizacijom, podkategorizacijom, diferencijacijom i integracijom (Selivanova 2004: 159). Među najvažnije vektore suvremenih frazeoloških istraživanja ubraja istraživanje odražavanja kulture naroda, njegovih običaja, obreda, vjerovanja, tradicionalnih predodžbi, mitova u procesima stereotipizacije etničkih predodžbi o čovjeku, njegovoj okolini i unutarnje refleksivno iskustvo koji se odražavaju u frazemima; opis pravilnosti znakovne reinterpretacije kulturnih kodova etnosa u frazeološkom sustavu; iskazivanje vrijednosnih orijentacija naroda koje su fiksirane u frazeološkim nominacijama i njihovoj znakovnoj dinamici, utvrđivanje mehanizama očuvanja i prenošenja znanja frazeološkim sustavom jezika (Selivanova 2004: 8).

1.1.4.2. Antropocentrizam kao glavna smjernica suvremenih lingvističkih istraživanja

Suvremena znanost, a naročito lingvistika, postavili su u središte pažnje čovjeka u svim vidovima njegove djelatnosti, a to je uvjetovalo glavne zadatke mnogih novijih znanstvenih smjerova i struja. Antropocentrizam isto tako postaje jednim od vodećih principa u lingvistici te metodološkim temeljem za lingvistička istraživanja pred kraj 20. stoljeća, razdoblju za koje je karakteristična orijentacija na prijelaz prema dubinskom znanju putem cjelovitog razumijevanja jezika kao antropocentričnog fenomena (Postovalova 1999: 25). N. V. Masaljeva (2010: 3) napominje da je antropocentrična paradigma u lingvističkim istraživanjima dovela do prijelaza s imanentne lingvistike na antropološku lingvistiku: fokus jezičnih problema prelazi na stranu čovjeka. U centar pažnje postavlja se čovjek kao izvorni govornik jezika koji istodobno i producira jezik (Pokrovskaja 2003: 11), a lingvistička istraživanja polaze od dvije neodvojivo povezane činjenice – utjecaja čovjeka na jezik i utjecaja jezika na čovjeka i kulturu (Postovalova 1999: 25).

U jezikoslovnim istraživanjima antropocentrični pristup predviđa proučavanje jezičnih procesa prije svega u vezi s kulturnim i povijesnim životom naroda, njegovim psihološkim i društvenim postojanjem kroz kognitivne strukture. Kognitivne strukture određuju put razumijevanja objektivne stvarnosti i utječu na odabir jezične forme. Smatra se da se pri tvorbi nove jezične nominacije često uključuje mehanizam slikovno-asocijativnog načina mišljenja. Taj mehanizam sastoji se od sposobnosti stvaranja analogija i jednakosti među pojmovima iz raznih sfera i izvlačenja određenog smisla. Unutarnja karakteristika tog mehanizma je konceptualna metafora koja je instrument za izražavanje ideja pomoću jezika (Barcelona, 2002; Stanojević 2014). Konceptualna metafora temeljna je struktura kognicije i omogućuje razumijevanje stvarnosti u pojmovima koji su nastali kao posljedica spajanja ranijeg senzomotoričkog iskustva čovjeka i kulturno specifičnih modela koji su stvoreni u kolektivnoj svijesti (Barcelona 2002: 211), a jezična metafora je njezin površinski prikaz, svojevrsni ključ za razumijevanje konceptualne metafore i putem nje – način shvaćanja mišljenja, koji kao svoju glavnu metodu koristi izjednačavanje okoline i čovjeka.

U frazeologiji se takav pristup odrazio u proučavanju frazema u širokom lingvokulturološkom aspektu, kako navodi V. Postovalova, u aspektu sudjelovanja jezika u stvaranju duhovne kulture u formiranju jezika (Postovalova 1999: 25), što predviđa širenje same navedene sfere proučavanja.

1.1.5. Kontrastivna frazeologija

Među velikim brojem frazeoloških istraživanja posebno se ističe kontrastivno proučavanje frazema u različitim jezicima, koje zauzima sve aktivniju poziciju kroz povijest frazeologije. Prvi se radovi pojavljuju pred kraj šezdesetih godina 20. stoljeća, premda počeci formiranja same kontrastivne lingvistike sežu više od sto godina unazad, i u slavenskom jezikoslovlju povezuju se s imenima A. Vostokova, O. Potebnje, F. Korša i dr.

Službenim početkom kontrastivne lingvistike uglavnom se smatra rad R. Lado *Linguistics across cultures: Applied linguistics for language teachers* iz 1957. godine.

V. Gak formira osnovne opće zadatke kontrastivne lingvistike na sljedeći način: kontrastivno istraživanje pokazuje zajedničke crte i razilaženja u korištenju jezičnih alata u raznim

jezicima, omogućuje prikazivanje osobitosti svakog od uspoređivanih jezika, daje mogućnost da se predvidi i riješi neželjena interferencija, stvara snažnu lingvističku bazu teorije prevođenja, daje materijal za tipologiju, otkrivanje univerzalija (Gak 1989: 9). Dakle, kontrastivno istraživanje je upravo onaj instrument koji razotkriva i uočava specifične pojedinosti u izražavanju smislova u svakom konkretnom jeziku (Levčenko 2005: 5).

U dosadašnjim istraživanjima i tumačenjima pri usporedbi frazema različitih jezika koriste se različiti teorijski pristupi. Kako pišu D. Ajdačić i L. Nepop-Ajdačić, dok su se formalni pristupi proučavanja gramatičkog i sintaktičkog sastava frazema mogli koristiti i bez navođenja osobitosti pojedinih jezika, suvremeni povijesno-kulturološki i diskurzivni pristupi oslanjaju se na specifičnosti međudjelovanja jezične slike svijeta, spoznajno-kognitivnih, receptivnih procesa i konkretnih jezičnih oblika u okvirima kulture (Ajdačić, Nepop-Ajdačić 2015: 7–8).

O. Levčenko (2005: 4) naglašava da je u kontekstu suvremenih istraživanja važno spojiti metode kognitivne lingvistike i kontrastivne metode te iskoristiti postignuća semiotike čiji su predstavnici R. Bart, U. Eco, J. Lotman.

Korištenje kognitivne paradigme u frazeološkim istraživanjima potaknuto je činjenicom da tradicionalna semantička analiza specifičnosti frazema ne daje mogućnost ontoloških zaključaka i uglavnom omogućava dobivanje samo približnih rezultata, budući da se u semantičkoj analizi u mnogim slučajevima zanemaruju asocijativne veze riječi, kognitivni fon (Levčenko 2005: 6). Teorija jezične slike svijeta i razumijevanje načina formiranja značenja u frazemima osnova je za najšire moguće tumačenje frazeologije jednog jezika, ali i usporedno tumačenje frazeologije različitih jezika.

Štoviše, kako ističe O. Levčenko, kontrastivna lingvistika može se smatrati pretečom suvremenih lingvističkih smjerova, koji ujedno povezuju jezik i kulturu, a to je prije svega lingvokulturologija. Prema Levčenko, kontrastivna lingvistika postaje lingvokulturologija od trenutka kad su kontrastivisti počeli koristiti kognitivnu paradigmu. M. Kočergan primjećuje da je promjena strukturne paradigme u suvremenu kognitivnu osnažila kontrastivna istraživanja, unijela u njih nove aspekte (Kočergan 2001: 4–5).

O. Levčenko (2005: 5), međutim, upozorava kako treba biti iznimno oprezan pri donošenju zaključaka o nacionalnim specifičnostima, budući da postoji mogućnost da se u procesu kontrastivne analize dvaju jezika asimetrične pojave proglase nacionalno specifičnima, iako je moguće da su one tipične za širi kulturni areal.

Budući da je glavni zadatak lingvokulturologije proučiti kategorizaciju svijeta i principe verbalizacije mentalnih jedinica tj. koncepata i njihovog funkcioniranja u megatekstu, usporedbom s analognim jedinicama drugih jezika postiže se cilj dobivanja kulturološki značajnih informacija i kulturološki značajnih koncepata nekog jezika. Budući da su frazemi specifične jezične jedinice koje izražavaju dublje smislove u odnosu na leksičke jedinice, frazeologija ima posebno značenje i istraživači jednoglasno interpretiraju frazeologiju kao najviše nacionalno i kulturno markiranu razinu (Levčenko 2005: 7).

Kontrastivna frazeološka istraživanja u većoj mjeri započela su približno istodobno sa stvaranjem frazeoloških rječnika pojedinih jezika i prvih usporednih rječnika. Prvi značajniji istraživači koji su se bavili kontrastivnom frazeologijom bili su B. Larin, L. Ivaško, G. Lilyč. Velik značaj u proučavanju kontrastivne frazeologije slavenskih jezika ima V. Mokijenko i njegova knjiga *Славянская фразеология* (1980, 1989) u kojoj je obrađeno mnogo teorijskih pitanja na osnovi vrlo opsežnog frazeološkog materijala (Ajdačić, Nepop-Ajdačić 2015: 23–24).

Najistaknutija imena u kontrastivnom istraživanju ukrajinske i ruske frazeologije su J. Pradid, L. Djadečko i O. Levčenko. A. Kravčuk i A. Ivčenko uspoređuju ukrajinske i poljske frazeme, a O. Levčenko istražuje i teorijske probleme tumačenja frazema s kognitivnog gledišta, simboliku frazema, poredbene frazeme u slavenskim jezicima itd.

Od iznimno velikog broja kontrastivnih istraživanja ukrajinske frazeologije i frazeologija bliskih i dalekih jezika, izdvojit ćemo ukrajinsko-češke frazeološke usporedbe L. Nazarenko i L. Danilenko, a L. Petrovs'ka uspoređuje frazeme nastale na osnovi gesta i mimike u ukrajinskom, bugarskom i srpskom jeziku. O Vaščenko i V. Jarmak uspoređuju frazeme češkog, srpskog, ukrajinskog i ruskog jezika, a D. Ajdačić i L. Nepop-Ajdačić izdali su priručnik *Порівняльна сербсько-українська фразеологія* (2015).

U Hrvatskoj su poredbena frazeološka istraživanja vrlo aktivna. Počeci sežu od A. Menac i njenih radova u kojima uspoređuje frazeme hrvatskog i ruskog jezika vezano za sintaksu, sinonimiju, antonimiju, posuđenice i razne tipove kalkiranja (Ajdačić, Nepop-Ajdačić 2015: 29).

Frazeografski rad nad dvojezičnim frazeološkim rječnicima započet je spomenutim prvim velikim dvojezičnim frazeološkim rječnikom, dvosveščanim *Rusko-hrvatskim ili srpskim frazeološkim rječnikom* iz 1979./80. (A. Menac et al.), te također spomenutom serijom *Malih frazeoloških rječnika* u suautorstvu A. Menac s drugim jezikoslovcima. Taj rad nastavlja se, u novije doba, *Hrvatsko-slavenskim rječnikom poredbenih frazema* Ž. Fink-Arsovski (2006),

Hrvatsko-engleskim frazeološkim rječnikom / Croatian-English dictionary of idioms D. Vrgoča i Ž. Fink Arsovski (2008), *Englesko-hrvatskim frazeološkim rječnikom* I. Bendow (2006), *Hrvatsko-engleskim frazeološkim rječnikom* iste utorice (2009) te *Hrvatsko-ruskim frazeološkim rječnikom* A. Menac, Ž. Fink Arsovski, I. Mironove Blažine i R. Venturina (2011).

Među najvažnijim autorima kontrastivnih istraživanja hrvatskih frazema i frazema iz drugih jezika, potrebno je spomenuti u prvom redu Ž. Fink-Arsovski i njene iznimno brojne radove u kojima se hrvatska frazeologija uspoređuje s ruskom, A. Hrnjak koja također uspoređuje hrvatske i ruske frazeme, te B. Barčot koja uspoređuje frazeme hrvatskog, ruskog i njemačkog jezika. Usporedbom hrvatske i poljske frazeologije bave se N. Pintarić i I. Vidović Bolt, a frazeme češkog i slovačkog s hrvatskima uspoređuje D. Sesar. S. Ribarova u svojim radovima uspoređuje hrvatsku, češku i makedonsku frazeologiju, a bugarsku frazeologiju s hrvatskom uspoređuje A. Vasung. Izvan granica slavenskih jezika, M. Ljubičić i I. Jerolimov bave se usporedbom hrvatskih i talijanskih frazema, a Ž. Macan i N. Ivanetić uspoređuju frazeme hrvatskog i njemačkog jezika. Uz navedene, postoje još mnogi hrvatski jezikoslovci koji se u svom radu dotiču kontrastivnih frazeoloških istraživanja hrvatskog i nekog drugog jezika.

U pogledu poredbenog istraživanja hrvatske i ukrajinske frazeologije, ono započinje radom R. Trostinske *Фразеологічні паралелі в українській і сербохорватській мовах* (1982). Komparativna i kontrastivna istraživanja ukrajinske i hrvatske frazeologije s raznih aspekata provodili su u brojnim radovima M. Popović i R. Trostinska (1987, 1996, 1998, 2003), u novije vrijeme A. Dugandžić (2013a, 2013b, 2016), i u koautorstvu s L. Petrovs'kom (2018).

Među ostalim bitnim aspektima u kontrastivnoj lingvistici, posebna pažnja pridaje se pojmu ekvivalencije jezičnih jedinica dvaju jezika, pa su tako pitanja ekvivalencije prisutna i u frazeološkim istraživanjima. Smatra se da se frazeološka ekvivalencija dijeli na četiri osnovna tipa: 1) potpuna ekvivalencija (podudaranje u svim kriterijima, tj. strukture koje, osim identične semantike, bivaju istovrijednima i na razini slikovitosti, ali i na planu izraza), 2) djelomična ekvivalencija (semantički podudarni frazemi koji imaju jednaku ili vrlo sličnu slikovitost, odnosno, identičnu motivaciju, ali se formalno razlikuju), 3) samo semantička ekvivalencija (frazemi koji imaju samo jednako ili približno jednako značenje koje se iskazuje različitim komponentama te je motivirano različitom slikovitošću; za razliku od nulte ekvivalencije, prijevodne ekvivalente imaju u frazeološkim, a ne opisnim strukturama) i 4) nulta ekvivalencija (strukture jedinstvenoga značenja kojima se u frazeološkom fondu kontrastiranoga jezika ne može pronaći pandan) (Čagalj,

Svitková 2014: 2–4). Nulti ekvivalenti se na drugi jezik prevode na jedan od sljedećih načina: doslovan prijevod ili kalk, prijevod jednom riječju, sastavljanje neutralne parafraze, izostavljanje i kompenzacija (Vidović Bolt 2019: 350–351).

1.2. Frazem kao jezična jedinica

1.2.1. Pojam frazema

Termin „frazeološka jedinica" uveo je V. V. Vinogradov i njime je imenovao višekomponentni ustaljeni izraz. Prema Vinogradovu, ustaljenost frazeološke jedinice posljedica je njezine semantičke cjelovitosti; u frazeološkoj jedinici značenje cjeline nikad nije jednako sumi značenja njenih sastavnih elemenata. Kao bitnu značajku frazema navodi preneseno i slikovito značenje, ekspresivnost, nezamjenjivost bilo koje od frazeoloških sastavnica njezinim sinonimom. Vinogradovljeva definicija osnovna je polazna točka za daljnje preciziranje pojma i njegovih karakteristika koje se odnose i na smislovnu stranu frazeološke jedinice i na formalna obilježja i strukturu.

Tako je istraživač povijesne frazeologije B. Larin frazeološkim jedinicama nazvao ustaljene spojeve riječi koje karakterizira gubljenje prvotnih realija i pojava novog metaforičkog značenja (Larin, 1961).

Ukrajinska frazeologinja L. Skrypnyk (1973: 11) frazeološku je jedinicu definirala kao leksičko-gramatički spoj dviju ili više različito oblikovanih komponenata, gramatički organiziranih prema modelu sintagme ili rečenice, koji se, imajući cjelovito značenje, u govoru reproduciraju po tradiciji, automatski, budući da već postoji u gotovom obliku. Dakle, predmet proučavanja frazeologije ustaljeni su spojevi dviju ili više riječi koje tvore semantičku cjelinu i reproduciraju se u procesu govora kao gotove formule.

Prema V. Žukovu, slika koja se nalazi u osnovi frazeološke jedinice nema ništa zajedničko s realnom situacijom, to jest, od trenutka stvaranja, frazeologizam cijelim leksičkim sastavom počinje predstavljati izvanjezičnu stvarnost (predmete, pojave, događaje, radnje, osobine, predodžbe itd.) s kojom su same komponente izgubile vezu (u cijelosti ili djelomično). Kao posljedica takve semantičke preorijentacije, komponente gube semantičku vezu s odgovarajućim riječima u slobodnoj upotrebi (Žukov 1978: 80–97).

U hrvatskoj frazeologiji J. Matešić prvi je dao definiciju frazema prema kojoj frazem ima četiri relevantna obilježja: reproduciranje, formalni sastav, idiomatičnost i sintaktičku funkcionalnost (Matešić 1982/1983: 412).

A. Menac djelomično potvrđuje ovu definiciju frazema (1994: 161; 2007: 15) te kao glavna obilježja te jedinice navodi da se ona ne stvara u govornom procesu, nego se reproducira u gotovu obliku, ima relativno stalan sastav i raspored sastavnica, značenje joj se obično ne izvodi iz značenja sastavnica i uklapa se u rečenicu kao njen sastavni dio. No, za razliku od J. Matešića, koji navodi da frazem mora uključivati najmanje dvije punoznačne riječi, A. Menac frazemima smatra i fonetske riječi, tj. sveze nepunoznačne i punoznačne riječi.[1]. U ukrajinskoj frazeologiji, L. Skrypnyk još 1973. navodi da se frazem sastoji od najmanje dviju komponenata, pri čemu to može biti spoj dviju punoznačnih riječi, punoznačne riječi s nepunoznačnom pa čak i dviju nepunoznačnih riječi (Skrypnyk 1973: 73).

Ž. Fink-Arsovski (2002: 6–7) jednako tako kao najvažnije izdvaja supostojanje najmanje dviju sastavnica, bez obzira je li riječ o dvjema autosemantičkim ili o kombinaciji autosemantičke i sinsemantičke, ali posebnu pozornost poklanja desemantizaciji (semantičkoj preoblici) svih ili dijela komponenata u frazemu. Kako pokazuje istraživanje, za somatske frazeme karakteristična je djelomična desemantizacija.

M. Popović (1980: 47–55) uz navedena određenja frazema navodi i još jednu njegovu karakteristiku, tj. ističe njegovu izbornost/fakultativnost pri upotrebi, čime oštro odvaja dvokomponentne termine od frazema.

Frazemi pripadaju u viši stupanj jezične hijerarhije od riječi, faktično su to međurazinske jedinice, koje se nalaze između riječi, jedinica leksičko-semantičke razine, i jedinica sintaktičke razine (sintagmi, spojeva autosemantičke i sinsemantične riječi, rečenica). Prema cjelovitosti značenja oni odgovaraju riječi i, kao i riječ, imaju nominativnu funkciju (frazemi u užem smislu), a prema gramatičkoj strukturi odgovaraju sintaktičkim jedinicama.

Postoje neke karakteristike zajedničke riječima i frazemima. Na primjer, budući da funkcioniraju kao složena cjelina, ni riječi ni frazemi ne stvaraju se svaki put u procesu govora, nego se reproduciraju kao gotove značenjske jedinice. Nadalje, i jedne i druge u velikoj većini karakterizira nepromjenjivost sastava i strukture.

Kako navodi L. Skrypnyk (1973: 10), vanjska oznaka koja razlikuje riječ od frazema je po strukturi cjelovita oformljenost riječi i razdvojena oformljenost frazema. Sastavni dijelovi riječi – morfemi nisu samostalne jezične jedinice, ne postoje izvan riječi, a komponente frazeoloških

[1] Nasuprot svojoj ranijoj definiciji frazema, J. Matešić u svoj *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik* (1988) uvrštava i fonetske riječi (Vidović Bolt 2004, Hrnjak 2017).

jedinica su čitave riječi sa pripadajućim promjenjivim oblicima, koje mogu funkcionirati i izvan frazeološkog skupa.

Iako su frazeološke jedinice prema obliku sintagme ili rečenice, one se kvalitativno razlikuju od sintaktičkih jedinica time što se reproduciraju kao cjelovite strukture, a ne grade se svaki puta prema određenim sintaktičkim modelima, kao slobodne sintagme i uobičajene rečenice (Skrypnyk 1973: 10), tj. za razliku od njima sličnih po obliku sintaktičkih struktura, ne stvaraju se u skladu s općim zakonitostima izbora i kombinacije riječi pri organizaciji izraza, nego se reproduciraju u govoru u fiksiranom obliku.

Za samu frazeološku jedinicu u jezikoslovnoj literaturi koristili su se mnogi nazivi: stalni izraz, stalni leksički kompleks, idiom, idiomatski izraz, idiomatska fraza, ustaljeni izraz, ustaljena kolokacija, ustaljena fraza, okamenjeni izraz, okamenjena fraza, frazem, frazeološka jedinica, a najčešće su se koristili fraza, frazem, frazeologem, frazeologizam i idiom (Kovačević 2012: 6). Ti su izrazi s vremenom poprimali određene nijanse značenja i počeli se međusobno razlikovati. U hrvatskoj frazeologiji u početku se, pod utjecajem ruskog jezikoslovlja, najčešće koristio termin *frazeologizam*, ali sve se više počinje koristiti termin *frazem*, koji je tvorbeno nastao prema uzorku drugih naziva jedinica jezičnog sustava (fonem, morfem…) (Popović 1980).

Za frazeološku jedinicu u ovom radu koristit ćemo termin *frazem* budući da tvorbeno najbolje odgovara sustavu hrvatskih termina lingvističkih jedinica. Ovaj termin koristi većina hrvatskih znanstvenika u današnje vrijeme.

1.2.2. Semantička klasifikacija frazema

Najraširenija klasifikacija frazema semantička je klasifikacija V. V. Vinogradova na temelju ideja A. A. Šahmatova. Osnova klasifikacije promjena je značenja riječi u raznim sintaktičkim i stilističkim uvjetima frazeotvorbe. Budući da predstavljaju značenjsku cjelinu, frazeološke jedinice razlikuju se po slivenosti komponenata i odnosa semantike cijelog izraza sa semantikom njegovih pojedinih sastavnica (Skrypnyk 1973: 13).

U osnovi te klasifikacije nalazi se stupanj značenjske motivacije odgovarajućih jedinica komponenata u njihovom sastavu. Stupanj motivacije ovisi o mogućnosti promjene oblika ili redoslijeda komponenata i zamjene cijelog frazema jednom riječju.

U frazeologiji je prihvaćena podjela V. Vinogradova koji dijeli frazeološke jedinice na tri vrste – frazeološke sraslice, frazeološke cjeline i frazeološke sveze (Hrnjak 2017: 25–26).

Frazeološke sraslice semantički su nedjeljive frazeološke jedinice, kod kojih je cjelovito značenje nemotivirano, to jest, ne proizlazi iz značenja njihovih komponenata (**objesiti zube o klin** 'gladovati' i **собаку з'їсти** 'imati iskustva').

Frazeološke cjeline također su semantički nedjeljive frazeološke jedinice, ali njihovo cjelovito značenje motivirano je značenjem komponenata (**pregristi jezik** 'zašutjeti' i **прикусити язика** 'zašutjeti').

Frazeološke sveze vrsta su izraza koji su stvoreni realizacijom povezanih značenja riječi (**<ni> oka ne sklopiti (stisnuti)** = 'ne zaspati ni na trenutak' i **тремтять сльози на очах** *у кого* 'sprema se zaplakati *tko*'.

Dijeleći frazeme na tri osnovne vrste, V. Vinogradov potvrdio je misao C. Ballyja da frazemi imaju razne stupnjeve slivenosti, spojenosti svojih komponenata, da se reproduciraju u govoru kao ustaljene jedinice i da imaju unutarnje strukturne oznake.

Klasifikacijska shema Vinogradova bila je važna u uspostavi frazeološke teorije, no, ubrzo su je počeli dopunjavati, da spomenemo samo neke, Šanskij, Larin, Arhangel'skij i dr.

1.2.3. Opseg i struktura frazema

Analiza strukture frazema može se temeljiti na proučavanju njihova leksičkoga sastava, sintaktički dominantne frazeološke sastavnice i opsega frazema (Fink 2000: 93). Prema opsegu, Ž. Fink-Arsovski frazeme dijeli na fonetske riječi, skupove riječi i frazeme sa strukturom rečenice. Opsegom je najmanja fonetska riječ, koja se sastoji od jedne autosemantičke i jedne ili više sinsemantičkih riječi koje zajedno čine jednu naglasnu cjelinu. Slijedi skup riječi koji se sastoji od najmanje dviju autosemantičkih riječi s najmanje dvjema akcenatskim cjelinama. Sintaktičke veze između sastavnica mogu biti zavisne i nezavisne, a zavisni skupovi riječi se s obzirom na sintaktički glavnu sastavnicu dijele na imeničke, glagolske, pridjevske i priložne. Treća skupina su frazemi sa strukturom rečenice, koji su prilično brojna kategorija (Fink-Arsovski, 2002: 8).

S obzirom na cilj ovog istraživanja i brojnost analiziranih frazema, u ovom se radu neće provesti sveobuhvatna analiza strukture frazema, nego će se navesti po nekoliko primjera iz obaju jezika za svaki od tipova frazema.

1.2.3.1. *Frazemi minimalni parovi*

Frazemi minimalni parovi predstavljaju vezu jedne punoznačne riječi s jednom ili više nepunoznačnih riječi.

U analiziranom korpusu frazema prisutni su frazemi minimalni parovi, na primjer **od oka**; **з головою**; **по очі**.

1.2.3.2. *Frazemi skupovi riječi*

Frazemi ovog tipa najbrojnija su skupina frazema u analiziranom korpusu. Takvi se frazemi sastoje od dviju ili više punoznačnih riječi, uz koje može biti jedna ili više nepunoznačnih riječi. U analiziranom korpusu frazema prisutni su sljedeći tipovi frazema skupova riječi:

a) glagolski frazemi: **izgubiti glavu**; **baciti oko** *na koga, na što*; **trljati ruke**; **скрутити / скручувати голову** *кому*; **стратити очі**; **опустити / опускати руки**;

b) imenički frazemi: **krov nad glavom**; **ruku na srce**; **oko sokolovo**; **рука об руку**; **гостре око**; **золота голова**;

c) pridjevski frazemi: **udaren u glavu**; **гострий на око**;

d) priložni frazemi: **nadohvat ruke**.

1.2.3.3. *Frazemi s rečeničnom strukturom*

Frazemi sa strukturom rečenice mogu stajati samostalno ili biti uključeni u druge rečenice. Frazemi rečenične strukture u analiziranom korpusu imaju sljedeće oblike:

a) dvodijelne rečenice (izrečen subjekt i predikat): **fali (nedostaje)** *komu* **<jedna> daska u glavi**; **oči su iskočile** *komu*; **ruke su vezane (sputane)** *komu*; **в очах замигтіли (замиготіли) <білі (веселі, грайливі** і т. ін.**)> метелики** *у кого*; **руки не дійшли / не доходять** *у кого*; **думки застрибали / стрибають у голові** *в кого, чиїй*;

b) rečenice s neizrečenim subjektom: **preko glave je** *komu koga, čega*; **smrklo se (smračilo se) pred očima** *komu*; **polazi (pošlo je) za rukom** *komu što*; **в очах жовтіє (пожовкло, темніє,**

потемніло, зеленіє, позеленіло і т. ін.**)** *у кого*; **<аж> горить (кипить) у руках (під руками)** *у кого, у чиїх, під чиїми*; **порожньо в голові (у лобі)** *в кого*;
c) eliptične rečenice: **pamet u glavu <!>; prste (ruke) <k> sebi <!>; lijeva ruka desni džep; oko za oko zub za zub**; **око за око <, зуб за зуб>; світ за очі**;
d) zavisne rečenice: **dok (što) bi okom trepnuo**; **dokle oko seže (dopire i sl.)** *komu*; **куди очі <бачать (дивляться, спали** і т. ін.**)>**; **щоб <і> очі не бачили** *кого, чого*; **хоч кіл (кілок, кілка, кола** і т. ін.**) на голові теши** *кому*.

1.2.3.4. *Polusloženice*

Frazemi polusloženice sastoje se od dviju punoznačnica koje pripadaju istoj vrsti riječi, a spojene su crticom. U prikupljenoj građi frazemi tog tipa nisu pronađeni, no za ilustraciju navest ćemo frazeme **zbrda-zdola**, **navrat-nanos**, **тяп-ляп, геть-чисто**.

1.2.4. Sintaktička funkcija i kategorijalno značenje frazema

Na osnovi strukturnog aspekta ne može se odrediti kategorijalno značenje frazema, već je potrebno uključiti i semantički i sintaktički aspekt. „Kad je riječ o strukturnoj analizi, za nju su najbitniji opseg i leksički sastav unutar kojega se određuje sintaktički glavna riječ. Za razliku od toga, za određivanje kategorijalnoga značenja sam strukturni aspekt je najmanje važan, dok su znatno važniji semantički i sintaktički aspekt.” (Fink-Arsovski 2002: 9). Strukturni aspekt frazema ne podudara se uvijek s njegovim kategorijalnim značenjem. No, B. Kovačević ističe da „određeni strukturni tipovi po svojemu su ustrojstvu i/ili sastavu predodređeni za pojedine sintaktičke funkcije. Npr., strukturno glagolski frazemi glagolskoga su kategorijskoga značenja i svi će u rečenici imati predikatnu funkciju.” (Kovačević 2012: 65).

S obzirom na kategorijalno značenje, frazemi se obično dijele na glagolske, imeničke, priložne i pridjevske te manje brojne uzvične, neodređeno-količinske i modalne.

1.2.4.1. *Imenički frazemi*

Imenički frazemi u rečenici mogu imati sintaktičku funkciju subjekta, objekta, apozicije i imenskoga dijela predikata:

a) Imenički frazem u funkciji subjekta:

Oko sokolovo na sva usta hvali 'Manchesterovog krvnika'. (G[2])

Чи треба казати, що **гостре око** — незамінне для водія? (G[3])

b) Imenički frazem u funkciji objekta:

Dečki više nisu dečki, mi tražimo red, rad i **čvrstu ruku**! (G[4])

Летить сонячною курявою Сенька-кулеметник і — строчить **умілою рукою** по ворожих лавах... (G. Kosynka) (G[5])

c) Imenički frazem u funkciji apozicije:

Predstojnik ureda Bijele kuće William Daley, **desna ruka** predsjednika Baracka Obame, podnio je ostavku, a na dužnosti će ga zamijeniti sadašnji direktor za proračun Jack Lew, objavio je američki predsjednik izrazivši žaljenje zbog odlaska svog bliskog suradnika s dužnosti. (G[6])

З ним завжди був вірний товариш Сашко, його **права рука**.

d) Imenički frazem u funkciji imenskog dijela predikata:

On je **usijana glava** koja brzo prelazi na stvar. (G[7])

Коли Михайло мав сімнадцять, то був уже моєю **правою рукою**, так як тепер. (O. Kobyljanska) (G[8])

1.2.4.2. *Glagolski frazemi*

Svi glagolski frazemi imaju sintaktičku funkciju predikata:

I drugi bi **se** treneri da su na mom mjestu u trenutku kada ostanu bez Valčića i Lackovića **hvatali za glavu**. (G[9])

Leonardo DiCaprio opet **je ostao praznih ruku**, dok su kipiće za najbolje glavne i sporedne uloge osvojili Matthew McConaughey, Cate Blanchett, Luipita Nyong'o i Jared Leto. (G[10])

[2] https://net.hr/sport/nogomet/hrvatska-i-srbija-saznali-veliku-vijest-ovo-mu-je-najveci-ispit-u-karijeri/ (posjet 27. 2. 2019.)
[3] http://meest-online.com/science/automoto/hostre-oko-dlya-vodiya/ (posjet 24. 2. 2019.).
[4] https://zadarski.slobodnadalmacija.hr/forum/clanak/id/473008/decki-vise-nisu-decki-mi-trazimo-red-rad-i-cvrstu-ruku (posjet 27. 2. 2019.)
[5] https://uk.wikisource.org/wiki/На_золотих_богів (posjet 25. 2. 2019.)
[6] http://www.novilist.hr/Vijesti/Svijet/Jack-Lew-novi-predstojnik-ureda-Bijele-kuce?articlesrclink=related (posjet 26. 2. 2019.)
[7] https://miss7zdrava.24sata.hr/psiha-i-seks/razotkrij-pet-tipova-zavodnika-785 (posjet 25. 2. 2019.)
[8] http://bukvoid.com.ua/library/olga_kobilyanska/zemlya/7.html (posjet 18. 2. 2019.)
[9] https://www.zadarskilist.hr/clanci/02022010/imamo-pravo-biti-ponosni-i-sretni (posjet 25. 2. 2019.)
[10] https://www.srednja.hr/svastara/leo-opet-praznih-ruku-a-evo-gdje-zvijezde-cuvaju-svoje-oscare/ (posjet 26. 2. 2019.)

Дмитро, неначе вино, пив іще розріджене квітневе повітря, любувавсь і **вбирав очима** і поля, і чорні дороги... (M. Steljmah) (G[11])

Не стелившись, полягали спати, але чи **склепив** хто **очі** на часинку? (A. Golovko) (G[12])

1.2.4.3. *Priložni frazemi*

Priložni frazemi u rečenici funkcioniraju kao priložne oznake:

U jednoj su tvrtki u vlasništvu stranaca ženama isplaćivali zakonom garantiran minimalni dohodak, a onda su ih čekali iza blagajne i tražili da im **na ruke** svaka vrati po 300,00 kuna! (G[13])

Її щастя, що завіялась кудись і не потрапить батькові **під гарячу руку**. (J. Šovkopljas)

1.2.4.4. *Pridjevski frazemi*

Pridjevski frazemi u rečenici mogu imati sintaktičku funkciju atributa ili imenskog dijela predikata:

On je poznat kao trener **čvrste ruke**, a kako već svi u Engleskoj smatraju izvjesnim da će njihova reprezentacija doći do finala, igrači su se pobojali da neće biti prisiljeni na celibat dug mjesec dana. (G[14])

Гострий на очі наглядач все помічав, усе бачив. (G[15])

1.2.4.5. *Uzvični frazemi*

Uzvični frazemi najčešće funkcioniraju kao samostalne rečenice-replike i izriču komentar, odnos govornika prema iskazu ili postupku sugovornika, prema pojavi ili zbivanju (Fink 1999: 221).

Probudi se, **ženska glavo**! (G[16])

Хай тобі **очі повилазять**, я з тебе самого гусака зроблю! – зарепетував пан. (G[17])

[11] http://bukvoid.com.ua/library/mihaylo_stelmah/velika_ridnya_roman-hronika/413.html (posjet 18. 2. 2019.)
[12] http://slovopedia.org.ua/49/53409/361314.html (posjet 18. 2. 2019.)
[13] http://she.hr/kuca-ljudskih-prava/ (posjet 25. 2. 2019.)
[14] https://www.index.hr/sport/clanak/capello-otpilio-wags-dosta-je-cirkusa-igraci-ce-zene-i-djevojke-na-spu-vidjati-samo-dan-nakon-utakmice/449754.aspx (posjet 26. 2 2019.)
[15] http://slovopedia.org.ua/49/53395/357083.html (posjet 18. 2. 2019.)
[16] https://www.slobodnadalmacija.hr/novosti/hrvatska/clanak/id/161750/bombe-raspe-livorveri-boris-dezulovic-bilo-jednom-u-maloj-zemlji-hrvatskoj (posjet 16. 2. 2019.)
[17] https://familytimes.com.ua/narodni-kazky/naymyt-kuhar-i-pan (posjet 19. 2. 2019.)

1.2.4.6. *Frazemske rečenice*

Frazemske rečenice mogu biti samostalne rečenice ili mogu biti uvrštene u druge rečenice:

a) Frazemske rečenice kao samostalne rečenice:

Nama su ruke vezane. U ovom trenutku mi više nemamo legitimnih instrumenata s obzirom da se cijeli proces i postupak vodi pod monitoringom Europske komisije. (G[18])

Голово з вухами! Хоч при людях кажи, на мене ти! — сказала Онися, торкнувши його по руці. (G[19])

b) Frazemske rečenice uvrštene u druge rečenice:

Ruke su mi vezane, dajem ostavku. (G[20])

Також є чурчхела (...) і багато-багато іншого, що аж **очі розбігаються**. (G[21])

[18] https://vijesti.rtl.hr/novosti/hrvatska/3284919/uljanikovci-nece-dobiti-place-za-rujan-ruke-su-nam-vezane-vlada-vise-nema-instrumenata/ (posjet 13.2.2019.).

[19] http://ukrlit.org/slovnyk/голова (posjet 19. 2. 2019.)

[20] https://www.sibenik.in/?novosti=zupanija&title=ruke-su-mi-vezane-dajem-ostavku-o-zivotu-na-zirju-odlucuju-u-zagrebu-a-tamo-ga-ne-znaju-naci-na-karti&id=86338&fb_comment_id=1758719744167728_1758739360832433 (posjet 13.2.2019.).

[21] https://barzineselfedit.com/kraina-soncya-ta-stiglikh-fruktiv-gruziya (posjet 15. 2. 2019.)

2. SOMATSKA FRAZEOLOGIJA

2.1. Somatizmi i somatski frazemi u lingvističkim istraživanjima

Somatska frazeologija zauzima važno mjesto u frazeološkom korpusu jezika. Upravo ovaj dio frazeologije pokazuje značajnu sličnost s frazeologijama drugih jezika, kako srodnih, tako i nesrodnih, budući da se u somatskim frazemima oslikava općeljudska praksa, višestoljetno iskustvo čovjeka u okolnom svijetu (Mojsejenko 2015: 410). Ljudsko je tijelo od davnih vremena vrlo interesantno čovjeku budući da je ono prvi korak eksternalizacije pojedinca, ono predstavlja samog čovjeka, ali i njegov „oklop", u kojem je smještena sama bit čovjeka. Stoga je ljudsko tijelo predmet proučavanja i brojnih istraživanja od najstarijih mitoloških sustava sve do danas (Skorobagat'ko 2009: 17).

Sposobnost čovjeka da stvara frazeme, tj. da misli metaforički povezujući pojmove iz različitih polja, značajno je povezana s prastarim razumijevanjem važnosti uloga dijelova tijela u svakodnevnom životu i ljudskoj djelatnosti. Čovjekov proces upoznavanja okolne stvarnosti počinje od osjeta, koji nastaju preko osjetila. Isto tako, razna djelovanja, od najjednostavnijih do najsloženijih, čovjek vrši pomoću organa svog tijela. Upravo je tijelo najdostupniji i najistraženiji predmet proučavanja čovjeka od njegovih prvih životnih koraka. Orijentaciju u prostoru i procjenu svog okruženja čovjeku je bilo najjednostavnije staviti u odnos s dijelovima vlastitog tijela (Mojsejenko 2015: 410).

To objašnjava prisutnost velikog i najprimjetnijeg sloja jezičnih jedinica na razini leksika (pa tako i na razini frazeologije) koji istovremeno prenosi znanje izvornih govornika jezika o svom organizmu i njihovo poimanje objektivne stvarnosti. Takve nominacije, koje su u slavenskom jezikoslovlju dobile naziv *somatizmi*, privlače pažnju velikog broja istraživača.

U sferi lingvistike termin *somatizam* (grč. σῶμα sõma – tijelo) uveo je sovjetski lingvist F. Vakk koji je istraživao frazeme estonskog jezika za označavanje dijelova tijela (Vakk, 1964). O tome da somatizmi predstavljaju jednu od osnovnih grupa leksika svakog jezika svjedoči njihova čestotnost, sposobnost stvaranja prenesenih značenja i velika frazeotvorna produktivnost (Skorobagat'ko 2009: 17).

Kako navodi M. Ivanović, somatizmi predstavljaju najstariji sloj leksika svakog jezika, pa su u okviru lingvistike odavno bili predmet usporedno-povijesne analize, ne samo u okviru

istraživanja leksika, već, prije svega, kao osnova za uspostavljanje srodstva između jezika (Ivanović 2018: 52).

U suvremenoj lingvistici fokus se premjestio s etimoloških istraživanja i proučavanja razvoja leksičkih sustava na druge aspekte. Znanstvenici se okreću proučavanju somatskog leksika u njegovom samostalnom funkcioniranju ili u njegovoj ulozi sekundarnih nominacija, kao što su meronimi i partikularizatori (Ivanović, 2018; Dilparić, 2012; Dragićević, 2003). Somatizmi postaju predmet istraživanja u vezi s proučavanjem unutarjezičnih pojava kao što je polisemija (Gortan-Premk, 1997). Razvoj konotacija i asocijacija vezanih za somatizme uvjetuje njihovu čestu prisutnost u sastavu frazema (Ivanović 2018: 52), pa je i velik broj radova posvećen upravo frazemima sa somatskom sastavnicom.

Posebnu je aktualnost problematika vezana za prirodu naziva dijelova tijela dobila posljednjih desetljeća u vezi s gore spomenutim povratkom jezikoslovaca traženju dubinskih modela jezika i svijesti. Stoga se može smatrati da je proučavanje frazema sa somatskom sastavnicom jedan od prioriteta u općoj jezikoslovnoj tendenciji, koja razmatra jezik kao sredstvo pomoću kojeg mi ne samo da upoznajemo sadašnji mentalitet neke nacije, nego i ulazimo u poglede davnih predaka na svijet, društvo i same sebe.

Somatski frazemi, tj. izrazi koji u svom sastavu sadrže naziv za označavanje dijela tijela, odavno su predmet proučavanja u raznim jezicima. Kako ističe K. Veljanovska (2006: 60), čak i površno gledajući može se uočiti da je teško pronaći jezik u kojem ne postoje takvi izrazi pa se oni smatraju jezičnom univerzalijom. Među ukrajinskim i hrvatskim jezikoslovnim radovima koji su posvećeni problemima somatske frazeologije važno je istaknuti radove L. Skrypnyk, O. Selivanove, L. Kolomijec', Lj. Savčenko, L. Samojlovyč (u ukrajinskom jeziku) te B. Kovačević, A. Menac, A. Hrnjak (u hrvatskom).

Kako napominju D. Ajdačić i L. Nepop-Ajdačić, u razumijevanju somatskih frazema važna je točka gledišta s koje se promatra samo tijelo čovjeka (Ajdačić, Nepop-Ajdačić 2014: 3). Navodeći nekoliko koncepcija, uključujući i ruskog lingvista J. Apresjana koji je u radu *Образ человека по данным языка: Попытка системного исследования* (1995) izdvojio osnovne sustave čovjeka koji se u osnovi preklapaju sa semantičkim primitivima A. Wierzbicke, autori naglašavaju da su takva načela dragocjena i za pristup frazemima, te analizi jezičnih preobražaja tijela i u frazemima drugih jezika (Ajdačić, Nepop-Ajdačić 2014: 4). Također, ističu važnost uvođenja pojma somatskog koda, koji je M. Kovšova (2012) upotrijebila u odnosu na pojmove

povezane s tjelesnošću čovjeka (u vezi s istraživanjima ruskih frazema s komponentama *glava, zjenica*).

Nadalje, ističu se radovi O. Levčenko, V. Maslove, O. Selivanove usmjereni na određivanje uloge koncepata somatizama u tvorbi i motivaciji opće semantike frazema, na izdvajanje karakteristika somatizama kao simbola, na pojašnjenje kako se arhetipske predodžbe čovjeka odražavaju u somatskim frazemima.

Somatska istraživanja provode se na materijalu standardnih jezika i njihovih dijalekata. U današnje se vrijeme mnogo pažnje poklanja kontrastivnom aspektu analize frazeološkog materijala raznih jezika s ciljem izdvajanja specifičnih nacionalnih crta jezičnih i konceptualnih slika svijeta raznih etnosa.

Disertacija O. Dolgopolova *Сопоставительный анализ соматической фразеологии (на материале русского, английского и немецкого языков)* iz 1973. godine predstavlja početak kontrastivnog proučavanja somatske frazeologije (Skorobagat'ko 2009: 26).

2.2. Istraživanje somatske frazeologije u hrvatskom i ukrajinskom jezikoslovlju

Početkom kontrastivnog proučavanja ukrajinske somatske frazeologije smatra se disertacija V. Sknara *Глагольные соматические фразеологизмы современного английского языка (в сопоставлении с однотипными единицами украинского языка)* iz 1978. godine. Somatsku frazeologiju s raznih su aspekata u ukrajinskoj lingvistici proučavali I. Tymčenko, M. Alefirenko, V. Žukov, M. Kopylenko, L. Skrypnyk. U zadnje vrijeme obranjen je i veći broj disertacija čije se istraživanje temelji na materijalu ukrajinske somatske frazeologije (I. Tymčenko, O. Karakucja, N. Skorobagat'ko, I. Skrypnik, V. Ševeljuk). Neki od ovih radova usredotočili su se isključivo na frazeme ukrajinskog jezika (standardne ili dijalektne), a u nekima su uspoređivani somatski frazemi ukrajinskog s drugim jezicima. Leksički sadržaj općeg okvira (*frame*) „somatizam" koji uključuje sekundarne nominacije analizira T. Rusanovs'ka (2009), potencijal somatizama kao osnove za sekundarnu nominaciju u ukrajinskim govorima istražuje N. Djačenko (2008), konceptualizaciju frazeološkog somatskog koda u nekim dijalektima istražuje N. Skorobagat'ko, somatski leksik u lingvodidaktičkom aspektu analizira N. Janic'ka (2007). Važno je također istaknuti monografije O. Levčenko (2005) i O. Selivanove (2004), čija su istraživanja usmjerena na određivanje uloge

somatizama u semantici frazema, na simboliku somatizama, na proučavanje preslikavanja arhetipnih predodžbi u somatskim frazemima.

U proučavanju hrvatskih somatskih frazema od ključne je važnosti monografija B. Kovačević iz 2012. godini *Hrvatski frazemi* od glave do pete nastala na temelju doktorata *Hrvatski somatski frazemi* (2006). Na temu somatske frazeologije obranjen je i magistarski rad I. Jerolimov *Frazeološki izrazi leksičkog polja Glave u talijanskom jeziku i njihovi ekvivalenti u hrvatskom* (2000). Hrvatske somatske frazeme s raznih su aspekata u znanstvenim radovima opisivali Ž. Fink Arsovski, I. Jerolimov, M. Menac-Mihalić, Z. Novoselec, A. Spagińska-Pruszak, B. Kovačević, N. Pintarić i J. Novak Milić, a posebno izdvajamo rad A. Hrnjak koja je detaljno opisala hrvatske frazeme gestovno-mimičkog porijekla (2005), kao i radove N. Pintarić koja uz etimološko-semantičku analizu somatizama u slavenskim jezicima daje i prikaz frazema s tim somatizmima.

Hrvatski i ukrajinski somatski frazemi kontrastivno su analizirani u radovima A. Dugandžić (2013b, 2016), a ovaj rad predstavlja prvu veću sustavnu analizu frazema s odabranim somatskim sastavnicama u ovim dvama jezicima.

2.3. Specifična obilježja somatske frazeologije

Somatski su frazemi oni kod kojih je barem jedna komponenta riječ koja naziva neki dio tijela. Među frazeolozima duže se vremena vodila diskusija treba li somatskim frazemima smatrati samo frazeme koji za komponentu imaju naziv određenog dijela ljudskoga tijela, ili se u somatske frazeme uključuju i oni koji za sastavnicu imaju naziv nekog dijela životinjskoga tijela. Štoviše, u vezi s određivanjem opsega pojma somatizam, Sknarev (2006: 7) uvodi čak i širu definiciju, te navodi da se somatizmima ne smatraju samo leksemi koji nazivaju dijelove tijela, već i riječi povezane s ljudskim i životinjskim organizmom koji označavaju životno važne elemente bez kojih živi organizam ne može postojati (kost, krv, živac, mišić itd.).

Somatski frazemi vrlo su brojni u svim jezicima te prema podacima istraživanja R. M. Vajntrauba čine približno 30% (Vajntraub 1975: 162) svih frazema bilo kojeg jezika. Uzrok učestalosti somatskih frazema je pripadnost somatizama najstarijem sloju leksičkog sustava i transparentnost funkcija dijelova tijela, što pogoduje njihovoj alegorijskoj upotrebi. Opće je poznato da čovjek započinje upoznavanje svijeta od sebe, od vlastitog tijela i njegovih funkcija.

Također, somatska frazeologija spada u „narodni" sloj frazeoloških izraza, koji je sam po sebi vrlo brojan i star s obzirom na vrijeme nastanka, zbog toga što se temelji na općeljudskim slikama i asocijacijama (Strilec, 2003).

L. Skrypnyk (1973: 103) navodi da frazeolozi pojavu širokog funkcioniranja naziva dijelova tijela kao organizacijskih središta frazema mnogih jezika pojašnjavaju djelovanjem određenih ekstralingvističkih čimbenika. Nazivi organa osjeta kroz koje se odvija proces upoznavanja vanjskog svijeta i pomoću kojih se ostvaruju najraznovrsnije radnje i procesi široko su zastupljeni u somatskoj frazeologiji. Orijentaciju u prostoru te svoju ocjenu okoline čovjek je odavno spajao prije svega s dijelovima svoga tijela, a u mnogim jezicima svijeta nazivi dijelova tijela postali su nazivima mjernih jedinica. Određenu ulogu u intenzifikaciji procesa frazeologizacije sintagmi s nazivima ljudskog tijela igraju i geste, kojima se popraća poimanje stvarnosti.

O. Levčenko (2005) naglašava da je karakteristična crta somatske frazeologije prisutnost u različitim jezicima brojnih analogija koje su bliske po svojoj slikovitosti, što dokazuje univerzalni karakter somatskih leksema.

Somatizmi u sastavu frazema imaju razne stupnjeve metaforičke produktivnosti. To se objašnjava činjenicom da dijelovi tijela mogu biti suprotstavljeni prema raznim karakteristikama i da je tijelo čovjeka nesimetrično ne samo sa stajališta anatomije i fiziologije, nego i jezika i kulture. Što veću važnost dio tijela ima u svijesti govornika, to češće i lakše dolazi do procesa frazeologizacije tog somatizma, tj. u naivnoj slici svijeta način shvaćanja okoline ima prioritet pred stvarnim stanjem stvari. Učestalost funkcioniranja naziva pojedinog tjelesnog organa u frazemima u prvom redu ovisi o znanju čovjeka o njegovom točnom položaju te važnosti njegove funkcije u ljudskoj djelatnosti. Nazivi unutarnjih organa ne koriste se većinom u frazemima jer u svijesti govornika nemaju jasne funkcije, što ne pogoduje stvaranju pozadinskih slika (Telija, Skorobagat'ko). Iznimka je srce, koje je u sastavu velikog broja frazema zbog svoje bogate simbolike.

Somatska frazeologija posebno se ističe u vezi s antropocentričkim preokretom u lingvistici prema kojem se jezik proučava u uskoj vezi s čovjekom i njegovom sviješću, mišljenjem, duhovno-praktičnom djelatnošću. Kako navodi M. Caran, interes prema jezičnoj fiksaciji shvaćanja tjelesnosti potaknut je preokretom u suvremenoj kulturi, gdje se središte pažnje premješta s razuma na tijelo, i gdje se naglašava zaboravljena vrijednost senzualnih znanja dobivenih putem tijela.

Frazeološka verbalizacija tih shvaćanja ostvaruje se i u sekundarnoj upotrebi leksičkih naziva dijelova tijela za označavanje djelatnosti. Rezultat tog procesa su frazemi sa sastavnicom somatizmom. Antropocentrizam kao temeljna osnova somatske frazeologije vidljiv je i na razini jezičnih metafora: čovjek je sklon proučavati okolni svijet u odnosu na vlastitu ličnost i vlastito tijelo (Caran 2009: 101).

Uzajamno djelovanje jezičnog i izvanjezičnog znanja u tvorbi somatskih frazema uvjetovano je potrebom nazivanja određenog fragmenta stvarnosti za prikupljanje znanja i njegove razmjene u procesu komunikacije (I. Skrypnik, 2009: 2).

Značenje somatskih frazema uglavnom se može prognozirati, mnogi od njih imaju transparentnu pozadinsku sliku. Govornici određeni somatizam spajaju s funkcijom koju obavlja, a koja je transparentna i jasna. Kako podsjeća Skorobagat'ko (2009: 71), u sastavu frazema, somatizam se ne desemantizira u potpunosti, nego aktivno utječe na formiranje cjelokupne semantike frazema. Komponenta-somatizam podliježe raznim semantičkim transformacijama u procesu svoje frazeologizacije, ali somatizam zadržava osnovne dominante svog značenja. Tijekom tumačenja frazema, odvija se proces dekodiranja konceptualnih struktura upotrijebljenih za njegovo stvaranje. U velikom broju somatskih frazema osnovno denotativno-signifikativno značenje motivirano je odgovarajućim konceptom. Na primjer, pojedini frazemi sa sastavnicom *ruka* uključuju koncept *rad* i prenose temeljne stereotipe narodne svijesti o (ne)umijeću izvršenja nekog posla tj. stereotip osuđivanja nerada i negativni odnos prema osobama koje nisu sposobne za rad.

Somatska frazeologija, u pravilu, ne odražava povijesne događaje ili socijalne procese, ali sadrži životne situacije ili moralno-etičke, radne, intelektualne, emocionalne karakteristike pojedinca. Frazemi s korijenskim elementom somatizmom antropocentrični su i zauzimaju važno mjesto u fragmentima jezične slike svijeta koji su prije svega povezani s psihičkim, psihološkim i socijalnim karakteristikama čovjeka, prostornom orijentacijom (Tolstova, 2007).

Budući da sadrže somatizam kao obaveznu komponentu, somatski frazemi predstavljaju somatski ili tjelesni kod kulture[22], ali isto tako kroz sastav analizirani su frazemi prije svega u suodnosu s upravo ljudskim kodom, na primjer, putem semantike glagola u sastavu koji predstavljaju razne pokrete i radnje čovjeka: *donijeti, spašavati, metnuti, gubiti, posijati, kružiti, padati, bacati, kopati, stavljati, ići, platiti, vezati, vrtjeti – пекти, класти, скручувати, бігати,*

[22] Prema terminologiji koju koriste suautori rječnika *Большой фразеологический словарь русского языка* (2006).

розбігатися, лягти, прясти, різати, *хапати, спиняти, кидати, ударяти* i dr. (npr., hrv. **kružiti okom (očima)**; **platiti glavom (životom)** *što*; **spasiti / spašavati glavu** *komu*; ukr. **бігати очима** *по чому*; **скрутити / скручувати голову** *кому* itd.).

Kroz strukturu značenja možemo pratiti izražavanje određenih dubinskih fragmenata poimanja svijeta. Tako se prostorni odnosi verbalno izražavaju u frazemima s komponentama *ruka* i *oko*, a konkretnije, to su temeljne opozicije kao, na primjer, *blizu/daleko*, *lijevo/desno*. Velike udaljenosti povezuju se s daljinom pogleda (hrv. **dokle oko seže**; ukr. **куди око сягає**), a blizina se izražava udaljenošću duljine ruke (hrv. **nadohvat ruke**; ukr. **під рукою**, **рукою подати**). Značenje u opoziciji *lijevo/desno* uvjetovano je različitim funkcionalnim karakteristikama ruke, pa sve što se nalazi s desne strane dobiva pozitivne karakteristike, a *lijevo* iskazuje negativne karakteristike (hrv. **desna ruka**, **imati dvije lijeve ruke**; ukr. **права рука**). Vremenske karakteristike mjere se ponašanjem oka (hrv. **u tren oka**; ukr. **не зморгнувши оком**). Možemo vidjeti da somatizmi nastupaju u ulozi mjernih instrumenata i postaju pokazatelji količine (hrv. **od oka**, **preko glave**, **preko očiju**, **biti navrh glave**; ukr. **міряти очима**, **на око**, **з головою**). Svijet prirodnih pojava utjelovljuje se u slikama tame ili sutona i zore, kao i magle kad se radi o nejasnom pogledu ili o nemogućnosti jasnog gledanja ili razmišljanja (hrv. **skinuti mrak s očiju**, **mrači se pred očima**, **mrači se u glavi**, ukr. **туман очі застилає**, **очі туманяться слізьми**, **посвітлішало (розвиднілося) в голові**, **смеркло в голові**, kao i **вітер в голові свище**, **як сніг на голову**), životinjskog i biljnog svijeta (hrv. **imati mušice u glavi**, ukr. **джмелі гудуть в голові**, **собачими очима**, **око в'яне**, **мак росте в голові**), u usporedbi s vatrom, plamenom (hrv. **sipa vatra iz očiju, sijevnuti očima**, ukr. **іскри сипляться з очей**, **спопелити очима**, **пропікати очима**, **очі запалали**).

Značenje somatskih frazema može prenositi davne arhetipove i mitološke predodžbe. Tako su, na primjer, visok stas kao svojevrsni simbol vladajuće osobe, tzv. arhetip visokog prestiža (Frazer, 2002) i pognuta glava kao znak pokoravanja slikovni temelj za niz frazema (hrv. **narasti (porasti) / rasti u** *čijim* **očima**, **pokunjene glave**, ukr. **вирости / виростати в очах** *чиїх, кого*, **схиляти голову** *перед ким*). Slične su i davne ideje o magijskoj moći očiju (hrv. **zle oči**, ukr. **світле око**, **лихе (погане, зле** i т. ін.**) око**, **очі завидющі**) i magijskoj moći ruku (hrv. **biti sretne ruke**, **prošlo je (proći će, nestalo je, nestat će) kao rukom odneseno** *što*, ukr. **як (мов, немов** i т. ін **) рукою зняло** *що*, **під злу руку**). S takvim mitološkim predodžbama povezana je i semantika frazema hrv. **imati soli u glavi**, **bez soli u glavi**, ukr. **сіль тобі в оці**, u kojima sol

predstavlja tvar koja može imati čudotvorni utjecaj u iznimnim situacijama, kao sredstvo protiv uroka, ali i kao simbol za nešto bitno, pa onda i razum.

Velik dio somatskih frazema temelji se na opisu gesti ili drugih neverbalnih scenarija (hrv. **gledati ispod oka**, **izbeljiti oči**, **čupati <sebi (si)> kosu <na glavi>**, **uhvatiti se / hvatati se za glavu**, **lupati se po glavi**, **pokunjene glave**, **kresnuti očima**, **žmiriti (prižmiriti) na jedno oko**, ukr. **протирати очі**, **тремтять сльози на очах**, **поза очима**, **обертати свої очі**, **плювати в очі**, **сміятися в очі**, **блиснути очима**, **дивитися в очі**, **кліпати очима**, **потупити очі в землю, повісити голову**, **ухопитися <руками> за голову**, **гладити по голівці**). Ljudsko tijelo doživljava se dinamično, budući da je čovjek neprestano u pokretu. Svaki pokret i gesta predstavlja utjelovljenje neke misli o svijetu, fragment pogleda na svijet, koje zauzima određeno mjesto u nacionalnoj slici svijeta (Petrovs'ka 2014: 47).

Prema B. Kovačević, frazemi koji su utemeljeni na gestama imaju tri glavna obilježja: 1) imaju dvostruke denotate: konkretan (koji se odnosi na sam pokret – opis pokreta koji se čini) i apstraktan (koji izražava određeni stav ili držanje – što znači izvršenje pokreta), koji je simboličkoga karaktera; 2) pripadaju parajeziku, tj. kinetički dio omogućuje verbalni dio komunikacije; 3) dio frazema koji su motivirani gestama kulturološki su ovisni (Kovačević 2012: 18).

R. Volos (1995: 5–6) izdvaja tri skupne frazema gestovno-mimičkog porijekla: 1. frazemi koji su u potpunosti u službi geste, imitiraju gestu, svoju informativnost duguju isključivo gesti, a njihovo frazeološko značenje uvjetovano je poznavanjem značenja same geste; 2. frazemi koji su utemeljeni na gestama, ali mogu se koristiti i u prenesenom smislu tako da ne imitiraju gestu, već izražavaju njenu simboliku i slikovitost; 3. frazemi utemeljeni na gestama koje su izašle iz upotrebe.

Frazemi utemeljeni na gestama interesantni su ne samo za tumačenje paradigmatskih i sintagmatskih karakteristika tog dijela frazeološkog sustava jezika, nego i međusobnog odnosa neverbalnih i verbalnih jedinica kao jedinica dvaju usko povezanih sustava u komunikacijskom procesu – prirodnog jezika i jezika znakovnih pokreta ljudskog tijela koji prikazuju sustav kulturnih vrijednosti naroda, što daje mogućnost opisa pretvaranja ljudskog tijela kao fizičke materije u nositelja atributa određene kulture (Petrovs'ka 2014: 12).

Zbog navedene kulturološke ovisnosti somatski frazemi utemeljeni na gestama i mimici izdvajaju se od ostalih somatskih frazema. Kako naglašava N. Skorobagat'ko, somatska

frazeologija nastaje uglavnom spontano i ima velik broj identičnih crta budući da su osnovne funkcije dijelova tijela jednake kod različitih etnosa, tako da se velik dio somatskog koda kulture s velikom vjerojatnošću može okarakterizirati kao općeljudska univerzalija (Skorobagat'ko 2009: 56).

Kod somatskih frazema primjećuje se česta pojava polisemije, koja, kako se obično smatra, nije karakteristična za frazeologiju. Značenje frazema postoji kao cjelina, što je povezano s cjelokupnim preosmišljavanjem predmetno-logičkih veza, pa se semantičke konkretizacije cjelokupnog frazeološkog značenja označavaju ne kao polisemija, nego kao kontekstualne modifikacije značenja (Mokijenko 1980: 31). Transformacije značenja koje se primjećuju kod somatskih frazema odvijaju se u granicama iste konceptosfere. Tako, na primjer, u ekvivalentim frazemima hrv. **svrbe ruke** *koga* i ukr. **<аж> руки засвербіли / сверблять**, zajednička semantička osnova krije se u zajedničkom semu pojave želje da se nešto učini, koja se izražava u više značenja: u obama jezicima u značenju 'želi izmlatiti *tko koga*', u hrvatskom 'očekuje *tko što* (obično novac)', a u ukrajinskom 'želi raditi *tko što*' i 'želi ovladati *tko čime*, želi prisvojiti *tko što*'.

3. SIMBOLIKA DIJELOVA TIJELA U KULTURI I JEZIKU

3.1. Značaj kulturnih simbola

U formiranju općeg frazeološkog značenja važnu ulogu imaju simboli. Prisutnost u strukturi frazema simboličkih elemenata, koji predstavljaju znakove kulture i važne sastavnice kulturno-jezične zajednice, kako piše N. Skorobagat'ko (2009: 78) povećava njihovu kulturnu važnost. Tumačenje frazema sa simboličkim komponentama predviđa korištenje širokog kulturnog konteksta, zahtijeva temeljna znanja psihologije etnosa, njegovih običaja i tradicija.

Nastanak, poredak i tumačenje simbola predmet su zanimanja mnogih disciplina među kojima se posebno ističu: povijesti civilizacija i religija, lingvistika, antropologija kulture, kritika umjetnosti, psihologija i medicina (Chevalier, Gheerbrant 1994: V).

Jezik simbola živi je jezik čiji se sastavni elementi tijekom vremena mogu značajno promijeniti. U odnosu na to, jezik je upravo taj instrument pomoću kojeg je moguće razotkriti stariji sloj, ili čak slojeve, u značenjskim smislovima simbola.

Kako navodi Colin, pristup životu temelji se na pomnome promatranju svijeta koji nam se očituje i izražava u svim mogućim, bezbrojnim, raznolikim i uvijek novim oblicima. Sve što nam omogućuje da imenujemo i klasificiramo živa bića i nežive predmete, da stvarni svijet organiziramo u skladu s vlastitim predodžbama o njemu – temelji se na jeziku simbola (Colin 2004: 11–12).

Jedinstvenost jezika simbola, kako naglašava Colin, počiva u činjenici da je on duboko ukorijenjen u kolektivnom pamćenju „da ga svi, i ne znajući, govorimo" (Colin 2004: 12). Jezik simbola univerzalan je jezik, zajednički svim ljudskim bićima, bez obzira na kulturu, materinji jezik. No, moramo naglasiti da upravo u kulturi i jeziku on dobiva različite nijanse ili moguće oblike. Simboli mijenjaju svoje značenje u različitim kulturama, pa i situacijama u granicama jedne kulture. Jedan te isti simbol može imati različit sadržaj, može poprimiti i dodatna značenja u novim situacijama ili u susretu s drugim kulturama, ali i izgubiti dio svog sadržaja nakon što društveni kontekst u kojem je bio važan nestane ili se promijeni (Trako 2007: 41).

Simboli su uvijek višedimenzionalni, oni izražavaju sustavne veze kao što su zemlja-nebo, prostor-vrijeme, imanentno-transcendentno (Chevalier, Gheerbrant 1994: XIII). Nadalje, oni formiraju jedan apstraktni sustav pojmova koji je odraz ljudskog razmišljanja.

U predgovoru *Rječniku simbola* (Chevalier, Gheerbrant 1994: XIV–XVII) kod definiranja funkcija simbola ističe se kako je simbol nešto, što spaja razdvojene elemente, povezuje nebo i zemlju, tvar i duh, prirodu i kulturu, zbilju i san, nesvjesno i svijest (...), simboli ostvaruju i sintezu svijeta i povezuju čovjeka sa svijetom.

Ideja simboličke organizacije svijeta u takvim binarnim opozicijama izložena je u za slavistiku značajnom radu Vjačeslava Ivanova i Vladimira Toporova *Славянские языковые моделирующие семиотические системы* (1965) u osnovi kojeg je modificirana ideja koju je razrađivao Lévi-Strauss. Autori predlažu model u koji se organizira univerzum uokolo čovjeka preko različitih simboličkih značenja karakterističnih za fragmente svijeta. Taj se univerzum sastoji od polarnih znakova kojima se pripisuju predznaci + i –, i koji stvaraju jedan zatvoreni svijet oko čovjeka. Te opozicije obuhvaćaju fundamentalne pojmove kao što je, na primjer, organizacija prostora (*lijevo/desno, gore/dolje*) i društva (*muško/žensko*) (Ivanov, Toporov, 1965).

Valja istaknuti arhetipnost simbola i njegovu sveobuhvatnu prisutnost u strukturi mitologije, književnosti, umjetnosti i u drugim semiotičkim sustavima (Šelestjuk 1997: 125–126).

Simbol uvijek sadrži arhaične elemente te je sposoban u sažetom obliku očuvati značajne tekstove. Prolazeći kroz kulturu vertikalno on izražava prikupljeno znanje o fragmentu stvarnosti. Simboli se prenose s generacije na generaciju na nesvjesnoj razini (Skorobagat'ko 2009: 76), čemu doprinosi najprije jezik i u njemu „zaključana" kolektivna znanja u pojedinim komponentama cjelovitog značenja jezičnih jedinica.

3.2. Simbolika tijela u kulturi i jeziku

Čovjek se kao glavni subjekt kulture poistovjećuje ponajprije sa svojim tijelom.

„Bez obzira od čega sve čovjek kao biće i bio sastavljen (ili mi samo mislili da je sastavljen ili čak od čega bi u biti trebao biti sastavljen), tijelo je njegova nerazdvojna bliska i neposredna stvarnost." (Ladan 2006: 683). Kako dalje navodi Ladan, već dijete koje tek počinje opažati nešto, prvo zamjećuje sebe samoga kao tijelo, to jest, svoje pojedine dijelove, koje zapravo spoznaje jednako kao i živa bića koja se nalaze oko njega.

Opće je poznato da je u antičkoj kulturi najviše od svih drugih tradicija došao do izražaja kult tijela. Kako navodi T. Ladan, u hebrejskoj tradiciji nema posebne riječi za tijelo kao tijelo,

osim za mrtvo tijelo jer u toj jezičnoj i pojmovnoj tradiciji tijelo nije jedinstvo, nego je složevina dijelova koji su sjedište duševnih/duhovnih djelatnosti i pojava. Zato se grčka riječ za tijelo kao tijelo – *sõma (tijelo)* uopće nije mogla prevesti na hebrejski ili aramejski, budući da *sõma* pripada tipično helenskom (antropocentričnom) načinu shvaćanja i mišljenja (Ladan 2006: 685–686).

U kršćanstvu je tijelo istoznačno s pojmom puti ili mesa. Karakterističan za kršćanstvo antagonizam između tijela i duha izražava se u ideji da se tijelo ne može otvoriti duhovnim vrijednostima, nego je sklono grijehu; „prepustiti se tijelu ne znači samo postati pasivnim, već u samom sebi posijati klicu poročnosti. Čovjek je razapet između puti i duha." (Chevalier, Gheerbrant 1994: 701–702).

Čovjekovo tijelo je središnji koncept kulture koji se nalazi na sjecištu makrokozmosa i mikrokozmosa, ono je univerzalni instrument za upoznavanje i opisivanje svijeta (SD5: 247), pa tako i pojam za svijet postaje uzajamno djelovanje čovjeka i okoline. Ključna je činjenica kako točno čovjek vidi svoje mjesto u okolnom svijetu. Stoga često istraživači nacionalnih modela svijeta naglašavaju istovjetnost makrokozmosa i mikrokozmosa, tj. univerzuma kao čovjekovog okruženja i samog čovjeka kao tjelesne materije. To se odražava u koncepcijama koje razvijaju ideju nastanka univerzuma od prvotnog tijela (Civ'jan 1990: 16). U svom viđenju objektivne stvarnosti čovjek prvenstveno kreće od sebe i projicira sebe (svoje tijelo) na univerzum. Stoga se može govoriti o prevladavajućem antropocentrizmu u analogizacijama predmetnog svijeta u mentalnim kognitivnim procesima: polazna točka upoznavanja svijeta je sam čovjek u svom tjelesnom bivstvu (Petrovs'ka 2014: 45). Kodiranje kulturnog prostora čovjek počinje od sebe, pa dijelovi tijela pridobivaju raznovrsne simboličke funkcije (Savčenko 2013: 394). S obzirom na to, znakovi dijelova ljudskog tijela dobivaju osobitu važnost u nominativnim procesima. Jezične nominacije dijelova tijela imaju razgranatu semantiku i karakterizira ih mnoštvo prenesenih značenja, zahvaljujući širini simboličkih značenja koja su dobili sami dijelovi ljudskog tijela u određenoj kulturi. Na taj je način karakteristika somatskog leksika postala određena univerzalnost, budući da je on sposoban sudjelovati u opisima drugih fragmenata stvarnosti.

Nadalje, postoji somatomorfna hipoteza prema kojoj je somatski leksik izvor čitavog indoeuropskog glagolskog sustava, a također se može promatrati i kao vodeći čimbenik sustavnosti leksika općenito. „Upravo somatski motivirana gnijezda čine svojevrsne jezgre od kojih se tvori kostur semantičkih polja. U jezičnoj slici svijeta okolni svijet osmišljava se kao ljudsko tijelo, shvaća se i označava prema logici funkcioniranja tijela" (Judkin-Ripun 2003: 202–203).

U somatskom kulturnom kodu važno mjesto zauzimaju funkcije različitih dijelova tijela, koji su bili uključeni u izvršavanje obreda ili rituala u duhovnoj kulturi. Antropomorfni kod u opisu okolnog svijeta može se pratiti u različitim oblicima: u tekstu, ritualu i jeziku. Prema rječniku *Славянские древности* (SD5: 247–262), etiološke legende opisuju i nastanak novih vrsta biljaka iz dijelova tijela čovjeka, a dijelovi čovjekova tijela prisutni su i u toponimskom folkloru. Socium također može predstavljati projekciju tijela čovjeka. Takva potpuna antropomorfizacija odražava se u društvenom leksiku, npr. *glava* u značenju 'čelnik, predvodnik' (s tim istim značenjem i u drugim jezicima: ukr. *голова,* rus. *глава*, bug. *глава*; eng. *head*).

„Počovječivanje" prostora proizlazi i iz upotrebe somatskog leksika u imenovanju prirodnih i kulturnih objekata. U toj prenesenoj upotrebi aktualiziraju se karakteristike kao što su oblik, položaj dijela tijela u odnosu prema cjelini (SD5: 248).

Na primjer, glava dobiva značenja kao što su 'glavni element strukture' (pridjev hrv. *glavni*, isto ukr. *головний*), 'gornji dio', 'okrugli predmet' (*glavica* luka; isto ukr. *головка*). Oko predstavlja 'otvor' (hrv. *okno*; ukr. *вікно*), srce ima značenje 'središnji dio' (hrv. *srčika*; ukr. *серцевина*). Ljudsko tijelo služi i kao univerzalno mjerilo, naročito za mjere dužine (hrv. *pedalj, lakat, stopa*) ili količine (hrv. *šaka, prstohvat*; ukr. *жменя, пучка*). U folkloru su mogući različiti načini opisa tijela, na primjer, funkcionalno-topografski, gdje se svaki dio tijela opisuje kroz njegov oblik, djelovanje ili funkciju (SD5: 249). Topografija tijela predstavlja predmet promatranja i interpretacije od trenutka rođenja do smrti. Prema naivnoj koncepciji, ljudsko tijelo prolazi kroz nekoliko etapa. Tumačenje fizioloških promjena često je izraženo u terminima iz drugih (nesomatskih) konceptosfera, a život tijela opisuje se i terminima biljnog koda (SD5: 250): hrv. *procvat, sazrijevanje, plodnost, zrelost* i ukr. *розквіт*, *зрілість*, *плід*.

U tradicionalnoj slici svijeta cjelovitost, jedinstvo tijela predstavlja glavni uvjet njegovog pravilnog funkcioniranja ne samo za vrijeme života, nego i nakon smrti. Bolest čovjeka percipira se ne samo kao stanje suprotno zdravlju, nego i kao samostalno biće. Ozdravljenje je konačno kad se tijelu vrati njegova prvotna cjelovitost, što je vidljivo i u etimologiji same riječi hrv. *iscjeljenje* i ukr. *зцілення* (SD: 251).

Danas se uočava ponovni preokret prema tijelu i tjelesnosti, pa čak, kako ističe Ladan (2006: 689) nastaju i novi kultovi tijela. O. Borjak i M. Majerčyk (2003: 9–10) smatraju da današnja kulturna tjelesna paradigma nastavlja demonstrirati mitološke crte i predstavlja refleksiju davnih i tradicionalnih predodžbi. Autorice navode da je postmodernizam postavio tijelo (bilo ono

lijepo, ružno ili obično, odraslo, mlado ili staro) u središte mentalnosti i diskursa te je uspostavljena svojevrsna *tjelocentrična* paradigma.

3.3. Simbolika glave

Shvaćanje glave kao najvažnijeg dijela ljudskog tijela uočava se u mnogim kulturnim tradicijama. Kod većine naroda glava se shvaća kao svetinja, što se odražava u brojnim ritualima i vjerovanjima (Frazer, 2002).

Kako navodi T. Ladan (2006: 701), prema helenskom poimanju glava prije svega ima oblik kugle, a kugla je najsavršenije tijelo. Otuda slijedi usporedba glave s cjelokupnim svemirom.

Važnost glave potvrđuje činjenica da se u većem broju mitologija spominju višeglava bića: životinje, ljudi, duhovi, bogovi i božice kojima se pripisuju različita nadmoćna svojstva, a broj glava često predstavlja broj života. Kod Kelta, Gala, Iraca, pri odsijecanju glave poraženog protivnika, glava je simbol protivnikove ratničke snage i vrijednosti, koje još više ističu pobjednikovu snagu i vrijednost, a odsječena glava bila je osim toga potvrda da je protivnik mrtav. Glava je općenito simbol snage aktivnog principa koji uključuje nadmoć u upravljanju, naređivanju i prosvjetljivanju, a također i simbol objave duha, u odnosu prema tijelu koje je objava materije (J. Chevalier, A. Gheerbrant 1994: 164).

Prema rječniku *Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках* M. M. Makovskog, u antropomorfnom modelu svemira glava se smatrala središtem rađanja, pa su tako riječi sa značenjem 'razum, razumijevanje, um' povezane s riječima koje nose značenje 'roditi', a zanimljiv je i lanac semasioloških veza glava > sunce > nebo > voda > vatra > zemlja > ruka > žena kojeg autor navodi (1996: 122–123).

U slavenskoj je starini, kako navodi rječnik *Славянские древности* (SD5: 251–254), glava glavni, gornji dio tijela čovjeka, s kojim su povezane predodžbe o njegovom umu (i bezumlju), životu i smrti, ona je metonimijska zamjena za čovjeka (*glava* obitelji). Simbolički se povezuje s okruglim predmetima, koji se nalaze u čovjekovoj svakodnevici (npr. usporedbe s graškom, glavicom kupusa, tikvom itd. nalazimo u zagonetkama, magijskim ritualima).

U prostornom modelu glava je usko povezana s binarnom opozicijom *gore/dolje* i korelira s poljem *gore*. Po više karakteristika glava je suprotstavljena „nečistim" nogama, na primjer, smatralo se da u glavi umirućeg stoji anđeo, a u nogama vrag.

S glavom je povezano mnoštvo ritualnih i obrednih činova (nošenje ritualnih predmeta na glavi s upozoravajućom ili zaštitnom funkcijom, kao i velika uloga pokrivala za glavu koja su demonstrirala društveni status osobe i skidanje kape u bontonu kao izraz poštovanja, a s istim značenjem i naklon glave). U narodnoj su medicini mnoga ljekovita djelovanja usmjerena na glavu, a glava je povezana i s mnogim običajima vezanima uz svadbe i pogrebe (SD5: 252–253). U običajima narodnog kalendara obredni likovi nosili su na glavi ritualne predmete, a za obranu ljudi od nesreće pod glavu su im se stavljali predmeti koji su služili kao amajlije. Zajedno sa srcem, glava se smatra mjestom prebivanja duše čovjeka (SD5: 252).

U narodnoj svijesti glava se ističe kao simbol razuma, ona je instrument koji upravlja mišljenjem, utjelovljenje ljudskog duha, vlasti i životne sile. Glava je izraz, kako piše Savčenko (2013: 394) više ljudske vrijednosti, utjelovljenje samog čovjeka, ona kvalificira njegove sposobnosti i mogućnosti, programira mišljenje. Odsutnost uma kod čovjeka, njegovo čudno ponašanje, povezuje se s pojavom u glavi stranih objekata (muhe, paukovi, bube, miševi, piljevina, slama i sl.): hrv. **imati mušice (muhe, bube, bubice) <u glavi>**, **imati slamu (piljevinu) u glavi**; ukr. **зайчики в голові стрибають** *у кого,* **жуки в голові** *у кого,* ili s prazninom: hrv. **prazna (šuplja) glava**; ukr. **голова як макітра**.

Simbolička značenja *glave* izražavaju se u nizu prenesenih značenja koja razvija leksem *glava* u jeziku.

U hrvatskom jeziku *glava* ima sljedeća značenja: 1. *anat*. a. dio tijela čovjeka i viših životinja koji sadrži mozak, usta i osjetilne organe; b. gornji dio neke strukture ili organa; 2. taj dio tijela kao sjedište uma, razuma, pameti; 3. a. glavni ili prvi u čemu; vođa; b. prednji dio čega; čelo; 4. osoba, pojedinac; 5. komad nekog prehrambenog proizvoda u obliku kupe ili lopte; 6. prošireni ili zadebljani krajnji dio čega; 7. mjera visine rasta; 8. lice kovanice, opr. pismo; 9. dio knjige ili nekog teksta; poglavlje; 10. vrelo neke tekućice; 11. *tehn*. a. glavni dio čega; b. elektromehanički uređaj unutar nekog pogona koji služi za čitanje (ili pisanje) po mediju (HER: 384). U ukrajinskom jeziku značenja leksema *голова* su: 1. dio tijela čovjeka ili životinje u kojem se nalazi mozak – gornji dio središnjeg živčanog sustava; jedinica broja stoke; 2. taj dio tijela čovjeka kao organ mišljenja; mozak; 3. osoba koja predsjeda sastankom, zasjedanjem i sl.; 4. čelnik ustanove, saveza,

društva, organizacije i njihovih odjela; 5. (velikim slovom) u sastavu službenog naziva čelnika države, vlade ili najviših državnih organa; 6. *pren*. osnovno, glavno; 7. *pren*. autoritetna osoba; glavni u nekom poslu. 8. prvi redovi, prednji dio čega (kolone, grupe i sl.) što se kreće; 9. prehrambeni proizvod u obliku kugle i sl. (SUM2: 109).

Zbog velikog broja prenesenih značenja, brojni su i tvorbeni modeli u kojima je tvorbena osnova leksem *glava*, a koji predstavljaju često korišteni dio rječnika (hrv. *glavni, poglavlje, glavica, poglavar, poglavarstvo, zaglaviti, uglavnom, naglavačke, strmoglaviti se, glavešina, glavinjati, glavonja, glavić, uglavnom* i ukr. *головний, головешка, головувати, стрімголов, поголовно, поголів'я, підголів'я, головастий, безголовий, заголовок* itd.).

3.4. Simbolika oka

Oko je najvažnije ljudsko osjetilo. Ono ima velik broj simboličkih značenja, što je vidljivo u mnogim kulturama i tradicijama (npr. treće oko Šive u hinduizmu, upisano u trokut kao masonski i kršćanski simbol i dr.).

T. Ladan (2006: 723) navodi da je u starozavjetnome svijetu „oko kao oko oruđe-organ vida ili pak vidjelo/gledalo. Međutim, tu ono istodobno označuje svu pojedinčevu duševno-duhovnu osobnost i djelatnost. (...) Božje oči vide sve. Otuda i kasnije pojam Božjega svevidnoga oka, koje će slikarstvo i ikonografija posebno prikazivati kao oko u trokutu iz kojega svjetlosne zrake isijavaju na sve strane.”

Važna je simbolika koja je pripisana slijepcima, kojima su podarene posebne proročke sposobnosti. U više kultura postojalo je vjerovanje kako magijske i nadnaravne moći posjeduje jedno oko, pa se u mitologiji pojavljuju legende o jednookim bićima (npr. u egipatskoj legendi o Horusovu oku, legendi o bogu Sunca Ra) (Ladan 2006: 727).

Prema slavenskim narodnim vjerovanjima, oko je organ vida pomoću kojega čovjek može utjecati na sudbinu drugog čovjeka. Oči same u pojedinim slučajevima mogu predskazati buduće događaje. Očima se pripisivala magijska moć, one su mogle zračiti i dobro i zlo. U vjerovanjima su oči najčešće povezane s mogućnošću da se urekne drugo biće, da mu se naškodi. Odatle dolazi i predodžba o zlim očima koje su mogle donijeti zlo onome koga su pogledale (SD1: 500–502). Tradicionalne komunikacijske norme osuđuju preizravne poglede, što je izraz predodžbi o

magijskoj moći oka i ideje o zlim očima. To pokazuje i etimologija riječi *zavist, zavidjeti* (vidi Gluhak 1993: 693).

Druga vjerovanja odnose se na bolesti očiju, smrt, mogućnost osljepljenja, gledanje pokojnika i sl.

Oko je simbol razuma i duha, simbol Sunca, zlih sila, ljepote. Nadalje, oči simboliziraju privlačnost, šarmantnost, temperament, lakomost, što uvjetuje razvoj suvremene frazeološke semantike. Oči postaju simbol samog čovjeka ili karakteristika njegovih pojedinih duhovnih ili fizičkih kvaliteta (Skorobagat'ko 2009: 83). Kako navode J. Chevalier i A. Gheerbrant (1994: 450–452), oko je općenito simbol intelektualnog opažanja.

Oko u fizičkom aspektu treba promatrati u njegovoj funkciji primanja svjetla i opažanja stvarnosti, ali i kao znak emocionalnih doživljaja. U komunikaciji upravo oči daju najtočnije informacije o unutarnjem stanju čovjeka, pa se stoga smatraju ključnom točkom tijela. Kroz izraz očiju (način gledanja, zadržavanje pogleda ili njegovo brzo skretanje) otkrivaju se i unutarnje kvalitete čovjeka. Kako se pokazalo, to je povezano s fiziološkim karakteristikama zjenica koje se mogu sužavati i širiti kod promjene unutarnjeg raspoloženja i prijelaza od pozitivnih osjećaja do negativnih. Budući da su važan organ u fiziološkom, psihološkom i socijalnom aspektu, oči su u pojedinim kulturama dobile stereotipne karakteristike (Pease, Garner, 2002; Ekman, 2007).

Leksem *oko* je, kako u hrvatskom, tako i u ukrajinskom jeziku, višeznačan. U hrvatskom jeziku: *oko1* 1. *anat*. organ osjetila vida čovjeka i životinja; 2. a. vrulja, podvodni izvor b. *ekspr*. gorsko jezero ledenjačkog porijekla; *oko2* 1. a. *rib*. otvor koji čine niti mreže; okašce, okce, šupljika b. *(+ potenc*.) okrugla šara, npr. na paunovu peru, vezu itd. 2. *agr*., v. pup) (HER: 866). U ukrajinskom jeziku: *око* 1. organ vida kod čovjeka, svih kralješnjaka i nekih beskralješnjaka; 2. *razg*. sposobnost gledanja, vid; 3. *pren., razg*. briga, njega (SUM5: 672).

Važnost oka u spoznavanju svijeta izražava leksem *pogled* nastao od leksema *gledati* (isto ukr. *погляд*), koji u obama jezicima ima osnovno značenje 'upravljenost očiju *na koga* ili *što*', ali i značenja 'izraz očiju kao odraz duševnog stanja', 'način prosuđivanja', 'način gledanja na što, mišljenje, shvaćanje, nazor, uvjerenje' (HER: 975; SUM6: 711). Usp. također i *світогляд, gledište*.

Leksem *oko* formira široku skupinu izvedenica. Među riječima čija etimologija vodi do *oko* (ili *gledati, vidjeti*) su: hrv. *uočiti, uočljiv, očijukati, očitovati se, naočit, očevid, bezočno, očnjak, nazočan, očito, naočit, očigledan, očevidan, očevidac, uočiti, suočiti se* (*ugledan, dogledno*) i ukr.

очевидно, *вочевидь*, *очевидець*, *вічко*, *унаочнити*, *заочний*, *заочно* (*ненавидіти*, *ненависть*, *розвиднитися*, *огляд*, *безоглядний*, *оглядач*, *доглядати*) i sl.

3.5. Simbolika ruke

Ruka je dio tijela kojim se čovjek služi za obavljanje potrebnih poslova. Stoga je ruka razvila mnogo simboličkih značenja kroz kulturnu povijest. Ruka je najprije simbol djelatnosti, čovjekova rada, ali postaje simbol skrbništva, starateljstva, autoriteta, vlasti, ljudskih odnosa, blagostanja, zaštite, podrške i dr.

Shvaćanje ruke povezano je ponajprije s orijentacijom u prostoru. U počecima razvoja čovječanstva ruka je služila i kao sredstvo mjerenja, a to se duboko ukorijenilo u kolektivnoj svijesti.

Kako navodi T. Ladan (2006: 759), ruka je simbol djela i djelovanja u biblijskoj tradiciji, ali ona je to bila i u staroj egipatskoj, a u hinduizmu se božanstva prikazuju s četiri ruke.

Geste, koje su se izvodile pomoću ruku su znakovi sa simboličkim značenjem u religijskim tradicijama i ritualima. U brojnim vjerskim obredima, među kojima su i kršćanski, podignute ruke označavaju molitveno i obredno zazivanje Božje milosti, dok je u Egiptu širenje-otvaranje-podizanje ruke nad faraonovom glavom „poželjni prijam" svemirskih (svjetskih) sila ili moći (Ladan 2006: 759). Kad ruka djeluje prije svega prstima, dlanom, šakom – ona je simbol početka ili završetka posla-rada-pothvata.

Prema *Rječniku simbola* J. Chevaliera i A. Gheerbranta (1994: 567–570), ruka je simbol snage, vlasti, pružene pomoći i zaštite. Ona je i oruđe pravde: ruka koja drži vlast određuje kaznu osuđenicima.

Kod Slavena, kako navodi rječnik *Славянские древности* (SD5: 254–258), ruka se shvaća kao glavno oruđe za rad, simbol posjedovanja i središte društvenih veza čovjeka. Ruka i njezini dijelovi koriste se kao mjerilo (npr. *lakat, šaka*). Nadalje, ruka, kao i glava, može predstavljati metaforu vlasti (hrv. **čvrsta ruka**; ukr. **міцна рука**), a najviša vlast pripada Božjoj ruci (hrv. **sve je u Božjim rukama**; ukr. **в руках Божих**). Ruka, ponajprije desna, može označavati i glavnog pomoćnika, čovjeka koji istovremeno ima vlast, kao i izvršitelja (hrv. **desna ruka**, ukr. **права**

рука). Značenje ruke kao simbola vlasti i autoriteta vidljivo je i u običaju ljubljenja ruku. Ruka je također povezana i s idejom posjedovanja (*Bolje vrabac u ruci, nego golub na grani*).

Ruka služi kao važan orijentir u prostoru (ukr. *ліворуч*, *праворуч*), ali isto kao i kod većine kulturnih tradicija, Slaveni pripisuju desnoj i lijevoj ruci potpuno suprotna značenja: desna ruka predstavlja pozitivnu simboliku, lijeva karakterizira negativne strane. Dok se desna ruka povezuje sa snagom, pravdom i sakralnim načelom, lijeva se prvenstveno smatra „nečistim" dijelom tijela (hrv. dijal. *kriva ruka*). Križati se smjelo samo desnom rukom, kao i rukovati. Desnom rukom se i toči vino i časti goste, a korištenje lijeve ruke u toj prigodi smatralo bi se osobnom uvredom. Također, jesti se moglo samo desnom rukom, budući da je lijeva ruka „nečista". Ne samo lijeva ruka, nego i ljevaci su se u kulturi ocjenjivali negativno (SD5: 255). Karakter ove opozicije izravno leži u nejednakom vrednovanju desne i lijeve ruke. Biološki preduvjeti dešnjaštva većine ljudi uvjetovani su funkcionalnom asimetrijom ljudskog mozga. Stoga kulturne postavke podržavaju dešnjaštvo koje je uvjet za određene ritualne postupke i komunikacijska pravila (Bajburin, Toporkov 1990: 28–29).

Ruka je i znak pravnih odnosa, trgovačkih dogovora (hrv. **presjeći ruku**; ukr. **ударити по руках**). No, motiv ruke prvenstveno se pojavljuje u vezi sa stupanjem u brak (hrv. **prositi ruku**, **dati ruku**; ukr. **просити руки**, **зв'язувати руки**), a u svadbenom ciklusu nazivi nekih obrednih etapa i rituala povezani su s rukom (npr. hrv. *zaruke*, *zaručnik*, *zaručnica*; ukr. *заручини*, *обручка*).

Nadalje, ruka zauzima središnje mjesto u magiji, prije svega u vezi s liječenjem (hrv. **prošlo je (proći će, nestalo je, nestat će) kao rukom odneseno** *što* i ukr. **як (мов, немов** і т. ін **) рукою зняло** *що*). Osobita moć pripisuje se rukama pokojnika: dodirom ruke ili prsta liječile su se bradavice, madeži, kila, zubobolja i glavobolja. Općenito, ruke pokojnika imaju veliku važnost i na grudi se sklapaju na poseban način (prekrižene): **prekrstiti ruke** *komu*. Osobita pažnja u obredima posvećivala se suprotstavljanju gole i pokrivene ruke; gola ruka se asocirala s bijedom, a pokrivena s bogatstvom. Strašnom kaznom smatra se sakatost ruku, prije svega sušenje, tj. atrofija mišića. Takva kazna čeka sina koji digne ruku na oca, čovjeka koji prstom pokaže na sunce ili mjesec (ukr.), na križ (bjel.), lopova koji ukrade od siromaha (rus.). Taj se motiv često susreće u kletvama (*Ruka ti se osušila!*) (SD5: 257).

Prema rječniku *Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках* M. M. Makovskog (1996: 280–283), značenje riječi ruka u

indoeuropskim jezicima može simbolizirati svemir, nebo. Pojam ruke često se povezuje s pojmom boga, a također i sa značenjem „čovjek, muškarac", kao i „život" te „sudbina".

Različiti pokreti ruku, položaj ruku u odnosu na tijelo i međusobni položaj prstiju u stara vremena imali su magijsko značenje, simbolizirali su dobro ili zlo. Kako ističe Lj. Savčenko (2013: 402), budući da je ruka jedno od najvažnijih kinetičkih sredstava u neverbalnoj komunikaciji, ona je prenositelj magijske energije i magijskog kontakta među osobama. Spajanje ruku simbolizira ljubav. No, isto tako i izražavanje pozitivnih namjera općenito, pa je ruka postala aktivno kinetičko sredstvo u raznovrsnim gestama u bontonu, kao, na primjer, danas popularnoj gesti rukovanja. U simbolici dijelova tijela ruka simbolizira povjerenje, potporu, dobre želje, a običaj rukovanja u početku je označavao dobre namjere i pokazivao nepostojanje oružja u rukama.

Kulturna simbolika ruke čvrsto se utvrdila u značenju samog leksema *ruka* u jeziku. Riječ *ruka* u hrvatskom jeziku označava 1. *anat*. a. jedan od gornjih udova ljudskog tijela od ramena do vrhova prstiju; b. šaka (od zglavka do prstiju); 2. rad uložen u proizvod, posao; 3. sloj pri bojenju, premaz; 4. ispomoć, pomoć; 5. izvor informacija (HER: 1146). U ukrajinskom jeziku *рука* ima sljedeća značenja: 1. svaki od dvaju gornjih udova čovjeka od ramena do vrhova prstiju; 2. svaki od gornjih udova čovjeka kao sredstvo rada i djelatnosti; 3. *jedn*. način pisanja, rukopis; 4. *mn. pren*. radna snaga, radnici; 5. *mn. pren*. općenito o čovjeku koji ima veze s onim o čemu se govori. 6. *pren*. simbol vlasti, vladanja. 7. *jedn. pren. razg*. utjecajan čovjek koji može koga zaštititi, pružiti podršku i sl. 8. *jedn*. pristanak na brak (prema SUM8: 899).

Višeznačnost i metaforički potencijal leksema *ruka* otkriva velike tvorbene mogućnosti. Tako u jeziku nalazimo velik broj izvedenica (*poruka*, *poručiti, područni, područje, ručnik, ručka, narukvica, rukavica, priručnik*, *uručiti*, *naručiti*, *narudžba*, *isporuka*, *rukav*, *rukavica*, *rukovati*, *rukohvat, zaruke, zaručnik, zaručnica, zaručiti se, preporuka, preporučiti, izručitelj, oporuka, rukovati se, obruč, rukopis, rukotvorina, rukovoditi, rukovoditelj* i ukr. *ручатися*, *заручник*, *поручитель*, *вручати*, *доручення*, *підручник*, *руків'я*, *рукав*, *рукавиця* i sl.).

4. FRAZEMI SA SOMATIZMIMA *GLAVA, OKO* I *RUKA* U HRVATSKOM I UKRAJINSKOM JEZIKU

Uvod u analizu

Istraživanje je provedeno na frazemima koji u svojem sastavu imaju somatizme *glava, oko* i *ruka*. Upravo su ti somatizmi odabrani jer su frazemi kojima su u sastavu vrlo brojni u obama jezicima. Široki spektar simboličkih značenja koja se pripisuju tim dijelovima tijela uvjetuje njihovu veliku zastupljenost u sastavu jezičnih jedinica kao što su frazemi. Budući da su to vanjski, pokretni dijelovi tijela, oni najviše sudjeluju u neverbalnoj komunikaciji, pa je kod njih najviše rasprostranjen fenomen koji je zanimljiv za proučavanje – širenje značenja od osnovnog koje se neposredno odnosi na označavanje dijela tijela prema prenesenim značenjima u okvirima iste sfere, ali i prenošenje doslovnih opisa gesti ili mimičkih pokreta te različitih karakteristika odgovarajućih dijelova tijela na druge sfere. Praćenje smjerova širenja značenja dozvoljava da se otkrije koji se od tih smjerova podudaraju u hrvatskom i ukrajinskom jeziku, a koji su specifični za pojedini jezik. Na primjer, iz sintagme *zatvoriti oči* koja ima i svoje doslovno značenje spuštanja kapaka, nastalo je više frazema s različitim značenjima: hrv. **<zauvijek> sklopiti (zaklopiti, zatvoriti) oči** i ukr. **<навіки (навік)> склепити очі** koji bez fakultativne komponente znače 'zaspati', a s fakultativnom komponentom 'umrijeti, preminuti' ili hrv. **zatvoriti / zatvarati oči** *pred čim* i ukr. **заплющити (закрити, замкнути** і т. ін.**) / заплющувати (закривати, замикати** і т. ін.**) очі** *на що* sa značenjem 'namjerno ne uočiti / ne uočavati *što*, ne htjeti se suočiti s činjenicama', što pokazuje kako se od osnovnog, doslovnog značenja fizičkog pokreta oka frazeološko značenje razvijalo u različitim smjerovima, ali koji se u ovom slučaju podudaraju u dvama analiziranim jezicima: izvanjezična situacija – pokret spuštanja kapaka u prenesenom se smislu odnosi na spavanje i umiranje ili, u drugom slučaju, odbijanje suočavanja s istinom u obama jezicima. Kao primjer različitog razvoja prenesenih značenja mogu poslužiti sveze riječi hrv. **ženska ruka** i ukr. **жіноча рука**, kojima se podudara doslovno značenje koje se odnosi na ruku ženske osobe, ali su se u dvama jezicima frazeološka značenja razvila u potpuno različitim smjerovima: hrvatski frazem odnosi se na dobro obavljanje kućanskih poslova, a ukrajinski isključivo na lijep rukopis.

Istraživanje je provedeno na korpusu frazema prikupljenih iz općih i frazeoloških jednojezičnih, dvojezičnih i višejezičnih rječnika hrvatskog i ukrajinskog jezika te dostupnih

hrvatskih i ukrajinskih monografija kojima je predmet proučavanja somatska frazeologija. Za hrvatski jezik glavni izvori bili su *Hrvatski frazeološki rječnik* (HFR, 2014), *Rječnik hrvatskih somatskih frazema* (RHSF, 2012) te *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika* (FRHSJ, 1982), *Hrvatski frazeološki rječnik* (HFRR, 2003), *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema* (HSRPF, 2006), i *Etymologicon* (E, 2006). Za ukrajinske frazeme izvori su bili *Словник фразеологізмів української мови* (SFUM, 2003), dvosveščani *Фразеологічний словник української мови I, II* (FSUM1, 1993; FSUM2, 1993) i *Словник української мови* u 11 svezaka (SUM1 – SUM11, 1970–1980). Izvor za oba jezika bio je i *Hrvatsko-rusko-ukrajinski frazeološki rječnik* (HRUFR, 1993).

Ukupno je analizirano 1407 frazema, od toga 577 hrvatskih i 830 ukrajinskih. Znatno veći broj ukrajinskih frazema rezultat je bogatije frazeografske tradicije, kao i drugačijeg pristupa leksikografskoj obradi frazema u ukrajinskom jezikoslovlju.

U slučaju postojanja u jednom jeziku frazema kojem u navedenim izvorima nije pronađen parnjak u drugom jeziku, pokušalo se utvrditi postoji li takav frazem, a da nije zabilježen u izvorima, i, ako je takav frazem ili izraz pronađen, potkrijepljen je primjerom. Primjeri korištenja takvih frazema potraženi su u računalnim korpusima ili književnim i internetskim izvorima.

Iako se načini navođenja frazema razlikuju i rječnici koriste različite konvencije, njihov se oblik ujednačuje i usklađuje s načinom navođenja frazema koji smo prihvatili, kako ih navodi *Hrvatski frazeološki rječnik* (HFR).

Frazemi s pojedinim somatizmom podijeljeni su prema svom značenju u velike makroskupine, koje se dalje granaju u značenjske skupine i podskupine. Zbog specifičnosti značenja svakog od triju somatizama, skupine za pojedine somatizme se razlikuju. Analiza počinje od frazema u kojima somatizam demonstrira svoje osnovno značenje, tj. izražava fiziološke funkcije odgovarajućeg dijela tijela, koje je postalo vodeća semantička komponenta i u cjelokupnom značenju frazema. Udaljavajući se od njega, pratimo kako se značenje metaforički širi u različitim smjerovima sve do izražavanja apstraktnih pojmova.

U okviru svake skupine ili podskupine frazemi se najprije navode zasebno za hrvatski i ukrajinski jezik, abecednim i azbučnim redom. Analiza polazi od frazema koji se značenjski i strukturno podudaraju u dvama jezicima ili se utvrđuju razlike u značenjima ili sastavu frazema. Problem s kojim smo se susreli pri ovakvoj klasifikaciji frazema je specifičnost frazeološkog značenja: granice među semantičkim skupinama nisu oštre i mnogi se frazemi zbog svog dvojnog,

slojevitog značenja nalaze na granicama te se mogu uvrstiti u dvije, ili čak više skupina. U tim smo se slučajevima vodili dominantnim značenjem, ali ponekad su takvi frazemi navedeni i u više skupina, uz upućivanje na odjeljak u kojem je frazem detaljnije obrađen. Na primjer, hrvatski frazem **prošlo je (proći će, nestalo je, nestat će) kao rukom odneseno** *što* i ukrajinski **як (мов, немов** і т. ін **) рукою зняло** *що* analizirani su u skupini „Ozdravljenje" budući da u tu skupinu spadaju dominantnim značenjem i učestalošću upotrebe, no navedeni su i u skupini „Brzina", gdje je dodana referenca na skupinu u kojoj su obrađeni.

4.1. FRAZEMI SA SOMATIZMOM *GLAVA*

Glava je s anatomskog gledišta dio tijela na kojem se nalaze osjetilni organi i u kojem je smješten mozak, tj. središte i najvažnija poveznica čovjeka u percipiranju vanjskog svijeta, odgovorna za sposobnost razmišljanja. Frazemi koji sadrže somatizam *glava* u hrvatskom i ukrajinskom jeziku u velikoj mjeri odnose se na funkcije glave tj. mentalne radnje čovjeka, ali isto tako predstavljaju glavu kao metonimijsku zamjenu za cijelog čovjeka. Jezična slika bilježi naivno shvaćanje glave kao najvažnijeg organa, o kojem ovisi cijeli život čovjeka.

Frazeme sa somatizmom *glava* u dvama jezicima podijelili smo u semantičke skupine prema cjelokupnom značenju frazema, koje je uvjetovano funkcionalnim karakteristikama glave kao dijela tijela i njenom kulturnom simbolikom. Tako je glava i u hrvatskim i u ukrajinskim frazemima najviše zastupljena kao središte mišljenja i mentalnih radnji (sa značenjima 'misliti', 'zapamtiti', 'shvatiti', 'zaboraviti' i sl.), ali glava se često izjednačava i sa životom, pa veći broj frazema iskazuje izlaganje velikoj opasnosti metaforičkom formulom „gubitak glave = gubitak života". Dokaz za shvaćanje glave kao utjelovljenja života je to što su vrlo često u strukturi takvih frazema komponente *glava* i *život* međusobno zamjenjive.

Sa strukturnog gledišta, analizirani frazem su uglavnom glagolski frazemi. Isto tako, u velikom broju slučajeva semantičku obojenost frazema određuju glagoli kao vodeće sastavnice tih jezičnih jedinica, a posebice konotativni elementi prisutni u njihovom značenju.

U analiziranom korpusu frazema izdvojili smo 221 hrvatski i 214 ukrajinskih frazema, ukupno 435 frazema sa somatizmom *glava*. Frazemi su podijeljeni u sljedećih 6 semantičkih makroskupina, od kojih svaka ima više skupina i podskupina:

4.1.1. Frazemi koji se odnose na mentalne procese

4.1.1.1. Mišljenje

4.1.1.1.1. Početak razmišljanja

4.1.1.1.2. Razmišljanje

4.1.1.1.3. Prestanak razmišljanja

4.1.1.1.4 Gubitak sposobnosti razmišljanja

4.1.1.2. Shvaćanje

4.1.1.3. Pamćenje

4.1.1.4. Zaboravljanje

4.1.2. Frazemi koji se odnose na stanja

4.1.2.1. Život / smrt

4.1.2.1.1. Životna opasnost

4.1.2.1.2. Spašavanje života

4.1.2.1.3. Smrt

4.1.2.2. Vrtoglavica

4.1.2.3. Glavobolja, bolest

4.1.3. Frazemi koji se odnose na emocije

4.1.3.1. Ljubav

4.1.3.2. Očaj / kajanje

4.1.3.3. Sram

4.1.3.4. Druge emocije

4.1.4. Frazemi koji se odnose na ljudske osobine

4.1.4.1. Vanjski izgled

4.1.4.2. Pamet, mudrost

4.1.4.3. Intelektualna ograničenost

4.1.4.4. Luckavost, šašavost

4.1.4.5. Tvrdoglavost

4.1.4.6. Samouvjerenost, samostalnost

4.1.4.7. Brižnost

4.1.5. Frazemi koji se odnose na društvene odnose

4.1.5.1. Brige, problemi

4.1.5.2. Kazna

4.1.5.3. Dosađivanje *komu*

4.1.5.4. Vodstvo, vlast

4.1.5.5. Odgovornost, jamstvo

4.1.5.6. Utjecaj *na koga*

4.1.5.7. Pokoravanje
4.1.5.8. Rad
4.1.5.9. Financijsko stanje
4.1.5.10. Nanošenje štete *komu*
4.1.5.11. Prevara, obmana
4.1.5.12. Prednost
4.1.5.13. Brak

4.1.6. Frazemi koji se odnose na apstraktne pojmove
4.1.6.1. Količina, brojnost
4.1.6.2. Iznenadnost, neočekivanost
4.1.6.3. Red / nered
4.1.6.4. Zaklon

4.1.1. Frazemi koji se odnose na mentalne procese

4.1.1.1. Mišljenje

Nominacija glave kao lokacije u kojoj je središte mišljenja značenjska je osnova mnogih frazema sa širokim značenjem 'mišljenje'. Ovu skupinu čine glagolski frazemi (s malim brojem izuzetaka) koji upućuju na misaone procese, a kroz glagole se preklapaju s drugim konceptualnim sferama. Te frazeme podijelili smo prema fazi trajanja radnje ili drugim karakteristikama samog misaonog procesa.

4.1.1.1.1. *Početak razmišljanja*

doći u glavu *komu* (FRHSJ: 136) ♦ **pasti (lupiti** i sl.**) u glavu** *komu* (FRHSJ: 145) ♦ **prasnuti u glavu** (FRHSJ: 146) ♦ **svrsnuti u glavi** *komu* (FRHSJ: 150) ♦ **šunuti u glavu** *komu* (FRHSJ: 150) ♦ **zapeti u glavu** *komu* (FRHSJ: 154)

влізти в голову *чию, кому* (SFUM: 117) ♦ **думка (гадка) западає (запала, лізе, влізла, приходить, прийшла** і т. ін.**) <в голову (до голови)>** *кому, чию (чиєї)* (SFUM: 220) ♦ **думка майнула (сяйнула, блиснула, пробігла** і т. ін.**) <в голові>** *у кого, чиїй* (SFUM: 221) ♦ **зайти / заходити в голову** *кому* (SFUM: 254) ♦ **кинутися в голову** *кому* (SFUM: 294) ♦ **майнуло (мелькнуло, мигнуло** і т. ін.**) в голові** *чиїй, кого, у кого, кому* (SFUM: 364) ♦ **прийти / приходити в голову (на розум, на ум** і т. ін.**)** *кому, що* (SFUM: 560) ♦ **припливти до голови** *кому* (SFUM: 565) ♦ **стукнуло в голову** (SFUM: 699) ♦ **ударити / ударяти в голову** *кому* (SFUM: 733)

Sa značenjem 'pomisliti' ili 'sjetiti se' postoje hrvatski frazemi **svrsnuti u glavi** *komu*, **šunuti u glavu** *komu*, **prasnuti u glavu**, **zapeti u glavu** *komu*, **doći u glavu** *komu*, **pasti (lupiti** i sl.**)** *komu* **u glavu**, a u ukrajinskom jeziku frazemi **прийти / приходити в голову (на розум, на ум** і т. ін.**)** *кому, що*, **зайти / заходити в голову** *кому*, **припливти до голови** *кому*, **влізти в голову** *чию, кому*, **ударити / ударяти в голову** *кому*, **кинутися в голову** *кому* te frazemi **стукнуло в голову**, **думка (гадка) западає (запала, лізе, влізла, приходить, прийшла** і т. ін.**) <в голову (до голови)>** *кому, чию (чиєї)*, **думка майнула (сяйнула, блиснула, пробігла** і т. ін.**) <в голові>** *у кого, чиїй,* **майнуло (мелькнуло, мигнуло і т. ін.) в голові** *чиїй, кого, у кого, кому* sa značenjem 'sjetio se *tko*'. Svi ti frazemi imaju visoku razinu ekspresije, a kratkotrajnost procesa posljedica je značenja glagola koji označavaju početak neke radnje, ili radnju kratkog trajanja. U hrvatskom jeziku ima više frazema koji formalnim karakteristikama liče na navedene ukrajinske frazeme, ali imaju nešto drugačije značenje, jer im se na prvom mjestu ističe sem 'shvatiti'[23].

4.1.1.1.2. *Razmišljanje*

kopati (kopkati) po (u) glavi (FRHSJ: 140) ♦ **lomiti <sebi> glavu** (FRHSJ: 141) ♦ **mota se (vrzma se) po glavi** *komu što* (HFRR, 75) ♦ **mućnuti glavom** (HFR: 141) ♦ **ne izlazi (ne ide) iz glave (pameti)** *komu tko, što* (HFR: 142) ♦ **prebirati u glavi** (FRHSJ: 146) ♦ **prijeći / prelaziti u**

[23] Vidi skupinu 4.1.1.2. Shvaćanje.

glavi (FRHSJ: 147) ♦ **premetati (preturati** i sl.**) po (u) glavi (preko glave)** *što* (FRHSJ: 147) ♦ **proći / prolaziti (proletjeti) kroz glavu (glavom)** (FRHSJ: 147) ♦ **razbijati (lupati, trti) <sebi (si)> glavu** (HFR: 146) ♦ **tražiti po <svojoj> glavi** (FRHSJ: 151)

взяти / брати голову в руки (SFUM: 39) ♦ **взяти / брати (забрати) <собі> в голову** (SFUM: 40) ♦ **вертиться (крутиться) в голові** *у кого* (SFUM: 57) ♦ **висушити / сушити <собі> голову (мозок)** *над чим-ким* (SFUM: 701) ♦ **втелющитися в голову** *кому* (SFUM: 135) ♦ **голова пухне (розпухає, репається, розколюється, тріщить)** *від чого, у кого* (SFUM: 157) ♦ **думка гвіздком (колом) стримить (стирчить, сидить** і т. ін.**) у голові** *у кого, чиїй* (SFUM: 221) ♦ **думка (дума) не виходить з голови** *чиєї, у кого* (SFUM: 221) ♦ **думка крутиться (вертиться) в голові** *у кого* (SFUM: 221) ♦ **думки (гадки, думи) снуються у голові** *чиїй* (SFUM: 222) ♦ **запасти / западати в голову** *кому* (SFUM: 250) ♦ **клопотати собі (свою) голову** *чим* (SFUM: 301) ♦ **лізти в голову** *кому* (SFUM: 344) ♦ **ламати (ломити) <собі> голову** *над чим, про що* (SFUM: 327) ♦ **морочити голову** *чим, над чим, кому, чию* (SFUM: 408) ♦ **не виходить з голови (з думки)** *у кого, кого* (SFUM: 93) ♦ **не лізе (не йде) з голови** *кому* (SFUM: 343) ♦ **покопатися в своїй голові** (SFUM: 535) ♦ **прикинути / прикидати в голові (в думках, думкою** і т. ін.**)** *що* (SFUM: 561) ♦ **снуватися в голові (в думках)** (SFUM: 673) ♦ **стояти в голові** *у кого, кому* (SFUM: 695) ♦ **стриміти <гвіздком (цвяхом, цвяшком)> в голові (в пам'яті, у мозку** і т. ін.**)** (SFUM: 698) ♦ **тримати (держати) в голові (в умі)** *що* (SFUM: 720) ♦ **увійти гвіздком у голову** *чию, кому* (SFUM: 732)

Hrvatski frazemi **razbijati (lupati, trti) <sebi (si)> glavu**, **tražiti po <svojoj> glavi**, **kopati (kopkati) po (u) glavi**, **lomiti <sebi> glavu** označavaju dulje razmišljanje, najčešće o problemima, brigama, te pokušaj pronalaženja rješenja. Isto značenje 'pokušati riješiti problem' imaju i ukrajinski frazemi **ламати (ломити) <собі> голову** *над чим, про що*, **морочити голову** *чим, над чим, кому, чию* і **висушити / сушити <собі> голову (мозок)** *над чим-ким*. Svi navedeni frazemi imaju visoku razinu ekspresivnosti koja je posljedica ekspresivnosti glagola prisutnih u sastavu frazema.

Frazem **mućnuti glavom** 'promisliti, razmisliti, promozgati' najčešće kao rezultat razmišljanja uključuje pokušaj dolaska do nekog zaključka, odluke ili plana djelovanja, kao i ukrajinski frazemi **покопатися в своїй голові** і **прикинути / прикидати в голові (в думках,**

думкою і т. ін.**)** *що*, dok frazem **голова пухне (розпухає, репається, розколюється, тріщить)** *від чого, у кого* ekspresivno prikazuje pažljivo razmišljanje i usredotočenost.

Pozorno promišljanje sadržano je i u frazemima **взяти / брати голову в руки**, **взяти / брати (забрати) <собі> в голову**, a previše razmišljanja o čemu, tj. opterećivanje kakvim mislima izriče se frazemom **клопотати собі (свою) голову** *чим*.

Dulje razmišljanje o komu ili čemu i neprestano vraćanje na iste misli iskazuje se hrvatskim frazemima **prebirati u glavi**, **premetati (preturati** i sl.**) po (u) glavi (preko glave)** *što* i frazemom **mota se (vrzma se) po glavi** *komu što* u kojem je došlo do zamjene subjektno-objektnih odnosa, te ukrajinskim frazemima **думка гвіздком (колом) стримить (стирчить, сидить** і т. ін.**) у голові** *у кого, чиїй*, **думка крутиться (вертиться) в голові** *у кого*, **думки (гадки, думи) снуються у голові** *чиїй*, **вертиться (крутиться) в голові** *у кого*, **снуватися в голові (в думках)**, **увійти гвіздком у голову** *чию, кому* і **стриміти <гвіздком (цвяхом, цвяшком)> в голові (в пам'яті, у мозку** і т. ін.**)**. Svi navedeni ukrajinski frazemi izrazito su ekspresivni i u većini slučajeva imaju u pozadinskoj slici izjednačenje misaonog procesa s kružnim pokretima.

Statično stanje tih misli duljeg trajanja sadržaj je pozadinske slike u frazemima **стояти в голові** *у кого, кому* і **тримати (держати) в голові (в умі)** *що*, a često pojavljivanje u mislima ili sjećanju iskazano je frazemom **запасти / западати в голову** *кому*.

Nešto dulji proces razmišljanja o nečemu čega se osoba prisjetila, ali ipak relativno kratkotrajan i bez dubokog razmišljanja, prikazan je hrvatskim frazemima **proći / prolaziti (proletjeti) kroz glavu (glavom)** i **prijeći / prelaziti u glavi**, te ukrajinskim frazemom **втелющитися в голову** *кому*.

Frazem **лізти в голову** *кому* također ima značenje teme o kojoj se uporno razmišlja, pa frazem sličnog oblika s niječnom česticom ima suprotno značenje **не лізе (не йде) з голови** *кому*, kao i frazemi **не виходить з голови (з думки)** *у кого, кого*, **думка (дума) не виходить з голови** *чиєї, у кого* i hrvatski frazem **ne izlazi (ne ide) iz glave (pameti)** *komu tko, što*.

4.1.1.1.3. *Prestanak razmišljanja*

izbaciti iz glave (pameti) *koga, što* (HFR: 139) ♦ **izbiti <sebi (si)> iz glave** *koga, što; da ...* (HFR: 139)

вибити з голови <собі> (SFUM: 63) ♦ **викинути / викидати з голови (з пам'яті, з думки** і т. ін.**)** *кого, що* (SFUM: 73)

Za prestanak razmišljanja o komu ili čemu u dvama jezicima pronađena su dva para ekvivalentnih frazema. Par hrv. **izbaciti iz glave (pameti)** *koga, što* i ukr. **викинути / викидати з голови (з пам'яті, з думки** і т. ін.**)** *кого, що* ima značenje 'namjerno zaboraviti *koga, što*, prestati misliti *na koga, na što*', a drugi par hrv. **izbiti <sebi (si)> iz glave** *koga, što; da...* i ukr. **вибити з голови** *собі* ima značenje 'odlučiti zaboraviti *koga, što*, namjerno prestati misliti *na koga, na što*'. Drugi je par više razine ekspresivnosti zbog ekspresivnijeg glagola. Oba para frazema sadrže i sem namjere, a u obama jezicima pozadinska slika predstavlja prisutnost predmeta razmišljanja u glavi i njegovo voljno izbacivanje, ili ekspresivnije, izbijanje.

4.1.1.1.4 *Gubitak sposobnosti razmišljanja*

izgubiti / gubiti glavu (HFR: 139)

в голові кебета догори дригом стала *у кого* (SFUM: 290) ♦ **голова туманіє (туманиться, чманіє і т. ін.)** *від чого* (SFUM: 157) ♦ **думки колесом заходили (закрутилися) <в голові>** *чиїй, у кого* (SFUM: 63) ♦ **зайти / заходити в голову** *кому* (SFUM: 254) ♦ **у голові туманіє (туманиться)** (SFUM: 727)

Gubitak sposobnosti jasnog razmišljanja može se iskazati pomoću više različitih slika: gubljenje glave, postojanje u glavi nečega čemu tamo nije mjesto ili događanjima u glavi koja se ne bi trebala odvijati.

Hrvatski frazem **izgubiti / gubiti glavu** ima značenje 'zbuniti se / zbunjivati se, ne snaći se / ne snalaziti se, izgubiti / gubiti prisebnost', što je i jedno od značenja polisemnog ukrajinskog frazema **зайти / заходити в голову** *кому*[24].

U ukrajinskom frazemu **у голові туманіє (туманиться)** ili **голова туманіє (туманиться, чманіє і т. ін.)** *від чого* jasnoća razmišljanja izgubljena je zbog velike brige ili boli, dok uzrok nemogućnosti jasnog razmišljanja nije impliciran u vrlo ekspresivnim ukrajinskim frazemima **в голові кебета догори дриґом стала** *у кого* 'poludio je, izgubio je sposobnost jasno misliti *tko*' i **думки колесом заходили (закрутилися) <в голові>** *чиїй, у кого* 'izgubio je jasnoću, slijed misli *tko*'. Zanimljivo je da je u posljednjem navedenom frazemu, **думки колесом заходили (закрутилися) <в голові>** *чиїй, у кого*, pozadinska slika – kružno kretanje misli kroz glavu – jednaka slici u frazemima koje smo svrstali u podskupinu „Razmišljanje"[25] (**думка гвіздком (колом) стримить (стирчить, сидить** i т. ін.**) у голові** *у кого, чиїй*, **думка крутиться (вертиться) в голові** *у кого*, **думки (гадки, думи) снуються у голові** *чиїй* itd.), ali im je značenje potpuno različito.

4.1.1.2. Shvaćanje

došlo je iz guzice (dupeta) u glavu *komu što* (HFR: 170) ♦ **lako ići u glavu** *komu* (FRHSJ: 140) ♦ **ne ide (ne ulazi) u glavu** *komu što* (HRSF: 295) ♦ **ne moći uhvatiti ni za glavu ni za rep** *koga, što* (HFR: 142) ♦ **teško ići u glavu** *komu* (FRHSJ: 150)

голови (розуму, ума i т. ін.**) не прикласти** (SFUM: 562) ♦ **<і> в голову (в думку) не прийде / не приходить** *кому, що* (SFUM: 569) ♦ **<і> не береться <до> голови** *(в кого, кому)* (SFUM: 27) ♦ **<наче> посвітлішало в голові** *у кого, кому* (SFUM: 547) ♦ **не вкладається в голові** *у кого, кому* (SFUM: 115) ♦ **не йде в голову** *кому* (SFUM: 283) ♦ **не полізе / не лізе в голову** *кому* (SFUM: 343) ♦ **просвітило в голові** *кому, у кого* (SFUM: 578) ♦ **розвиднітися (розвиднитися) в голові (в очах)** *у кого, кому* (SFUM: 604)

[24] Za drugo značenje tog frazema, vidi podskupinu 4.1.1.1.1. Početak razmišljanja.
[25] Vidi podskupinu 4.1.1.1.2. Razmišljanje.

Više frazema u obama jezicima ima značenje koje se odnosi na trenutak shvaćanja, prosvjetljenja ili obrnuto, na nemogućnost shvaćanja.

U hrvatskom jeziku ekspresivni frazem **došlo je iz guzice (dupeta) u glavu** *komu što* označava konačno shvaćanje nakon duljeg vremena te sadrži i vremenski sem, a u ukrajinskom jeziku shvaćanje se u frazemima prikazuje svjetlošću, razdanjivanjem: **<наче> посвітлішало в голові** *у кого, кому*, **просвітило в голові** *кому, у кого* i **розвиднітися (розвиднитися) в голові (в очах)** *у кого, кому* u kojima tama označava nemogućnost shvaćanja, a dolazak svjetlosti, dana, predstavlja početak razumijevanja i shvaćanje. Ta izvanjezična situacija predstavlja opoziciju *noć/dan* u kojoj mrak označava nemogućnost shvaćanja zbog nemogućnosti da se vidi svijet oko sebe, a razdanjivanje omogućuje shvaćanje i prenosi koncept *vidjeti = shvatiti* koji je čest kod frazema sa sastavnicom *oko*[26].

Hrvatski frazem **lako ići u glavu** *komu* znači 'lako shvaćati', a ista pozadinska slika, koja koristi antropomorfni model ulaska objekta u glavu kao znaka shvaćanja, koristi se i u frazemima s negativnom konotacijom. Takvih je frazema, koji označavaju nemogućnost shvaćanja i razumijevanja, veći broj. Pronađen je par potpuno ekvivalentnih frazema hrv. **ne ide (ne ulazi) u glavu** *komu što* i ukr. **не йде в голову** *кому* sa značenjem 'ne može shvatiti *tko što*, nikako ne razumije *tko što*' koji se mogu odnositi i na nevjerojatne događaje. S istom pozadinskom slikom neulaženja u glavu, neslaganja u glavi, u ukrajinskom su pronađeni još i frazemi s drugim glagolima kao sastavnicama: **не полізе / не лізе в голову** *кому*, **<і> не береться <до> голови** *(в кого, кому)*, **не вкладається в голові** *у кого, кому*, **<і> в голову (в думку) не прийде / не приходить** *кому, що*, a u hrvatskom nešto drugačiji **teško ići u glavu** *komu*.

Frazemi koji nemaju slične formalne karakteristike, ali su sličnog značenja vezanog uz nemogućnost shvaćanja i razumijevanja čijeg postupka su ekspresivni hrvatski frazem **ne moći uhvatiti ni za glavu ni za rep** *koga, što* i ukrajinski frazem **голови (розуму, ума** і т. ін.**) не прикласти**.

[26] Vidi 4.2.5.2. Prihvaćanje istine.

4.1.1.3. Pamćenje

držati (imati) u glavi *što* (HFR: 137)

заховати в голові (у пам'яті) *що* (SFUM: 254)

Značenje trajnog zapamćivanja sadrži par ekvivalentnih frazema hrv. **držati (imati) u glavi** *što* i ukr. **заховати в голові (у пам'яті)** *що*, ali znatno brojnija je skupina frazema s tim značenjem koje podrazumijeva i uključenost druge osobe, pod čijim utjecajem dolazi do zapamćivanja.[27]

4.1.1.4. Zaboravljanje

izaći / izlaziti iz glave (FRHSJ: 140) ♦ **ne izlazi (ne ide) iz glave (pameti)** *komu tko, što* (HFR: 142)

вилетіти / вилітати (вивітритися / вивітрюватися) з голови (з пам'яті) (SFUM: 75) ♦ **голова дірява** *у кого, чия* (SFUM: 156) ♦ **<і> в голову (в думку) <собі> не брати** *чого* (SFUM: 44)

Za označavanje zaboravljanja, suprotno od pamćenja, pozadinske slike u obama jezicima prikazuju izlaženje ili izlijetanje čega iz glave, kako pokazuju frazemi hrv. **izaći / izlaziti iz glave** i ukr. **вилетіти / вилітати (вивітритися / вивітрюватися) з голови (з пам'яті)**. Navedeni hrvatski frazem češće se koristi u niječnom obliku, te se kao takav navodi i u rječnicima: **ne izlazi (ne ide) iz glave (pameti)** *komu tko, što* 'ne može zaboraviti *tko koga, što*'.

Ukrajinski frazem **<і> в голову (в думку) <собі> не брати** *чого* ima značenje 'ne dati si truda razmišljati ili brinuti *o čemu*' i najčešće se koristi u imperativu sa značenjem 'Zaboravi!', a pronađen je i vrlo ekspresivni frazem čija pozadinska slika prikazuje rupičastu glavu i označava zaboravljivu osobu koja ništa ne pamti: **голова дірява** *у кого, чия*. Pozadinska slika iza tog

[27] Za frazeme kod kojih do zapamćivanja dolazi pod utjecajem druge osobe, vidi 4.1.5.6. Utjecaj *na koga*.

frazema jednaka je kao i kod ranije navedenih frazema, budući da kroz otvore informacije izlaze iz glave i ne zadržavaju se u njoj.

4.1.2. Frazemi koji se odnose na stanja

4.1.2.1. Život / smrt

4.1.2.1.1. *Životna opasnost*

glava je u pitanju (FRHSJ: 137) ♦ **glava je u torbi** <*komu*> (HFR: 137) ♦ **glava visi o koncu (o vlasi, o vlasu, na vlasi)** *komu* (FRHSJ: 137) ♦ **igrati se glavom (životom)** (HFR: 138) ♦ **izlagati glavu** (FRHSJ: 140) ♦ **kockati se** *čijom* **glavom** (FRHSJ: 140) ♦ **nositi (imati) glavu u torbi** (HFR: 143) ♦ **riskirati glavu** (FRHSJ: 149) ♦ **staviti glavu na panj** (HFR: 147) ♦ **staviti / stavljati život (glavu) na kocku** (HFR: 725) ♦ **visi mač nad glavom** *komu* (HFR: 306)

важити головою (життям) *чиєю (чиїм)* (SFUM: 49) ♦ **встромити голову в петлю** (SFUM: 133) ♦ **голова з плечей (з пліч)** (SFUM: 156) ♦ **підставити / підставляти голову (лоб, лоба** і т. ін.**) під кулю** (SFUM: 513) ♦ **підставити / підставляти <свою> голову <під обух>** (SFUM: 514) ♦ **як обух над головою** (SFUM: 458)

Budući da glava u prenesenom značenju označava život, a gubitak glave smrt, tako su i velika opasnost ili rizik vrlo često verbalizirani frazemima sa somatizmom *glava*. U opasnost se čovjek može dovesti sam, svjesno ili nesvjesno, a takvo stanje može biti uzrokovano i vanjskim okolnostima.

Značenje vlastitog dovođenja u opasnost izražava se hrvatskim frazemima **igrati se glavom (životom)**, **izlagati glavu**, **riskirati glavu**, **staviti glavu na panj**, **staviti / stavljati život (glavu) na kocku** iz čijih je pozadinskih slika jasno vidljivo da rizik gubitka glave predstavlja veliku ili smrtnu opasnost.

U ukrajinskom jeziku nalazimo frazeme koji prikazuju slične izvanjezične situacije **підставити / підставляти голову (лоб, лоба** і т. ін.**) під кулю**, **підставити / підставляти <свою> голову <під обух>** і **встромити голову в петлю**. Prvo značenje posljednjeg navedenog frazema je 'počiniti samoubojstvo vješanjem'[28], a drugo značenje mu je 'naći se u opasnoj situaciji svojom krivicom'. Frazem opet upućuje na gubitak glave kao smrt, a veza sa samoubojstvom prikazuje vlastite postupke koji su do nje doveli. Zanimljiv je par frazema hrv. **staviti glavu na panj** i ukr. **підставити / підставляти <свою> голову <під обух>** koji prenose jednaku izvanjezičnu sliku, ali je različito verbaliziraju. Stavljanje glave na panj u hrvatskom frazemu pretpostavlja sječu glave sjekirom, što je iskazano ukrajinskim frazemom.

Hrvatski frazem **nositi (imati) glavu u torbi** razlikuje se od gore navedenih frazema jer sadrži vremenski sem duljine trajanja radnje, tj. ne odnosi se na jednu situaciju ili postupak, nego pretpostavlja dulje razdoblje izlaganja velikoj opasnosti, dok formalno sličan frazem **glava je u torbi** <*komu*> također može označavati dulje razdoblje opasnog življenja, ali i trenutnu opasnost, tj. frazem ne izriče duljinu trajanja radnje.

Par frazema hrv. **visi mač nad glavom** *komu* i ukr. **як обух над головою** iskazuju prijetnju nečijem životu, koja je prikazana oružjem iznad glave, no, u slučaju hrvatskog frazema to je mač, a u slučaju ukrajinskog frazema ušica sjekire.

Opasna situacija ili opasno stanje u kojem se netko nalazi izriče se frazemima hrv. **glava je u pitanju**, **glava visi o koncu (o vlasi, o vlasu, na vlasi)** *komu* te ukr. **голова з плечей (з пліч)**.

U ukrajinskom jeziku nalazimo frazem sa značenjem dovođenja druge osobe u veliku opasnost: **важити головою (життям)** *чиєю (чиїм)*, dok se to značenje u hrvatskom jeziku izražava frazemom sa sastavnicom povezanom s kockanjem: **kockati se** *čijom* **glavom**. Dakle, kao i kod dovođenja samog sebe u veliku opasnost u navedenom frazemu **staviti / stavljati život (glavu) na kocku**, dolazi do preklapanja metafora: kockanje se povezuje s rizikom, a rizik znači mogući gubitak života.

Povezivanje glave sa životom može se iščitati iz više navedenih frazema obaju jezika u kojima su glava i život međusobno zamjenjive komponente.

[28] Vidi 4.1.2.1.3. Smrt.

4.1.2.1.2. *Spašavanje života*

dok je na ramenu glava (glave) *komu* (FRHSJ: 556) ♦ **imati glavu na ramenima** (HFR: 138) ♦ **iznijeti (izvući** i sl.**) živu glavu** (HFR: 140) ♦ **ostati čitave glave** (FRHSJ: 145) ♦ **sačuvati glavu <na ramenima>** (HFR: 146) ♦ **spasiti / spašavati glavu** *komu* (HFR: 147) ♦ **spasiti / spašavati <svoju (sebi, si)> glavu** (HFR: 147)

голова ціла <на плечах> *у кого* (SFUM: 157)

Iako oba jezika imaju mnogo frazema u kojima se glava izjednačava sa životom, većinom na način da gubitak glave predstavlja smrt ili mogući gubitak glave veliku opasnost, postoji određeni broj frazema kojima se iskazuje značenje vezano uz *život,* a i oni se realiziraju u izrazima kojima je zajedničko značenje 'spašavanje života od smrtne opasnosti'.

Pronađeni su ekvivalentni frazemi hrv. **sačuvati glavu <na ramenima>** i **imati glavu na ramenima** te ukr. **голова ціла <на плечах>** *у кого* koji nisu identični oblikom, ali su i formalno vrlo slični. Pozadinska slika koju prenose ti frazemi je jednaka, a značenje frazema temelji se na percepciji cjelovitosti ljudskog tijela, u ovom slučaju prikazane u povezanosti glave i ramena, pa je gubitak glave gubitak života (za razliku od ruke, gdje gubitak ruke predstavlja gubitak određenih funkcija). U ovoj grupi frazema prvi hrvatski frazem odnosi se na opasnu situaciju iz koje je osoba izašla živa, a drugi frazem ima općenito značenje 'biti živ', no, budući da ukrajinski frazem nema glagol kao sastavnicu, ovisno o glagolu s kojim se upotrijebi, on pokriva značenja obaju hrvatskih frazema. U istu grupu spada i hrvatski frazem **dok je na ramenu glava (glave)** *komu* sa značenjem 'dok živi *tko*, za života'.

U hrvatskom jeziku postoji još nekoliko frazema sa značenjem 'spasiti život': **iznijeti (izvući** i sl.**) živu glavu** u kojem postoji i sem 'jedva', tj. njegovo značenje sadržava i veliki napor ili sretne okolnosti koje su utjecale na ovakav ishod, a frazemi **spasiti / spašavati <svoju (sebi, si)> glavu** i **spasiti / spašavati glavu** *komu* imaju slično značenje, ali prvi se frazem odnosi na spašavanje vlastitog života, dok se drugi odnosi na spašavanje života druge osobe. Ti frazemi imaju i preneseno značenje, pa se osim spašavanja života mogu odnositi i na spašavanje ugleda ili društvenog položaja: „Pametan čovjek. **Spasio si je glavu** i osigurao mjesto direktora, pristojne prihode, stan i ostalo nužno za život.” (G) (HFR: 147).

Hrvatski frazem **ostati čitave glave** uz značenje 'ostati živ', ima i dodatnu komponentu značenja: 'ostati nepovrijeđen'.

4.1.2.1.3. *Smrt*

došlo je (doći će) glave *komu (koga) tko, što* (HFR: 137) ♦ **izgubiti glavu (život)** (HFR: 139) ♦ **lišiti glave** *koga* (FRHSJ: 140) ♦ **ode glava** <*komu*> (HFR: 144) ♦ **platiti glavom (životom)** *što* (HFR: 144) ♦ **posijati glavu** (FRHSJ: 146) ♦ **prosvirati glavu** *komu* (HFR: 145) ♦ **prosvirati sebi (si) glavu** (HFR: 145) ♦ **raditi o glavi** *komu* (HFR: 145) ♦ **rastaviti (odijeliti) glavom** *koga* (FRHSJ: 148) ♦ **skratiti za glavu** *koga* (HFR: 146) ♦ **stajalo je (stajat će, koštalo je, koštat će) glave** *koga što* (HFR: 147) ♦ **tražiti** *čiju* **glavu** (HFR: 147) ♦ **ucijeniti** *čiju* **glavu** (FRHSJ: 151) ♦ **ugrabiti (uzeti) glavu** *komu* (FRHSJ: 152)

встромити голову в петлю (SFUM: 133) ♦ **голова злетіла (впала, покотилася** і т. ін.**)** <**з плечей (з плеч, з пліч)**> (SFUM: 156) ♦ **голова лягла (полягла, покотилася** і т. ін.**)** *чия* (SFUM: 157) ♦ **зложити (покласти) голову** *за що* (SFUM: 267) ♦ **лягти головою** (SFUM: 360) ♦ **накласти / накладати (наложити) головою** (SFUM: 421) ♦ **позбутися голови** (SFUM: 531) ♦ **покласти / класти голову (душу)** *за кого-що* (SFUM: 299) ♦ **скласти / складати голови (життя, кістки, кості)** (SFUM: 657) ♦ **скрутити / скручувати голову** *кому* (SFUM: 660)

U obama jezicima postoji veći broj frazema u kojima se gubitak glave izjednačava sa smrću.

Izazivanje ili nagovještavanje nečije smrti ili propasti u hrvatskom jeziku izriče se frazemima **došlo je (doći će) glave** *komu (koga) tko, što,* **stajalo je (stajat će, koštalo je, koštat će) glave** *koga što*, u kojima je gubitak glave (života) najčešće posljedica vlastitih postupaka i odluka, dok frazem **raditi o glavi** *komu* znači 'htjeti *koga* ubiti (uništiti, upropastiti i sl.)', a frazem **tražiti** *čiju* **glavu** znači 'zahtijevati *čiju* smrt'.

Ukrajinski frazem **скрутити / скручувати голову** *кому* znači 'ubiti, uništiti *koga*', kao i hrvatski frazem **skratiti za glavu** *koga*. Jednako značenje imaju i hrvatski frazemi iz prikupljene građe **rastaviti (odijeliti) glavom** *koga,* **lišiti glave** *koga,* **ugrabiti (uzeti) glavu** *komu*. Frazem

prosvirati glavu *komu* nešto je određeniji jer implicira da je sredstvo oduzimanja tuđeg života vatreno oružje, tj. ubojstvo pucnjem u glavu, a frazem **prosvirati sebi (si) glavu** označava samoubojstvo, jednako tako, vatrenim oružjem. U ukrajinskom jeziku također postoji frazem koji označava samoubojstvo, ali ne vatrenim oružjem, nego mu je pozadinska slika samoubojstvo vješanjem: **встромити голову в петлю**.

Velik je broj frazema sa somatizmom *glava* sa značenjem 'umrijeti, poginuti'. Takvi frazemi u hrvatskom su jeziku **posijati glavu** i **izgubiti glavu (život)**. Značenje frazema **platiti glavom (životom)** *što* sadrži i sem vlastite krivnje tj. smrt nastaje zbog vlastitih pogrešnih postupaka ili uvjerenja. U ukrajinskom jeziku značenje 'umrijeti, poginuti' imaju frazemi s visokom razinom ekspresivnosti **скласти / складати голови (життя, кістки, кості)**, **позбутися голови**, a frazemi **голова злетіла (впала, покотилася** i т. ін.**) <з плечей (з плеч, з пліч)>**, **голова лягла (полягла, покотилася** i т. ін.**)** *чия* značenje 'umro, poginuo je *tko*', dok određeni broj frazema uz značenje smrti općenito ima i značenje pogibije u borbi za ideale: **зложити (покласти) голову** *за що*, **лягти головою**, **накласти / накладати (наложити) головою** i **покласти / класти голову (душу)** *за кого-що*.

U hrvatskoj je građi još pronađen frazem **ucijeniti** *čiju* **glavu** koji se odnosi na raspisivanje nagrade za čije ubojstvo te frazem **ode glava** <*komu*> sa značenjem 'čovjek lako nastrada, može se nastradati, može se život izgubiti, nastradat ćeš'.

I u ovoj skupini frazema gubitak glave može se u prenesenom značenju odnositi na gubitak ugleda, časti ili društvenog položaja.

4.1.2.2. Vrtoglavica

glava je kao bačva *komu* (BFIHJJ) ♦ **glava je kao balon** *komu* (RHSF: 292) ♦ **glava je teška** *komu* (FRHSJ: 137) ♦ **mrači se u glavi** *komu* (FRHSJ: 142) ♦ **muti se (zamuti se, ljulja se) u glavi** *komu* (FRHSJ: 142) ♦ **okreće se (vrti se) u glavi** *komu* (FRHSJ: 144) ♦ **udarilo je u glavu** *komu što* (HFR: 148) ♦ **vrti se (zavrti se) u glavi** *komu* (FRHSJ: 154)

аж у голові морочиться *від чого* (SFUM: 408) ♦ **<аж> у голову (у п'яти) б'є** (SFUM: 27) ♦ **вступити / вступати в голову** *кому* (SFUM: 134) ♦ **голова <іде (пішла, ходить, заходила)>**

обертом (кругом, ходором і т. ін.**)** *чия, у кого, кому* (SFUM: 156) ♦ **голова крутиться (закрутилася, морочиться, заморочилася, паморочиться, запаморочилася, макітриться, замакітрилася** і т. ін.**)** *чия, у кого, кому* (SFUM: 156) ♦ **джмелі гудуть у голові** *чиїй* (SFUM: 196) ♦ **смеркло в голові** *кому, у кого* (SFUM: 668) ♦ **у голові макітриться (замакітрилося)** (SFUM: 365) ♦ **у голові помутилося** *у кого* (SFUM: 540) ♦ **ударити / бити в голову** *кому* (SFUM: 29) ♦ **ударити / ударяти в голову** *кому* (SFUM: 733) ♦ **хміль бродить у голові** *чиїй, кого* (SFUM: 747) ♦ **хміль виходить (вийшов, вилітає, вилетів, вивітрюється, вивітрився** і т. ін.**) з голови** *у кого, кого, чиєї* (SFUM: 747) ♦ **хміль ударяє (ударив, б'є) у голову** *кому* (SFUM: 747)

Stanje vrtoglavice može imati razne uzroke (bolest, umor, pijanstvo, itd.), a i sama riječ vrtoglavica govori o čovjekovom doživljaju vrtnje, koji može biti popraćen zamagljenom slikom pred očima, lošim vidom i sl. Ovo stanje opisano je u frazemima obaju jezika.

Tako u hrvatskom jeziku frazemi **vrti se (zavrti se) u glavi** *komu* i **okreće se (vrti se) u glavi** *komu* doslovno prikazuju vrtoglavicu, kao i ukrajinski frazemi **голова <іде (пішла, ходить, заходила)> обертом (кругом, ходором** і т. ін.**)** *чия, у кого, кому*, **голова крутиться (закрутилася, морочиться, заморочилася, паморочиться, запаморочилася, макітриться, замакітрилася** і т. ін.**)** *чия, у кого, кому*.

Kad je pozadinska slika mutnoća, mrak i slično, hrvatskim frazemima **muti se (zamuti se, ljulja se) u glavi** *komu* i **mrači se u glavi** *komu* odgovaraju ukrajinski frazemi **у голові помутилося** *у кого*, **смеркло в голові** *кому, у кого*, **у голові макітриться (замакітрилося)**, **аж у голові морочиться** *від чого*.

Vrtoglavica može biti često izazvana i pijanstvom, a pijanstvo se u obama jezicima prikazuje kao udarac u glavu: hrv. **udarilo je u glavu** *komu što* sa značenjem 'napio se *tko*, pod utjecajem alkohola je *tko*' kad se ovaj polisemni frazem odnosi na alkoholna pića (uz utjecaj alkoholnih pića, ovaj hrvatski frazem može označavati i vrtoglavicu uzrokovanu izlaganjem jakom suncu)[29] i ukr. **ударити / бити в голову** *кому*, **ударити / ударяти в голову** *кому* ili **вступити / вступати в голову** *кому*, a ukrajinski jezik ima i frazem bezlične konstrukcije koji se odnosi na jačinu alkoholnog pića: **<аж> у голову (у п'яти) б'є** sa značenjem 'jako snažan'.

[29] Za drugo značenje tog frazema, vidi skupinu 4.1.3.4. Druge emocije.

U ukrajinskom jeziku postoji i frazem koji konkretizira tvar koja utječe na glavu, odnosno čovjeka: **хміль ударяє (ударив, б'є) у голову** *кому* koji je prisutan i u frazemu **хміль бродить у голові** *чиїй, кого* koji sadrži i vremenski sem duljine trajanja.

U pozadinskoj slici frazema **джмелі гудуть у голові** *чиїй* prisutni su bumbari koji zuje u glavi kao znak stanja alkoholiziranosti .

Stanje nakon pijanstva, mamurluk, također se izražava frazemima koji prikazuju stanje u glavi u tom trenutku: hrv. **glava je teška** *komu,* **glava je kao bačva** *komu* i **glava je kao balon** *komu,* a u ukrajinskom jeziku pronađen je i frazem sa značenjem brzog triježnjenja: **хміль виходить (вийшов, вилітає, вилетів, вивітрюється, вивітрився** i т. ін.**) з голови** *у кого, кого, чиєї*. U hrvatskom jeziku frazemi sa značenjem triježnjenja nisu pronađeni.

4.1.2.3. Glavobolja, bolest

glava je kao bačva *komu* (BFIHJJ) ♦ **glava je kao balon** *komu* (RHSF: 292) ♦ **glava je kao bure** *komu* (FRHSJ: 49) ♦ **magla u glavi** ♦ **puca glava** *komu* (RHSF: 297)

голова розвалюється (лопається i т. ін.**)** *у кого* (SFUM: 157) ♦ **<і> голови не підвести** (SFUM: 507) ♦ **ледве голову підвести / підводити** (SFUM: 507) ♦ **туман у голові** *чиїй, у кого* (SFUM: 727) ♦ **як (мов, ніби** i т. ін.**) сови ночували в голові** *у кого, чиїй* (SFUM: 675)

Frazemima sa somatizmom *glava* iskazuje se i stanje glavobolje koje može imati različite uzroke.

U hrvatskom frazemu iz prikupljene građe **glava je kao bure** *komu* glavobolja je najčešće posljedica pijanstva, tj. mamurluka, a taj frazem danas se koristi sa sastavnicom *bačva*: **glava je kao bačva** *komu* ili sastavnicom *balon*, **glava je kao balon** *komu*, a uzrok glavobolje nije impliciran. U ukrajinskom frazemu **як (мов, ніби** i т. ін.**) сови ночували в голові** *у кого, чиїй* glavobolja je posljedica umora, a u frazemu **голова розвалюється (лопається** i т. ін.**)** *у кого* uzrok glavobolje nije specificiran. Hrvatski frazem koji je formalnim karakteristikama sličan ovom

ukrajinskom frazemu, **puca glava** *komu*, također se može odnositi na stanje glavobolje, ali češće se veže uz veliku količinu briga ili problema[30].

Osim spomenutih frazema koji se odnose na glavobolju, postoje i frazemi koji se odnose na druga bolesna stanja.

Ukrajinski frazemi **<і> голови не підвести** і **ледве голову підвести / підводити** razlikuju se po trajanju: prvi frazem označava početak fizičke slabosti i bolesti dok drugi označava takvo stanje koje može biti i trajnije ako se koristi s nesvršenim glagolom. Na primjer: „Я захирів так, що **й голови не підведу**." (P. Gulak-Artemovs'kyj) (SFUM: 507); „[Жінка]: Моє найменше [дитя] лежить в пропасниці, а я сама над ранок **ледве голову підвожу** [підводжу]." (L. Ukrajinka) (SFUM: 507).

Ukrajinski frazem **туман у голові** *чиїй, у кого* označava nemogućnost shvaćanja ili razmišljanja zbog umora ili bolesti, a i u hrvatskom jeziku koristi se sintagma jednake strukture, **magla u glavi**: „Bolovala je, čini še, od neke **magle u glavi**, pa joj ni liječnici, a niti župnik nišu mogli ništa pomoći." (D. Ugrešić) (RIZNICA).

4.1.3. <u>Frazemi koji se odnose na emocije</u>

4.1.3.1. Ljubav

izgubiti / gubiti glavu (razum, pamet) *za kim* (HFR: 139) : ♦ **zaljubiti se (biti zaljubljen) preko glave** (FRHSJ: 154) ♦ **zavrtjeti glavom (glavu)** *komu* (HFR: 149)

втратити / втрачати (згубити / губити, стратити / тратити) голову (SFUM: 137) ♦ **закрутити / крутити голову** *кому* (SFUM: 318) ♦ **запаморочити голову** *кому* (SFUM: 250) ♦ **морочити голову** *чим, над чим, кому, чию* (SFUM: 408)

[30] Vidi 4.1.5.1. Brige, problemi.

U oba se jezika zaljubljivanje, koje se često shvaća kao ludo i nerazumno, povezuje s gubitkom glave, što upućuje na nemogućnost jasnog razmišljanja i rasuđivanja u tom stanju.

Sa značenjem 'jako se zaljubiti / zaljubljivati se *u koga*' pronađen je par ekvivalentnih frazema hrv. **izgubiti / gubiti glavu (razum, pamet)** *za kim* i ukr. **втратити / втрачати (згубити / губити, стратити / тратити) голову** koji su i strukturno jednaki. Oba frazema sadrže i sem nerazumnosti, a izvanjezična situacija je gubitak glave koji metaforički označava tu nerazumnost.

Nadalje, pronađen je još jedan par ekvivalentnih frazema koji imaju jednaku pozadinsku sliku: hrv. **zavrtjeti glavom (glavu)** *komu* i ukr. **закрутити / крутити голову** *кому* u kojima se zavrtanje glave povezuje s opčinjavanjem ili zavođenjem. Isto je i značenje polisemnih ukrajinskih frazema **запаморочити голову** *кому* i **морочити голову** *кому, чию* no u njima je nerazumnost predočena tamom[31].

Hrvatski frazem **zaljubiti se (biti zaljubljen) preko glave** iskazuje jačinu te zaljubljenosti, a u ovom se frazemu visina ljudskog tijela uzima kao mjerilo[32].

4.1.3.2. Očaj / kajanje

čupati <sebi (si)> kosu <na glavi> (HFR: 241) ♦ **lupiti se / lupati se po čelu (glavi)** (HFR: 70) ♦ **posuti se / posipati se pepelom <po glavi>** ili **posuti / posipati pepelom glavu** (HFR: 421) ♦ **tući se po glavi** (FRHSJ: 151) ♦ **uhvatiti se / hvatati se za glavu** (HFR: 148)

аж за голову взятися (SFUM: 61) ♦ **<аж> рвати (дерти, скубти) на собі (на голові) волосся (чуба)** (SFUM: 594) ♦ **битися головою об стіни** (SFUM: 30) ♦ **бідна голівонька (голова)** (FSUM1: 180) ♦ **братися (вхопитися / хапатися) за голову** (SFUM: 45) ♦ **на голову** *чию, кого* (SFUM: 159) ♦ **повісити / вішати голову** (SFUM: 114) ♦ **поси́пати / посипа́ти (прися́пати / присипа́ти) голову попелом** (SFUM: 547) ♦ **ухопитися <руками> за голову** (SFUM: 738) ♦ **хилити (клонити) голову (чоло)** (SFUM: 744)

[31] Za druga značenja tih frazema vidi podskupinu 4.1.1.1.2. Razmišljanje i skupinu 4.1.5.11. Prevara, obmana.
[32] Vidi 4.1.6.1. Količina, brojnost.

Stanje očaja izražava se ekvivalentnim frazemima hrv. **uhvatiti se / hvatati se za glavu** i ukr. **братися (вхопитися / хапатися) за голову** ili **ухопитися <руками> за голову** ili **аж за голову взятися** čija je izvanjezična situacija isti tjelesni pokret, tj. gesta hvatanja za glavu.

Hrvatski frazem **čupati <sebi (si)> kosu <na glavi>** osim očaja može sadržavati i sem zdvojnosti i parnjak mu je ukrajinski frazem s jednakom pozadinskom slikom: <**аж**> **рвати (дерти, скубти) на собі (на голові) волосся (чуба)**, dok ukrajinski frazem **битися головою об стіни** znači 'u stanju očaja, uzaludno pokušavati izbjeći nešto neželjeno', te se značenjem razlikuje od hrvatskog frazema jednakog oblika **lupati glavom o zid** kojem je na prvom mjestu sem upornosti[33].

Ukrajinski frazemi **повісити / вішати голову** i **хилити (клонити) голову (чоло)** također vrlo transparentno prenose govor tijela: pognutu glavu u velikoj tuzi ili očaju.

U ukrajinskom jeziku postoje i dva frazema koji se koriste za izražavanje suosjećanja s osobom koja je u stanju očaja: **бідна голівонька (голова)** i **на голову** *чию, кого*: „З такою втіхою я б у домовину рада (...) ох, Марусечко мила! Марусечко люба! **Бідна** ж твоя **голівонька**.” (M. Vovčok) (SFUM: 155); „Ох, яке нещастя **на** вашу **голову**, любий Чирику! – співчували вони.” (J. Zbanac'kyj) (SFUM: 159).

Kajanje ili žaljenje zbog vlastite pogreške ili propusta (kojima je osoba najčešće naštetila samoj sebi) iskazuju se hrvatskim frazemima **lupiti se / lupati se po čelu (glavi)** ili **tući se po glavi**, a frazem **posuti se / posipati se pepelom <po glavi>** ili **posuti / posipati pepelom glavu** i njegov ukrajinski ekvivalent **посипа́ти / посипа́ти (присипа́ти / присипа́ти) голову попелом**, uz kajanje zbog učinjene pogreške (najčešće nanesene štete drugome) sadrže i sem grižnje savjesti.

4.1.3.3. Sram

objesiti (oboriti) glavu (HFR: 143) ♦ **pognute glave** (FRHSJ: 145) ♦ **pokunjene glave** (FRHSJ: 146) ♦ **uvući / uvlačiti glavu <u ramena>** (FRHSJ: 153)

[33] Vidi 4.1.4.5. Tvrdoglavost.

ввібрати / вбирати (втягти / втягувати, втягнути) голову в плечі (SFUM: 54) ♦ **стидом повити / повивати голову** *чию* (SFUM: 525)

Svi frazemi iz korpusa kojima se izražava sram temelje se na gestama i govoru tijela. Izvanjezična slika u paru ekvivalentnih frazema hrv. **uvući / uvlačiti glavu <u ramena>** i ukr. **ввібрати / вбирати (втягти / втягувати, втягнути) голову в плечі** prikazuje jednaku gestu tj. pokret tijela koji upućuje na snuždenu, posramljenu osobu. Još jedan tjelesni pokret s jednakim značenjem je obaranje glave, što nam dokazuju i hrvatski frazemi **objesiti (oboriti) glavu** te priložni frazemi **pognute glave** i **pokunjene glave**, od kojih se prvi osim srama može odnositi i na pokornost, a drugi na potištenost.

Ukrajinski frazem u kojem je došlo do zamjene subjektno-objektnih odnosa i odnosi se na posramljivanje druge osobe je **стидом повити / повивати голову** *чию*.

4.1.3.4. Druge emocije

diže se kosa <na glavi> *komu <od čega>* (HFR: 241) ♦ **glavu gore <!>** (HFR: 138) ♦ **hladne glave** (HFR: 138) ♦ **<ne> boli glava** *koga za koga, za što* (HFR: 142) ♦ **nositi mrtvu glavu** (FRHSJ: 144) ♦ **pokunjene glave** (FRHSJ: 146) ♦ **sačuvati hladnu glavu** (HFR: 146) ♦ **udarila je slava u glavu** *komu* **(**BFIHJJ) ♦ **udarila je vlast u glavu** *komu* **(**BFIHJJ) ♦ **udarila (jurnula) je krv u glavu** *komu* (HFR: 266) ♦ **udarilo je u glavu** *komu što* (HFR: 148)

де взявся на нашу голову (SFUM: 60) ♦ **думки стрибають (застрибали) у голові** *в кого, чиїй* (SFUM: 222) ♦ **як (мов, наче** і т. ін.**) обухом луснули (хто луснув, хто лигнув** і т. ін.**) по голові кого** (SFUM: 357)

Niz frazema bilježi različita emotivna stanja čovjeka koja se manifestiraju na različit način, kako u izvanjezičnoj slici, tako i u verbalnom izražaju.

Pribranost i neprepuštanje emocijama iskazuju se frazemima **hladne glave** i **sačuvati hladnu glavu**, a uzbuđenje, uzrujanost, čak i bijes, frazemom **udarila (jurnula) je krv u glavu** *komu*. U ovim se frazemima hladnoća povezuje sa smirenošću, a vrućina s uzbuđenjem ili

uzrujanošću. Iako nije eksplicitno iskazana, vrućina je u ovom frazemu implicirana izvanjezičnom situacijom naviranja vruće krvi u glavu. B. Kovačević i E. Ramadanović (2018: 165) navode da se u ovom frazemu ogleda slika širenja krvnih žila koja dovodi do pojačane cirkulacije, a onda i do crvenila lica te je prototipna ekspresiji ljutnje na fizičkom planu.

Frazem **<ne> boli glava** *koga za koga, za što* iskazuje ravnodušnost.

Priložni frazem **pokunjene glave** gestom tj. položajem tijela u pozadinskoj slici upućuje na tugu i potištenost ili posramljenost[34], a utučenost se iskazuje frazemom **nositi mrtvu glavu**.

Zaprepaštenje ili strah iskazuju se frazemom **diže se kosa <na glavi>** *komu <od čega>* čija je izvanjezična situacija fiziološka reakcija tijela na strah ili zaprepaštenje, osjećaj trnaca koji se u ovom frazemu hiperbolizira. U ukrajinskom jeziku postoji frazem s jednakom pozadinskom slikom i jednakim značenjem, no ne sadrži sastavnicu *glava,* koja je i u hrvatskom frazemu fakultativna: **<аж> волосся піднімається (підіймається, піднялося, встає, встало, лізе, полізло** i т. ін.**) вгору (догори)** (SFUM: 124).

Polisemni frazem **udarilo je u glavu** *komu što* ima jedno značenje 'uobrazio se *tko,* umislio se *tko*', ali ne navodi direktan uzrok[35], a frazemi **udarila je slava u glavu** *komu* i **udarila je vlast u glavu** *komu* prema analogiji iskazuju bahatost ili oholost s višim stupnjem konkretizacije uzroka, kao posljedicu slave ili vlasti. Svi navedeni frazemi impliciraju i značenje promjene ponašanja osobe, što je iskazano značenjem glagola *udariti* i imaju negativne konotacije.

Stanje nemira, nervne napetosti ili uzbuđenja iskazuje se ukrajinskim frazemom **думки стрибають (застрибали) у голові** *в кого, чиїй*, a stanje šokiranosti nekim događajem frazemom **як (мов, наче** i т. ін.**) обухом луснули (хто луснув, хто лигнув** i т. ін.**) по голові** *кого*.

Frazem **glavu gore <!>** koristi se kao uzvik ohrabrenja, a u pozadini mu je gesta podizanja glave kao znak pozitivnog raspoloženja, hrabrosti, prestanka tugovanja i sl. Ukrajinski frazem **де взявся на нашу голову**[36] također se koristi kao uzvik, ali za izražavanje velikog nezadovoljstva kime ili čijom pojavom.

[34] Vidi 4.1.3.3. Sram.
[35] Za drugo značenje ovog frazema vidi 4.1.2.2. Vrtoglavica.
[36] Vidi i skupinu 4.1.5.1. Brige, problemi.

4.1.4. Frazemi koji se odnose na ljudske osobine

4.1.4.1. Vanjski izgled

bos po glavi (FRHSJ: 135) ♦ **moći se najesti tarane s glave** *komu* (FRHSJ: 690)

Za prikaz vanjskog izgleda pronađena su samo dva vrlo slikovita hrvatska frazema: **moći se najesti tarane s glave** *komu* sa značenjem 'znatno nadilaziti rastom *koga* ' i **bos po glavi** 'ćelav'. Oba frazema na transparentan način prenose izvanjezične slike i imaju ironičnu upotrebu.

4.1.4.2. Pamet, mudrost

bistra (mudra) glava (FRHSJ: 134) ♦ **imati mozga <u glavi>** (HFR: 337) ♦ **imati soli u glavi** (HFR: 548) ♦ **imati zrno (dva zrna) soli u glavi** (HFR: 709) ♦ **s malo (imalo, nešto) mozga u glavi** (HFR: 338) ♦ **sijeda glava** (HFR: 146) ♦ **učena glava** (FRHSJ: 151)

голова варить *у кого, чия* (SFUM: 156) ♦ **голова є** *у кого* (SFUM: 156) ♦ **голова на плечах (на в'язах)** *у кого* (SFUM: 157) ♦ **голова не половою (не соломою, не клоччям** і т. ін.**) набита** *у кого* (SFUM: 157) ♦ **держати розум в голові** (SFUM: 192) ♦ **є лій у голові** *чиїй, у кого* (SFUM: 347) ♦ **з головою** (SFUM: 158) ♦ **золота голова** (SFUM: 157) ♦ **мати <всі> клепки в голові** (SFUM: 372) ♦ **мати голову на плечах (на в'язах, на карку** і т. ін.**)** (SFUM: 372) ♦ **мати олію (лій, смалець** і т. ін.**) в голові** (SFUM: 375) ♦ **мати розум <у голові>** (SFUM: 376) ♦ **мати тяму (тямку) <в голові>** (SFUM: 378) ♦ **розумна (тверeза, мудра** і т. ін.**) голова** (SFUM: 158) ♦ **світла (ясна) голова** *у кого* (SFUM: 158)

Za označavanje pameti ili pametne osobe postoji velik broj frazema u obama jezicima, budući da je glava središte mišljenja i razmišljanja.

Suprotno od označavanja gluposti, koja je najčešće implicirana u slici praznine, frazemi sa značenjem pameti sadrže komponentu koja ukazuje na prisutnost nečega u glavi, većinom je to

označavanje samih intelektualnih sposobnosti (*pamet, mozak, razum*), ali može biti i predmet (objekt) s kojim se uspoređuje pamet.

Na primjer: hrv. **imati mozga <u glavi>** sa značenjem 'biti pametan' ili **s malo (imalo, nešto) mozga u glavi** 'donekle pametan' u kojima mozak označava pamet, kao i razum u ukrajinskim frazemima **мати розум <у голові>**, **мати тяму (тямку) <в голові>**, ili, malo drugačijeg oblika, **держати розум в голові**.

Kao znak pameti u hrvatskim se frazemima pojavljuje prisutnost soli u glavi: **imati soli u glavi**, **imati zrno (dva zrna) soli u glavi**, što je posljedica tumačenja značenja soli kao simbola uma. Značenje frazema proizlazi od starih mitoloških predodžbi u kojima se sol shvaća kao magična tvar koja može imati čudotvorno djelovanje u iznimnim situacijama, a koristila se i kao sredstvo protiv uroka (SD5: 114). Sol je razvila bogatu simboliku kod Slavena, pa je tako postala i simbol za suštinu i razum.

U ukrajinskom jeziku pametna glava u frazemima ne sadrži sol, nego druge tvari: mast, ulje: **є лій у голові** *чиїй, у кого*, **мати олію (лій, смалець** і т. ін.**) в голові**, koji bi mogli predstavljati glavu kao dobro podmazani mehanizam prema obrascu za tvorbu frazema u kojem je glava predstavljena kao mehanizam (Levčenko 2005: 112). Frazem **мати <всі> клепки в голові** pozadinskom slikom svih potrebnih klinova u glavi predstavlja antonim frazemima i jednog i drugog jezika koji luckavost prikazuju kao posljedicu elemenata koji nedostaju[37]. Jednako tako, u ukrajinskom jeziku pronašli smo antonim za prikaz neprikladnog materijala koji je znak intelektualne ograničenosti[38], u kojem se negacijom neprikladnog materijala prikazuje pamet: **голова не половою (не соломою, не клоччям** і т. ін.**) набита** *у кого*. U hrvatskom jeziku takve frazeme nismo pronašli.

Uz prikaz sadržaja glave, neki frazemi pamet prikazuju i opisom same glave. Takav je par frazema hrv. **bistra (mudra) glava** i ukr. **розумна (тверeза, мудра** і т. ін.**) голова**, a asocijaciju jednaku hrvatskom frazemu, bistroću kao pokazatelj pameti, nalazimo u ukrajinskom frazemu **світла (ясна) голова** *у кого*. Hrvatski frazem **sijeda glava** osim značenja pameti, sadrži i sem životne dobi, tj. prije svega označava stariju osobu, ali ujedno i pametnu, iskusnu.

[37] Vidi 4.1.4.4. Luckavost, šašavost.
[38] Vidi 4.1.4.3 Intelektualna ograničenost.

Ukrajinski frazem **золота голова** ima značenje 'sposoban, talentiran čovjek', a hrvatski frazem **učena glava** osim pameti, sadrži sem obrazovanosti, tj. iskazuje da je osoba i vrlo obrazovana.

U ukrajinskom jeziku postoji nekoliko frazema koji pamet opisuju samim postojanjem glave, na primjer: **голова є** *у кого*, **з головою**, **голова на плечах (на в'язах)** *у кого*, **мати голову на плечах (на в'язах, на карку** і т. ін.**)**.

Potrebno je spomenuti još jedan ukrajinski frazem, **голова варить** *у кого, чия*, čija pozadinska slika proces mišljenja prikazuje kao kuhanje.

4.1.4.3. Intelektualna ograničenost

bez soli u glavi (HFR: 548) ♦ **bez zrna soli u glavi** (HFR: 709) ♦ **bukova glava** (FRHSJ: 135) ♦ **drvena (dubova, hrastova) glava** (FRHSJ: 136) ♦ **imati slamu (piljevinu) u glavi** (HFR: 538) ♦ **imati tvrdu glavu** (FRHSJ: 139) ♦ **nemati <baš> previše u glavi** (HFR: 143) ♦ **nemati mozga <u glavi>** (HFR: 337) ♦ **nemati soli u glavi** (HFR: 548) ♦ **nemati zrno (zrna) soli u glavi** (HFR: 709) ♦ **pileća glava** (FRHSJ: 145) ♦ **prazna (šuplja) glava** (FRHSJ: 146) ♦ **s malo soli u glavi** (HFR: 548) ♦ **tvrde glave** (HFR: 148)

без голови (SFUM: 158) ♦ **без тями (без тямки, без тямку) <в голові>** (SFUM: 730) ♦ **без царя (без царка) в голові** (SFUM: 755) ♦ **голова з вухами** (SFUM: 156) ♦ **дурна голова** (SFUM: 157) ♦ **капустяна (куряча) голова** (SFUM: 157) ♦ **не мати гаразду в голові** (SFUM: 379) ♦ **не мати царя в голові** (SFUM: 381) ♦ **порожньо в голові (у лобі)** *в кого* (SFUM: 545) ♦ **порожня (пуста) голова** (SFUM: 157) ♦ **у голові перекинулось** *у кого, кому* (SFUM: 494) ♦ **шкандибати на голову** (SFUM: 776)

U obama jezicima postoji velik broj frazema kojima se izražava nedostatak inteligencije i pameti ili glupost, što je i očekivano uzevši u obzir da je glava centar za mišljenje te da se frazemima uglavnom negativno ocjenjuju nepoželjne ljudske karakteristike.

Prema O. Levčenko, arhetipne ideje koje se nalaze u osnovi verbalizacija intelektualne ograničenosti su nedostatak nečega što bi u glavi trebalo biti, prisutnost nečega što tamo ne bi

trebalo biti, praznina u glavi, neprikladni materijal od kojeg je glava izrađena, nešto se pokvarilo (glava kao mehanizam), udarac po glavi uzrokuje gubitak misaonih sposobnosti i nerazumna glava je glava životinje (Levčenko 2005: 112).

Frazemi koji izravno opisuju pozadinsku sliku su ukrajinski frazemi **без голови** i **без тями (без тямки, без тямку) <в голові>**, hrvatski **nemati mozga <u glavi>**, budući da se osnovna funkcija glave razumijeva kao dio tijela potreban za mišljenje, te hrvatski frazem **nemati <baš> previše u glavi**. Ukrajinski frazem **дурна голова** također eksplicira karakteristiku 'glup', a u njemu glava označava cijelog čovjeka. U hrvatskom jeziku postoji i velik broj frazema s imenicom *sol*, u skladu sa simbolikom soli kao simbola razuma (SD5: 114), u kojima nedostatak soli u glavi označava intelektualnu ograničenost: **bez soli u glavi**, **bez zrna soli u glavi**, **nemati soli u glavi**, **nemati zrno (zrna) soli u glavi**, **s malo soli u glavi**[39]. U ukrajinskom jeziku nisu pronađeni frazemi koji verbaliziraju sol kao simbol razuma, no pronađeni su frazemi **без царя (без царка) в голові**, **не мати царя в голові** i **не мати гаразду в голові** koji također iskazuju nedostatak ili neprisutnost u glavi nečeg bitnog.

Ekvivalentni su i frazemi koji pokazuju prazninu u glavi kao nedostatak intelekta koja tako postaje znak intelektualne ograničenosti: hrv. **prazna (šuplja) glava** i ukr. **порожня (пуста) голова** ili **порожньо в голові (у лобі)** *в кого*. Frazemi nisu potpuni ekvivalenti jer ukrajinski frazem ima dva značenja: osim manjka inteligencije može značiti i privremenu nesposobnost mišljenja ili koncentracije kao posljedicu umora, bolesti i sl.

S prikazom neprikladnog materijala od kojeg je izrađena nerazumna glava, u hrvatskom postoje frazemi **bukova glava** i **drvena (dubova, hrastova) glava**, a glava može biti i neprikladna u svojoj misaonoj funkciji jer pripada nekoj životinji koju se u naivnoj slici smatra glupom: hrv. **pileća glava**. Taj se frazem koristi i bez sastavnice *glava*, koju je zamijenila sastavnica *mozak*: **pileći (kokošji, ptičji) mozak** (HFR: 337). Ukrajinski frazem **капустяна (куряча) голова** ima dvije varijante prema kojima osim životinjske glave, intelektualno ograničena glava može biti prikazana i kao biljka. U značenju neprikladnog materijala možemo smatrati i konzistenciju iskazanu priložnim hrvatskim frazemom **tvrde glave** u značenju 'priglup, koji teško shvaća' ili u obliku **imati tvrdu glavu**.

[39] Vidi 4.1.4.2. Pamet, mudrost.

U hrvatskom jeziku koristi se glagolski frazem **imati slamu (piljevinu) u glavi** sa značenjem 'glup', dok ukrajinski frazemi sličnog oblika imaju nešto drugačije, manje ekspresivno značenje, pa spadaju u skupinu „Luckavost, šašavost".

Ukrajinski frazem **у голові перекинулось** *у кого, кому* sa značenjem 'postao je glup *tko*' implicira promjenu intelektualnih sposobnosti od dobrih prema lošijima, a u frazemu **шкандибати на голову** dolazi do prijenosa neželjenih karakteristika s drugog dijela tijela, s nogu na glavu pa je metaforička izvanjezična situacija šepanje na glavu. Pozadinska slika frazema **голова з вухами** sa značenjem 'priglup' je glava koja ima uši, tj. akcent se stavlja na vanjski izgled.

4.1.4.4. Luckavost, šašavost

baciti se / bacati se na glavu ♦ biti s glavom u oblacima, a nogama na zemlji (FRHSJ: 134) ♦ **fali (nedostaje)** *komu* **<jedna> daska u glavi** (HFR: 89) ♦ **imati crva u glavi** (FRHSJ: 58) ♦ **imati ćuka u glavi** (HFR: 80) ♦ **imati mušice (muhe, bube, bubice) <u glavi>** (HFR: 346) ♦ **imati propuh u glavi ♦ kao bez glave** [trčati, motati se i sl.] (HFR: 140) ♦ **kao muha bez glave** [juriti, letjeti i sl.] (HFR: 344) ♦ **luda glava** (HFR: 140) ♦ **nemati <jedne, treće, četvrte, sve> daske u glavi** (FRHSJ: 83) ♦ **nemati sve daske u glavi** (HFR: 89) ♦ **nemati sve šarafe u glavi** (FRHSJ: 679) ♦ **nisu svi kotači u glavi (na mjestu)** *komu* (HFR: 245) ♦ **šenuti glavom** (FRHSJ: 150) ♦ **udaren u glavu (mozak)** (HFR: 148) ♦ **usijana glava** (HFR: 148)

без <третьої (сьомої)> клепки <в голові (у тім'ї)>; без клепок <у голові (у тім'ї)> (SFUM: 301) ♦ **вітер у голові <грає (віє, свище, посвистує** і т. ін.**)>** *у кого, чиїй* (SFUM: 111) ♦ **горобці цвірінькають у голові (у макітрі)** *кому, чиїй* (SFUM: 162) ♦ **дур заходить (зайшов) у голову** *кому* (SFUM: 222) ♦ **жуки у голові** *у кого* (SFUM: 237) ♦ **з кіндратиком у голові** (SFUM: 296) ♦ **зайчики в голові стрибають** *у кого* (SFUM: 244) ♦ **і на голову (на вуха) не налізе** (SFUM: 422) ♦ **кинутися / кидатися сторч головою** (SFUM: 293) ♦ **не мати <однієї (третьої, дев'ятої** і т. ін.**)> клепки <в голові>** (SFUM: 380) ♦ **нема (немає, не було, не вистачає, бракує** і т. ін.**) <однієї (третьої, десятої** і т. ін.**)> клепки у голові** *у кого, кому* (SFUM: 432) ♦ **цвіркуни тріщать у голові** *у кого, кому* (SFUM: 756) ♦ **ще мак <росте (цвіте, сходить** і т. ін.**)> у голові** *у кого* (SFUM: 364)

Frazemi koji izražavaju nešto blaže značenje od intelektualne ograničenosti: 'luckast, šašav', uz ostale načine, imaju jednaku tvorbu kao i frazemi sa značenjem koje se odnosi na intelektualnu ograničenost[40], ali su im konotacije ublažene.

Prikaz glave kao bačve ili mehanizma u kojem se nešto pokvarilo prisutan je u ekvivalentnim frazemima hrv. **nemati sve daske u glavi** ili **fali (nedostaje)** *komu* **<jedna> daska u glavi** ili, u obliku koji je sličniji ukrajinskom frazemu, **nemati <jedne, treće, četvrte, sve> daske u glavi** i ukr. **без <третьої (сьомої)> клепки <в голові (у тім'ї)>**, **без клепок <у голові (у тім'ї)>**, **не мати <однієї (третьої, дев'ятої** i т. ін.**)> клепки <в голові>** i **нема (немає, не було, не вистачає, бракує** i т. ін.**) <однієї (третьої, десятої і т. ін.)> клепки у голові** *у кого, кому*. Spomenuta slika glave kao mehanizma koji ne radi jer nedostaje neki dio prisutna je i u hrvatskim frazemima **nemati sve šarafe u glavi** i **nisu svi kotači u glavi (na mjestu)** *komu*.

Postojanje u glavi nečega čemu tamo nije mjesto za označavanje hirovitosti, šašavosti verbalizirano je u hrvatskim frazemima **imati crva u glavi**, **imati ćuka u glavi**, **imati mušice (muhe, bube, bubice) <u glavi>** i vrlo ekspresivnim ukrajinskim frazemima **горобці цвірінькають у голові (у макітрі)** *кому, чиїй*, **зайчики в голові стрибають** *у кого*, **жуки у голові** *у кого* i **цвіркуни тріщать у голові** *у кого, кому*, koji, kao i navedeni hrvatski frazemi, svi opisuju postojanje u glave neke životinje. Kako u hrvatskom, tako i u ukrajinskom jeziku, frazemi većinom prikazuju kukce, što stvara sliku s dva osnovna sema, a to su 'mnoštvo sitnih objekata' i 'kretanje'.

Kod frazema **вітер у голові <грає (віє, свище, посвистує** i т. ін.**)>** *у кого, чиїй* sa značenjem 'lakomislen, neozbiljan je *tko*', iako ima jednaku tvorbu kao i gore navedeni frazemi, pozadinska slika ne prikazuje nešto čemu tamo nije mjesto, vjetar, već prazninu u glavi koja omogućuje puhanje vjetra. Sličan je i nezabilježen u rječnicima hrvatski frazem **imati propuh u glavi:** „Napravila sam to iz dosade, htjela sam se zabaviti. Je li meni bilo lijepo, kao curi koja **je imala** veliki **propuh u glavi**, da, bilo mi je lijepo.” (G[41]).

Ukrajinski frazem **ще мак <росте (цвіте, сходить** i т. ін.**)> у голові** *у кого* nešto je drugačiji jer, osim što pozadinska slika prikazuje u glavi nešto čemu tamo nije mjesto, taj frazem sadrži sem životne dobi, tj. nepromišljenost i nerazboritost uzrokovane su mladošću i neiskustvom.

[40] Vidi 4.1.4.3. Intelektualna ograničenost.

[41] https://www.jutarnji.hr/life/zivotne-price/imala-sam-propuh-u-glavi-ali-bilo-mi-je-lijepo-gdje-je-i-sto-danas-radi-djevojka-koja-nas-je-zabavljala-pricama-o-zagrebackom-trajektu-i-kentuckiju/6717504/ (posjet 15. 2. 2019.).

Frazem ima sem očekivanja promjene situacije protokom vremena, koji implicira sastavna čestica *ще*.

Frazem **udaren u glavu (mozak)** slikovito prikazuje šašavost kao posljedicu udarca.

Hrvatski frazemi **luda glava** i **usijana glava** označavaju osobu koja je zanesenjak ili fanatik, frazem **biti s glavom u oblacima, a nogama na zemlji** također označava zanesenost i odmak od stvarnosti, a ekspresivni frazem **kao muha bez glave** [juriti, letjeti i sl.] označava smušenost i brzopletost. Frazemi sa sličnom pozadinskom slikom te istim semom smetenosti, smušenosti, osim osobe mogu označavati i način kretanja: **kao bez glave** [trčati, motati se i sl.] i **kao muha bez glave** [juriti, letjeti i sl.] te tada dolaze uz glagole kretanja.

Pozadinska slika ukrajinskog frazema **дур заходить (зайшов) у голову** *кому* prikazuje kroz sliku ulaska gluposti u glavu i početak neracionalnog ponašanja, tako da taj frazem sadrži i sem početka promjene stanja, a vrlo ekspresivan frazem **кинутися / кидатися сторч головою** prikazuje izvanjezičnu situaciju bacanja na glavu kao znaka nerazumnog i nepromišljenog ponašanja. U hrvatskom jeziku postoji sličan frazem, no nije zabilježen u našim izvorima, **baciti se / bacati se na glavu**: „Jako volim riskirati i **bacati se na glavu** prilikom mnogih izbora u životu. Često to i ne bude dobro, ali je jako uzbudljivo i ne znam si pomoći." (G[42]). Ti frazemi ne iskazuju nužno luckavost i šašavost kao osobinu, nego mogu označavati i jednokratno nepromišljeno djelovanje.

Ukrajinskom frazemu **і на голову (на вуха) не налізе** značenje je drugačije, jer ne označava šašavost i nerazumnost osobe, nego izvanrednost događaja, situacije ili predmeta koji se ne mogu smatrati prikladnim ili adekvatnim.

Za iskazivanje psihičke bolesti ili ludosti nalazimo hrvatski frazem **šenuti glavom**, te ukrajinski frazem **з кіндратиком у голові**. Ti frazemi ne iskazuju karakter osobe, nego konstantno stanje psihe, tj. upućuju na psihičku bolest.

[42] https://www.tportal.hr/lifestyle/clanak/volim-riskirati-i-bacati-se-na-glavu-ne-znam-si-pomoci-20141007 (posjet 15. 2. 2019.).

4.1.4.5. Tvrdoglavost

biti svoje glave (FRHSJ: 134) ♦ **biti tvrde glave** (FRHSJ: 134) ♦ **drvena (dubova, hrastova) glava** (FRHSJ: 136) ♦ **ići glavom kroz (kroza) zid** (HFR: 138) ♦ **lupati glavom o zid** (HFR: 140) ♦ **svoje glave** (HFR: 147) ♦ **tvrde glave** (HFR: 148) ♦ **usijana glava** (HFR: 148) ♦ **utuviti (uvrtjeti, zabiti) <sebi (si)> u glavu** *što* (HFR: 149) ♦ **ženska glavo <!>** (HFR: 149)

вбити / вбивати собі в голову *що* (SFUM: 53) ♦ **забити <собі> в голову** *що* (SFUM: 239) ♦ **хоч головою (лобом) об стіну товчи** *кого* (SFUM: 714) ♦ **хоч кіл (кілок, кілка, кола** і т. ін.**) на голові теши** *кому* (SFUM: 710)

Tvrdoglavost, svojeglavost i neracionalna upornost iskazuju se većim brojem frazema obaju jezika. To se može izražavati i u samoj riječi *tvrdoglavost*, doslovce – glava koja je tvrda, od tvrdog materijala. Primjeri takvih hrvatskih frazema su **tvrde glave** ili **biti tvrde glave** te **drvena (dubova, hrastova) glava**, ili pak nešto drugačiji **usijana glava**[43].

Hrvatski frazem **svoje glave** ili **biti svoje glave** označava svojeglavu, tvrdoglavu osobu, a za karakterizaciju takve iste osobe u ukrajinskom jeziku koristi se frazem **хоч кіл (кілок, кілка, кола** і т. ін.**) на голові теши** *кому* koji drugačijom izvanjezičnom situacijom prenosi jednaku sliku kao i ranije navedeni hrvatski frazemi: nečija je glava toliko tvrda da se na njoj može tesati kolac.

Primjer neracionalne upornosti pronalazimo u ekvivalentnim frazemima hrv. **utuviti (uvrtjeti, zabiti) <sebi (si)> u glavu** *što* i ukr. **забити <собі> в голову** *що* i **вбити / вбивати собі в голову** *що* koji imaju jednaku pozadinsku sliku „zabijanja" u vlastitu glavu nečega što zatim iz nje ne izlazi.

Slične pozadinske slike, ali različitih formalnih karakteristika su i frazemi hrv. **lupati glavom o zid** i ukr. **хоч головою (лобом) об стіну товчи** *кого*, ali razlikuju se značenjem: hrvatski frazem ima značenje 'htjeti silom svladati nesavladivu zapreku, uzalud se truditi', dok ukrajinski frazem govori o nemogućnosti uvjeravanja druge, tvrdoglave, osobe. Razlika u značenju rezultira različitim formalnim karakteristikama, budući da ukrajinski frazem zahtijeva objekt u obliku druge osobe. Hrvatski frazem **ići glavom kroz (kroza) zid** ima jednako značenje kao i

[43] Za druga značenja tih frazema vidi 4.1.4.3. Intelektualna ograničenost i 4.1.4.4. Luckavost, šašavost.

navedeni hrvatski frazem **lupati glavom o zid**. Za značenje ukrajinskog frazema s jednakom pozadinskom slikom, **битися головою об стіни**, vidi 4.1.3.2. Očaj / kajanje.

U prikupljenoj građi hrvatskih frazema pronađen je i rodno markirani frazem **ženska glavo <!>** koji se koristi kao uzvik u značenju '<luda (nesmotrena)> ženo<!>', dok takve frazeme u ukrajinskom jeziku nismo pronašli.

4.1.4.6. Samouvjerenost, samostalnost

dignuti / dizati glavu (HFR: 137) ♦ **držati visoko glavu** (FRHSJ: 136) ♦ **imati svoju glavu** (FRHSJ: 139) ♦ **misliti (razmišljati) svojom (vlastitom) glavom** (HFR: 141) ♦ **raditi (odlučivati** i dr.**) po svojoj glavi** (FRHSJ: 148) ♦ **uzdignute glave (čela)** (HFR: 149)

високо нести (тримати) голову (SFUM: 433) ♦ **мати свій розум <у голові>** (SFUM: 376) ♦ **підняти / піднімати (підійняти / підіймати, піднести / підносити, підвести / підводити** і т. ін.**) голову** (SFUM: 510) ♦ **своя голова на плечах (на в'язах)** *у кого* (SFUM: 158)

Za iskazivanje sposobnosti donošenja vlastitih odluka, zrelosti, u obama jezicima uz sastavnicu *glava* koristi se pridjev *vlastiti* ili zamjenica *svoj*, kojima se ističe opozicija između vlastite i tuđe glave u kojoj tuđa glava označava tuđi utjecaj. Primjeri takvih frazema su hrvatski frazemi **misliti (razmišljati) svojom (vlastitom) glavom**, **imati svoju glavu**, **raditi (odlučivati** i dr.**) po svojoj glavi** te ukrajinski frazemi **мати свій розум <у голові>** te **своя голова на плечах (на в'язах)** *у кого*. Navedeni frazemi u obama jezicima imaju pozitivne konotacije.

Za izricanje samouvjerenosti ili ponosa, u obama jezicima frazemi koriste pozadinsku sliku govora tijela u kojem uzdignuta glava pokazuje sigurnost u sebe i svoje postupke, za razliku od pognute glave. Takav je par ekvivalentnih frazema hrv. **dignuti / dizati glavu** i ukr. **підняти / піднімати (підійняти / підіймати, піднести / підносити, підвести / підводити** і т. ін.**) голову** sa značenjem 'postati / postajati samosvjesniji (hrabriji)', koji označavaju trenutak u kojem osoba postaje samouvjerena, te priložni frazem **uzdignute glave (čela)** kojim se iskazuje način vršenja radnje. Par ekvivalenata pronađen u dvama jezicima s istom pozadinskom slikom je hrv. **držati visoko glavu** i ukr. **високо нести (тримати) голову**.

4.1.4.7. Brižnost

čuvati (paziti, voljeti i sl.**)** *koga, što* **kao oko (oči) u glavi** (RHSF: 320) ♦ **ni dlaka (vlas) s glave neće pasti** *komu* (HFR: 96)

не дати / не давати <i> волоску (волосу, волосині і т. ін.**) впасти з голови** *чиєї* (SFUM: 183)

Brižnost i pažljivo čuvanje te uvjerenost da se nekome neće dogoditi ništa loše iskazuje se parom frazema hrv. **ni dlaka (vlas) s glave neće pasti** *komu* i ukr. **не дати / не давати <i> волоску (волосу, волосини** і т. ін.**) впасти з голови** *чиєї* koji prikazuju jednaku izvanjezičnu sliku. Kako navodi I. Vidović Bolt, u ovim je frazemima zamjetna afektivna brižljivost jer se isključuje mogućnost da osobi o kojoj se skrbi padne vlas s glave, iako ih čovjek dnevno gubi od 50 do 100 (Vidović Bolt 2017: 349).

Brižljivost se iskazuje i hrvatskim frazemom **čuvati (paziti, voljeti** i sl.**)** *koga, što* **kao oko (oči) u glavi** u kojem je glava sekundarni somatizam, a primarni akcent je stavljen na somatizam *oko*[44].

4.1.5. <u>Frazemi koji se odnose na društvene odnose</u>

4.1.5.1. Brige, problemi

boli (zaboli) glava *koga* (FRHSJ: 135) ♦ **buči glava** *komu* (FRHSJ: 135) ♦ **imati na glavi sto čuda** (FRHSJ: 139) ♦ **imati preko glave** *čega* (HFR: 139) ♦ **natovariti sebi (si) na glavu** *što* (HFR: 142) ♦ **natrpati <sebi> na glavu** (FRHSJ: 142) ♦ **ne znam (ne znaš** itd.**) gdje *mi* je glava** (HFR: 142) ♦ **olakšati glavu** (FRHSJ: 144) ♦ **počešati se po glavi** (FRHSJ: 145) ♦ **puca glava** *komu* (RHSF: 297) ♦ **puna je glava** *komu čega* (HFR: 145) ♦ **puši se u glavi** *komu* (FRHSJ: 148) ♦ **puši**

[44] Vidi 4.2.5.8. Briga, pažnja.

se (zapuši se) glava *komu* (FRHSJ: 148) ♦ **sručiti se (survati se, svaliti se** i sl.**) na** *čiju* **glavu** (FRHSJ: 149) ♦ **tući po glavi** *koga* (FRHSJ: 151)

<аж> дур голови береться *кому* (SFUM: 222) ♦ **голову туманити** *чию, кому* (SFUM: 727) ♦ **де взявся на нашу голову** (SFUM: 60) ♦ **забити / забивати голову** *чим* (SFUM: 238) ♦ **звалитися / звалюватися на голову (руки, плечі)** *чию (чиї)* (SFUM: 258) ♦ **клопотати голову** *кому, чию* (SFUM: 301) ♦ **легше на голову** *кому* (SFUM: 330) ♦ **мутити голову (душу)** *кому, чию* (SFUM: 412)

Veći je broj frazema sa somatizmom *glava* u obama jezicima vezanih za značenja *brige* i *problemi*. Hrvatski frazem **imati preko glave** *čega* odnosi se na veliku količinu poslova ili briga koje netko ima[45], kao i frazemi **puna je glava** *komu čega* te **ne znam (ne znaš** itd.**) gdje *mi* je glava**. Značenja navedenih frazema ne uključuju osobu ili situaciju koja je uzrokovala tu opterećenost, dok frazem **natovariti sebi (si) na glavu** *što* ili **natrpati <sebi> na glavu** izražavaju da je osoba sama sebe opteretila, a po tom segmentu značenja im odgovara ukrajinski frazem **забити / забивати голову** *чим*.

Hrvatski frazemi koji iskazuju veliku količinu briga ili problema su **puši se (zapuši se) glava** *komu* ili **puši se u glavi** *komu*, **boli (zaboli) glava** *koga*, **buči glava** *komu*, **puca glava** *komu* i **imati na glavi sto čuda** te ukrajinski frazem **<аж> дур голови береться** *кому*. Hrvatski frazem **počešati se po glavi** ima nešto blaže značenje: 'biti zbunjen (iznenađen); zabrinuti se'.

Sa zamijenjenim subjektno-objektnim odnosima i značenjem 'zadavati *komu* brige, mučiti, zabrinjavati *koga*' postoji hrvatski frazem **tući po glavi** *koga* te ukrajinski ekvivalenti **мутити голову (душу)** *кому, чию*, **клопотати голову** *кому, чию* i **голову туманити** *чию, кому*. Par ekvivalentnih frazema hrv. **sručiti se (survati se, svaliti se** i sl.**) na** *čiju* **glavu** i ukr. **звалитися / звалюватися на голову (руки, плечі)** *чию (чиї)* sa značenjem 'pasti na teret *komu*' sadrži i sem iznenadnosti i neočekivanosti, kao i uzvični frazem **де взявся на нашу голову**.

Pronađen je i par ekvivalentnih frazema koji se razlikuju formalnim karakteristikama, ali prikazuju jednaku situaciju tj. rješavanje briga i problema doživljava se kao fizičko olakšanje: hrv. **olakšati glavu** i ukr. **легше на голову** *кому*.

[45] Vidi 4.1.6.1. Količina, brojnost.

4.1.5.2. Kazna

dati po glavi *komu* (FRHSJ: 135) ♦ **dobiti / dobivati po nosu (glavi)** (HFR: 371) ♦ **nasapunati / sapunati glavu** *komu* (HFR: 141) ♦ **oprati / prati glavu (uši)** *komu* (HFR: 144) ♦ **skinuti / skidati glavu** *komu* (HFR: 146) ♦ **tražiti** *čiju* **glavu** (HFR: 147)

відірвати голову *кому* (SFUM: 101) ♦ **зняти / знімати голову** *кому* (SFUM: 270) ♦ **не погладити / не гладити по голівці (голові)** *кого* (SFUM: 148) ♦ **не знести / не зносити голови** *кому* (SFUM: 271) ♦ **погладити / гладити по голівці (голові)** *кого* (SFUM: 148)

Za označavanje kažnjavanja postoji više frazema sa sastavnicom *glava* u obama jezicima.

U hrvatskom jeziku postoji frazem **tražiti** *čiju* **glavu** sa značenjem 'zahtijevati *čiju* smrt; zahtijevati <oštru> kaznu *za koga*'.

Frazeme sa značenjem 'ukoriti / koriti *koga*' i 'kazniti / kažnjavati *koga*' moguće je gradirati prema oštrini te kazne. U hrvatskom jeziku takvi su frazemi **nasapunati / sapunati glavu** *komu*, **oprati / prati glavu (uši)** *komu* koji označavaju verbalno prekoravanje, dok frazem **dobiti / dobivati po nosu (glavi)** također uključuje verbalnu kritiku, ali ima višu razinu ekspresivnosti i u njemu su promijenjeni subjektno-objektni odnosi. Frazem **dati po glavi** *komu* još je ekspresivniji i označava jaču kritiku ili strožu kaznu.

Za izricanje značenja oštrog kažnjavanja pronađeni su ekvivalentni frazemi hrv. **skinuti / skidati glavu** *komu* i ukr. **зняти / знімати голову** *кому* te **відірвати голову** *кому* koji prikazuju i jednaku izvanjezičnu situaciju, kažnjavanje uklanjanjem glave s tijela tj. smrću.

U ukrajinskom je jeziku pronađen i frazem iz perspektive kažnjavane osobe **не знести голови / не зносити** *кому* sa značenjem 'biti oštro kažnjen ili ubijen'.

Ukrajinski frazem **не погладити / не гладити по голівці (голові)** *кого* u značenju ne sadrži jačinu kazne, nego samo njeno postojanje, kao i antonimni frazem jednake strukture, ali bez niječne čestice, **погладити / гладити по голівці (голові)** *кого* koji uz svoje prvo značenje 'hvaliti *koga*' ima i značenje 'poštedjeti kazne'. Slika frazema proizlazi iz gestovne situacije milovanja po glavi (s obzirom na deminutiv, vjerojatno se radi o glavi djeteta) za izražavanje pohvale, odobravanja i općenito naklonosti, velike simpatije i nježnosti.

4.1.5.3. Dosađivanje *komu*

biti (doći) navrh (dovrh, vrh) glave *komu* (FRHSJ: 134) ♦ **navrh glave je** *komu* (HFR: 142) ♦ **popeti se na glavu (navrh glave)** *komu* (HFR: 144) ♦ **preko glave je** *komu koga, čega* (HFR: 145) ♦ **probiti / probijati** *komu* **glavu** (FRHSJ: 147) ♦ **visjeti (stajati) nad glavom** *komu* (HFR: 149)

натуркати / натуркувати голову *кому* (SFUM: 428) ♦ **об'їсти голову** *кому* (SFUM: 449) ♦ **прогризти / гризти голову** *кому, чию; ким, чим* (SFUM: 169) ♦ **проточити / проточувати голову** *кому* (SFUM: 580) ♦ **скребти голову** *кому* (SFUM: 658)

Za iskazivanje značenja vezanih uz dosađivanje drugoj osobi često se koristi vrh glave kao mjerna jedinica količine[46], pa tako frazemi **popeti se na glavu (navrh glave)** *komu*, **biti (doći) navrh (dovrh, vrh) glave** *komu*, **navrh glave je** *komu* i **preko glave je** *komu koga, čega* prikazuju vrh glave kao točku do koje je nešto podnošljivo, a kad se taj vrh prijeđe, postaje nesnosno, dosađuje.

Sa značenjem 'smetati *komu*' koristi se hrvatski frazem **visjeti (stajati) nad glavom** *komu*[47].

U ukrajinskim frazemima slike su nešto drugačije pa se tako za iskazivanje značenja dosađivanja, najčešće razgovorom, prikazuju izvanjezične situacije grebanja glave, bušenja glave i sl. Kao primjer navest ćemo frazeme **скребти голову** *кому*, **прогризти / гризти голову** *кому, чию; ким, чим*, **об'їсти голову** *кому* i **натуркати / натуркувати голову** *кому*. Frazemu **проточити / проточувати голову** *кому* sa značenjem 'dosađivati *komu* uporno tražeći *što*' u našem smo korpusu pronašli i hrvatski ekvivalent jednake strukture: **probiti / probijati glavu** *komu*.

[46] Vidi 4.1.6.1. Količina, brojnost.
[47] Vidi i skupinu 4.1.5.4. Vodstvo, vlast.

4.1.5.4. Vodstvo, vlast

biti bez glave (FRHSJ: 134) ♦ **biti nad glavom** *komu* (FRHSJ: 134) ♦ **glava kuće** (FRHSJ: 137) ♦ **imati iznad glave (nad glavom)** *koga* (FRHSJ: 139) ♦ **okrunjena (krunjena) glava** (FRHSJ: 144) ♦ **visjeti (stajati) nad glavom** *komu* (HFR: 149)

на головах (на голові) ходити (SFUM: 748) ♦ **усьому голова** (SFUM: 158)

Kako je glava simbol vlasti i vladavine, te i sama imenica *glava* u obama jezicima metaforički označava vođu (*glava, poglavar,* pa i jedan od najčestotnijih pridjeva *glavni*; usp. ukr. *голова, головувати, головний*), tako postoje i frazemi koji se odnose na ovo značenje, premda takvih izraza nije mnogo.

Frazem **glava kuće** označava osobu koja odlučuje u obitelji, **okrunjena (krunjena) glava** označava vladara, a frazem **biti bez glave** označava nepostojanje vladara ili poglavara te pridaje takvoj situaciji negativne konotacije. Posljednji frazem je tvorbeni temelj za glagol *obezglaviti* koji se najčešće koristi u prenesenom značenju 'lišiti vođe'.

Ukrajinski frazem **усьому голова** ima značenje 'igra glavnu ulogu *tko,* glavni je *u čemu tko*', a polisemni frazem **на головах (на голові) ходити** u svom drugom značenju znači 'biti neograničen u svojoj vladavini i djelima'[48].

Hrvatski frazemi **biti nad glavom** *komu* i **visjeti (stajati) nad glavom** *komu* imaju značenje 'nadgledati *koga,* kontrolirati *koga*'[49], dok je u frazemu **imati iznad glave (nad glavom)** *koga* zadržana jednaka izvanjezična situacija, ali je došlo do zamjene subjektno-objektnih odnosa. Frazemi prikazuju shvaćanje glave kao simbola vlasti: na vlasti je onaj kome se glava fizički uzdiže iznad drugih[50].

[48] Za prvo značenje tog frazema vidi 4.1.6.3 Red / nered.
[49] Za još jedno značenje tog frazema vidi i 4.1.5.3. Dosađivanje *komu*.
[50] Vidi i 4.1.5.12. Prednost.

4.1.5.5. Odgovornost, jamstvo

dajem (dao bih) glavu *<za koga, za što; da…>* (HFR: 137) ♦ **jamčiti <svojom> glavom** (FRHSJ: 140) ♦ **tovariti (poslati) na glavu** *komu* (FRHSJ: 150)

відповідати головою *за кого-що* (SFUM: 104) ♦ **дати / давати голову (руку) <на відруб (на відсік** і т. ін.**)>** *кому* (SFUM: 177) ♦ **покласти / класти голову <на плаху>** (SFUM: 299) ♦ **ручитися / ручатися головою** *за кого-що* (SFUM: 626) ♦ **усі шишки летять (падають) <на голову>** *на кого, на чию* (SFUM: 776)

Za iskazivanje uvjerenosti ili davanja jamstva pronađeni su frazemi: hrv. **dajem (dao bih) glavu** *<za koga, za što; da…>* i ukr. **дати / давати голову (руку) <на відруб (на відсік** і т. ін.**)>** *кому*. Osim razlike u glagolskom obliku, u ukrajinskom frazemu moguća je i zamjena somatizma *glava* somatizmom *ruka* te je moguća i fakultativna sastavnica koja u hrvatskom frazemu ne postoji. Isto značenje, 's punom odgovornošću jamčiti *za koga, za što*' ima i ukrajinski frazem **покласти / класти голову <на плаху>**, u kojem fakultativna sastavnica označava mjesto na kojem se osuđenicima na smrt odsijecala glava.

Ekvivalentnim frazemima možemo smatrati hrvatski frazem **jamčiti <svojom> glavom** i ukrajinske frazeme **відповідати головою** *за кого-що* i **ручитися / ручатися головою** *за кого-що* sa značenjem 'jamčiti, zauzimati se *za koga*'[51].

Hrvatskom frazemu **tovariti (poslati) na glavu** *komu* sa značenjem 'činiti odgovornim *koga za što*' nije pronađen ekvivalent u ukrajinskom jeziku, i obrnuto, ukrajinskom frazemu **усі шишки летять (падають) <на голову>** *на кого, на чию* sa značenjem 'prisiljen je odgovarati za krivicu i pogreške drugih *tko*' nije pronađen par u hrvatskom jeziku.

[51] Za kulturološko objašnjenje situacije na kojoj se temelji taj frazem, vidi 4.3.3.19. Garancija.

4.1.5.6. Utjecaj *na koga*

izbiti (istjerati) mušice (bube, bubice) iz glave *komu* (HFR: 347) ♦ **izbiti iz glave** *komu koga, što; da ...* (HFR: 139) ♦ **napuniti / puniti glavu** *komu <čime>* (HFR: 141) ♦ **uliti / ulijevati u glavu** *komu što* (FRHSJ: 152) ♦ **utuviti / utuvljivati (tuviti) u glavu** *komu što* (HFR: 148)

вбгати в голову *що* (SFUM: 52) ♦ **вбити / вбивати в голову** *що, кому, чию* (SFUM: 53) ♦ **вивітрити хміль з голови** *чиєї, кого* (SFUM: 65) ♦ **втовкмачити / втовкмачувати (втовкти) в голову (в довбешку, в макітру)** *кому* (SFUM: 136) ♦ **замакітрити голову (світ)** *кому* (SFUM: 247) ♦ **замутити голову (розум)** *чию (чий), кому* (SFUM: 249) ♦ **затуманити / затуманювати голову (розум, очі)** *кому* (SFUM: 253) ♦ **набити / набивати голову** *кому, чим* (SFUM: 414) ♦ **надурити голову** *кому* (SFUM: 418) ♦ **укласти в голову** *кому* (SFUM: 734)

Hrvatski frazem **uliti / ulijevati u glavu** *komu što* označava uporan trud da netko nešto nauči ili zapamti, kao i frazem **utuviti / utuvljivati (tuviti) u glavu** *komu što,* no, osim upornog truda taj frazem može uključivati i sem prisilnog nametanja svog mišljenja. U tom drugom slučaju sličan je frazemu **napuniti / puniti glavu** *komu <čime>* koji osim prisilnog nametanja mišljenja, uključuje i nagovaranje na što nepotrebno.

Ukrajinski frazemi jednakog značenja, tjeranja druge osobe da nešto zapamti upornim ponavljanjem su frazemi s različitom razinom ekspresivnosti: **укласти в голову** *кому*, **вбити / вбивати в голову** *що, кому, чию*, **набити / набивати голову** *кому, чим*, **вбгати в голову** *що*, **втовкмачити / втовкмачувати (втовкти) в голову (в довбешку, в макітру)** *кому*. Svi navedeni frazemi imaju pozadinsku sliku nasilnog „uguravanja" čega u glavu drugoj osobi. To značenje stvaraju glagoli *uliti, utuviti, napuniti*, te *втовкти, втокмачити, набити, вкласти* u glavu s generaliziranim značenjem 'uvjeriti *u što*'. Ekspresivnost tih frazema uvjetovana je razinom ekspresivnosti samog glagola u sastavu frazema, kojoj doprinosi i analogija prazne (nerazmišljajuće) glave i prazne posude (npr. ukr. *макітра*). Suprotna slika prisutna je kod frazema u nastavku, u kojima se prikazuje izbacivanje objekata iz glave.

U obama jezicima postoje i frazemi sa sastavnicom *glava* sa značenjem 'urazumiti *koga*'. Takvo je značenje frazema **izbiti (istjerati) mušice (bube, bubice) iz glave** *komu*, a frazem **izbiti**

iz glave *komu koga, što; da...* nosi i značenje uvjeravanja da se odustane od koga ili čega. Slično značenje ima ukrajinski frazem **вивітрити хміль з голови** *чиєї, кого* koji, osim prvog značenja, trijeźnjenja od alkohola, ima i preneseno značenje otrjeźnjenja tj. poticanje koga da realno ocijeni stvarnost. Navedeni frazemi prenose predodžbu o čudnom ponašanju čovjeka ili odsutnosti uma koja se verbalizira jednim od obrazaca koje je na ukrajinskim frazemima primijenila O. Levčenko, *u glavi je nešto čemu tamo nije mjesto* (Levčenko 2005: 112), a izbacivanjem objekta kojem u glavi nije mjesto (mušice, bubice, klinovi i sl.) dolazi do povratka razuma i razumnog ponašanja.

Sposobnost jasnog i logičnog razmišljanja može oduzeti druga osoba zbunjivanjem, što je iskazano ukrajinskim frazemima **замакітрити голову (світ)** *кому*, **замутити голову (розум)** *чию (чий), кому* i **затуманити / затуманювати голову (розум, очі)** *кому*, dok se frazem **надурити голову** *кому* od njih razlikuje po tome što uzrok gubljenja sposobnosti jasnog razmišljanja nije zbunjenost ili zavedenost, već umor od stalnog dosađivanja drugih osoba svojim problemima.

4.1.5.7. Pokoravanje

pognuti glavu (šiju) <*pred kim*> (HFR: 144) ♦ **prignuti / prigibati glavu** <*pred kim*> (FRHSJ: 147)

на голову лізти *кому* (SFUM: 347) ♦ **не схилити / не схиляти голови (чола, шиї** і т. ін.**)** *перед ким-, чим-небудь, кому, чому* (SFUM: 702) ♦ **сісти / сідати (вилізти / вилазити) на голову** *кому* (SFUM: 649) ♦ **схиляти (клонити) голову (чоло)** *перед ким-чим* (SFUM: 702)

Pognuta glava kao znak predaje ili pokoravanja temelj je frazema u obama jezicima kojima se iskazuje značenje pokoravanja ili pokornosti. Tako hrvatski frazem **pognuti glavu (šiju)** <*pred kim*> (pronađen je i oblik **prignuti / prigibati glavu** <*pred kim*>) i ukrajinski frazem **схиляти (клонити) голову (чоло)** *перед ким-чим* doslovce prenose sliku denotata i imaju značenje 'pokoriti se <*komu*>'. Navedeni ukrajinski frazem može označavati i veliko poštovanje, a u tom slučaju temelji se na gesti klanjanja kao izrazu poštovanja prema osobama višeg društvenog statusa (Petrovs'ka 2014: 63). Ukrajinski jezik frazeologizirao je i svezu s niječnom česticom: **не схилити**

/ не схиляти голови (чола, шиї і т. ін.**)** *перед ким-, чим-небудь, кому, чому* suprotnog značenja: 'ne predavati se, ne pokoravati se *komu, čemu*'.

U ukrajinskom jeziku pronađeni su i frazemi koji ovo značenje verbaliziraju iz perspektive osobe koja pokorava: **на голову лізти** *кому* te **сісти / сідати (вилізти / вилазити) на голову** *кому* sa značenjem 'u potpunosti pokoravati sebi, svojoj volji *koga*'.

4.1.5.8. Rad

imati posla preko glave (FRHSJ: 496) ♦ **natrljati / trljati glavu** *čime* (FRHSJ: 151) ♦ **ne dići / ne dizati glave (glavu) <od posla (s posla)>** (FRHSJ: 142) ♦ **uzeti posao za glavu** (FRHSJ: 497)

сунути свою голову в ярмо (SFUM: 701) ♦ **упірнути з головою** *в що* (SFUM: 736)

Za označavanje značenja vezanih uz rad ili posao u hrvatskom jeziku postoje frazemi sa značenjem velike količine posla: **imati posla preko glave**[52] i **ne dići / ne dizati glave (glavu) <od posla (s posla)>**.

Par frazema hrv. **uzeti posao za glavu** i ukr. **упірнути з головою** *в що* strukturno je različit, ali ima jednako značenje 'prihvatiti se posla, potpuno se predati nekom poslu'.

U korpusu smo pronašli i hrvatski frazem **natrljati / trljati glavu** *čime* sa značenjem 'steći / stjecati znanje trudom' te ukrajinski frazem **сунути свою голову в ярмо** sa značenjem 'dobrovoljno na sebe preuzeti teške obaveze (težak posao)'.

4.1.5.9. Financijsko stanje

biti dužan kosom na glavi (FRHSJ: 263) ♦ **imati više dugova nego kose na glavi** (FRHSJ: 108) ♦ **zadužen preko glave** (FRHSJ: 154) ♦ **zadužiti se preko glave** (FRHSJ: 154)

[52] Vidi 4.1.6.1. Količina, brojnost.

Financijska situacija iskazuje se pomoću nekoliko hrvatskih frazema: **biti dužan kosom na glavi**, **imati više dugova nego kose na glavi**, **zadužen preko glave** i **zadužiti se preko glave**. Svi ti frazemi označavaju lošu financijsku situaciju i velike dugove, imaju negativne konotacije, te je glava u njima mjera velike količine[53].

4.1.5.10. Nanošenje štete *komu*

biti o glavu *komu* (FRHSJ: 134) ♦ **skakati (plesati** i sl.**) po glavi** *komu* (HFR: 146) ♦ **smrskati (zgnječiti)** *komu* **glavu kao zmiji** (FRHSJ: 789) ♦ **tesati kolce na glavi** *komu* (FRHSJ: 248)

Nekoliko hrvatskih frazema ima značenja koja se odnose na iskorištavanje druge osobe ili loše postupanje prema drugima. Frazem **skakati (plesati** i sl.**) po glavi** *komu* znači 'raditi *s kim* što je *koga* volja, iskorištavati *čiju* dobrotu i strpljivost', a frazem **tesati kolce na glavi** *komu* 'grubo postupati *s kim*, zlostavljati *koga*'. Ukrajinski frazem s jednakom pozadinskom slikom, **хоч кіл (кілок, кілка, кола** і т. ін.**) на голові теши** *кому*, ima sasvim drugačije značenje[54].

Frazem **biti o glavu** *komu* znači 'biti na *čiju* štetu (propast)', a vrlo ekspresivni hrvatski frazem **smrskati (zgnječiti) glavu kao zmiji** *komu* znači 'uništiti *koga*'.

4.1.5.11. Prevara, obmana

zavadio bi dva oka u glavi *tko* (FRHSJ: 425)

голову туманити *чию, кому* (SFUM: 727) ♦ **дурити голову** *кому* (SFUM: 223) ♦ **запаморочити / паморочити голову (розум, свідомість** і т. ін.**)** (SFUM: 482)

Za iskazivanje značenja koja se odnose na obmanu ili prevaru u našim izvorima hrvatskih frazema pronađen je samo jedan frazem, **zavadio bi dva oka u glavi** *tko* 'spletkaš, varalica je *tko*',

[53] Vidi 4.1.6.1. Količina, brojnost.
[54] Vidi 4.1.4.5. Tvrdoglavost.

a u ukrajinskom jeziku pronađeno je nekoliko frazema sa značenjem 'obmanjivati *koga*': **дурити голову** *кому*, **запаморочити / паморочити голову (розум, свідомість** і т. ін.**)** і **голову туманити** *чию, кому*. Pozadinska slika dvaju posljednjih navedenih ukrajinskih frazema uključuje mrak, maglu kojima se drugoj osobi onemogućuje jasno razmišljanje, a ta je slika česta u frazemima sa somatizmom *oko*[55].

4.1.5.12. Prednost

вирости / виростати на голову *над ким* (SFUM: 83) ♦ **на голову вищий** *від кого* (SFUM: 94) ♦ **піднятися / підніматися (підійнятися / підійматися, піднестися / підноситися** і т. ін.**) на голову (на багато голів) <вище>** *кого, від кого, над ким* (SFUM: 511)

U ukrajinskom jeziku postoji nekoliko frazema u kojima je visina čovjeka u korelaciji s kvalitetama u drugim poljima. Takvi su frazemi **вирости / виростати на голову** *над ким* sa značenjem 'dobivati značajnu prednost u usporedbi s *kime*', **на голову вищий** *від кого* sa značenjem 'mnogo bolji *u čemu od koga*' i **піднятися / підніматися (підійнятися / підійматися, піднестися / підноситися** i т. ін.**) на голову (на багато голів) <вище>** *кого, від кого, над ким* sa značenjem 'postati mnogo bolji *od koga*, znatno nadmašiti *koga u čemu*'. Svi navedeni frazemi temelje se na usporedbi s drugim ljudima, i kod svih u opoziciji *viši/niži* viši znači bolji, a niži lošiji.

4.1.5.13. Brak

vezati <sebi> glavu (FRHSJ: 153) ♦ **zaviti glavu** (FRHSJ: 154) ♦

втопити голову (долю) *чию* (SFUM: 137) ♦ **зав'язати голову** (SFUM: 240) ♦ **покрити / покривати голову (голівоньку, косу)** (SFUM: 536)

[55] Vidi i 4.2.5.5. Prevara, obmana.

U ukrajinskom jeziku pronađen je frazem sa značenjem udaje, **покрити / покривати голову (голівоньку, косу)** koji prikazuje vezivanje marame na glavi kao dio rituala vjenčanja (i znak udane žene) te frazem **зав'язати голову** koji označava stupanje u brak. Ekvivalentni frazemi jednakog oblika pronađeni su i u našem hrvatskom korpusu, ali nisu u aktivnoj upotrebi: **zaviti glavu** i **vezati <sebi> glavu**.

U ukrajinskom jeziku postoji i frazem **втопити голову (долю)** *чию* sa značenjem 'uništiti život *sebi* ili *komu* nesretnim brakom', a frazem takvog značenja u hrvatskom jeziku nije pronađen.

4.1.6. <u>Frazemi koji se odnose na apstraktne pojmove</u>

4.1.6.1. Količina, brojnost

imati preko glave *čega* (HFR: 139) ♦ **izmjeriti / mjeriti (omjeriti** i sl.**)** *koga* **od poda do glave** (FRHSJ: 480) ♦ **od glave do pete** ili **od pete do glave** (HFR: 143) ♦ **odmjeriti / mjeriti** *koga* **od glave do pete** (RHSF: 295) ♦ **preko glave je** *komu koga, čega* (HFR: 145) ♦ **uvrh glave** (HFR: 149)

до голови (SFUM: 158) ♦ **з (від) голови (аж) до ніг (до стіп)** (SFUM: 158) ♦ **з головою** (SFUM: 158) ♦ **один одному прямо на голову лізуть (лізе)** (SFUM: 460) ♦ **повна голова** *чого* (SFUM: 157) ♦ **прикинути / прикидати в голові (в думках, думкою** і т. ін.**)** *що* (SFUM: 561)

Niti jedan frazem iz prikupljene građe frazema obaju jezika sa somatizmom *glava* koji se odnose na značenje količine nema značenje 'malo' ili 'nedovoljno', nego su svi suprotnog značenja, a svaki se od ostalih razlikuje barem nekom nijansom značenja. Svi frazemi koji se odnose na količinu uzimaju visinu čovjeka kao mjerilo – glava je najviši dio na ljudskom tijelu, gornja granica, pa je samim time mjerilo velike ili najveće moguće količine[56].

[56] Vidi i 4.2.7.3. Količina.

Jednakog je značenja u dvama jezicima par strukturno potpuno različitih frazema: hrv. **uvrh glave** i ukr. **з головою** 'maksimalno, u najvećoj mjeri, najviše, ne više od'.

Hrvatski frazem **preko glave je** *komu koga, čega* ima značenje 'previše je *komu koga, čega*', a frazem **imati preko glave** *čega* obično se odnosi na preveliku količinu poslova, obaveza ili briga i oba frazema imaju negativne konotacije. Ukrajinski frazem **повна голова** *чого* ima značenje 'vrlo mnogo', a frazem **до голови** 'u cijelosti, potpuno, bez ostatka'.

Ekspresivniji ukrajinski frazem **з (від) голови <аж> до ніг (до стіп)** ima značenje 'potpuno, sasvim, u cijelosti' i značenjem odgovara drugom značenju polisemnog hrvatskog frazema **od glave do pete** ili **od pete do glave**[57]. Izvanjezična slika u obama jezicima je jednaka, od glave do pete znači u cijelosti, potpuno, jer predstavlja cijelog čovjeka koji je uzet kao mjerilo.

Sem cjelovitosti realizira i frazem **izmjeriti (omjeriti** i sl.**) / mjeriti** *koga* **od poda do glave** kojem je osnovno značenje promatranje i ocjenjivanje, kao i frazem **odmjeriti / mjeriti** *koga* **od glave do pete**. Ti frazemi koriste se i prilikom izražavanja oholosti ili zavisti, prezira ili radoznalosti, ali uklapaju se u ovu skupinu budući da je i ovdje kao mjerilo uzet početak i kraj (glava i peta), odnosno čovjek u svom cjelovitom obliku.

Frazem **один одному прямо на голову лізуть (лізе)** znači 'veliki broj *koga*, mnogo', uvijek se odnosi na živa bića kojih je mnogo na određenom mjestu i ima negativnu konotaciju.

Ukrajinski frazem **прикинути / прикидати в голові (в думках, думкою** і т. ін.**)** *що* u jednom od svojih značenja označava procjenjivanje ili prognoziranje situacije, određivanje približne količine čega, bez mjernih instrumenata. Nije mu pronađen hrvatski ekvivalent sa sastavnicom *glava*.

4.1.6.2. Iznenadnost, neočekivanost

kao maljem po glavi (posred glave) (FRHSJ: 331) ♦ **<kao> šaka (šakom) u glavu** (HFR: 595) ♦ **lupiti se / lupati se po čelu (glavi)** (HFR: 70) ♦ **misao kresne (projuri, sinu** i sl.**) kroz glavu** *komu* (FRHSJ: 341) ♦ **munu misao glavom** *komu* (FRHSJ: 341) ♦ **puhnulo je u glavu** *komu što (da . . .)* (HFR: 145) ♦ **sine (sijevne) glavom (kroz glavu, u glavi)** *komu* (FRHSJ: 149) ♦ **sručiti se (survati se, svaliti se** i sl.**) na** *čiju* **glavu** (FRHSJ: 149) ♦ **sunuti kroz glavu** *komu* (FRHSJ: 150)

[57] Prvo značenje tog frazema je 'pravi <pravcati>, istinski'.

впасти / падати на голову *кого, кому, чию* (SFUM: 480) ♦ **звалитися / звалюватися на голову (руки, плечі)** *чию (чиї)* (SFUM: 258) ♦ **кинутися в голову** *кому* (SFUM: 294) ♦ **майнуло (мелькнуло, мигнуло** і т. ін.**) в голові** *чиїй, кого, у кого, кому* (SFUM: 364) ♦ **як (мов, наче і т. ін.) грім на голову** (SFUM: 170) ♦ **як (мов, наче** і т. ін.**) обухом ударити / бити по голові** *кого* (SFUM: 30) ♦ **як (мов, наче** і т. ін.**) холодний душ <на голову>** (SFUM: 225) ♦ **як (мов, ніби** і т. ін.**) біда на голову** (SFUM: 31) ♦ **як (мов, ніби** і т. ін.**) сніг (дощ) на голову <з ясного неба>** (SFUM: 672)

Sem iznenadnosti i neočekivanosti prisutan je u frazemima s različitim značenjima. Prvo ćemo izdvojiti frazeme koji se odnose na misli, tj. označavaju da se tko iznenada sjetio čega ili pomislio na što. Takvi su hrvatski frazemi **sunuti kroz glavu** *komu*, **sine (sijevne) glavom (kroz glavu, u glavi)** *komu*, **munu misao glavom** *komu* te **misao kresne (projuri, sinu** i sl.**) kroz glavu** *komu* i ukrajinski frazemi **кинутися в голову** *кому* i **майнуло (мелькнуло, мигнуло і** т. ін.**) в голові** *чиїй, кого, у кого, кому*. Hrvatski frazem **puhnulo je u glavu** *komu što (da...)* osim sema neočekivanosti sadrži i sem hirovitosti, tj. obično se odnosi na neozbiljne stvari i ima negativne konotacije.

Hrvatski frazem **lupiti se / lupati se po čelu (glavi)** označava neugodno iznenađenje posljedicama vlastitih postupaka.

Ukrajinski frazemi **звалитися / звалюватися на голову (руки, плечі)** *чию (чиї)* i **впасти / падати на голову** *кого, кому, чию* sadrže sem neočekivanosti i iznenadnosti, ali primarno označavaju neočekivane brige, probleme ili teške okolnosti, kao i hrvatski frazem **sručiti se (survati se, svaliti se** i sl.**) na** *čiju* **glavu**[58].

Veći broj poredbenih frazema u obama jezicima ima značenje 'neočekivano, iznenada', a svi se prvenstveno odnose na neugodna iznenađenja te imaju negativne konotacije: hrv. **kao maljem po glavi (posred glave)** i **<kao> šaka (šakom) u glavu**, te ukr. **як (мов, ніби** і т. ін.**) сніг (дощ) на голову <з ясного неба>**, **як (мов, ніби** і т. ін.**) біда на голову**, **як (мов, наче** і т. ін.**) грім на голову**, **як (мов, наче** і т. ін.**) холодний душ <на голову>** te **як (мов, наче** і т. ін.**) обухом ударити / бити по голові** *кого*. Visoka ekspresivnost svih navedenih frazema rezultat je izvanjezičnih situacija koje se nalaze u pozadinskim slikama.

[58] Vidi 4.1.5.1. Brige, problemi.

4.1.6.3. Red / nered

bez glave i repa je *što* ili **nema <ni> glave ni repa** *što* (HFR: 136) ♦ **ima glavu i rep** *što* (HFR: 138) ♦ **postaviti / postavljati (prevrnuti, okrenuti) na glavu** *što* (FRHSJ: 146) ♦ **prevrnuti na glavu** *što* (FRHSJ: 147) ♦ **stajati na glavi** (FRHSJ: 150)

на головах (на голові) ходити (SFUM: 748)

U hrvatskim se frazemima red i logičan slijed iskazuje postojanjem početka i kraja, što se u somatskoj slici podudara s glavom koja odgovara početku, i nogama, petom, ili najčešće repom (u zoomorfnom kodu), koji odgovaraju kraju, pa tako frazem **ima glavu i rep** *što* znači 'ima smisla (logike) *što*, jasno (suvislo, logično) je *što*', a frazem **bez glave i repa je** *što* ili **nema <ni> glave ni repa** *što* je suprotnog značenja.

Nered je prikazan preokretanjem čega, tj. postavljanjem glave prema dolje hrv. **prevrnuti na glavu** *što*, **postaviti / postavljati (prevrnuti, okrenuti) na glavu** *što*, **stajati na glavi**. Ova konstrukcija poslužila je kao model za tvorbu priloga *naglavačke*. Postavljanje glave prema dolje označava nered, neuređenost, čak pogrešnost ili nepravilnost, budući da u slici svijeta glava mora biti gore, a noge dolje. U ukrajinskom jeziku nije pronađen frazem s ovim značenjem koji prikazuje jednaku pozadinsku sliku izvrnutosti sustava *gore/dolje* sa somatizmom *glava*, ali postoji frazem koji ne verbalizira pogrešan položaj glave, nego ga implicira postavljanjem nogu gore: **догори ногами**. Dakle, ti frazemi u dvama jezicima verbaliziraju različite dijelove jednake izvanjezične situacije.

Ukrajinski frazem sa somatizmom *glava* sličnih formalnih karakteristika kao navedeni hrvatski frazemi, **на головах (на голові) ходити**, ima drugačije značenje: 'jako bučiti, raditi nered'[59].

[59] Ovaj ukrajinski frazem je poliseman, a za njegovo drugo značenje vidi 4.1.5.4. Vodstvo, vlast.

4.1.6.4. Zaklon

krov nad glavom (HFR: 258) ♦ **ostati / ostajati (biti) bez krova nad glavom** (FRHSJ: 282) ♦ **skloniti (zakloniti) glavu** (FRHSJ: 149)

голову <свою> прихилити *де* (SFUM: 568) ♦ **не мати де голову (голови) прихилити** (SFUM: 379) ♦ **приткнути голову (себе)** *де, куди* (SFUM: 568)

Ovu skupinu čine frazemi nastali metonimijom, u kojima glava predstavlja samog čovjeka.

Hrvatski frazem **krov nad glavom** označava vlastiti dom ili sklonište, pa posljedično frazem **ostati / ostajati (biti) bez krova nad glavom** označava ostanak bez tog doma ili skloništa.

Pronađen je i hrvatski frazem **skloniti (zakloniti) glavu** sa značenjem 'naći sklonište (utočište, stan)' i njegovi ukrajinski ekvivalenti **приткнути голову (себе)** *де, куди* i **голову <свою> прихилити** *де*.

Ukrajinski frazem **не мати де голову (голови) прихилити** uvrstit ćemo u ovu skupinu jer prenosi jednaku situaciju sklanjanja glave kao traženje zaklona, ali njegovo značenje razvilo se u značenje u kojem nepostojanje doma označava nepostojanje bliskih osoba: 'biti sam, ostati bez obitelji i bližnjih'.

U svim frazemima navedenima u ovoj skupini sastavnica *glava* ne predstavlja dio ljudskog tijela, nego je značenje prošireno i predstavlja cijelog čovjeka.

4.1.7. Rezultati analize frazema sa somatizmom *glava*

Analiziran je 221 frazem hrvatskog i 214 frazema ukrajinskog jezika sa sastavnicom *glava*, tj. ukupno 435 frazema.

Glava se u naivnoj slici svijeta shvaća kao najvažniji dio ljudskog tijela, s kojim se asocira cijeli život čovjeka, ali i koji je odgovoran za sve mentalne radnje, što potvrđuje značenje jezičnih jedinica.

Uzevši u obzir cjelokupno analizirano gradivo, odnosno frazeme sa sastavnicom *glava* u hrvatskom i ukrajinskom jeziku te njihova značenja, utvrdili smo sljedeće semantičke makroskupine, skupine i podskupine:

Frazemi koji se odnose na mentalne procese: Mišljenje (Početak razmišljanja; Razmišljanje; Prestanak razmišljanja; Gubitak sposobnosti razmišljanja); Shvaćanje; Pamćenje; Zaboravljanje;

Frazemi koji se odnose na stanja: Život / smrt (Životna opasnost; Spašavanje života; Smrt); Vrtoglavica; Glavobolja, bolest;

Frazemi koji se odnose na emocije: Ljubav; Očaj / kajanje; Sram; Druge emocije;

Frazemi koji se odnose na ljudske osobine: Vanjski izgled; Pamet, mudrost; Intelektualna ograničenost; Luckavost, šašavost; Tvrdoglavost; Samouvjerenost, samostalnost; Brižnost;

Frazemi koji se odnose na društvene odnose: Brige, problemi; Kazna; Dosađivanje *komu*; Vodstvo, vlast; Odgovornost, jamstvo; Utjecaj *na koga*; Pokoravanje; Rad; Financijsko stanje; Nanošenje štete *komu*; Prevara, obmana; Prednost; Brak;

Frazemi koji se odnose na apstraktne pojmove: Količina, brojnost; Iznenadnost, neočekivanost; Red / nered; Zaklon.

Neki frazemi uvršteni su u više od jedne skupine budući da su višeznačenjski.

Najbrojnije skupine frazema su „Mišljenje" i „Život / smrt". Značenjska skupina „Mišljenje" sadrži najveći broj frazema (61: 20 hrv. / 41 ukr.), budući da frazemi uključeni u ovu skupinu označavaju osnovnu funkciju glave kao dijela tijela odgovornog za mentalne procese, a sljedeća po brojnosti je skupina „Život / smrt" (50: 33 hrv. / 17 ukr.). Slijede skupine „Luckavost, šašavost" (30: 17 hrv. / 13 ukr.), „Intelektualna ograničenost" (26: 14 hrv. / 12 ukr.) i „Pamet, mudrost" (22: 7 hrv. / 15 ukr.), kroz koje se konceptualizira glava kao sjedište mišljenja, i koje su povezane s najbrojnijom skupinom „Mišljenje".

Među analiziranim frazemima pronalazimo frazeme koji se podudaraju i strukturno i značenjski, na primjer, hrv. **izbaciti iz glave (pameti)** *koga, što* i ukr. **викинути з голови (з пам'яті)** *кого, що*; hrv. **ne ide u glavu** *komu što* i ukr. **не йде в голову** *кому, що*; hrv. **izgubiti / gubiti glavu** *za kim* i ukr. **втратити (згубити, стратити) / втрачати (губити, тратити) голову**; hrv. **zavrtjeti glavom (glavu)** *komu* i ukr. **закрутити / крутити голову** *кому*; hrv. **prazna (šuplja) glava** i ukr. **порожня (пуста) голова**; hrv. **držati visoko glavu** i ukr. **високо тримати (нести) голову**. Kod određenog broja frazema postoje neznačajne razlike ili u sastavu (hrv. **imati mušice (muhe, bube, bubice) <u glavi>** i ukr. **жуки у голові** *у кого*; hrv. **staviti glavu na panj** i ukr. **підставити / підставляти <свою> голову <під обух>**) ili u značenju (hrv. **lupati glavom o zid** i ukr. **хоч головою (лобом) об стіну товчи** *кого* gdje hrvatski frazem ima značenje 'htjeti silom svladati nesavladivu zapreku, uzalud se truditi', dok ukrajinski frazem govori o nemogućnosti uvjeravanja druge, tvrdoglave, osobe), koji ekspliciraju jednake pojmovne karakteristike, ali u slučaju hrvatskog frazema radnja se odnosi na subjekt, a u slučaju ukrajinskog na objekt. Uz to, izdvajaju se izrazi kojima nisu pronađeni parnjaci u drugom jeziku, na primjer, hrv. **glava je u torbi** <*komu*>, **postaviti (prevrnuti, okrenuti) / postavljati na glavu** *što*, **ima glavu i rep** *što*; ukr. **усі шишки летять (падають) <на голову>** *на кого, на чию*, **хміль вийшов (вилетів, вивітрився** і т. ін.**) / виходить (вилітає, вивітрюється** і т. ін.**) з голови** *у кого, кого, чиєї*, **на голову вищий** *від кого*.

U frazemima sa somatizmom *glava* često dolazi do preklapanja somatske i drugih konceptosfera. U ovoj skupini frazema najčešće se uočava povezanost dijela tijela u njegovim funkcionalnim karakteristikama i samog čovjeka (**ne izlazi (ne ide) iz glave (pameti)** *komu tko, što* – uz somatizam vidimo radnju koju obavlja čovjek; **rozumna (trezvena, mudra** i т. ін.**) glova** – karakteristika čovjeka postaje karakteristika glave, a cijelim značenjem metonimijski označava samog čovjeka). Također uočavamo realizaciju zoomorfnih karakteristika: npr. u frazemima **nema <ni> glave ni repa** *što*, **куряча голова**. Povezanost s prirodnim pojavama prisutna je u označavanju ponajprije nemogućnosti jasnog razmišljanja i gubitka samokontrole koje se izražavaju slikom magle i prijelaznih doba dana u obama jezicima (hrv. **mrači se u glavi** *komu*; ukr. **посвітлішало / розвиднілося в голові**, **смеркло в голові**, **туман в голові**).

U jezičnoj realizaciji dominira shvaćanje glave kao najosjetljivijeg dijela tijela pa tako i njezine povezanosti sa životom, odnosno postojanjem ili nepostojanjem u fizičkom smislu. To je temelj značenja velikog broja frazema sa somatizmom *glava*.

Zanimljivo je da se shvaćanje glave kao simbola vlasti i vladavine, koje je jedno od ključnih kod Slavena općenito, nije manifestiralo u velikom broju frazema, iako se razvilo na leksičkoj razini (usporedi *glava / голова* kao vođa, *glavni / головний* kao prvi po važnosti i osnovni). Među frazemima pronalazimo jezičnu realizaciju slike rastom visokog čovjeka kao simbola osobe na vlasti i obrnuto, pokunjene glave kao znaka pokornosti pred kim (hrv. **pognuti glavu**; ukr. **схиляти голову** *перед ким*).

Glava kao mjerilo i pokazatelj količine iskazuje se u frazemima hrv. **preko glave**, **navrh glave**; ukr. **з головою** i sl.

Davne mitološke predodžbe uočavamo u frazemima **imati soli u glavi**, **bez soli u glavi**, u kojima je prisutna sol kojoj su se pripisivale čudotvorne karakteristike, i koja je postala znak za suštinu i razum. Davni rituali sačuvani su u značenju frazema kojima se iskazuje garancija, jamstvo (hrv. **jamčiti <svojom> glavom**; ukr. **ручатися головою**).

Sa strukturnog gledišta, analizirani frazemi sa sastavnicom *glava* su najčešće glagolski frazemi, budući da često verbaliziraju određenu radnju, pa tako značenje frazema i njihovu ekspresivnost u većini slučajeva određuju glagoli koji su sastavnice tih jezičnih jedinica, naročito njihovi konotativni elementi. Na primjer, hrv. **mućnuti glavom**, **udarilo je u glavu** *komu što*, **izbiti <sebi (si)> iz glave** *koga, što; da*; ukr. **ударити / ударяти в голову** *кому*, **вибити з голови** *собі*, **кинутися в голову** *кому*. Osim glagolskih frazema, prisutni su i drugi strukturni modeli, kao na primjer u frazemima hrv. **sijeda glava**, **krov nad glavom**; ukr. **розумна (тверeза, мудра** і т. ін.**) голова**, **один одному прямо на голову лізуть (лізе)** itd.

4.2. FRAZEMI SA SOMATIZMOM *OKO*

Frazemi koji sadrže somatizam *oko* u hrvatskom i ukrajinskom jeziku vrlo su brojni, što je rezultat shvaćanja važnosti funkcija oka kao najvažnijeg ljudskog osjetila, te njegove bogate simbolike u nacionalnim slikama svijeta.

Osim što nastupaju u ulozi osjetila s funkcijama opažanja objektivnog svijeta i onoga što se zbiva u aktualno vrijeme te prijenosa informacija o zabilježenome u mozak radi daljnje obrade, oči se često metaforički nazivaju i „ogledalom duše" i „glasnogovornikom glave". Razlog je tome to što oči prenose i informacije u obrnutom smjeru, odnosno izražavaju unutarnje stanje čovjeka, najprije emocionalne reakcije kroz koje čovjek trenutno prolazi, ali koje obuhvaćaju i njegove stavove prema nečemu ili nekome. Tako se u samom pogledu, odnosno načinu gledanja i fiziološkim reakcijama (suze, plač), mogu „pročitati" i osjećaji, i stavovi i razmišljanja osobe.

Frazeme sa somatizmom *oko* u dvama jezicima podijelili smo u semantičke skupine prema cjelokupnom značenju frazema, koje je uvjetovano određenim funkcionalnim karakteristikama samog oka i njegovom kulturnom simbolikom. Tako je oko zastupljeno u verbalnim višesastavnim jedinicama kao osjetilo vida s glavnom funkcijom očitavanja objektivne stvarnosti, preko izražavanja fizioloških stanja, emocija, mentalnih radnji, pa sve do onih gdje postaje znak za karakterne osobine subjekta, i proširuje se do označavanja subjektivnih i društvenih odnosa, pa i određenih apstraktnih pojmova.

Sa strukturnog gledišta, analizirani frazemi uglavnom su glagolski frazemi. Također, semantičku obojenost frazema određuju glagoli kao vodeće sastavnice tih jezičnih jedinica, a posebice konotativni elementi prisutni u njihovom značenju, uglavnom emocionalni i ekspresivni.

U analiziranom gradivu izdvojili smo 174 hrvatska frazema i 361 ukrajinski frazem, tj. ukupno 535 frazema sa somatizmom *oko*. Podijelili smo ih u sljedećih 7 semantičkih makroskupina, od kojih svaka ima više skupina i podskupina:

4.2.1. Frazemi koji se odnose na osnovnu funkciju oka – vid

4.2.1.1. Gledanje

4.2.1.1.1. Pažljivo gledanje

4.2.1.1.2. Gledanje na brzinu / površno

4.2.1.1.3. Gledanje na sve strane / u svim smjerovima

4.2.1.1.4. Prestanak gledanja

4.2.1.2. Pozornost

4.2.1.2.1. Privlačenje pozornosti

4.2.1.2.2. Primjećivanje

4.2.1.3. Vidljivost

4.2.1.4. Kvaliteta vida

4.2.2. Frazemi koji se odnose na fiziološka stanja

4.2.2.1. Vrtoglavica

4.2.2.2. Spavanje

4.2.2.3. Umiranje

4.2.2.4. Plač

4.2.2.5. Gubitak samokontrole

4.2.2.6. Fizički napor

4.2.3. Frazemi koji se odnose na mentalne procese

4.2.3.1. Mišljenje, stajalište

4.2.3.2. Pamet, iskustvo

4.2.3.3. Sjećanje, pamćenje

4.2.4. Frazemi koji se odnose na emocionalna stanja

4.2.4.1. Radost, simpatija, ushićenje

4.2.4.2. Krivnja, sram

4.2.4.3. Čuđenje, zaprepaštenje, divljenje

4.2.4.4. Ljutnja, gnjev, bijes

4.2.4.5. Tuga, zabrinutost

4.2.5. Frazemi koji se odnose na društvene odnose

4.2.5.1. Nepovjerenje, neprijateljstvo, prezir, mržnja

4.2.5.2. Prihvaćanje istine

4.2.5.3. Izražavanje namjera i osjećaja

4.2.5.4. Svjedočenje, prisutnost

4.2.5.5. Prevara, obmana

4.2.5.6. Ugled, poštovanje

4.2.5.7. Izražavanje nezadovoljstva *kime*

4.2.5.8. Briga, pažnja

4.2.5.9. Opasnost

4.2.5.10. Dosađivanje *komu*

4.2.5.11. Osveta

4.2.5.12. Nada, utjeha

4.2.6. Frazemi koji se odnose na ljudske osobine

4.2.6.1. Vanjski izgled

4.2.6.2. Odanost

4.2.6.3. Odlučnost

4.2.6.4. Opreznost

4.2.6.5. Zavist, lakomost

4.2.7. Frazemi koji se odnose na apstraktne pojmove

4.2.7.1. Udaljenost

4.2.7.2. Brzina

4.2.7.3. Količina

4.2.7.4. Mjerenje, ocjenjivanje

4.2.7.5. Neodređenost

4.2.7.6. Bezrazložnost

4.2.1. <u>Frazemi koji se odnose na osnovnu funkciju oka – vid</u>

4.2.1.1. Gledanje

4.2.1.1.1. *Pažljivo gledanje*

držati (imati) na oku *koga, što* (HFR: 388) ♦ **napasati (pasti) oči** *na kome, na čemu* (HFR: 390) ♦ **ne ispuštati iz očiju** *koga, što* (HFR: 391) ♦ **ne otkinuti / ne otkidati (ne skrenuti) oči** *od koga, od čega* (FRHSJ: 418) ♦ **ne skidati oka (očiju, oči, oko)** *s koga, s čega* (HFR: 391) ♦ **pratiti očima (okom)** *koga, što* (FRHSJ: 421) ♦ **pretvoriti se <sav> u oko** (HFR: 394) ♦ **ukovati oči** *u što* (FRHSJ: 423) ♦ **upeti / upinjati (uprijeti) oči** *u koga, u što* (FRHSJ: 424) ♦ **uzeti na (pod) oko** *koga, što* (FRHSJ: 424) ♦ **zadržati oči** *na čemu* (FRHSJ: 424)

в сто очей дивитися *за ким* (SFUM: 196) ♦ **вести оком** *за ким-чим* (SFUM: 59) ♦ **водити очима** *за ким* (SFUM: 121) ♦ **впитися / впиватися (вп'ястися) очима (поглядом, зором)** *в кого-що* (SFUM: 127) ♦ **вп'ясти / впинати (вп'ялити / вп'ялювати) очі** *в (на) кого-що* (SFUM: 127) ♦ **встромити / встромляти (встромлювати) очі** *в кого-що, куди* (SFUM: 134) ♦ **втопити очі (зір, погляд)** *у що, в чому* (SFUM: 137) ♦ **втупити / втуплювати очі (зір, погляд)** *у кого-що* (SFUM: 138) ♦ **зміряти / змірювати (змірити / зміряти) очима (оком, поглядом)** *кого, що* (SFUM: 267) ♦ **зривати очі** *собі, кому* (SFUM: 272) ♦ **колоти очима** *кого, що* (SFUM: 305) ♦ **лупити <свої> очі** (SFUM: 356) ♦ **мати на оці (на очах)** *кого, що* (SFUM: 375) ♦ **навести / наводити очі (око, оком)** *на кого-що* (SFUM: 417) ♦ **не випустити / випускати з ока (з очей)** *кого, що* (SFUM: 81) ♦ **не відірвати / не відривати (не відводити / не відвести) очей (погляду)** *від кого-чого* (SFUM: 105) ♦ **не відриваючи (не відводячи) очей (погляду)** (SFUM: 106) ♦ **не спустити / не спускати ока (очей)** *з кого-чого* (SFUM: 685) ♦ **низати очима** (SFUM: 434) ♦ **<ніби> ловити очима (поглядом, зором** і т. ін.**)** *кого, що* (SFUM: 353) ♦ **обвести / обводити очима** (SFUM: 445) ♦ **обмацати / обмацувати (помацати / мацати) очима (поглядом, зором** і т. ін.**)** *кого, що, якими (яким)* (SFUM: 453) ♦ **обміряти / обмірювати (обміряти) очима (оком, поглядом)** *кого, що* (SFUM: 454) ♦ **обпекти / обпікати (обпалити / обпалювати, опекти / опікати** і т. ін.**) <своїм> поглядом (очима, зором** і т. ін.**)** *яким (якими), кого, що* (SFUM: 455) ♦ **око впало** *чиє, на кого, на що*

(SFUM: 464) ♦ **очі вп'ялися** *чиї, в кого-що* (SFUM: 476) ♦ **очі мало (як) не вискочать (не вискакують) з голови (з орбіт, з лоба** і т. ін.**)** *у кого, кому* (SFUM: 477) ♦ **очі припали (прикипіли)** *до кого-чого, чиї, які* (SFUM: 477) ♦ **очі пропікають <наскрізь (до кісток)>** *кого* (SFUM: 477) ♦ **охопити (обхопити, осягнути** і т. ін.**) оком (поглядом** і т. ін.**)** *що* (SFUM: 471) ♦ **пасти очима (оком, зором, поглядом)** *кого, що, на кого-що, за ким-чим, в що* (SFUM: 486) ♦ **пасти очі** *на чому, на що* (SFUM: 486) ♦ **перевести / переводити очі (погляд)** *на кого-що* (SFUM: 491) ♦ **поводи́ти (повести́)** / **пово́дити очима (оком, поглядом** і т. ін.**)** *по кому-чому, на кого-що, за ким-чим* (SFUM: 526) ♦ **посвердлити / свердлити очима (поглядом)** *кого, що* (SFUM: 630) ♦ **прикипіти / прикипати очима (поглядом, зором)** *до кого-чого* (SFUM: 562) ♦ **прилипнути очима** *до кого-чого* (SFUM: 563) ♦ **провести / проводити очима (поглядом)** *кого* (SFUM: 572) ♦ **прогледіти (проглядіти, продивитися) <всі> очі** (SFUM: 572) ♦ **продивити / продивляти очі** (SFUM: 573) ♦ **промацати / промацувати очима (поглядом)** *кого, що* (SFUM: 576) ♦ **пронизати / пронизувати (прошити / прошивати) очима (поглядом)** *кого* (SFUM: 577) ♦ **тримати на оці** *кого, що* (SFUM: 722)

Budući da je fiziološka funkcija oka kao organa gledanje, a jedna od osnovnih značenjskih skupina koje se uz njega veže pozornost, ne iznenađuje da jedna od najbrojnijih skupina analiziranih frazema ima značenje 'pozorno gledati'. Pažljivo gledanje i promatranje verbalizira se na različite načine i frazemi, u svojem osnovnom značenju, sadrže semove i dodatne konotativne komponente različitog karaktera.

Na primjer, kod ekvivalentnih frazema hrv. **držati (imati) na oku** *koga, što* i ukr. **тримати на оці** *кого, що* i **мати на оці (на очах)** *кого, що* značenje pozornog gledanja i promatranja sadrži i sem kontrole. Ti su frazemi ekvivalentni, a struktura im je u prvom obliku također jednaka, no u hrvatskom jeziku ne postoji mogućnost imenice u množini, dok ukrajinski jezik dopušta i takvu varijantu.

Hrvatski frazem **pratiti očima (okom)** *koga, što* uz pažljivo gledanje uključuje i praćenje očima kako se kreće objekt koji se promatra. Ekvivalentni su ukrajinski frazemi **вести оком** *за ким-чим*, **водити очима** *за ким* i, s većim stupnjem ekspresivnosti, **в сто очей дивитися** *за ким*.

Za označavanje pažljivog, netremičnog gledanja uz nedopuštanje predmetu gledanja da pobjegne iz vidokruga, uz mogući sem kontrole, pronađeni su ekvivalentni frazemi hrv. **ne ispuštati iz očiju** *koga, što* i ukr. **не випустити / випускати з ока (з очей)** *кого, що* te hrv. **ne skidati oka (očiju, oči, oko)** *s koga, s čega* i ukr. **не відірвати / не відривати (не відводити / не відвести) очей (погляду)** *від кого-чого*. U ukrajinskom jeziku ovaj posljednji frazem pojavljuje se u rječnicima i kao priložni frazem: **не відриваючи (не відводячи) очей (погляду)**. Nadalje, u ukrajinskom jeziku su s istim značenjem pronađeni i frazemi **не спустити / не спускати ока (очей)** *з кого-чого*, **<ніби> ловити очима (поглядом, зором** i т. ін.**)** *кого, що*, **пасти очима (оком, зором, поглядом)** *кого, що, на кого-що, за ким-чим*, a u hrvatskom jeziku **ne otkinuti / ne otkidati (ne skrenuti) oči** *od koga, od čega*. Ekspresivno neutralni hrvatski frazem **zadržati oči** *na čemu* označava vremenski dugo promatranje.

Frazemi kojima se označava pažljivo gledanje statičnog objekta uz detaljno proučavanje, vjerojatno i procjenjivanje promatranog su hrv. **ukovati oči** *u što* i mnogobrojni ukrajinski frazemi[60].

Ukrajinski frazemi s navedenim značenjem razlikuju se prema strukturi i u njima leksem *oko* dolazi u različitim padežnim oblicima, kao i prema jačini ekspresivnosti – od najneutralnijeg do najekspresivnijeg: npr. frazemi s neutralnom ekspresijom su **втопити очі (зір, погляд)** *у що, в чому,* **обвести / обводити очима**, **охопити (обхопити, осягнути** i т. ін.**) оком (поглядом** i т. ін.**)** *що*, **поводи́ти (повести́) / пово́дити очима (оком, поглядом** i т. ін.**)** *по кому-чому, на кого-що, за ким-чим*. Frazemi u kojima je izražen veći stupanj ekspresije su: **впитися / впиватися (вп'ястися) очима (поглядом, зором)** *в кого-що*, **вп'ясти / впинати (вп'ялити / вп'ялювати) очі** *в (на) кого-що*, **встромити / встромляти (встромлювати) очі** *в кого-що, куди*, **зміряти / змірювати (змірити / зміряти) очима (оком, поглядом)** *кого, що*, **обмацати / обмацувати (помацати / мацати) очима (поглядом, зором і т. ін.)** *кого, що, якими (яким)*, **обміряти / обмірювати (обміряти) очима (оком, поглядом)** *кого, що*, **очі**

[60] Velika razlika u broju ukrajinskih i hrvatskih frazema u korist ukrajinskih može se djelomično objasniti time što se u većini navedenih frazema u ukrajinskom jeziku sastavnica *око (oko)* može zamijeniti sastavnicom *погляд (pogled)*, a hrvatski frazemi iste ili slične strukture i značenja obično sadrže sastavnicu *pogled* koja nema varijantu *oko*, na primjer, **uprijeti pogled** *u koga, u što* (FRHSJ: 484), ili nisu ušli u frazeološke rječnike jer nisu prošli proces frazeologizacije, na primjer, **kliznuti / kliziti pogledom** *po čemu*, **obuhvatiti pogledom** *što* itd.: „Da od prejaka svijetla obrani oči, obori ih. Pri tom joj **pogled klizne** niz opravu, i u prvi čas nije ni sama znala, zašto se trgla videći kako joj se suknja od ružičasta „kambrika" zasjala na suncu, zaigrala, zatreperila." (V. Car Emin) (RIZNICA); „Dug zvižduk lokomotive, koja ulazi i buka kolesja, koja potresa tlo, oslobađaju je bar na trenutak: s novim se nadama probija kroz svjetinu i zaustavlja se na mjestu, odakle može **obuhvatiti pogledom** čitav vlak." (M. Begović) (RIZNICA).

вп'ялися *чиї, в кого-що*, **очі припали (прикипіли)** *до кого-чого, чиї, які*, **прикипіти / прикипати очима (поглядом, зором)** *до кого-чого*, **промацати / промацувати очима (поглядом)** *кого, що*. Izrazito ekspresivni su frazemi **колоти очима** *кого, що*, **лупити <свої> очі**, **очі мало (як) не вискочать (не вискакують) з голови (з орбіт, з лоба** і т. ін.**)** *у кого, кому*, **очі пропікають <наскрізь (до кісток)>** *кого*, **посвердлити / свердлити очима (поглядом)** *кого, що*.

Navedeni frazemi imaju različite konotacije, a ekspresivnost im ovisi o glagolskoj sastavnici. Na primjer, glagol *поводити* neutralniji je od glagola *змірювати* koji u prenesenom značenju već uključuje i ocjenjivanje, procjenjivanje, a glagoli *свердлити* ili *колоти* koji isto tako dolaze iz druge sfere ljudskih radnji (u ovom slučaju – invazivnih radnji koje uključuju korištenje alata pa tako *oči* metaforički dobivaju njihovu funkciju) iznimno su ekspresivni.

Frazem **зривати очі** *собі, кому* ulazi u ovu skupinu kad se upotrebljava sa sastavnicom *собі*, a kad je objekt *кому* tada se odnosi na privlačenje pozornosti[61]. Ovamo ćemo uvrstiti i frazem **пасти очі** *на чому*, no, taj frazem kad se koristi u obliku **пасти очі** *на що* ima značenje 'željeti *što*'. Hrvatski frazem jednake strukture, **napasati (pasti) oči** *na kome, na čemu* razlikuje se od ukrajinskog po tome što sadrži i sem užitka: „Samo da na njoj **napasam** oči i uživam. Ti znaš da ja jednako cijenim i platonsku ljubav.” (Brešan) (HFR: 390).

Hrvatski frazem **pretvoriti se <sav> u oko** ima značenje 'vrlo pažljivo gledati *koga, što*, pomno promatrati *koga, što*'.

Neki od analiziranih frazema imaju i sem *početka* pažljivog gledanja, kao što su, na primjer, hrv. **uzeti na (pod) oko** *koga, što* i ukr. **навести / наводити очі (око, оком)** *на кого-що*, **око впало** *чиє, на кого, на що* te već spomenuti ukrajinski frazem **поводи́ти (повести́) / пово́дити очима (оком, поглядом** і т. ін.**)** kad se koristi uz objekt *на кого-що, за ким-чим*. Hrvatski frazem **upeti (uprijeti) / upinjati oči** *u koga, u što* znači 'upraviti / upravljati pogled, pogledati / gledati *na koga, na što*', a ukrajinski frazem **перевести / переводити очі (погляд)** *на кого-що* ima značenje 'skrenuti pogled, početi gledati *što* drugo'.

Frazemi koji se odnose na pažljivo gledanje, ali se mogu odnositi i na pažljivo čitanje su ukr. **низати очима** i **прилипнути очима** *до кого-чого* s dva značenja: 'gledati pažljivo *koga, što*; pažljivo čitati, začitati se'.

[61] Vidi 4.2.1.2.1. Privlačenje pozornosti.

Pažljivo gledanje može biti uzrokovano i iščekivanjem nečijeg dolaska, pa tako frazem **продивити / продивляти очі** znači 'pažljivo gledati iščekujući *koga*', a frazem **прогледіти (проглядіти, продивитися) <всі> очі** znači 'umoriti se od gledanja, iščekivanja *koga od kuda*'. Značenjski im je suprotan frazem **провести / проводити очима (поглядом)** *кого* 'dugo gledati *za kim*'.

U ovu se skupinu uvrštavaju još dva ukrajinska frazema kojima nisu pronađeni ekvivalenti u hrvatskom jeziku: **втупити / втуплювати очі (зір, погляд)** *у кого-що* 'dugo gledati *koga, što* (uglavnom ne doživljavajući viđeno)' i **обпекти / обпікати (обпалити / обпалювати, опекти / опікати** i т. ін.**) <своїм> поглядом (очима, зором** i т. ін.**)** *яким (якими), кого, що* 'pažljivo gledati *koga, što* izražavajući svoje mišljenje (ugl. negativno)'. Negativna konotacija frazema rezultat je ekspresivnosti glagola.

Uz uporno gledanje i promatranje, ukrajinski frazem **пронизати / пронизувати (прошити / прошивати) очима (поглядом)** *кого* sadrži i sem 'surovo' i nosi negativnu konotaciju. Hrvatski frazem sličnog oblika, **prostrijeliti (ošinuti) očima (pogledom)** *koga* znači 'oštro (ljutito, prijekorno) pogledati *koga*' i prema svom dominantnom značenju uvršten je u skupinu 4.2.5.1. Nepovjerenje, neprijateljstvo, prezir, mržnja.

Kod većine frazema navedenih u ovoj skupini – značenje glagola određuje značenje cjelokupnog frazema i uvjetuje njegove konotacije. Kao primjer navodimo dva odabrana frazema: **охопити оком (поглядом** i т. ін.**)** *що* u kojem značenje samog glagola *охопити* ima mnogo neutralnije konotacije, nego, na primjer, značenje glagola *свердлити* u frazemu **посвердлити / свердлити очима (поглядом)** *кого, що*, pa posljedično i cjelokupno značenje prvog frazema ima mnogo „blažu" intenzivnost u izražaju radnje nego drugi frazem, iako je i jednom i drugom osnovno značenje 'dugo i pažljivo promatrati statični predmet'.

4.2.1.1.2. *Gledanje na brzinu / površno*

baciti / bacati oko *na koga, na što* (HFR: 387) ♦ **okrznuti okom** *koga* (FRHSJ: 419) ♦ **preletjeti očima (okom)** *što* (FRHSJ: 421) ♦ **prijeći očima (okom)** (FRHSJ: 421)

ковзнути / ковзати поглядом (очима) *по кому-чому* (SFUM: 302) ♦ **лупнути очима** (SFUM: 356) ♦ **на перше око** (SFUM: 464) ♦ **оббігти / оббігати очима (оком, поглядом)** *кого, що* (SFUM: 444) ♦ **одним оком** (SFUM: 467) ♦ **одним оком скинути** (SFUM: 656) ♦ **окинути / окидати оком (очима, поглядом** і т. ін.**)** *кого, що, де* (SFUM: 462) ♦ **очі блукають (лізуть, лазять** і т. ін.**)** *чиї, по кому-чому, поза кого* (SFUM: 475) ♦ **очі оббігли / оббігають** *чиї, кого, що* (SFUM: 477) ♦ **очі стріляють** *чиї, у кого, в що, куди* (SFUM: 478) ♦ **перебігти / перебігати очима (поглядом)** (SFUM: 490) ♦ **побігти очима (поглядом)** (SFUM: 523) ♦ **поблукати / блукати (поблудити / блудити) очима (поглядом)** *по чому* (SFUM: 34) ♦ **пробігти / пробігати очима** *що, по чому* (SFUM: 571) ♦ **прясти очима** (SFUM: 581) ♦ **скинути / скидати оком (очима, поглядом, зором** і т. ін.**)** *на кого-що* (SFUM: 655) ♦ **сковзнути / сковзати очима (поглядом)** *по кому-чому* (SFUM: 658) ♦ **стрибати очима** (SFUM: 697) ♦ **хоч одним оком** (SFUM: 467)

Neki frazemi sadrže sem brzine ili (s njome povezane) površnosti gledanja. Takav je, na primjer, hrvatski frazem **preletjeti očima (okom)** *što* i njegovi ukrajinski ekvivalenti **пробігти / пробігати очима** *що, по чому*, **перебігти / перебігати очима (поглядом)** ili **оббігти / оббігати очима (оком, поглядом)** *кого, що* koji se odnose na brzo, površno pregledavanje ili čitanje teksta. Pozadinska slika je jasna i njen je izražaj gotovo identičan u dvama jezicima, značenjska dominanta cjelokupnog frazema dolazi od značenja glagola, ali je u hrvatskom upotrijebljen glagol *letjeti*, u ukrajinskom *trčati*, no, kad se odnose na čitanje teksta, nose jednake konotacije.

Frazem **prijeći očima (okom)** znači 'pogledati površno', a u ukrajinskom je s tim značenjem pronađen frazem **побігти очима (поглядом)**, a sem brzine sadrže frazemi **прясти очима**, **скинути / скидати оком (очима, поглядом, зором** і т. ін.**)** *на кого-що*, **окинути / окидати оком (очима, поглядом** і т. ін.**)** *кого, що, де*.

Uz navedene, dodatni sem 'usput, slučajno' sadrže frazemi hrv. **okrznuti okom** *koga* i ukr. **одним оком скинути**, **ковзнути / ковзати поглядом (очима)** *по кому-чому*, **сковзнути / сковзати очима (поглядом)** *по кому-чому*, **лупнути очима**. Nešto drugačijeg oblika od gore navedenih je frazem **очі оббігли / оббігають** *чиї, кого, що* također sa značenjem 'brzo pogledati *koga, što*' u kojem oči nisu sredstvo kojim čovjek djeluje, nego postaju subjekt.

Kad se radi o neprekidnom prelaženju pogleda s jednog predmeta na drugi koristi se ukrajinski frazem **поблукати / блукати (поблудити / блудити) очима (поглядом)** *по чому*, ili, također uz zamjenu subjektno-objektnih odnosa, **очі блукають (лізуть, лазять** і т. ін.**)** *чиї, по кому-чому, поза кого*, a kad je prelaženje pogleda s jednog predmeta na drugi vrlo brzo koristi se frazem **стрибати очима**. I ovdje postoji frazem sa zamjenjenim subjektno-objektnim odnosima, pa tako **очі стріляють** *чиї, у кого, в що, куди* znači '*tko* povremeno brzo pogledava na *koga, što*'.

Sem površnosti sastavni je dio jednog od značenja polisemnog hrvatskog frazema **baciti / bacati oko** *na koga*[62] te ukrajinskih frazema **одним оком** i **хоч одним оком**, a frazem **на перше око** ima značenje 'pri površnom poznavanju; na početku' i ekvivalentan mu je hrvatski frazem koji nema sastavnicu *oko*, nego *pogled*: **na prvi pogled**. Frazeološki rječnici za ovaj hrvatski frazem navode obaveznu sastavnicu *ljubav*, ali primjeri korištenja dokazuju postojanje tog frazema i bez te sastavnice: „Lice joj je bilo spokojno **na prvi pogled**, jer se trsila da sakrije svoju zabrinutost pred Jelenom.” (E. Kumičić) (RIZNICA).

4.2.1.1.3. *Gledanje na sve strane / u svim smjerovima*

kružiti okom (očima) (FRHSJ: 417) ♦ **vitlati očima** (FRHSJ: 424)

бігати очима *по чому* (SFUM: 31)

Pronađeno je i nekoliko frazema koji označavaju gledanje unaokolo, u raznim smjerovima, nedostatak usredotočenosti kojem razlog nije specificiran: hrv. **kružiti okom (očima)**, **vitlati očima** te njihov ukrajinski ekvivalent **бігати очима** *по чому*.

[62] Za druga značenja tog frazema vidi 4.2.1.2.2. Primjećivanje.

4.2.1.1.4. *Prestanak gledanja*

відвести / відводити очі *від кого-чого* (SFUM: 97) ♦ **відірвати / відривати очі (погляд)** *від кого-чого* (SFUM: 105) ♦ **спустити з ока (з очей)** *кого* (SFUM: 686)

U našem korpusu ukrajinskih frazema pronađeno je nekoliko frazema sa značenjem 'prestati gledati *koga, što*': **відвести / відводити очі** *від кого-чого*, **відірвати / відривати очі (погляд)** *від кого-чого*, **спустити з ока (з очей)** *кого*. Subjekt koji gleda ovdje je aktivan u fazi prestanka gledanja, to jest, svojom voljom prestaje gledati koga, što, a ne zbog toga što je objekt sam nestao iz vidokruga.

4.2.1.2. Pozornost

4.2.1.2.1. *Privlačenje pozornosti*

bode oči *komu što* (HFR: 387) ♦ **krasti oko** (FRHSJ: 417) ♦ **pasti / padati (upasti / upadati) u oči (oko)** *komu* (HFR: 393) ♦ **zapelo je (zapinje) za oko (oči)** *komu što* (HFR: 396) ♦ **zapinje (zapne) oko** *komu na komu, na četu* (FRHSJ: 425)

<аж> вбирати (брати) <в себе> очі (око) (SFUM: 54) ♦ **бити у вічі (в око)** (SFUM: 29) ♦ **впасти / впадати (падати) в око (в очі, у вічі)** *кому* (SFUM: 126) ♦ **для відводу очей** (SFUM: 98) ♦ **зривати очі** *собі, кому* (SFUM: 272) ♦ **лізти в очі** (SFUM: 344) ♦ **лоскотати очі** *чиї, кому, які* (SFUM: 354) ♦ **манити <до себе> очі** *чиї, кого* (SFUM: 366) ♦ **милувати око (очі, зір)** *чим* (SFUM: 388) ♦ **нависнути / нависати на очі** *кому* (SFUM: 416) ♦ **очей не відведеш (не відірвеш)** *від кого-чого* (SFUM: 97) ♦ **очі відбирати** (SFUM: 95) ♦ **очі розбігаються (розбіглися)** *чиї, у кого, кому* (SFUM: 477) ♦ **прикувати / приковувати <до себе> очі (зір)** *чиї, чий* (SFUM: 563) ♦ **притягати (притягувати) <до себе> очі (погляд, зір** і т. ін.**)** *чиї, (чий), які (який), кого* (SFUM: 568) ♦ **рвати очі** *на кого, кому* (SFUM: 595)

Za izražavanje privlačenja pozornosti u hrvatskom i ukrajinskom jeziku postoje ekvivalentni frazemi: hrv. **pasti / padati (upasti / upadati) u oči (oko)** *komu* i ukr. **впасти / впадати (падати) в око (в очі, у вічі)** *кому* sa značenjem 'privući / privlačiti pozornost *komu*, biti jako uočljiv'. U obama jezicima slika prikazuje objekt koji naglo ulazi u vidno polje i time privlači pozornost.

U ukrajinskom jeziku postoje još i frazemi sa sličnom radnjom i sličnog značenja, ali s višom razinom ekspresije **лізти в очі**, **лоскотати очі** *чиї, кому, які*, **бити у вічі (в око)**, **рвати очі** *на кого, кому* i **зривати очі** *собі, кому*, a u hrvatskom jeziku frazem **bode oči** *komu što*. U navedenim je frazemima pozornost uglavnom privučena negativnim karakteristikama objekta, što daje negativne konotacije samim frazemima.

Značenje frazema **нависнути / нависати на очі** *кому* izražava pozornost koja je privučena upornim, duljim boravkom pred čijim očima, bez karakterizacije objekta.

Frazemi koji ističu privlačenje pozornosti najčešće izrazito pozitivnim karakteristikama objekta, njegovom ljepotom ili zanimljivošću su hrv. **krasti oko** i ukr. **очі відбирати** te **манити <до себе> очі** *чиї, кого*. Ukrajinski frazem **притягати (притягувати) <до себе> очі (погляд, зір** i т. ін.**)** nema u hrvatskom jeziku ekvivalenta sa somatizmom *oko*, nego se koristi u rječnicima nezabilježeni frazem **privući / privlačiti (mamiti) pogled (poglede)**: „Onako ostavljene na podu, jedna pored druge, izvan svoje razumljive funkcije onoga što se zove „obuća", kao šešir nasred ulice ili rukavica u tanjuru, one dobivaju posebno, povećano značenje, kao činjenica za sebe, koja **privlači poglede** i ispitivačku pažnju i ulaze u kojekakve zlobne asocijacije, sklone smijehu." (R. Marinković) (RIZNICA). U frazemu **прикувати / приковувати <до себе> очі (зір)** *чиї, чий* isto značenje sadrži i sem trajanja u vremenu.

Značenje frazema <**аж> вбирати (брати) <в себе> очі (око)** izražava pozornost koja je privučena zbog neke karakteristične osobine koja se obično jako intenzivno ili pretjerano izražava.

Frazem **милувати око (очі, зір)** *чим* u značenju sadrži sem radosti i užitka onog tko gleda i čija pozornost je privučena, to jest, ono što je privuklo pozornost je lijepo i ugodno za gledanje.

Kao inačica frazema **очей не відведеш (не відірвеш)** *від кого-чого* koji se koristi za privlačenje pozornosti, to jest, nemogućnost skretanja pogleda s koga ili čega, postoji i frazem drugačije strukture **для відводу очей** sa značenjem 'za skretanje pozornosti'.

U frazemu **zapelo je (zapinje) za oko (oči)** *komu što* sa značenjem 'privuklo je (privlači) pozornost *komu što*, jako je uočljivo *što*' također se podrazumijevaju aktivne karakteristike objekta

koje se ističu zbog nekih razloga, a isti glagol sastavni je dio frazema u kojem je oko aktivni subjekt **zapinje (zapne) oko** *komu na komu, na čemu*.

Frazem **очі розбігаються (розбіглися)** *чиї, у кого, кому* podrazumijeva prisutnost većeg broja predmeta koji privlače pozornost pa se pozornost ne može usredotočiti na jednom objektu.

4.2.1.2.2. *Primjećivanje*

baciti / bacati oko *na koga, na što* (HFR: 387) ♦ **na jedno oko ćorav, a na drugo ne vidi** (FRHSJ: 418) ♦ **unijeti se** *komu* **u oči** (FRHSJ: 423)

закинути / закидати оком *на кого* (SFUM: 244) ♦ **кинути / кидати оком (очима, погляд, зір** і т. ін.**)** *на кого, що* (SFUM: 292) ♦ **накинути / накидати оком** *на кого-що* (SFUM: 420) ♦ **око спиняється (спинилося)** *на кому-чому, чиє, кого* (SFUM: 465) ♦ **очі впали** *чиї, на кого-що* (SFUM: 476) ♦ **очі повилазили** *у кого, кому, чиї* (SFUM: 477) ♦ **очі хапають** *що, чиї* (SFUM: 478) ♦ **повернути / повертати очі** (SFUM: 524) ♦ **скинути своє око** *на кого-що* (SFUM: 656) ♦ **спинити око** *на чому-кому* (SFUM: 679) ♦ **ухопити очима** *кого, що* (SFUM: 738)

Sa značenjem primjećivanja u ukrajinskom jeziku koriste se frazemi **очі впали** *чиї, на кого-що* **повернути / повертати очі**, **скинути своє око** *на кого-що*, **ухопити очима** *кого, що* kod kojih je pozornost privučena i ono što ju je privlačilo je primijećeno, a frazem **спинити око** *на чому-кому* ili u obliku **око спиняється (спинилося)** *на кому-чому, чиє, кого* sadrži i sem duljine trajanja, tj. pozornost je i dulje vrijeme zadržana. Ovi su frazemi ekspresivno neutralni. Vremenski sem, koji izražava kratko trajanje, munjevite brzine primjećivanja, sadrži frazem **очі хапають** *що, чиї*.

U ovu skupinu uključit ćemo i ekvivalentni par frazema (ako zanemarimo komponentnu varijativnost ukrajinskog frazema) hrv. **baciti / bacati oko** *na koga, na što* i ukr. **кинути / кидати оком (очима, погляд, зір** і т. ін.**)** *на кого, що* koji su u obama jezicima polisemni, a dva značenja navedena u rječnicima im se podudaraju: i u jednom i u drugom jeziku znače 'posebno obratiti / obraćati pažnju (pozornost) *na koga, na što*, zainteresirati se / interesirati se *za koga, za što*,

zaželjeti / željeti pridobiti *koga, što*', ali i 'površno (bez udubljivanja) pogledati / gledati *koga, što*', no u ukrajinskom imaju još i dodatna značenja: 'povremeno pogledavati *koga, što*' i 'pripaziti *na što*'. U ovim značenjima navedenima u ukrajinskim rječnicima frazem se koristi i u hrvatskom jeziku, pa možemo ustvrditi da je taj frazem potpuno ekvivalentan u svim svojim značenjima: „...vjerujete da netko od Vaših djelatnika može povremeno **baciti oko** da li sve radi." (G[63]).

U ukrajinskom jeziku za obraćanje pozornosti na koga ili što koriste se i frazemi **закинути / закидати оком** *на кого* i **накинути / накидати оком** *на кого-що*, a hrvatski frazem **unijeti se u oči** *komu* znači 'pažljivo pratiti *čiji* govor, sasvim se približiti *komu*', ali može nositi negativne konotacije.

U hrvatskim izvorima pronađen je frazem **na jedno oko ćorav, a na drugo ne vidi** koji na ironičan način označava osobu koja ništa ne opaža i ne primjećuje te ima izrazito negativne konotacije, kao i vrlo ekspresivan ukrajinski frazem **очі повилазили** *у кого, кому, чиї* koji ima značenje 'ne vidi (ne primjećuje) ili ne želi vidjeti (ne želi primijetiti) *tko koga, što* '.

4.2.1.3. Vidljivost

biti <oku> na pogledu (FRHSJ: 483) ♦ **bode oči** *komu što* (HFR: 387) ♦ **gubi mi se s (ispred) očiju <!>** (HFR: 389) ♦ **izaći / izlaziti (doći / dolaziti) na (pred) oči** *komu* (HFR: 390) ♦ **izgubiti / gubiti iz očiju (s oka)** *koga, što* (FRHSJ: 415) ♦ **izmaći <se> / izmicati <se>** *čijem* **oku** (FRHSJ: 416) ♦ **kinuti se s očiju** *komu* (FRHSJ: 416) ♦ **maći se (maknuti se) s očiju** *komu* (FRHSJ: 417) ♦ **oku na dosegu** (FRHSJ: 419) ♦ **puknuti / pucati pred očima** *komu* (FRHSJ: 422) ♦ **skloniti se (ukloniti se** i sl.**) s očiju** *komu* (FRHSJ: 422)

бити у вічі (в око) (SFUM: 29) ♦ **вдарити в очі (у вічі)** *кому* (SFUM: 55) ♦ **випорснути з-під ока** *чийого, кого* (SFUM: 80) ♦ **з (з-перед) очей** (SFUM: 472) ♦ **згубити / губити з очей** *кого, що* (SFUM: 173) ♦ **зійти / сходити (зслизнути) з очей** (SFUM: 264) ♦ **і оком не проглянути** *чого, куди* (SFUM: 572) ♦ **на очах** (SFUM: 471) ♦ **очей не показати / не показувати** (SFUM: 533) ♦ **очі появити (показати)** *де, куди, до кого* (SFUM: 553) ♦ **показатися / показуватися на очі** (SFUM: 534) ♦ **потрапити / потрапляти (попасти /**

[63] https://www.itsustavi.hr/kako-vam-mozemo-pomoci/ (posjet 17. 2. 2019.).

попадати, навернутися / навертатися і т. ін.**) на очі** *чиї, кому* (SFUM: 550) ♦ **пропасти / пропадати з очей** (SFUM: 577) ♦ **різати око (очі)** (SFUM: 599) ♦ **сплисти / спливати (спливти) перед очима (перед очі)** (SFUM: 682) ♦ **стати / ставати перед ясні очі** *чиї, кого* (SFUM: 691) ♦ **тільки дай на очі** *кому* (SFUM: 186) ♦ **ховатися від людського ока (від людських очей)** (SFUM: 748) ♦ **хоч в око (в очі, у вічі) стрель** (SFUM: 697) ♦ **хоч в око дай** (SFUM: 186) ♦ **хоч око (очі) виколи (вийми, вибий** і т. ін.**)** (SFUM: 74) ♦ **хоч оком світи** (SFUM: 635)

Budući da se oko ponajprije shvaća u svojoj osnovnoj funkciji organa vida, velik broj frazema u obama jezicima izražava vidljivost ili nevidljivost nečega u okolini, ili pojavljivanje u vidokrugu, odnosno nestajanje iz njega.

Tako u hrvatskom jeziku postoje frazemi **biti <oku> na pogledu** sa značenjem 'biti vidljiv' te **oku na dosegu** sa značenjem 'na vidiku', a sličan im je ukrajinski frazem **на очах** 'otvoren, dostupan za gledanje, kontrolu'. Frazem **puknuti / pucati pred očima** *komu* u značenju sadrži i sem neočekivanosti, odnosno iznenadnog pojavljivanja u vidnom polju, a isti sem je prisutan i u ukrajinskim frazemima **сплисти (спливти) / спливати перед очима (перед очі)**, **показатися / показуватися на очі, потрапити / потрапляти (попасти / попадати, навернутися / навертатися** і т. ін.**) на очі** *чиї, кому* u kojima je ono što se pojavljuje aktivan subjekt radnje, to jest nešto što ranije nije bilo prisutno u vidnom polju, ali se samo u njemu pojavilo. Frazem **очі появити (показати)** *де, куди, до кого* sa značenjem 'pojaviti se *gdje*' razlikuje se od njih budući da ovdje opažamo zamjenu subjektno-objektnih odnosa i u njemu oči predstavljaju osobu, a ne organ vida. Frazem ekvivalentnog značenja u hrvatskom jeziku kao sastavnicu nema somatizam *oko*, nego *nos*: **promoliti (pokazati, pomoliti) nos** (HFR: 374).

Ukrajinski frazem **стати / ставати перед ясні очі** *чиї, кого* u svom značenju osim pojavljivanja pred kim sadrži i sem hrabrosti, odlučnosti, kao i ekvivalentni hrvatski frazem **izaći / izlaziti (doći / dolaziti) na (pred) oči** *komu* sa značenjem '<usuditi se> izaći / izlaziti *pred koga*, pojaviti se / pojavljivati se *pred kim* (unatoč negativnim okolnostima)'.

Postoje i frazemi koji prikazuju ono što je vidljivo, a što osobi koja gleda smeta nekom svojom karakteristikom, na primjer, hrv. **bode oči** *komu što* 'smeta *komu što*, ne uklapa se *što*, nije u skladu *s čim*, upadljivo je *što*, ističe se *što*' i ukrajinski ekvivalenti **бити у вічі (в око)**, **вдарити в очі (у вічі)** *кому* koji u strukturi imaju drugi glagol (*tući*, *udarati* umjesto *bosti*), ali konotacija

je jednaka: negativna ocjena objekta čije promatranje stvara neugodan osjećaj u oku[64]. Ovamo bismo mogli uvrstiti i frazem ukr. **різати око (очі)**, čija neposredna struktura također opisuje bolan osjećaj uzrokovan nekom karakteristikom promatranog. Oba jezika u strukturama analognih jedinica koriste glagole s jednako izraženim konotacijama, koji sadrže sem agresivnog odnosa i destrukcije prema objektu radnje – *bosti*, *tući*, *rezati* i sl.

Velik je i broj frazema kojima se označava nestanak iz vidnog polja, na primjer, hrv. **izgubiti / gubiti iz očiju (s oka)** *koga, što* i njegov ukrajinski ekvivalent jednake strukture **згубити / губити з очей** *кого, що* sa značenjem 'više ne vidjeti *koga, što*'.

U obama jezicima postoje frazemi sa značenjem 'biti (ostati) neopažen (neprimijećen)': hrv. **izmaći <se> / izmicati <se>** *čijem* **oku** i ukr. **випорснути з-під ока** *чийого, кого* koji prikazuju i sličnu sliku, objekt koji bježi ispred oka i pogleda i samim time ostaje neprimjećen i neopažen. Potpuno različita struktura frazema uvjetovana je različitim sintaktičkim karakteristikama glagola koji su sastavnice frazema.

Slični ukrajinski frazemi u kojima je, kao i u spomenutim hrvatskim frazemima, aktivan objekt koji nestaje, sklanja se ispred očiju su **пропасти / пропадати з очей, зійти / сходити (зслизнути) з очей** i frazem **з (з-перед) очей** (koji u rječnicima nema glagol kao sastavnicu, ali navodi se da se najčešće upotrebljava uz glagole *іти, гнати, зникати*, pa svakako ulazi u ovu skupinu), te nešto drugačiji **ховатися від людського ока (від людських очей)** kod kojeg nije u pitanju samo nestanak, nego i aktivno skrivanje od tuđeg pogleda.

Frazemi **kinuti se s očiju** *komu*, **maći se (maknuti se) s očiju** *komu*, **skloniti se (ukloniti se** i sl.**) s očiju** *komu* najčešće se koriste u imperativu kao naredba nekome koga više ne želimo gledati da se makne iz naše blizine: „Miči mi se s očiju” , kao i frazem istoga značenja, **gubi mi se s (ispred) očiju <!>**[65] i ukrajinski uzvični frazem: „Геть **з** моїх **очей**!” u istom značenju i s istom strukturnom organizacijom.

Sa suprotnog gledišta oblikovan je frazem **очей не показати / не показувати** 'ne pojaviti se, ne pokazati se' kojem bi ekvivalent bio hrvatski frazem sa somatizmom *nos*: **<ne> promoliti (pokazati, pomoliti) nos**, no on se u izvorima ne navodi u niječnom obliku, iako su zabilježene česte upotrebe u tom značenju: „A dotle moram biti u Konzulatu, gdje imam osigurano spavanje i hranu i ne smijem **pomoliti** ni **nos** izvan njega.” (Brešan) (HFR: 374).

[64] Vidi i skupinu 4.2.1.2 Pozornost.
[65] Vidi i skupinu 4.2.5.7. Izražavanje nezadovoljstva *kime*.

U ukrajinskom jeziku postoji i nekoliko frazema koji znače 'ništa se ne vidi', najčešće zbog mraka, na primjer, **хоч око (очі) виколи (вийми, вибий** і т. ін.**), хоч в око дай**, **хоч оком світи** і **хоч в око (в очі, у вічі) стрель** te frazem koji se najčešće koristi za prikaz izgleda šikare ili šume: **і оком не проглянути** *чого, куди* 'jako gust, taman, visok'.

Nadalje, korpus ukrajinskih frazema sadrži i frazem imperativnog oblika **тільки дай на очі** *кому* sa značenjem 'pokaži <!>'.

4.2.1.4. Kvaliteta vida

Argusove (argusovske) oči (FRHSJ: 412) ♦ **golim (prostim) okom** [vidjeti, pogledati / gledati i sl.] (HFR: 388) ♦ **imati oštro oko** ♦ **iskapati oči** (FRHSJ: 416) ♦ **izdale su (ostavile su) oči** *koga* (FRHSJ: 416) ♦ **izgubiti oči** ♦ **oko sokolovo** (HFR: 392) ♦ **varaju (prevare) oči** *koga* (FRHSJ: 424)

<аж> в очах рябіє *у кого, в чиїх* (SFUM: 627) ♦ **голим оком (голими очима)** ♦ **гостре око** *у кого* (SFUM: 463) ♦ **гострий на око (на очі)** (SFUM: 163) ♦ **згубити очі** (SFUM: 261) ♦ **мати пам'ятке око** (SFUM: 376) ♦ **стратити очі** (SFUM: 697) ♦ **у вічі (видом) не видати** *кого, чого* (SFUM: 68)

U ovu grupu svrstavamo frazeme koji svojim cjelokupnim značenjem upućuju na osnovnu funkciju oka, odnosno vid, a izražavaju razinu te funkcije, ili kvalitetu vida.

Osnovna funkcija oka kao osjetila vida predmet je frazeonominacija obaju analiziranih jezika. Vrlo često upotrebljavani frazem hrvatskog jezika **oko sokolovo** označava dobar vid, zapažanje detalja, ali i osobu koja dobro vidi i opaža. U ukrajinskom jeziku u tom značenju koristi se frazem **гострий на око (на очі)** ili **гостре око** *у кого*. U hrvatskom jeziku postoji u našim izvorima nezabilježeni frazem **imati oštro oko** s jednakim značenjem: „Malo entuzijazma, puno truda i veselja, **oštro oko**, brza i spretna ruka tek su dio preduvjeta za uspješnu fotografiju" (G[66]).

Za gubitak dobrog vida u hrvatskom jeziku koristi se frazem **izdale su (ostavile su) oči** *koga* sa značenjem 'ne vidi dobro *tko*, slaba vida je *tko*'. U ukrajinskom jeziku postoje frazemi za

[66] http://www.gimnazija-ikranjceva-djurdjevac.skole.hr/skola/ploca?news_id=700 (posjet 20. 2. 2019.).

potpuni gubitak vida, **стратити очі** і **згубити очі**[67]. Hrvatski leksikografski neobrađen frazem **izgubiti oči** ima jednaku strukturu kao navedeni ukrajinski frazem, ali nema značenje potpunog gubitka vida kao ukrajinski frazem, nego je njegovo značenje 'umoriti se od mnogo čitanja': „-Pavao, daj mu ti ko prijatelj reci da ne smije cijeli bogovetni dan prosjediti u toj fotelji čitajući te novine. **Izgubit će oči** kao što je već izgubio zdravlje." (Majdak) (G[68]).

Hrvatski frazem **iskapati oči** znači mnogo i teško raditi, namučiti se radom u kojem se napreže vid.

Hrvatski frazem **varaju (prevare) oči** *koga* 'pogrešno (slabo) vidi *tko*' odnosi se na trenutnu situaciju, a privremena nemogućnost dobrog vida zbog vanjskih okolnosti izražena je i ukrajinskim frazemom **<аж> в очах рябіє** *у кого, в чиїх* koji označava nemogućnost da se dobro vidi zbog jarkosti boja, prejake svjetlosti i sl. Također, postoji frazem **у вічі (видом) не видати** *кого, чого* koji znači 'uopće ne vidjeti'.

Kod označavanja osjetila vida navest ćemo i hrvatski frazem **golim (prostim) okom** [vidjeti, pogledati / gledati i sl.] sa značenjem 'bez bilo kakvih pomagala, bez naočala (dalekozora itd.) [vidjeti, pogledati / gledati i sl.]' u kojem je slika očita. Ekvivalentni frazem postoji i u ukrajinskom jeziku, a zanimljivo je da je moguć oblik sastavnice somatizma i u jednini i množini: „Я мусив покинути проби дивитись на сонце **голими очима**, бо тямив, що то може мене убити, а крізь окуляри не мав уже охоти дивитись..." (L. Ukrajinka) (G[69]); „**Голим оком** було видно не дальше, як кількасот сажнів. Треба було помагати собі склами." (B. Lepkyj) (G[70]).

U ovu ćemo skupinu uvrstiti i frazeme za označavanje osobe koja je vrlo pažljiva, pozorna, koja sve vidi i pamti: hrv. **Argusove (argusovske) oči** i ukr. **мати пам'ятке око**. Hrvatski frazem je mitološkog porijekla: prema starogrčkom mitu Argus je stooki div, pastir s očima po čitavu tijelu od kojih je polovina uvijek budna, a u prenesenom značenju označava strogog i budnog čuvara koji sve vidi, kojemu je nemoguće izmaknuti (HER: 57).

[67] Za drugo značenje tog frazema vidi 4.2.4.2. Krivnja, sram.
[68] https://books.google.hr/books?id=L_9wDwAAQBAJ&pg=PT53&dq=majdak+k%C4%87erka#v=onepage&q (posjet 10. 2. 2019.).
[69] https://www.l-ukrainka.name/uk/Prose/Slipec.html (posjet 17. 2. 2019.).
[70] https://ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=6451&page=19 (posjet 17. 2. 2019.).

4.2.2. <u>Frazemi koji se odnose na fiziološka stanja</u>

4.2.2.1. Vrtoglavica

igrati pred očima *komu* (FRHSJ: 415) ♦ **muti se pred (u) očima** *komu* (FRHSJ: 417) ♦ **ukrstiti oči (očima)** (FRHSJ: 423) ♦ **zacrni se pred očima** *komu* (FRHSJ: 424)

<аж (білий)> світ крутиться (закрутився, вернеться, завертівся, макітриться, замакітрився, колихається, заколихався, іде, пішов) обертом (перекидом, перекидьки, ходором і т. ін.**) <в очах (перед очима)>** *кому, у кого* (SFUM: 631) ♦ **<аж> в очах мерехтить (мигтить, миготить** і т. ін.**)** *кому, у кого* (SFUM: 384) ♦ **аж в очах міниться** (SFUM: 391) ♦ **в очах жовтіє (пожовкло, темніє, потемніло, зеленіє, позеленіло** і т. ін.**)** *у кого* (SUM5: 666) ♦ **в очах замигтіли (замиготіли) <білі (веселі, грайливі** і т. ін.**)> метелики** *у кого* (SFUM: 386) ♦ **двоїться в очах** *у кого* (SFUM: 190) ♦ **з п'яних очей** (SFUM: 472) ♦ **залити / заливати очі (сліпи) <горілкою>** (SFUM: 246) ♦ **круги літають (залітали, ідуть, пішли) перед очима (в очах)** *у кого* (SFUM: 317) ♦ **помутніло (мутніє) в очах** *у кого, кому* (SFUM: 540) ♦ **світ <в очах (перед очима)> тьмариться (потьмарився, темніє, потемнів, меркне, померк, мутиться, помутився)** *кому* (SFUM: 633) ♦ **свічки в очах засвічуються (засвітилися, стають, стали)** *чиїх* (SFUM: 637) ♦ **туман в (на) очах** *у кого* (SFUM: 726) ♦ **туман застилає (застелив) очі** *чиї, кому* (SFUM: 727)

I u hrvatskom i u ukrajinskom jeziku frazemi sa somatizmom *oko* izražavaju loše osjećanje čovjeka, vrtoglavicu i slično, kojima se manifestiraju bolest, bol, umor, strah, glad, pijanstvo.

U hrvatskom frazemu **igrati pred očima** *komu* vrtoglavica je oslikana plesanjem, nestabilnošću slike pred očima. Ista nestabilnost i kruženje slike pred očima prikazana je i u ukrajinskim frazemima **<аж (білий)> світ крутиться (закрутився, вернеться, завертівся, макітриться, замакітрився, колихається, заколихався, іде, пішов) обертом (перекидом, перекидьки, ходором** і т. ін.**) <в очах (перед очима)>** *кому, у кого,* **круги літають (залітали, ідуть, пішли) перед очима (в очах)** *у кого.* Uzrok takvog čovjekovog osjećanja u ovim frazemima nije specificiran.

Isto stanje čovjeka izražava se i parom frazema hrv. **muti se pred (u) očima** *komu* i ukr. **двоїться в очах** *у кого*, kao i **помутніло (мутніє) в очах** *у кого, кому*. Ni ovdje uzrok nije specificiran, ali je pozadina također jasna: mutna ili udvostručena slika pred očima znači da se čovjek ne osjeća dobro. Mutna slika može se prikazati i maglom: ukr. **туман в (на) очах** *у кого* i **туман застилає (застелив) очі** *чиї, кому*.

U težem stanju, nestabilnost slike i mutnoća vida prelaze u crnilo, pa frazemi **zacrni se pred očima** *komu* i **світ <в очах (перед очима)> тьмариться (потьмарився, темніє, потемнів, меркне, померк, мутиться, помутився)** označavaju već početak gubljenja svijesti ili njen gubitak. Zanimljivo je da osim crnila u ukrajinskom jeziku postoji i frazem koji taj gubitak svijesti u varijantama oslikava i žutom i zelenom bojom: **в очах жовтіє (пожовкло, темніє, потемніло, зеленіє, позеленіло** i т. ін.**)** *у кого,* kao i iskrama pred očima: **свічки в очах засвічуються (засвітилися, стають, стали)** *чиїх*, no, kod tog frazema uzrok je najčešće težak udarac i fizička bol. Ukrajinskim frazemom **в очах замигтіли (замиготіли) <білі (веселі, грайливі** i т. ін.**)> метелики** *у кого* nije označena vrtoglavica, ali jest nemogućnost jasnog razmišljanja koje se oslikava plesanjem leptirića pred očima čemu uzrok u ovom slučaju može biti slabost, umor, ali i pijanstvo.

Za izražavanje lošeg stanja čovjeka uzrokovanog alkoholnim pićima u našem korpusu hrvatskih frazema pronađen je frazem **ukrstiti oči (očima)** sa značenjem 'gledati razroko (o pijanom ili o bolesnom čovjeku)', a u korpusu ukrajinskih frazema pronađeni su priložni frazem **з п'яних очей** 'u pijanom stanju' i glagolski frazem **залити / заливати очі (сліпи) <горілкою>** koji osim značenja 'jako se napiti' kad se koristi s objektom ima još i dodatno značenje 'napijati *koga* (kako bi mu se zamutila svijest)' i prikazuje namjerno opijanje i time zamućivanje svijesti druge osobe s nekim ciljem.

U ovu skupinu mogli bismo uvrstiti i frazeme **<аж> в очах мерехтить (мигтить, миготить** i т. ін.**)** *кому, у кого* i **аж в очах міниться** koji iskazuju neugodan osjećaj pri gledanju zbog brze izmjene predmeta, njihove jarkosti i slično.

4.2.2.2. Spavanje

ide (pada) san na oči *komu* (FRHSJ: 597) ♦ **<ni> oka ne sklopiti (stisnuti)** (HFR: 391) ♦ **oči su na pola koplja** *komu* (HFR: 392) ♦ **san ne dolazi na oči** *komu* (HFR: 526) ♦ **sklopiti (zaklopiti, zatvoriti) oči** (HFR: 396) ♦ **ubiti oko** (HFR: 395)

з сонних очей (SFUM: 472) ♦ **не зімкнути / не змикати (не стулити / не стуляти) очей (повік)** (SFUM: 267) ♦ **не склепити / не склепляти очей (очі)** (SFUM: 658) ♦ **очі <аж> злипаються** *у кого* (SFUM: 475) ♦ **протерти / протирати очі** (SFUM: 580) ♦ **склепити очі** (SFUM: 658) ♦ **сон не йде на очі (в голову)** *кому* (SFUM: 676)

Frazemi sa somatizmom *oko* prisutni su u značenjskoj skupini Spavanje, ali isto tako povezani su s frazemima koji označavaju umiranje kao prikaz vječnog sna, a zajednički fizički znak su im sklopljene oči. Sa značenjem 'zaspati', koriste se frazemi hrv. **sklopiti (zaklopiti, zatvoriti) oči** i ukr**. склепити очі** koji su polisemni u obama jezicima i s fakultativnom komponentom *zauvijek* i *навіки (навік)* znače 'umrijeti'[71].

Ekvivalentni su frazemi hrv. **<ni> oka ne sklopiti (stisnuti)** i ukr. **не склепити / не склепляти очей (очі)**, gdje slika zatvorenih očiju predstavlja spavanje, a u obama jezicima frazem je s negativnim predznakom, tj. sadrži negativnu česticu i označava nemogućnost spavanja i upućuje na neke nepogodne okolnosti. U ukrajinskom jeziku s istim značenjem prisutan je i frazem **не зімкнути / не змикати (не стулити / не стуляти) очей (повік)**.

Nadalje, ista pozadinska slika očita je i kod strukturno i značenjski podjednakih frazema hrv. **san ne dolazi na oči** *komu* i ukr. **сон не йде на очі (в голову)** *кому* koji označavaju nesanicu. Ovdje oba jezika san predstavljaju kao nešto živo, aktivno, što postaje subjekt radnje. U hrvatskom jeziku postoji i suprotni frazem: **ide (pada) san na oči** *komu*, sa značenjem 'biti pospan'. S istim značenjem u hrvatskom jeziku postoji i frazem **oči su na pola koplja** *komu*, a ukrajinski jezik za izražavanje istog značenja koristi sliku zatvaranja, lijepljenja očiju kao znaka pospanosti: **очі <аж> злипаються** *у кого*.

[71] Vidi 4.2.2.3. Umiranje.

Ukrajinski jezik ima i frazeme za označavanje snenosti nakon buđenja: **протерти / протирати очі** 'buditi se, ustajati nakon sna' i **з сонних очей** 'ne naspavavši se, upravo se probudivši'.

Hrvatski frazem kojem nije pronađen ekvivalent u ukrajinskom jeziku je **ubiti oko** 'nakratko odspavati, odrijemati'.

4.2.2.3. Umiranje

gasi se oko *komu* (FRHSJ: 414) ♦ **izvrnuti oči** (FRHSJ: 416) ♦ **<zauvijek> sklopiti (zaklopiti, zatvoriti) oči** (HFR: 396)

закрити очі *кому* (SFUM: 245) ♦ **<і> очі повилазять (вилізуть)** *кому* (SFUM: 475) ♦ **<навіки (навік)> склепити очі**

S frazemima koji označavaju spavanje povezani su frazemi koji označavaju umiranje kao prikaz vječnog sna, a zajednički fizički znak su im sklopljene oči.

Kako je navedeno u skupini 4.2.2.2. Spavanje, smrt se predočava kao vječni san u slavenskom shvaćanju svijeta, što se ogleda u ekvivalentnom paru frazema hrv. **<zauvijek> sklopiti (zaklopiti, zatvoriti) oči** i ukr**. <навіки (навік)> склепити очі** koji su polisemni u obama jezicima i s fakultativnom komponentom znače 'umrijeti', a bez nje 'zaspati'. Ukrajinski frazem s ovom fakultativnom sastavnicom nije zabilježen u našim izvorima, ali u upotrebi je aktivan: „Ейлерт вважав, що має як мінімум десять років перед тим, як **склепить очі навіки**…" (G[72]).

Smrt je predstavljena i u hrvatskom frazemu **gasi se oko** *komu,* te u frazemima hrv. **izvrnuti oči** i ukr. **<і> очі повилазять (вилізуть)** koji nemaju identičnu sliku, ali oba prikazuju oči u neprirodnom stanju ili položaju, što upućuje na smrt osobe.

Ukrajinskom frazemu **закрити очі** *кому* 'biti uz umirućeg do njegova zadnjeg trenutka' u kojem je subjekt osoba koja, prema običaju, zatvara oči nekome tko je upravo preminuo nije pronađen ekvivalent sa somatizmom *oko* u hrvatskom jeziku.

[72] https://books.google.hr/books?id=PoZxDwAAQBAJ&printsec (posjet 27. 2. 2019.).

4.2.2.4. Plač

isplakati oči (HFR: 389) ♦ **oči se napunile (navodnile)** *komu* (FRHSJ: 419)

видавити / видавлювати з очей сльози (сльозу) *з кого* (SFUM: 67) ♦ **виплакати / виплакувати (сплакати) очі** (SFUM: 80) ♦ **виточити сльози з очей** *чиїх, кого* (SFUM: 89) ♦ **киплять сльози в (на) очах** (SFUM: 667) ♦ **очі зайшли (закипіли) слізьми (сльозами)** *чиї, у кого* (SFUM: 476) ♦ **очі на мокрому місці** *у кого* (SFUM: 477) ♦ **очі не висихають (не просихають) <від сліз>** *чиї, у кого, кому* (SFUM: 477) ♦ **очі просохли** *у кого* (SFUM: 477) ♦ **очі сльозами (слізьми) сходять** *чиї, кому* (SFUM: 478) ♦ **очі туманяться слізьми (сльозами)** *чиї, які* (SFUM: 478) ♦ **сльози закипіли (закрутилися, закипають) на (в) очах** *у кого, кому* (SFUM: 667) ♦ **сльози залили / заливають очі (лице)** (SFUM: 668) ♦ **тремтять сльози на очах** *у кого* (SFUM: 668)

Oči imaju veliku ulogu u izražavanju emocija[73], jer ih manifestiraju na fizički uočljiv način, a to su prvenstveno suze kao reakcija na snažne emotivne promjene kod osobe. Dok ukrajinski jezik pokazuje prilično velik broj frazema koji označavaju plač, hrvatski korpus bilježi frazem **oči se napunile (navodnile)** *komu* sa značenjem 'tek (samo) što nije zaplakao *tko*'. U ukrajinskom korpusu to su frazemi s različitim nijansama u značenju: **киплять сльози в (на) очах**, **тремтять сльози на очах** *у кого*, **очі зайшли (закипіли) слізьми (сльозами)** *чиї, у кого*, **очі туманяться слізьми (сльозами)** *чиї, які* prikazuju trenutak punjenja očiju suzama kao vanjsku manifestaciju emotivnog stanja. U frazemu **сльози закипіли (закрутилися, закипають) на (в) очах** *у кого, кому* ta je granica ruba plača prijeđena, i osoba je zaplakala.

Frazem **сльози залили / заливають очі (лице)** ima značenje 'jako plače, rida *tko*', a frazemi **очі на мокрому місці** *у кого*, **очі не висихають (не просихають) <від сліз>** *чиї, у кого, кому* te **очі сльозами (слізьми) сходять** *чиї, кому* sadrže i sem trajanja u vremenu pa znače 'dugo i često plače *tko*'. S tim značenjem pronađen je i par ekvivalentnih frazema hrv. **isplakati oči** i ukr. **виплакати / виплакувати (сплакати) очі** koji se strukturno razlikuju budući da je u ukrajinskom frazemu moguć i nesvršeni vid glagola, što upućuje na trajanje radnje.

[73] Vidi i makroskupinu 4.2.4. *Frazemi koji se odnose na emocionalna stanja*.

B. Kovačević i E. Ramadanović (2018: 163) navode da frazemi s glagolskim sastavnicama *plakati, zaplakati* i *isplakati* pokazuju intenzitet, trajanje, glasnoću i iskrenost emocije.

Plač može uzrokovati i druga osoba, što je vidljivo u frazemima **видавити / видавлювати з очей сльози (сльозу)** *з кого* i **виточити сльози з очей** *чиїх, кого* koji znače 'dovesti *koga* do plača'.

Ukrajinski frazem **очі просохли** *у кого* s pozadinskom slikom osušenih suza, ili prestanka plakanja, ima značenje 'prestao je plakati *tko*, život je postao ljepši *komu*', a takav frazem nije pronađen u korpusu hrvatskih frazema.

4.2.2.5. Gubitak samokontrole

mrači (smrači, smrkava, smrkne) se pred očima *komu* (FRHSJ: 417) ♦ **pale roletne na oči** *komu* (FRHSJ: 578) ♦ **pao je (pada) mrak na oči** *komu* (HFR: 339) ♦ **smrklo se (smračilo se) pred očima** *komu* (HFR: 395) ♦ **zacrnilo se (crno je) pred očima** *komu* (RHSF: 324)

в очах жовтіє (пожовкло, темніє, потемніло, зеленіє, позеленіло і т. ін.**)** *у кого* (SUM5: 666)

Hrvatski frazemi kojima se izražava gubitak samokontrole **mrači se (smrači se, smrkava se, smrkne se) pred očima** *komu*, te **smrklo se (smračilo se) pred očima**, **pao je (pada) mrak na oči** *komu* i **zacrnilo se (crno je) pred očima** *komu* prikazuju jednaku sliku: mrak kao nesposobnost da se dobro vidi označava gubitak prisebnosti kao mogući rezultat proživljavanja nekih jakih emocija, uglavnom negativnih, poput ljutnje, srdžbe, mržnje i sl.

Za razliku od gore navedenih frazema, koji gubitak samokontrole označavaju na „generaliziran" način u apstraktnom pojmu *mrak*, frazem **pale roletne na oči** *komu* prikazuje istu sliku, samo „konkretizira" objekt, pa je na takav način iznenadna nesposobnost dobrog vida predstavljena u predmetnoj prepreci.

Kao i u slučaju hrvatskih frazema, u ukrajinskom jeziku gubitak samokontrole iskazuje se frazemima koji su slični ili jednaki frazemima navedenima u skupini 4.2.2.1. „Vrtoglavica", npr.: **в очах жовтіє (пожовкло, темніє, потемніло, зеленіє, позеленіло** і т. ін.**)** *у кого*, ali ovdje je

uzrok drugačiji – jačina emocija: „Івга стоїть, як дерев'яна, труситься, а **в очах жовтіє**” (Kvitka-Osnov"janenko) (SUM5: 666); „Тягне він здорову, важку баддю, повну води, а **в очах аж позеленіє** від великої натуги...” (M. Kocjubyns'kyj) (SUM5: 666).

4.2.2.6. Fizički napor

<аж> очі з лоба (з голови) вилазять / лізуть *кому, у кого* (SFUM: 473) ♦ **<аж> очі обараніли** *чиї, у кого* (SFUM: 473) ♦ **аж піт очі заливає** (SFUM: 516)

Koncept teškog rada i napora prikazan je u ukrajinskim frazemima **<аж> очі з лоба (з голови) вилазять / лізуть** *кому, у кого* sa značenjem 'puno radi, napreže se *tko*' koji prikazuje sliku osobe koja uslijed velikog napora ima osjećaj da će joj iskočiti oči iz glave, te frazemom **аж піт очі заливає** kod kojeg je slika napornog rada također jasna: mnogo znoja s čela slijeva se u oči. Kod tog frazema oči imaju sporednu ulogu i nisu nositelj značenja.

U korpusu je pronađen i ukrajinski frazem **<аж> очі обараніли** *чиї, у кого* koji označava osobu koja od umora postaje vrlo nepažljiva i to joj se i ogleda u očima, a frazem nosi negativnu konotaciju.

4.2.3. <u>Frazemi koji se odnose na mentalne procese</u>

4.2.3.1. Mišljenje, stajalište

gledati *čijim* **očima** (FRHSJ: 414) ♦ **gledati svojim očima** *što* (FRHSJ: 414) ♦ **pogledati / gledati drugim (drugačijim) očima** *<na> koga, <na> što* (HFR: 393) ♦ **u** *čijim* **očima** (HFR: 395)

в очах *чиїх, кого, чого* (SFUM: 471) ♦ **глянути / дивитися іншими очима** *на кого-що* (SFUM: 197) ♦ **дивитися очима** *кого, чиїми, на кого-що* (SFUM: 198) ♦ **дивитися тверезими очима** (SFUM: 198) ♦ **критичним оком дивитися (оглядати, глянути** і т. ін.**)** (SUM4: 351)

♦ **піднести / підносити в очах (перед очима)** *кого, чиїх* (SFUM: 512) ♦ **хазяйське око** (SFUM: 466) ♦ **хазяйським оком** (SFUM: 467)

I u hrvatskom i u ukrajinskom jeziku oči se kao organ vida povezuju s gledištem, perspektivom, a perspektiva utječe na mišljenje o ljudima i stvarima u okolini. Tako hrvatski frazem **gledati** *čijim* **očima** i njegov ukrajinski ekvivalent **дивитися очима** *кого, чиїми, на кого-що* prikazuju stavljanje u tuđi položaj ili situaciju promatranjem svijeta kroz tuđe oči. Suprotno tome, hrvatski frazem **gledati svojim očima** *što* izražava posjedovanje vlastitog mišljenja o nečemu, koje proizlazi iz vlastitog pogleda, perspektive. Ukrajinski frazemi sličnog oblika **своїми (власними) очима** te **на власні (свої) очі** nemaju ovo značenje, nego značenjem odgovaraju hrvatskom frazemu **vidjeti <svojim> vlastitim očima** *koga, što* ili **vidjeti svojim <vlastitim> očima** *koga, što* ili **vidjeti na svoje oči** i analizirani su u skupini koja se odnosi na prisutnost ili svjedočenje nekom događaju[74].

Važnost promjene stajališta i gledišta za formiranje drugačijeg mišljenja vidljiva je i u frazemu hrv. **pogledati / gledati drugim (drugačijim) očima** <*na*> *koga,* <*na*> *što* te njegovom ukrajinskom ekvivalentu **глянути / дивитися іншими очима** *на кого-що*. I u jednom i u drugom jeziku „promjena očiju" označava promjenu mišljenja. Ukrajinski frazem **дивитися тверезими очима** znači 'ocjenjivati *koga, što* objektivno, realno'.

U očima se ocrtava i mišljenje čovjeka o njegovoj okolini, pa tako ekvivalentni frazemi hrv. **u** *čijim* **očima** i ukr. **в очах** *чиїх, кого, чого* znače 'po (prema) *čijem* mišljenju (uvjerenju)'.

Ukrajinski frazem **піднести / підносити в очах (перед очима)** *кого, чиїх* 'uljepšavati *čije* mišljenje *o komu*' nema potpunog ekvivalenta u hrvatskom jeziku, ali u velikoj se mjeri semantički preklapa s frazemima koji označavaju ugled i poštovanje[75].

U ukrajinskom jeziku postoje i frazemi sa značenjem 'vrlo pažljivo, s velikom pozornošću', u čijem se značenju, zajedno s navedenim, vrlo jasno pokazuju komponente koje se odnose na rasuđivanje, sposobnost objektivnog ocjenjivanja situacije i donošenja vlastitog mišljenja i stajališta: **критичним оком дивитися (оглядати, глянути** i т. ін.**)** sa značenjem 'pažljivo promatrati *što* tražeći mane' i **хазяйським оком оглянути**, a također i frazem za označavanje pažljivosti i preciznosti u radu **хазяйське око**, koji imaju transparentnu semantiku: kritičko oko i

[74] Vidi 4.2.5.4. Svjedočenje, prisutnost.
[75] Vidi 4.2.5.6. Ugled, poštovanje.

oko gospodara vrlo su pozorni i paze da sve bude kako treba: „Інколи /завідувач кавярні/ ... проходив по довжелезній веранді, **критичним оком оглядаючи** підлогу, стільці й білі скатерки на столах" (V. Sobko) (SUM4: 351); „**Хазяйським оком** Віктор **оглянув** кімнату, придивляючись, чи все на місці." (P. Avtonomov) (SUM11: 10).

4.2.3.2. Pamet, iskustvo

duhovne (umne, unutrašnje) oči (FRHSJ: 414) ♦ **imati oči u glavi** (FRHSJ: 415)

бите око *у кого* (FSUM2: 583) ♦ **вірне (певне) око <в лобі>** *у кого* (SFUM: 463) ♦ **всевидюще (всевидяче, видюче** і т. ін.**) око** *чиє* (SFUM: 463) ♦ **із зав'язаними очима** (SFUM: 472) ♦ **мати пристріляне око** (SFUM: 376) ♦ **пеньок (пень) з очима** (SFUM: 489) ♦ **ходити з темними очима** (SFUM: 749) ♦ **як (мов, ніби** і т. ін.**) із зав'язаними очима** (SFUM: 473)

U hrvatskom jeziku frazem **imati oči u glavi** znači 'raditi što razumno (promišljeno)', dok frazem s tim značenjem u ukrajinskom jeziku nije pronađen.

Frazemi s negativnim konotacijama, kojima se iskazuje manjak pameti i razuma su ukrajinski frazemi **ходити з темними очима** 'biti neobrazovan, nepismen', **пеньок (пень) з очима** 'nerazuman, glup' u kojem su oči sporedne, značenjska dominanta je ovdje na usporedbi glave ograničenih misaonih sposobnosti s panjem. Osim neobrazovanosti, frazem **із зав'язаними очима** i njegova varijanta **як (мов, ніби** і т. ін.**) із зав'язаними очима** sadrži i semove neiskustva ili nesnalažljivosti. Nasuprot tome, semovi iskustva i snalažljivosti sadržani su u frazemima s pozitivnim konotacijama **мати пристріляне око**, **бите око** *у кого* te **вірне (певне) око <в лобі>** *у кого.* Ekvivalenti tih frazema u korpusu hrvatskih frazema nisu pronađeni. Prema istraživanju T. Nedaškovskaje, frazem **бите око** *у кого* govornici ukrajinskog jezika više ne prepoznaju kao frazem te ovu svezu riječi većina doživljava u doslovnom značenju pa ga vežu uz značenje 'masnica, šljiva na oku' (Nedaškovskaja 2018: 282–283).

Za prikaz razuma, pameti, intelekta u hrvatskom jeziku postoji frazem **duhovne (umne, unutrašnje) oči**, a u ukrajinskom jeziku slično značenje ima frazem **всевидюще (всевидяче, видюче** і т. ін.**) око** *чиє*, koji može označavati i boga.

4.2.3.3. Sjećanje, pamćenje

biti pred očima *komu* (FRHSJ: 412) ♦ **imati pred očima** *što, koga* (FRHSJ: 415) ♦ **lebdjeti pred očima** *komu* (FRHSJ: 417) ♦ **ne sići / ne silaziti s očiju** *komu* (FRHSJ: 418)

вертітися (крутитися) перед очима (на очах) *у кого* (SFUM: 57) ♦ **не сходити з-перед очей** *кому* (SFUM: 703) ♦ **пройти / проходити перед очима (зором)** (SFUM: 574) ♦ **стояти перед очима (в очах, перед душею)** *кому* (SFUM: 696)

Osim stvarnih događaja u neposrednom okruženju, pred očima se vide i slike predmeta i situacija kojih se prisjećamo, što je izraženo i u frazemima hrvatskog i ukrajinskog jezika, pa postoje strukturno slični frazemi koji se razlikuju samo po prijedlogu: hrv. **ne sići / ne silaziti s očiju** *komu* i ukr. **не сходити з-перед очей** *кому* sa značenjem 'stalno biti ostati u *čijoj* pameti (u *čijem* sjećanju)'. Ti frazemi prikazuju osobu ili predmet koji stoji u vidnom polju i ne može se odatle maknuti, a time ne odlazi ni iz misli.

Slični su i hrvatski frazemi **biti pred očima** *komu* i **imati pred očima** *što, koga* te njihov ukrajinski ekvivalent **стояти перед очима (в очах, перед душею)** *кому* sa značenjem 'biti u pameti (u živom sjećanju)' koji opet prikazuju nepokretnu sliku ispred očiju, a samim time i postojano prebivanje u mislima. Struktura im je različita, ali oba jezika koriste glagole koji znače da se osoba ili predmet ispred očiju ne pomiče, da je statičan, dok su nešto drugačiji frazemi hrv. **lebdjeti pred očima** *komu* te ukr. **пройти / проходити перед очима (зором)** i **вертітися (крутитися) перед очима (на очах)** *у кого* koji isto tako znače 'biti na umu *komu*, biti u *čijim* mislima', ali u ovom slučaju objekt je u pokretu, iako i dalje ne napušta vidno polje, tj. ne odlazi iz misli, što je i u ovom slučaju posljedica značenja glagola.

4.2.4. <u>Frazemi koji se odnose na emocionalna stanja</u>

Oči igraju veliku ulogu u vanjskoj manifestaciji emocija, unutarnjih previranja kroz koje prolazi čovjek u aktualnoj situaciji. Najčešće je ta vizualna manifestacija nesvjesna i nekontrolirana. Tako se u očima, odnosno mimici općenito pa i načinu gledanja, mogu vidjeti pozitivne emocije kao što su sreća, radost, oduševljenje, izražavanje simpatije, ali i one negativne poput ljutnje, mržnje, gnjeva ili bijesa, što se iskazuje brojnim jezičnim izrazima.

4.2.4.1. Radost, simpatija, ushićenje

baciti / bacati oko *na koga, na što* (HFR: 387) ♦ **gutati (proždirati) očima** *koga, što* (HFR: 389) ♦ **igrati očima** (FRHSJ: 415) ♦ **iskapati oči** *za kim, za čim* (FRHSJ: 416) ♦ **napasati (pasti) oči** *na kome, na čemu* (HFR: 390) ♦ **pogledati / gledati dobrim okom** *koga* (FRHSJ: 414) ♦ **pozobati** *koga* **okom (očima)** (FRHSJ: 421) ♦ **puniti oči** (FRHSJ: 422) ♦ **zapelo je (zapinje) za oko (oči)** *komu što* (HFR: 396)

<аж> іскорки в очах замиготіли *у кого, чиїх* (SFUM: 276) ♦ **бісики грають (стрибають, іскряться** і т. ін.**) в очах** (SFUM: 33) ♦ **вовчим оком** (SFUM: 466) ♦ **запасти в око** *кому* (SFUM: 250) ♦ **їсти (поїдати, жерти, пожирати** і т. ін.**) очима (оком)** *кого, що* (SFUM: 282) ♦ **ласим оком** (SFUM: 466) ♦ **обійняти / обіймати (обняти / обнімати) поглядом (оком, очами** і т. ін.**)** *кого, що, яким (якими)* (SFUM: 448) ♦ **очі грають (заграли)** *у кого, чиї* (SFUM: 476) ♦ **очі засвітили (заіскрили, засвітилися** і т. ін.**)** *чиї, у кого* (SFUM: 477) ♦ **очі розгоряються (розгорілися)** *у кого* (SFUM: 478) ♦ **очі <так і> світяться** *у кого, чиї* (SFUM: 478) ♦ **пасти очима (оком, зором, поглядом)** *кого, що, на кого-що, за ким-чим, в що* (SFUM: 486) ♦ **поглинати очима (поглядом, зором** і т. ін.**)** *кого, що* (SFUM: 527) ♦ **покласти око** *на кого* (SFUM: 535) ♦ **припасти очима (зором, поглядом)** *до кого-чого* (SFUM: 564) ♦ **пустити / пускати бісики (ґедзики) <очима (оком)>** *кому, на кого* (SFUM: 584) ♦ **пустити / пускати око (погляд)** *на кого-що* (SFUM: 585) ♦ **стрельнути / стріляти (стригнути / стригти) очима (оком, поглядом)** *на кого, в кого, по кому* (SFUM: 698) ♦ **утопити / топити очі (погляд, зір)** *у чому, в що* (SFUM: 715)

U očima i načinu gledanja odražavaju se različite ljudske emocije, kako pozitivne, tako i negativne, pa tako nalazimo velik broj jezičnih izraza koji prikazuju ponašanje očiju u trenutku u kojem osoba proživljava neke od osjećaja. Među frazemima u oba analizirana jezika ima veći broj onih koji označavaju radost, sreću, veselje, kao i izražaj izuzetne simpatije prema objektu ushićenja i sl.

Tako ukrajinski frazem **<аж> іскорки в очах замиготіли** *у кого, чиїх* ima značenje 'u trenutku je postao veseo *tko*', a frazemi **бісики грають (стрибають, іскряться** i т. ін.**) в очах**, **<очі так і> світяться** *у кого, чиї*, **очі засвітили (заіскрили, засвітилися** i т. ін.**)** *чиї, у кого* i **очі розгоряються (розгорілися)** *у кого,* **очі грають (заграли)** *у кого, чиї* označavaju osobu koja je vesela, ushićena, čiji pogled izražava radost, zadovoljstvo. Kao što vidimo, većina izraza u ukrajinskom jeziku temelji se na nominaciji pogleda koji opažamo kod osobe koja je u stanju izuzetno pozitivnog raspoloženja, a sam jezični opis uključuje usporedbu ponašanja očiju s prirodom svjetla i vatre (glagoli *засвітити, іскритися, грати* u značenju 'jarko blistati', *розгорітися*).

Za užitak prilikom gledanja u lijep prizor ili osobu koja nam se sviđa u hrvatskom postoji frazem **puniti oči**, kao i frazem **napasati (pasti) oči** *na kome, na čemu* sa značenjem 'netremice (dugo) gledati *koga, što*, ne moći odvojiti oči *od koga, od čega*', no treba napomenuti da je prisutnost sema trajanja uzrokovana istom komponentom u značenju koja se odnosi na užitak u onome što se gleda. U ukrajinskom jeziku taj užitak u viđenom prizoru izražen je frazemima **припасти очима (зором, поглядом)** *до кого-чого*, **утопити / топити очі (погляд, зір)** *у чому, в що*, a postoji i frazem nešto drugačijeg oblika, ali s jednakim ekspresivnim glagolom kao i ranije spomenuti hrvatski frazem: **пасти очима (оком, зором, поглядом)** *кого, що, на кого-що, за ким-чим, в що*.

Naklonost i simpatije prema ljudima također se izražavaju očima. Hrvatski frazem **pogledati / gledati dobrim okom** *koga* pokazuje naklonost prema kome, kao i ukrajinski frazem **обійняти (обняти) / обіймати (обнімати) поглядом (оком, очами** i т. ін.**)** *кого, що, яким (якими)* i **пустити / пускати око (погляд)** *на кого-що*. Ti frazemi imaju izrazito pozitivne konotacije.

Ukrajinski frazem **покласти око** *на кого* ima ekvivalent u hrvatskom jeziku **baciti / bacati oko** *na koga, na što* u jednom od njegovih značenja: 'zainteresirati se *za koga*, poželjeti pridobiti

koga', jednako kao i frazem ukr. **запасти в око** *кому* i hrv. **zapelo je (zapinje) za oko (oči)** *komu što* kad se odnosi na osobu, a taj frazem ima i druga značenja[76].

S osjećajem radosti povezano je izražavanje simpatije u odnosu na objekt. Radostan zaigrani pogled odražava se u koketiranju, koje je verbalno zastupljeno u opisivanju upravo ponašanja očiju, pa tako i koketiranje postaje *očijukanje* (kao izvedenica od glagola *očijukati*). U grupu frazema koji upućuju na koketiranje spadaju hrv. **igrati očima** te ukr. **стрельнути / стріляти (стригнути / стригти) очима (оком, поглядом)** *на кого, в кого, по кому*[77] i **пустити / пускати бісики (ґедзики) <очима (оком)>** *кому, на кого* koji znače 'koketno gledati *koga*', a posljednji navedeni frazem, uz koketiranje pogledom, označava i namigivanje.

U očima su najprije vidljive reakcije na jače osjećaje, stoga veći emotivni doživljaji češće nađu odraz u jezičnim strukturama. Požuda se snažno zrcali kroz način gledanja i lako je uočljiva sa strane, pa tako u obama jezicima postoji više frazema vezanih uz ovaj koncept. Hrvatski frazem **iskapati oči** *za kim, za čim* znači 'požudno gledati *koga, što*', a ukrajinski frazemi **вовчим оком** i **ласим оком** također označavaju požudu, ali mogu označavati i zavist, koristoljublje. Frazem **gutati (proždirati) očima** *koga, što* u značenju požude ima svoj ekvivalent s identičnom slikom u ukrajinskom jeziku: **їсти (поїдати, жерти, пожирати** i т. ін.**) очима (оком)** *кого, що*. Ovaj par frazema, kao i frazemi hrv. **pozobati okom (očima)** *koga* i ukr. **поглинати очима (поглядом, зором** i т. ін.**)** *кого, що* pokazuju povezanost sfera hrane i požude, budući da svi frazemi koriste glagole iz područja *jesti*, uz to i vrlo ekspresivne. A Hrnjak (2018: 352) navodi da ti frazemi odražavaju gastronomsku metaforu prema kojoj se fizički privlačna žena doživljava kao slastan zalogaj.

4.2.4.2. Krivnja, sram

gledati pravo (ravno i dr.**) u oči** *čemu, komu* (FRHSJ: 414) ♦ **kazati / govoriti (reći** i sl.**) u oči** *komu što* (FRHSJ: 415) ♦ **ne moći (ne smjeti, ne usuditi se) pogledati u oči** *komu* ♦ **oboriti (spustiti) oči (pogled)** (HFR: 392) ♦ **šarati očima** (FRHSJ: 423)

[76] Vidi 4.2.1.2.1. Privlačenje pozornosti.
[77] Hrvatski frazem vrlo sličnog oblika **prostrijeliti / strijeljati (ošinuti) očima (pogledom)** *koga* ima posve drugačije značenje, vidi 4.2.5.1. Nepovjerenje, neprijateljstvo, prezir, mržnja.

встромити очі в землю (SFUM: 133) ♦ **дивитися в очі (у вічі)** (SFUM: 196) ♦ **дивитися <прямо (зі спокійною совістю, сміливо** і т. ін.**)> в очі** *кому-чому* (SFUM: 198) ♦ **згубити очі** (SFUM: 261) ♦ **кліпати (блимати) очима** *перед ким* (SFUM: 301) ♦ **маячити у вічі (перед очима)** *кому* (SFUM: 383) ♦ **не знати, куди подіти / дівати (діти) очі <від сорому>** (SFUM: 269) ♦ **не сміти (не могти) дивитися в очі** *кому* (SFUM: 670) ♦ **опустити / опускати очі <в землю, додолу>** (SFUM: 468) ♦ **очей у Сірка (Рябка, вовка) позичити / позичати** (SFUM: 531) ♦ **очі бігають (забігали)** *чиї, у кого* (SFUM: 475) ♦ **потупити очі <в землю>** (SFUM: 551) ♦ **сором їсть (криє) очі** *чиї, кому* (SFUM: 677) ♦ **сховати / ховати очі (погляд)** *від кого* (SFUM: 747)

Osjećaji krivnje ili srama koje proživljava čovjek odražavaju se najprije u načinu gledanja, manifestiraju se najčešće izbjegavanjem gledanja u sugovornika, kao nesvjesna želja da se sakriju prave emocije.

Za izražavanje takvog emocionalnog stanja u hrvatskom, kao i u ukrajinskom jeziku postoje frazemi koji većinom jezično prikazuju odgovarajuću mimiku: **šarati očima** sa značenjem 'ne gledati pravo u oči *komu*, izbjegavati *čiji* pogled zbog kakve krivnje', koji u ukrajinskom jeziku ima nešto drugačiju strukturu: **очі бігають (забігали)** *чиї, у кого* 'ne gleda u oči *komu tko*, izbjegava *čiji* pogled *tko* (zbog osjećaja krivnje)',. U hrvatskom jeziku postoji frazem **oboriti (spustiti) oči (pogled)** koji prikazuje izbjegavanje gledanja sugovornika u oči zbog osjećaja srama ili krivnje, a ukrajinski jezik takvo izbjegavanje tuđeg pogleda verbalizira frazemima **сховати / ховати очі (погляд)** *від кого*, **потупити очі <в землю>**, **встромити очі в землю, опустити / опускати очі <в землю, додолу>, не знати, куди подіти (діти) / дівати очі <від сорому>**, **не сміти (не могти) дивитися в очі** *кому*, koji, iako nije zabilježen u izvorima, postoji i u hrvatskom jeziku: **ne moći (ne smjeti, ne usuditi se) pogledati u oči** *komu*: „Mislila je, on bi se ipak mogao jednom vratiti, a onda ga od stida **ne bi mogla pogledati u oči**.” (M. Begović) (RIZNICA). Druge sintagme koje prenose jednaku sliku i oblikom u velikoj mjeri odgovaraju ukrajinskim frazemima ne koriste somatizam *oko*; na primjer, *spustiti pogled, gledati u pod* i slično.

Značenje gore navedenih frazema temelji se na uspostavljanju vizualnog kontakta među sugovornicima ili, obrnuto, njegovog izbjegavanja. Razlog takvog ponašanja je podsvjesna želja ili neželja za uspostavom komunikacije. Tako je u europskoj kulturi prihvaćeno gledanje sugovornika tijekom razgovora, što se smatra normativom, i upravo od očiju počinje uspostava

kontakta među sugovornicima. Izravan pogled nije samo znak poštovanja sugovornika, nego pokazuje i otvorenost prema njemu. Prvotno značenje izravnog pogleda je demonstracija otvorenosti i iskrenosti namjera prema drugom čovjeku. Tijekom uobičajenog razgovora, prema zapadnoeuropskoj kulturi razgovora, smatra se da se sugovorniku treba gledati u oči približno 60% vremena (Petrovs'ka 2014: 114–115). Prema onima koji sugovornika gledaju manje od trećine vremena trajanja razgovora obično se ima manje povjerenja.

Izravan pogled pokazuje uvjerenost, odlučnost, hrabrost, ali dugi izravan pogled u sugovornika može označavati i svjesnu ili nesvjesnu demonstraciju nadmoći, što se smatra negativnim. Suprotno tome, ako jedan od sugovornika skreće ili spušta pogled to je znak da izbjegava kontakt, što može imati različite uzroke. Osnovno značenje izbjegavanja kontakta je izbjegavanje razgovora. To može signalizirati kako nepovjerenje ili neiskrenost, tako i određene osobne karakteristike čovjeka: skromnost, neodlučnost i sl. (Petrovs'ka 2014: 117).

U slučaju gore navedenih frazema, jasno je da je skretanje pogleda rezultat srama, pa posljedično i izbjegavanja razgovora.

Ukrajinski frazem **кліпати (блимати) очима** *перед ким* ima značenje 'loše se osjećati *pred kim*, osjećati sram, krivnju *pred kim*', ali ima i dodatno značenje 'šutjeti, ne znajući što odgovoriti', a postoje i frazem **сором їсть (криє) очі** *чиї, кому* 'muči se zbog grižnje savjesti *tko*; jako se srami *tko*' i frazem **згубити очі** 'jako se posramiti' koji ima još jedno značenje: 'izgubiti vid, oslijepiti'. Slične frazeme nismo pronašli u korpusu hrvatskog jezika.

Nasuprot navedenim frazemima stoje oni koji označavaju odsutnost srama i osjećaja krivnje čiji su prototipi odgovarajući mimički kompleksi – izravan smireni pogled kao znak otvorenosti i iskrenosti kad osoba nema što skrivati s jedne strane, ili kao znak besramnosti, samouvjerenosti i arogancije s druge strane. Tako u hrvatskom jeziku frazem **gledati pravo (ravno** i dr.**) u oči** *čemu, komu* ima značenje 'ne stidjeti se, ne bojati se, biti pouzdan u sebe', a ukrajinski parnjak mu je frazem **дивитися в очі (у вічі)**. Nepostojanje stida i srama vidljivo je i u frazemu **kazati / govoriti (reći** i sl.**) u oči** *komu što,* frazem **маячити у вічі (перед очима)** *кому* označava da se osoba ne srami zbog svojih djela i to otvoreno pokazuje, a frazem **дивитися <прямо (зі спокійною совістю, сміливо** i т. ін.**)> в очі** *кому-чому* uz to iskazuje i čistu i mirnu savjest.

U korpusu ukrajinskih frazema pronašli smo frazem **очей у Сірка (Рябка, вовка) позичити / позичати** sa značenjem 'izgubiti osjećaj srama', čiji ekvivalent nije pronađen u analiziranom korpusu frazema hrvatskog jezika.

4.2.4.3. Čuđenje, zaprepaštenje, divljenje

da oči iskoče (ispadnu) *komu* (FRHSJ: 413) ♦ **gdje su mi bile oči <?>** (HFR: 388) ♦ **izbečiti (iskolačiti, razrogačiti) oči** *<na koga, na što>* (HFR: 390) ♦ **izbeljiti oči** (FRHSJ: 416) ♦ **ne <moći> odvojiti oka (oči, očiju)** *od koga, od čega* (FRHSJ: 418) ♦ **ne moći skinuti oka (oči)** *s koga, s čega* (FRHSJ: 418) ♦ **ne povjerovati / ne vjerovati <svojim> vlastitim očima** ili **ne povjerovati / ne vjerovati svojim <vlastitim> očima** ili **ne povjerovati / ne vjerovati očima** (HFR: 391) ♦ **oči su iskočile** *komu* (HFR: 392) ♦ **zabijeljeti očima** (FRHSJ: 424)

<аж (і)> очі на лоб (на лоба, догори і т. ін.**) лізуть (полізли)** *у кого, кому, чиї* (SFUM: 473) ♦ **витріщити / витріщати (вивалити / вивалювати, вилупити / вилупювати, вирячити** і т. ін.**) очі (баньки)** (SFUM: 90) ♦ **зробити / робити великі очі** (SFUM: 601) ♦ **лупати очима** *на кого-що* (SFUM: 356) ♦ **не повірити / не вірити <своїм> (власним) очам** (SFUM: 111) ♦ **очей не відведеш (не відірвеш)** *від кого-чого* (SFUM: 97)

Istinita slika realnog svijeta je ona koju čovjek opaža sam, dakle, ono što vidimo vlastitim očima je ono čemu najviše vjerujemo, one su nam najpouzdaniji izvor istine. Od te pretpostavke polaze i frazemi hrv. **ne povjerovati / ne vjerovati <svojim> vlastitim očima** ili **ne povjerovati / ne vjerovati svojim <vlastitim> očima** ili **ne povjerovati / ne vjerovati očima** i ukr. **не повірити / не вірити <своїм> (власним) очам** sa značenjem 'ne moći povjerovati / vjerovati u ono što se vidi (se vidjelo), začuditi se / čuditi se viđenom'. Viđeni prizor je u tolikoj mjeri čudan ili zaprepašćuje da se izražava sumnja u vlastite oči.

Fiziološka reakcija i mimika je u pozadini ekspresivnih frazema koji se koriste za izražavanje velike razine začuđenosti hrv. **izbečiti (iskolačiti, razrogačiti) oči** *<na koga, na što>*, **izbeljiti oči**, **zabijeljeti očima**, **oči su iskočile** *komu* i **da oči iskoče (ispadnu)** *komu* te ukr. **<аж (і)> очі на лоб (на лоба, догори** і т. ін.**) лізуть (полізли)** *у кого, кому, чиї*, **витріщити / витріщати (вивалити / вивалювати, вилупити / вилупювати, вирячити** і т. ін.**) очі (баньки)** i **зробити / робити великі очі** čije se značenje odnosi na začuđeno (zbunjeno, zaprepašteno) gledanje i koji prikazuju čovjeka širom otvorenih očiju, što je univerzalna ljudska reakcija na čuđenje i zaprepaštenje. Ekspresivnost frazema i u ovom je slučaju rezultat ekspresivnosti glagola koji su sastavnice frazema.

Ukrajinski frazem **лупати очима** *на кого-що* označava pogled koji izražava čuđenje ili zainteresiranost, ali ima i drugo značenje 'trepćući, šutke gledati *koga*, ne odgovarati'.

Za izražavanje divljenja ili oduševljenja kime ili čime u hrvatskom jeziku postoje frazemi **ne <moći> odvojiti oka (oči, očiju)** *od koga, od čega* i **ne moći skinuti oka (oči)** *s koga, s čega* koji označavaju oduševljenje lijepim prizorom koji ne želimo prestati gledati. Sličnu pozadinu ima i ukrajinski frazem drugačije strukture, **очей не відведеш (не відірвеш)** *від кого-чого*, a oba frazema imaju pozitivne konotacije: objekt koji privlači pozornost posjeduje lijepe osobine i stoga je teško skrenuti pogled.

Zanimljiv je hrvatski frazem kojim se osoba čudi sama sebi, zaprepaštena je svojim vlastitim postupanjem, tj. propustom: **gdje su mi bile oči <?>**. Sličan frazem u našem korpusu ukrajinskih frazema nije pronađen, no postoji izreka jednakog značenja koja nije zabilježena u našim izvorima **бачили очі, що купували** (G[78]).

4.2.4.4. Ljutnja, gnjev, bijes

sijevnuti očima (FRHSJ: 422) ♦ **sipa (sijeva) vatra iz očiju** *komu* (FRHSJ: 735)

аж іскри з очей сиплються (посипались, летять, полетіли, скачуть, поскакали і т. ін.**)** (SFUM: 276) ♦ **<аж> очі рогом** *кому* (SFUM: 474) ♦ **зизим оком** (SFUM: 466) ♦ **очі блиснули <гнівом>** *чиї* (SFUM: 475) ♦ **очі запалали** *чиї, у кого, кому* (SFUM: 476) ♦ **свінути (свірконути) очима** (SFUM: 631)

Slika vatre i iskri, sijevanja u očima kao znaka gnjeva i bijesa vidljiva je u hrvatskom frazemu **sipa (sijeva) vatra iz očiju** *komu* te u ukrajinskim frazemima **очі блиснули <гнівом>** *чиї,* **аж іскри з очей сиплються (посипались, летять, полетіли, скачуть, поскакали** і т. ін.**)**. I. Vidović Bolt (2018: 244) navodi da frazem slične slike, **bljuvati vatru iz očiju** ne podrazumijeva verbalizaciju osjećaja, nego signalizira facijalnu ekspresiju – bijesan odnosno nepoželjan pogled upućen nekoj osobi.

[78] http://l-ponomar.com/prysliv-ya-bachyly-ochi-shho-kupuvaly/ (posjet 17. 2. 2019.).

U ukrajinskom frazemu **очі запалали** *чиї, у кого, кому* і **свінути (свірконути) очима** oči iskazuju snažne emocije, no, u ovom slučaju to osim bijesa ili ljutnje mogu biti i odlučnost, pa čak i radost, tako da taj frazem može imati negativne, ali i pozitivne konotacije. U frazemu **sijevnuti očima**, kao i frazemu **sijevati očima** B. Kovačević i E. Ramadanović navode da je upotrijebljen glagol karakterističan za burne vremenske prilike, koji u sebi nosi vizualni efekt (munja) (Kovačević, Ramadanović 2018: 165).

Nadalje, u ukrajinskom jeziku postoji frazem <**аж> очі рогом** *кому* koji opisuje čovjeka koji izgleda ljutito, za što u hrvatskom jeziku nije pronađen ekvivalentni frazem. Isto tako, u ukrajinskom postoji priložni frazem **зизим оком** sa značenjem 'ne dobronamjerno, ljutito' kojem u hrvatskom korpusu također nije pronađen ekvivalent[79].

4.2.4.5. Tuga, zabrinutost

navukao se (spustio se) oblak na oči *komu* (FRHSJ: 402)

невеселим (сумовитим, сумним і т. ін.**) оком** (SFUM: 466) ♦ **очі туманом заходять** *чиї* (SFUM: 478)

U korpusu frazema obaju jezika prisutni su frazemi s komponentom *oko* koji se odnose na manifestiranje zabrinutosti, tuge i sličnih emocija mimikom i pogledom. Jezične konstrukcije bilježe kako i samu emociju koja traje već neko vrijeme, tako i trenutak prijelaza, promjene emotivnog stanja od pozitivnog do negativnog.

Ukrajinski priložni frazem **невеселим (сумовитим, сумним** і т. ін.**) оком** tugu verbalizira u strukturi samog frazema, bez dodatne slikovitosti.

Hrvatski frazem **navukao se (spustio se) oblak na oči** *komu* sa značenjem 'namrgodio se *tko,* namrštio se *tko*' i ukrajinski frazem **очі туманом заходять** *чиї* koriste isti mehanizam prijenosa, pa na sličan način prikazuju zabrinutost ili tugu slikom oblaka i magle pred očima.

[79] Ostali frazemi kojima se iskazuju gnjev, bijes i slične emocije analizirani su u makroskupini *Frazemi koji se odnose na društvene odnose*, skupini 4.2.5.1. Nepovjerenje, neprijateljstvo, prezir, mržnja, budući da uglavnom označavaju neprijateljstvo usmjereno prema drugim osobama.

4.2.5. <u>Frazemi koji se odnose na društvene odnose</u>

4.2.5.1. Nepovjerenje, neprijateljstvo, prezir, mržnja

biti crn pred očima *komu* (FRHSJ: 412) ♦ **biti** *s kim* **kao luk i oči** (FRHSJ: 321) ♦ **iskopati / kopati oči** *komu* (FRHSJ: 417) ♦ **ispriječiti oči** *na koga* (FRHSJ: 416) ♦ **izaći / izlaziti (doći / dolaziti) na (pred) oči** *komu* (HFR: 390) ♦ **izvaditi / vaditi oči** *komu* (FRHSJ: 424) ♦ **ne moći očima vidjeti (gledati)** *koga, što* (HFR: 391) ♦ **pljunuti / pljuvati u oči** *komu* (FRHSJ: 420) ♦ **pogledati / gledati krvavim očima** *koga* (FRHSJ: 414) ♦ **pogledati / gledati prijekim (krivim) okom** *<na> koga, <na> što* (HFR: 394) ♦ **pogledati / gledati (promatrati) ispod oka** *koga, što* (HFR: 394) ♦ **popriječiti oči** *na koga* (FRHSJ: 421) ♦ **presjeći okom** *koga* (FRHSJ: 421) ♦ **priječati očima** *koga* (FRHSJ: 421) ♦ **prostrijeliti / strijeljati (ošinuti) očima (pogledom)** *koga* (HFR: 394) ♦ **sijevnuti očima** (FRHSJ: 422) ♦ **skočiti u oči** *komu* (HFR: 395) ♦ **trn u oku (peti)** *komu* (HFR: 624) ♦ **upopriječiti oči** *na koga* (FRHSJ: 424) ♦ **voljeti** *koga* **kao oči hrena** (FRHSJ: 424) ♦ **zakrvaviti očima** *na koga* (FRHSJ: 424)

блимнути очима (оком) *на кого-що* (SFUM: 33) ♦ **блиснути очима (оком)** *на кого-що* (SFUM: 33) ♦ **видерти / видрати (повидирати / видирати, видряпати / видряпувати) очі (баньки)** *кому* (SFUM: 68) ♦ **виїдати очі** *кому* (SFUM: 71) ♦ **засвітити / світити очима (оком, білками)** *на кого* (SFUM: 635) ♦ **і на очі не пустити / не пускати** *кого* (SFUM: 584) ♦ **колоти (випікати) очі** *кому* (SFUM: 305) ♦ **кресонути / кресати очима** (SFUM: 312) ♦ **метати очима (з очей) іскри** *на кого-що* (SFUM: 386) ♦ **очі метають іскри** *чиї, куди, на кого* (SFUM: 477) ♦ **плюнути / плювати (наплювати) в вічі (в очі, межи очі** і т. ін.**)** *кому* (SFUM: 521) ♦ **пройняти / проймати оком (очима, зором, поглядом)** *кого* (SFUM: 573) ♦ **пропекти / пропікати очима (поглядом)** *кого* (SFUM: 578) ♦ **простромити поглядом (очима)** *кого* (SFUM: 579) ♦ **свінути (свірконути) очима** (SFUM: 631) ♦ **сипнути / сипати (сипонути) іскрами (іскри) <з очей>** *на кого* (SFUM: 647) ♦ **сміятися в <живі> очі (вічі)** *кому, над ким* (SFUM: 671) ♦ **спопелити / спопеляти очима (зором)** *кого* (SFUM: 684) ♦ **стати / стояти більмом в оці** *кому* (SFUM: 696) ♦ **ткнути / тикати (тицьнути / тицяти, штрикнути / штрикати) в очі (у вічі) <пальцем>** *кому* (SFUM: 710) ♦ **цвікати (цвіркати, цвіріньокати)**

в вічі (в очі) *кому* (SFUM: 756) ♦ **<як (мов, ніби** і т. ін.**)> більмо (більмом) на (в) оці** *кому, для кого* (SFUM: 32) ♦ **як (мов, ніби** і т. ін.**) сіль в оці** *у кого, кому* (SFUM: 651)

Nepovjerenje i sumnja u sugovornika također se ogledaju u očima. Za izražavanje takvog pogleda u hrvatskom jeziku postoji frazem **pogledati / gledati (promatrati) ispod oka** *koga, što* sa značenjem 'pogledati / gledati sa sumnjom (nepovjerenjem) *koga, što*', a taj frazem ima i drugo značenje: 'kradom (kriomice) pogledati / gledati *koga, što*'. Sa značenjem gledanja s nepovjerenjem i sumnjom postoje još i frazemi: **priječati očima** *koga* i **upopriječiti oči** *na koga*, **popriječiti oči** *na koga*. U ukrajinskom jeziku pogled pun sumnje i nepovjerenja izražava se frazemom **кресонути / кресати очима**.

Kad taj pogled osim nepovjerenja sadrži i ljutnju, a moguće i prijekor, osuđivanje, koriste se frazemi hrv. **pogledati / gledati prijekim (krivim) okom** *<na> koga, <na> što*, **presjeći okom** *koga*, **ispriječiti oči** *na koga*, **prostrijeliti / strijeljati (ošinuti) očima (pogledom)** *koga*, **sijevnuti očima** i ukr. **блиснути очима (оком)** *на кого-що*, **свінути (свірконути) очима**, **спопелити / спопеляти очима (зором)** *кого*, **пройняти / проймати оком (очима, зором, поглядом)** *кого*, **простромити поглядом (очима)** *кого*, **блимнути очима (оком)** *на кого-що*, **пропекти / пропікати очима (поглядом)** *кого*, **сипнути (сипонути) / сипати іскрами (іскри) <з очей>** *на кого*, **цвікати (цвіркати, цвірінькати) в вічі (в очі)** *кому*, **метати очима (з очей) іскри** *на кого-що*, **очі метають іскри** *чиї, куди, на кого* і **засвітити / світити очима (оком, білками)** *на кого.* U verbalizaciji ljutnje, koja se u vanjskim reakcijama manifestira prije svega mimikom i gestama, pojavljuju se paralele s vatrom: glagoli i konstrukcije *sijevnuti*, *сипати іскри, кресати, пекти*, *пропікати, спопеляти.*

Otvoreni oštri prijekor, prigovaranje i osuđivanje izražava se frazemom ukr. **ткнути / тикати (тицьнути / тицяти, штрикнути / штрикати) в очі (у вічі) <пальцем>** *кому*, a negativna konotacija rezultat je prisutnosti ekspresivnog glagola u sastavu frazema.

Za prikaz ljutitog, prijekornog pogleda upotpunjenog i verbalnim elementom, vikanjem, prijekorom, hrvatski i ukrajinski frazemi koriste različite glagole, ali njihova pozadinska slika je jednaka: hrv. **iskopati / kopati oči** *komu* i ukr. **виїдати очі** *кому*, **колоти (випікати) очі** *кому* te **видерти / видрати (повидирати / видирати, видряпати / видряпувати) очі (баньки)** *кому* koji može nositi i element fizičkog napada, a javno vrijeđanje i sramoćenje izražava se strukturno (ako zanemarimo varijante) i značenjski podjednakim frazemima u hrvatskom i

ukrajinskom: hrv. **pljunuti / pljuvati u oči** *komu* te ukr. **плюнути / плювати (наплювати) в вічі (в очі, межи очі** і т. ін.**)** *кому* sa značenjem 'osramotiti / sramotiti *koga*, uvrijediti / vrijeđati *koga* (javno)'. Kod svih tih frazema konotacije i dodatna semantika cjelokupnog frazema ponovno dolaze iz značenja samih ekspresivnih glagola.

Neprijateljstvo se iskazuje frazemima **zakrvaviti očima** *na koga* i **pogledati / gledati krvavim očima** *koga*. Za ta dva frazema M. Opašić i N. Spicijarić Paškvan (2018: 233) navode da su motivirani situacijom u kojoj krvni pritisak raste zbog ljutnje, što rezultira povećanim dotokom krvi, tj. crvenilom bjeloočnica, pa oči izgledaju krvave.

Za izražavanje neprijateljstva i mržnje, neslaganja, u hrvatskom jeziku postoji i frazem **biti crn pred očima** *komu*, te frazemi **biti** *s kim* **kao luk i oči** te **voljeti** *koga* **kao oči hrena**, koji prikazuju fiziološku reakciju očiju na neugodnu tvar, što se prenosi na reakciju na neugodnog čovjeka ili događaj. U ukrajinskom jeziku slične se metafore pojavljuju u frazemima s nešto drugačijim značenjem – tvar koja se nalazi u oku je nepotrebna, višak i samim time smetnja: **як (мов, ніби** і т. ін.**) сіль в оці** *у кого, кому* i **<як (мов, ніби і т. ін.)> більмо (більмом) на (в) оці** *кому, для кого* sa značenjem 'višak, nepotrebno, neugodno' i njegovoj varijanti **стати / стояти більмом в оці** *кому*. Njihov značenjski ekvivalent u hrvatskom jeziku je frazem **trn u oku (peti)** *komu*.

Odbojnost prema komu ili čemu izražava se hrvatskim frazemom **ne moći očima vidjeti (gledati)** *koga, što*, a ismijavanje osobe u njenoj prisutnosti izraženo je ukrajinskim frazemom **сміятися в <живі> очі (вічі)** *кому, над ким*. U hrvatskom jeziku postoji nezabilježeni frazem s drugim somatizmom: **smijati se u lice (facu)** *komu*: „Puno me toga smeta, najviše ponašanje suca. Pa nije u redu da nam **se** on **smije u facu**, to nikako ne mogu podnijeti.” (G[80]). U obama jezicima slika je jednaka, gledanje u oči pretpostavlja i gledanje u lice. U ukrajinskom frazemu oči nastupaju u ulozi cijelog lica, i izravan pogled je oznaka potpune otvorenosti, što u negativnom značenju dovodi do osuđivanja i potpunog nepoštovanja.

Postoje i frazemi koji označavaju događaje koji su rezultat ljutnje ili gnjeva, na primjer, hrv. **izvaditi / vaditi oči** *komu* sa značenjem 'odnositi se prema *komu* neprijateljski' i **skočiti u oči** *komu* 'verbalno napasti *koga*'.

[80] https://www.sportcom.hr/regionalni-sport/rijeka/matjaz-kek-ovo-sudenje-ce-gospodina-brzo-dovesti-na-velika-natjecanja (posjet 17. 2. 2019.).

U obama jezicima nalazimo frazeme kojima se naizgled ne izražava ljutnja, ali izražavaju se posljedice te ljutnje na ponašanje čovjeka: hrv. **izaći / izlaziti (doći / dolaziti) na (pred) oči** *komu* i ukr. **і на очі не пустити / не пускати** *кого*. Hrvatski frazem u rječnicima se navodi bez niječne čestice, ali česta je i njegova upotreba s niječnom česticom <**ne> izaći / izlaziti na (pred) oči** *komu*. Ovo je frazem koji se u obama jezicima koristi za izražavanje posljedica ljutnje ili bijesa, tj. ljutnja je tolika da osobu ne želimo niti vidjeti.

4.2.5.2. Prihvaćanje istine

biti slijep kod zdravih očiju ili **biti slijep pri zdravim očima** (HFR: 387) ♦ **imati mrenu na očima** (FRHSJ: 353) ♦ **iznijeti / iznositi pred oči** *komu što* (FRHSJ: 416) ♦ **otvoriti / otvarati oči** *komu <na što>* (HFR: 393) ♦ **pala je koprena (veo) s očiju** *komu* (HFR: 235) ♦ **pala je mrena s očiju** *komu* (FRHSJ: 353) ♦ **pogledati / gledati istini u oči (lice)** (HFR: 185) ♦ **pogledati / gledati u oči** *čemu* (HFR: 394) ♦ **reći / govoriti (skresati / kresati** i sl.**) u lice (brk, oči)** *komu što* (HFR: 288) ♦ **sinulo je (puknulo je) pred očima** *komu <što>* (RHSF: 323) ♦ **skinuti koprenu s očiju** *komu* (FRHSJ: 258) ♦ **skresati / kresati (kazati, reći) istinu u lice (u brk, u oči)** *komu* (FRHSJ: 199) ♦ **zatvoriti / zatvarati jedno oko** (FRHSJ: 425) ♦ **zatvoriti / zatvarati oči** *pred čim* (HFR: 396) ♦ **zažmiriti / žmiriti (prižmiriti) jednim okom** ili **zažmiriti / žmiriti (prižmiriti) na jedno oko** (HFR: 396)

відкрилися (відкриваються) очі *кому, на кого-що* (SFUM: 474) ♦ **відкрити / відкривати (розкрити / розкривати) очі** *кому* (SFUM: 103) ♦ **глянути / дивитися правді в очі (в лице)** (SFUM: 197) ♦ **заплющити / заплющувати (закрити / закривати, замкнути / замикати** і т. ін.**) очі** *на що* (SFUM: 251) ♦ **зняти / знімати полуду (більма) з очей** *чиїх, у кого* (SFUM: 270) ♦ **кинути / кидати в очі (в обличчя)** *кому* (SFUM: 291) ♦ **луда (полуда) розпадається (розпадеться) на очах** *чиїх, яких* (SFUM: 355) ♦ **<мрійна> поволока спала з очей** (SFUM: 526) ♦ **плигати у вічі** (SFUM: 520) ♦ **полуда на очі впала** *кому* (SFUM: 539) ♦ **правда очі коле** *кому* (SFUM: 554) ♦ **продерти / продирати очі** (SFUM: 573) ♦ **промити очі** *кому* (SFUM: 577) ♦ **різати правду <в очі (у вічі)>** *кому* (SFUM: 599) ♦ **розвиднилися очі** *чиї,*

які, у кого (SFUM: 478) ♦ **скинути / скидати полуду з очей** (SFUM: 656) ♦ **<як (мов, наче** і т. ін.**)> полуда (луда) з очей спала (опала, спливла** і т. ін.**)** *у кого, кому* (SFUM: 539)

Budući da su oči organ koji predstavlja najvažnije čovjekovo osjetilo – osjetilo vida kojim u najvećoj mjeri spoznajemo svijet oko sebe, pa tako i pravu objektivnu sliku stvarnosti, pravo stanje stvari, činjenice, a ujedno i istinu, i u hrvatskom i u ukrajinskom jeziku prisutan je velik broj frazema s ovim značenjem.

Osnovna funkcija oka – *gledanje,* pretvara se u mentalnu radnju – *shvaćanje*. Na takav način, otvoreno oko predstavlja shvaćanje i razumijevanje okolnog svijeta i događaja, a zatvoreno oko nerazumijevanje, neshvaćanje. Uz to, oko se može zatvoriti i namjerno, što postaje znak neželje da se razumije i/ili prihvati istina.

U obama jezicima postoji vrlo sličan frazem hrv. **zatvoriti / zatvarati oči** *pred čim* i ukr. **заплющити / заплющувати (закрити / закривати, замкнути / замикати** і т. ін.**) очі** *на що* koji znače 'namjerno ne uočiti / ne uočavati *što*, ne htjeti se suočiti s činjenicama'.

Namjerno zatvaranje oka vidljivo je i u hrvatskim frazemima **zažmiriti / žmiriti (prižmiriti) jednim okom** ili **zažmiriti / žmiriti (prižmiriti) na jedno oko** i **zatvoriti / zatvarati jedno oko** koji isto tako znače 'namjerno ne uočiti / ne uočavati *što*, ne htjeti se suočiti s činjenicama', ali uz to mogu označavati popuštanje i/ili olakšavanje situacije drugoj osobi. Čovjek će zatvarati oči pred nekom nevoljom ili problemom koji su ga snašli jer mu je teško suočiti se s njima, dok će jedno oko zatvoriti pretvarajući se da ne vidi tuđe pogreške ili propuste: „Moramo prestati **zatvarati oči** pred problemom gomilanja otpada" (G[81]) i „Ne pokušavajući kreirati zakonsko rješenje za uključivanje 'fušera' u legalnu ekonomiju država **žmiri na jedno oko**, svjesna da je ipak riječ o poslovima koji spadaju u socijalnu, a ne gospodarsku kategoriju" (G[82]). Ovamo bismo mogli uvrstiti i frazem **biti slijep kod zdravih očiju** ili **biti slijep pri zdravim očima** u značenju 'ne vidjeti (ne shvaćati) očite stvari, ne moći procijeniti očigledno (očevidno)', budući da sljepoća znači ne vidjeti objektivnu stvarnost fizički, pa se to prenosi i na mentalnu razinu.

Oba jezika imaju i frazeme za označavanje ukazivanja na istinu drugome, pomoć u shvaćanju: hrv. **otvoriti / otvarati oči** *komu <na što>* i ukr. **відкрити / відкривати (розкрити**

[81] http://www.poslovni.hr/hrvatska/moramo-prestati-zatvarati-oci-pred-problemom-gomilanja-otpada-280000 (posjet 20. 2. 2019).
[82] https://www.posao.hr/clanci/vijesti/trziste-rada/drzava-je-kriva-jer-majstori-rade-na-crno/4375/ (posjet 20. 2. 2019.)

/ розкривати) очі *кому* sa značenjem 'pomoći / pomagati *komu* da uoči bitno, upozoriti / upozoravati *koga na što*' potpuni su ekvivalenti, a iz radnje se lako izvodi značenje: nečije zatvorene oči pokazuju da osoba ne vidi tj. ne shvaća, a ako joj se oči otvore uz nečiju pomoć progledat će tj. shvatiti. Frazem **промити очі** *кому* dočarava sliku pospanih očiju koje ne uočavaju pravo stanje stvari, ali uz pomoć umivanja postaju sposobne vidjeti istinu.

Oči se mogu otvoriti i bez tuđe pomoći, na primjer, ukr. **розвиднилися очі** *чиї, які, у кого* te **відкрилися (відкриваються) очі** *кому, на кого-що* u kojima se to dogodilo samo od sebe, te **продерти / продирати очі** u kojem je sam subjekt aktivan u svom progledavanju, tj. shvaćanju. Ovdje je uočljiva poveznica između sna s jedne strane kao svijeta udaljenog od stvarnosti, neistinitog svijeta i s druge strane realnosti, objektivnosti, istinitosti. Probuditi se znači otvoriti oči (na fiziološkoj razini), „ulaziti" u realnost, shvaćati istinu (na mentalnoj razini).

Jednako tako, u očima ili pred njima može biti nešto što onemogućuje dobar i jasan vid te time i shvaćanje istine, kao u frazemima hrv. **imati mrenu na očima** 'biti zaslijepljen, ne moći prozrijeti, shvatiti' i ukr. **полуда на очі впала** *кому*. Prepreka shvaćanju može biti i rezultat namjernog djelovanja druge osobe, u kom slučaju se radi o prevari ili obmani[83]. Kad se smetnja ukloni, vid i shvaćanje se vraćaju. Do nestanka prepreke vidu i shvaćanju može doći bez ičije pomoći, na primjer, hrv. **pala je koprena (veo) s očiju** *komu* i **pala je mrena s očiju** *komu* i ukr. **луда (полуда) розпадається (розпадеться) на очах** *чиїх, яких*, **<як (мов, наче** i т. ін.**)> полуда (луда) з очей спала (опала, спливла** i т. ін.**)** *у кого, кому*, **<мрійна> поволока спала з очей**, a može biti potrebna i nečija pomoć, sudjelovanje u uklanjanju smetnje, na primjer, hrv. **skinuti koprenu s očiju** *komu*, ukr. **скинути / скидати полуду з очей, зняти / знімати полуду (більма) з очей** *чиїх, у кого*.

Pomoć drugome u shvaćanju istine prisutna je i u hrvatskom frazemu **iznijeti / iznositi pred oči** *komu što*, a nešto agresivniji i grublji oblik radnje u kojem je istina verbalizirana prisutan je u frazemima hrv. **skresati / kresati (kazati, reći) istinu u lice (u brk, u oči)** *komu* i ukr. **різати правду <в очі (у вічі)>** *кому*, te njima oblikom vrlo sličnim ekvivalentnim frazemima, ali koji ne sadrže sastavnicu *istina* / *правда*: hrv. **reći / govoriti (skresati / kresati** i sl.**) u lice (brk, oči)** *komu što* i ukr. **плигати у вічі** te **кинути / кидати / в очі (в обличчя)** *кому*. U ovim frazemima grubost ukazivanja na istinu proizlazi iz upotrebe glagola s izraženom ekspresijom (*kresati*, *різати*, *колоти*).

[83] Vidi 4.2.5.5. Prevara, obmana.

Suočavanje pojedinca s najčešće surovom ili nepovoljnom istinom iskazuje se ekvivalentnim frazemima hrv. **pogledati / gledati istini u oči (lice)** i ukr. **глянути / дивитися правді в очі (в лице)** koji su značenjski i strukturno podjednaki čak i s varijantnom sastavnicom, te hrvatskom frazemu **pogledati / gledati u oči** *čemu*.

Hrvatski frazem **sinulo je (puknulo je) pred očima** *komu* <*što*> sa značenjem 'odjednom je shvatio (razabrao, uvidio) *tko što*, postalo je potpuno jasno *komu* <*što*>' i ukrajinski frazem **правда очі коле** *кому* 'neugodno je priznati krivnju, slušati istinu *komu*' nemaju ekvivalente u drugom jeziku.

4.2.5.3. Izražavanje namjera i osjećaja

gutati (proždirati) očima *koga, što* (HFR: 389) ♦ **igrati očima** (FRHSJ: 415) ♦ **iskapati oči** *za kim, za čim* (FRHSJ: 416) ♦ **kresnuti okom (očima)** *komu (na koga)* (FRHSJ: 417) ♦ **pomrknuti (mraknuti) očima** *na koga* (FRHSJ: 421) ♦ **pozobati okom (očima)** *koga* (FRHSJ: 421) ♦ **pročitati / čitati iz očiju (u očima)** *komu što* (FRHSJ: 413) ♦ **učiniti očima** *na koga* (FRHSJ: 423) ♦ **vidjeti po očima** *komu što* (FRHSJ: 424) ♦ **zacaklile se (zacakliše se) oči** *komu*

вовчим оком (SFUM: 466) ♦ **гострити очі** *на кого, на що* (SFUM: 164) ♦ **грати очима** *до кого* (SFUM: 167) ♦ **їсти (поїдати, жерти, пожирати** і т. ін.**) очима (оком)** *кого, що* (SFUM: 282) ♦ **ласим оком** (SFUM: 466) ♦ **обдати / обдавати очима (поглядом)** *кого, якими (яким)* (SFUM: 446) ♦ **очі загорілися** *чиї, у кого, кому* (SFUM: 476) ♦ **поглинати очима (поглядом, зором** і т. ін.**)** *кого, що* (SFUM: 527) ♦ **пустити / пускати бісики (ґедзики) <очима (оком)>** *кому, на кого* (SFUM: 584) ♦ **стрельнути / стріляти (стригнути / стригти) очима (оком, поглядом)** *на кого, в кого, по кому* (SFUM: 698)

Oči se koriste kao sredstvo prijenosa određenih informacija. Pomoću očiju se namjerno daju znakovi drugim ljudima kako bi im se pokazale želje, namjere ili kad želimo da prepoznaju naše osjećaje.

Tako hrvatski frazemi **kresnuti okom (očima)** *komu (na koga)* i **učiniti očima** *na koga* prikazuju davanje znaka, namigivanje. Frazem **pomrknuti (mraknuti) očima** *na koga* to davanje znaka popraća mrštenjem ili negodovanjem.

Ukrajinski frazem **обдати / обдавати очима (поглядом)** *кого, якими (яким)* označava gledanje uz neskriveno pokazivanje emocija, a frazem **очі загорілися** *чиї, у кого, кому* neskriveno pokazivanje želje ili namjere. Ekvivalentan mu je hrvatski frazem **zacaklile se (zacakliše se) oči** *komu*: „Kad Slavko segnu u džep i izvuče novčanik s tisuću maraka, **oči** mu se **zacakliše**, kao crnoj mački na mjesečini: – Hehe… Napokon si, lijo dolijala!" (I. Raos) (RIZNICA).

U ukrajinskom frazemu **грати очима** *до кого* u privlačenju tuđeg pogleda važna je mimika onog tko želi na sebe privući pozornost, kao i u frazemu **гострити очі** *на кого, на що* u kojem se koketnim gledanjem nastoji privući tuđa pozornost. Slična značenja koketiranja imaju i frazemi hrv. **igrati očima** te ukr. **стрельнути / стріляти (стригнути / стригти) очима (оком, поглядом)** *на кого, в кого, по кому* i **пустити / пускати бісики (ґедзики) <очима (оком)>** *кому, на кого* koji znače 'koketno gledati *koga*', a posljednji navedeni frazem, uz koketni pogled, označava i namigivanje.

Požuda je također vidljiva u očima, pa u obama jezicima postoje frazemi vezani uz ovaj koncept. Hrvatski frazem **iskapati oči** *za kim, za čim* znači 'požudno gledati *koga, što*', a ukrajinski frazemi **вовчим оком** i **ласим оком** isto tako označavaju požudu, ali mogu označavati i zavist ili koristoljublje. Frazem **gutati (proždirati) očima** *koga, što* sa značenjem požude ima ekvivalent u ukrajinskom jeziku s identičnom slikom, **їсти (поїдати, жерти, пожирати** i т. ін.**) очима (оком)** *кого, що*. U navedenom paru frazema, kao i frazemima hrv. **pozobati okom (očima)** *koga* i ukr. **поглинати очима (поглядом, зором** i т. ін.**)** *кого, що* dolazi do povezanosti koncepata požude i hrane: svi frazemi koriste vrlo ekspresivne glagole iz područja *jesti*[84].

Ocjenjivanje i procjena drugih ljudi sadržani su u frazemima **vidjeti po očima** *komu što* i ekspresivnijem **pročitati / čitati iz očiju (u očima)** *komu što*, koji označavaju procjenjivanje želja, misli ili namjera drugih ljudi iz njihovih očiju. U ovim je frazemima predstavljeno već spomenuto načelo očiju kao „glasnogovornika" glave, tj. oči prikazuju, voljno ili nesvjesno, ono što glava misli.

[84] Vidi 4.2.4.1. Radost, simpatija, ushićenje.

4.2.5.4. Svjedočenje, prisutnost

oči u oči (HFR: 392) ♦ **reći / govoriti (skresati / kresati** i sl.**) u lice (brk, oči)** *komu što* (HFR: 288) ♦ **u četiri oka** (HFR: 395) ♦ **vidjeti <svojim> vlastitim očima** *koga, što* ili **vidjeti svojim <vlastitim> očima** *koga, što* ili **vidjeti na svoje oči** *koga, što* (HFR: 395)

в очі (SFUM: 474) ♦ **з других очей** (SFUM: 472) ♦ **з перших очей** (SFUM: 472) ♦ **за очі** (SFUM: 474) ♦ **на власні (свої) очі** (SFUM: 475) ♦ **на чотири ока** (SFUM: 462) ♦ **око в око** (SFUM: 464) ♦ **око на око** (SFUM: 464) ♦ **побачити на <свої (власні)> очі** (SFUM: 522) ♦ **поза очима** (SFUM: 473) ♦ **своїми (власними) очима** (SFUM: 473) ♦ **у вічі (у очі)** (SFUM: 113)

Očima i vidom svjedočimo raznim događajima i ono što vidimo nam je najvjerniji dokaz da se nešto uistinu dogodilo. Za prikaz tog svjedočanstva nekom događaju i u hrvatskom i u ukrajinskom jeziku postoje ekvivalentni frazemi hrv. **vidjeti <svojim> vlastitim očima** *koga, što* ili **vidjeti svojim <vlastitim> očima** *koga, što* ili **vidjeti na svoje oči** *koga, što* i ukr. **побачити на <свої (власні)> очі** ili **своїми (власними) очима** ili **на власні (свої) очі**. Naše vlastite oči najpouzdaniji su svjedok i njima najviše vjerujemo, pa ono što vidimo na svoje oči smatramo nepobitnom istinom.

Hrvatski frazem **u četiri oka** ima značenje 'nasamo, bez svjedoka, udvoje, u povjerenju' i značenjski mu odgovara ukrajinski frazem **на чотири ока** koji se strukturno blago razlikuje jer u sastavu ima drugačiji prijedlog. Oba ova frazema isključuju svjedoke i sadrže i sem povjerenja i tajnosti. Slika je jasna, ako su prisutna četiri oka, prisutno je samo dvoje ljudi. U ukrajinskom jeziku s ovim značenjem postoji još i frazem **око на око** kao i izvedeni prilog *віч-на-віч*.

Hrvatskom frazemu **oči u oči** 'sučelice, licem u lice, licem jedan prema drugome' u ukrajinskom jeziku ekvivalent je frazem **око в око**, ali oblik im se razlikuje po kategoriji broja – hrvatski koristi isključivo imenicu u množini, a ukrajinski isključivo u jednini. Slika je potpuno transparentna, oči sugovornika okrenute su jedne prema drugima, a time i lice.

Ekvivalent ukrajinskom frazemu **в очі** ili **у вічі (у очі)** sa značenjem 'u prisutnosti onog o komu se govori' (a najčešće se koristi uz glagole *reći*, *govoriti* i sl.) bio bi hrvatski frazem **reći / govoriti (skresati / kresati** i sl.**) u lice (brk, oči)** *komu što* koji se u rječnicima ne navodi bez

glagola budući da je upotreba ograničena na govor, dok je ukrajinski frazem naveden bez glagola kao sastavnice[85]. Nadalje, u ukrajinskom postoje i frazemi suprotnog značenja **за очі** i **поза очима** 'u odsutnosti onog o komu se govori', a frazemi s tim značenjem u hrvatskom jeziku ne sadrže somatizam *oko* (usp. **iza** <*čijih*> **leđa** [govoriti, raditi *što* itd.]) (HFR: 282).

Ukrajinski frazemi **з перших очей** ('iz vlastitog opažanja, bez posrednika') i **з других очей** ('preko posrednika') nemaju ekvivalente u hrvatskom jeziku sa somatizmom *oko*; u hrvatskom se u ovom značenju koriste frazemi gotovo identične strukture, ali sa somatizmom *ruka*: **iz prve ruke** [znati, doznati itd.] i **iz druge (treće) ruke** [znati, doznati itd.][86].

4.2.5.5. Prevara, obmana

baciti / bacati prašinu (pijesak) u oči *komu* (HFR: 451) ♦ **između dva oka će ukrasti** *tko* (FRHSJ: 416) ♦ **staviti (metnuti) perdu na oči** *komu* (FRHSJ: 460) ♦ **zamazati / mazati oči** *komu* <*čime*> (HFR: 396) ♦ **zaslijepiti (zavarati) oči** *komu* (FRHSJ: 425) ♦ **zavadio bi dva oka u glavi** *tko* (FRHSJ: 425)

замазати / замазувати очі *кому* (SFUM: 247) ♦ **замилити / замилювати очі** *кому* (SFUM: 248) ♦ **замулити / замулювати очі** *кому* (SFUM: 249) ♦ **засліпити / засліплювати очі** *чиї, кому* (SFUM: 251) ♦ **лудити очі** *кому, чиї* (SFUM: 355) ♦ **навести / наводити полуду (більмо) на очі** *кому* (SFUM: 417) ♦ **пустити / пускати в очі дим (пилюку)** *кому* (SFUM: 585) ♦ **пустити / пускатиману <в вічі>** (SFUM: 585) ♦ **пустити / пускати туман (туману) <у вічі>** *кому* (SFUM: 586)

Budući da su, kako smo već naveli, oči organ kojim spoznajemo svijet oko sebe, pa tako i istinu, ta istina može se sakriti onemogućavanjem jasnog pogleda, što su oba analizirana jezika verbalizirala u frazemima. Tako u hrvatskom jeziku postoje frazemi **zamazati / mazati oči** *komu* <*čime*> i **zaslijepiti (zavarati) oči** *komu* sa značenjem 'prevariti / varati *koga*, zavarati / zavaravati *koga*, obmanuti / obmanjivati *koga* <*čime*>' kojima značenjem, a uglavnom i strukturom,

[85] Vidi i 4.2.5.2. Prihvaćanje istine.
[86] Vidi 4.3.3.10. Izravnost / posredovanje.

odgovaraju ukrajinski frazemi **замазувати / замазати очі** *кому*, **лудити очі** *кому, чиї*, **засліпити / засліплювати очі** *чиї, кому*, **замулити / замулювати очі** *кому* te **замилити / замилювати очі** *кому* (usp. frazem **замилювати очі** *кому* tvorbena je osnova za složenicu *окозамилювання* sa značenjem 'namjerno prikrivanje nedostataka'). Svim ovim frazemima zajednička je mutna slika, nejasan pogled, zbog kojeg osoba ne može vidjeti pravo stanje stvari, nego je obmanuta, a koja je konceptualizirana glagolima *mazati*, *замазувати, замилювати* i sl.

Za razliku od prethodnih primjera u kojima nije specificiran uzrok zamućenog, zamagljenog pogleda na okolinu, postoje i frazemi koji verbaliziraju taj uzrok – navode predmet ili tvar koji se nalaze u oku i predstavljaju smetnju: zbog fizioloških razloga oko vjerojatno suzi i zamagljuje se pogled ili se čak oko potpuno zatvara. Takvi su, na primjer, frazemi hrv. **baciti / bacati prašinu (pijesak) u oči** *komu* 'obmanuti / obmanjivati *koga*, dovesti / dovoditi u zabludu *koga*', kao i ukrajinski frazemi jednakog značenja **пустити / пускати в очі дим (пилюку)** *кому*, **пустити / пускатиману <в вічі>, пустити / пускати туман (туману) <у вічі>** *кому* te **навести / наводити полуду (більмо) на очі** *кому*.

U izovrima hrvatskih frazema pronađen je i frazem koji nije u aktivnoj upotrebi, ali je zanimljiv jer se u njemu uzrok lošeg viđenja okoline ne nalazi u samom oku, nego ispred oka, kao fizička prepreka: **staviti (metnuti) perdu na oči** *komu*.

U hrvatskom su jeziku pronađeni i frazemi koje bismo mogli uvrstiti u ovu skupinu, a odnose na krađu: **zavadio bi dva oka u glavi** *tko* sa značenjem 'biti spletkar (varalica)' i **između dva oka će ukrasti** *tko* 'ogreznuo je u krađi *tko*'.

4.2.5.6. Ugled, poštovanje

biti (postati) visok (velik) u *čijim* **očima** (FRHSJ: 413) ♦ **izgubiti / gubiti <sve> u** *čijim* **očima** (RHSF: 321) ♦ **narasti (porasti) / rasti u** *čijim* **očima** (HFR: 390) ♦ **pasti / padati u** *čijim* **očima** (HFR: 393)

вирости / виростати в очах *чиїх, кого* (SFUM: 83) ♦ **впасти / падати в очах** *кого, чиїх* (SFUM: 480) ♦ **продати очі псові** (SFUM: 573) ♦ **світле око** *у кого* (SFUM: 465)

Za označavanje ugleda, časti i poštovanja i u hrvatskom i u ukrajinskom jeziku postoje frazemi sa somatizmom *oko*. Za povećanje, a također i smanjenje ili gubitak tog ugleda i poštovanja čak se koriste i potpuno jednake slike, pa možemo reći da su frazemi hrv. **narasti (porasti) / rasti u** *čijim* **očima** i ukr. **вирости / виростати в очах** *чиїх, кого* te hrv. **pasti / padati u** *čijim* **očima** i ukr. **впасти / падати в очах** *кого, чиїх* sa značenjima 'steći / stjecati *čije* poštovanje, postati / postajati cjenjeniji *kod koga*, dobiti / dobivati na ugledu *kod koga*' te 'izgubiti / gubiti *čije* poštovanje, izgubiti / gubiti ugled *kod koga*, ostati / ostajati bez ugleda *kod koga*' potpuni ekvivalenti. Oba ova para frazema u pozadini sadrže i značenje perspektive koja rezultira mišljenjem onog tko gleda (budući da čast i ugled odražavaju tuđe mišljenje o nama, pa i leksem *ugled* od *gledati*, u smislu *misliti*), dok je u prvom planu rast u pozitivnom i pad u negativnom značenju, što odražava i davnu opoziciju *gore/dolje* u kojoj je *gore* (rast) pozitivno, a *dolje* (pad) negativno (Ivanov, Toporov, 1965). Sličnu sliku rasta, ali verbaliziranu na drugačiji način sadrži i hrvatski frazem **biti (postati) visok (velik) u** *čijim* **očima**, a postoji i frazem koji označava pad ili potpuni gubitak ranije postojećeg ugleda i važnosti: **izgubiti / gubiti <sve> u** *čijim* **očima**.

Ukrajinski frazem **продати очі псові** 'izgubiti poštenje zbog neke koristi' nema ekvivalenta sa somatizmom *oko*, ali odgovara hrvatskom frazemu **prodati dušu <vragu (đavlu, đavolu)>** (HFR: 112).

Ukrajinski frazem **світле око** *у кого* sa značenjem 'pošten, beskompromisan, pravedan' nema ekvivalenta u hrvatskome jeziku.

4.2.5.7. Izražavanje nezadovoljstva *kime*

gubi mi se s (ispred) očiju <!> (HFR: 389) ♦ **maći se (maknuti se) s očiju** *komu* (FRHSJ: 417)

<i> куди очі дивилися *чиї* (SFUM: 475) ♦ **нехай (хай) повилазять очі** *кому* (SFUM: 475) ♦ **очі вилазять** *у кого, кому, від чого* (SFUM: 476) ♦ **щоб <і> очі не бачили** *кого, чого* (SFUM: 478) ♦ **щоб очі повилазили** *кому, чиї* (SFUM: 479)

Frazemima sa somatizmom *oko* mogu se izraziti i nezadovoljstvo drugom osobom ili njenim ponašanjem.

Ukrajinskim frazemom **<і> куди очі дивилися** *чиї* izražava se nezadovoljstvo zbog pogreške, a frazemom **щоб <і> очі не бачили** *кого, чого* nezadovoljstvo kime, uz želju da ga se ne gleda. Ekvivalentni su mu hrvatski frazemi **gubi mi se s (ispred) očiju <!>** i **maći se (maknuti se) s očiju** *komu* kad se koristi u imperativu, kao i izraz **da *moje* oči ne vide** *koga*: „Bježi! Bježi **da te moje oči ne vide**!" (I. Dončević) (RIZNICA)[87].

Ekspresivan frazem **нехай (хай) повилазять очі** *кому* i njegova varijanta **щоб очі повилазили** *кому, чиї* izražava veliko nezadovoljstvo kime, uz lošu želju usmjerenu prema toj osobi. Isti glagol sadrži i frazem **очі вилазять** *у кого, кому, від чого* sa značenjem 'neugodno, neprijatno je *komu*'. Ekvivalenti ovim frazemima u korpusu hrvatskih frazema nisu pronađeni.

4.2.5.8. Briga, pažnja

čuvati *koga, što* **kao zjenicu oka <svoga>** (HFR: 702) ♦ **čuvati (paziti)** *koga, što* **kao oči (oko) u glavi** (RHSF: 320)

берегти як зіницю ока (SUM1: 159) ♦ **паче ока** (SFUM: 487) ♦ **як за своїм оком** (SFUM: 467) ♦ **як (мов, наче** і т. ін.**) <свого> ока** (SFUM: 462) ♦ **як (мов, ніби** і т. ін.**) ока в лобі (в голові)** (SFUM: 462) ♦ **як <своє> око; як <свої> очі** (SFUM: 466)

Pogled na oko kao na jedan od najbitnijih organa vidljiv je iz frazema koji izražavaju brižnost i pažnju prema komu ili čemu. Oko je najvažnije ljudsko osjetilo, stoga su i briga i pažnja koje mu se posvećuju iznimne, pa je u frazemima došlo do prijenosa takve brižnosti i pažnje na druge predmete ili osobe.

To je jasno vidljivo u hrvatskom frazemu **čuvati (paziti)** *koga, što* **kao oči (oko) u glavi** 'brižljivo (pažljivo) čuvati *koga, što*, s osobitom se pažnjom odnositi *prema komu, prema čemu*', kao i u ukrajinskim frazemima **як <своє> око, як <свої> очі** i varijanta **як за своїм оком**, te **як (мов, ніби** і т. ін.**) ока в лобі (в голові)**, **як (мов, наче** і т. ін.**) <свого> ока** i **паче ока** kojima glagol nije naveden kao sastavnica, ali se najčešće koriste uz glagole *берегти* i *стерегти*, pa možemo zaključiti da su ti frazemi u dvama jezicima ekvivalenti.

[87] Vidi i 4.2.1.3. Vidljivost.

Važnost i vrijednost oka vidljiva je i u ekvivalentnom paru poredbenih frazema hrv. **čuvati** *koga, što* **kao zjenicu oka <svoga>** i ukr. **берегти як зіницю ока**, koji zjenicu kao središnji dio oka koji nam omogućuje vid prikazuju kao najveću vrijednost. Taj frazem prikazuje oko u naivnoj slici svijeta kao najosjetljiviji od svih tjelesnih organa, s kojim je svaki dodir neželjen i nesiguran (usp. frazeme navedene u skupini 4.2.5.1. „Nepovjerenje, neprijateljstvo, prezir, mržnja" **trn u oku (peti)**, **сіль в оці** i sl. koji prikazuju koliko oku smetaju i najmanji predmeti). Prema I. Vidović Bolt (2017: 348) navedeni frazemi odražavaju važnost dijelova tijela koji jamče dobar vid (oko i njegov dio – zjenica). Svaka ozljeda oka smatra se teškom ozljedom, pa se pažnja usmjerena na zaštitu od mogućih neželjenih posljedica prenosi na frazeološku razinu isticanjem organa prema kojima se treba posebno brižljivo odnositi kao prema iznimnim dragocjenostima (Vidović Bolt 2017: 348; Kovačević 2012: 151).

4.2.5.9. Opasnost

gledati opasnosti u oči (FRHSJ: 429) ♦ **pogledati / gledati smrti u oči** (FRHSJ: 623)

глянути / глядіти небезпеці (страхові) у вічі (SFUM: 149) ♦ **смерть заглядає (заглянула, дивиться, подивилась, зазирає, зазирнула** і т. ін.**) в очі** *кому* (SFUM: 669)

Frazemi sa somatizmom *oko* koriste se i za izražavanje velike opasnosti. Kod suočavanja s opasnošću ili, u ukrajinskom jeziku strahom, oni se, vjerojatno da bi ih se čovjek manje bojao, antropomorfiziraju, tj. i opasnost i strah dobivaju oči, pa suočavanje s njima postaje slično suočavanju s drugim ljudima. Tako u hrvatskom jeziku postoji frazem **gledati opasnosti u oči** sa značenjem 'mirno i hrabro se suočavati s opasnošću', a njegov ukrajinski ekvivalent **глянути / глядіти небезпеці (страхові) у вічі**, ima i strukturnu varijantu u kojoj je, osim opasnosti, moguće takvo suočavanje i sa strahom.

Slični su frazemi hrv. **pogledati / gledati smrti u oči** 'biti (naći se) u životnoj (smrtnoj) opasnosti, suočiti se sa smrću' i ukr. **смерть заглядає (заглянула, дивиться, подивилась, зазирає, зазирнула** і т. ін.**) в очі** *кому*, no ovdje postoji i razlika. Dok je u hrvatskom frazemu

smrt, kao i ranije opasnost, antropomorfizirana, ima oči, u ukrajinskom frazemu došlo je do promjene odnosa, smrt postaje subjekt koji osobi gleda u oči.

4.2.5.10. Dosađivanje *komu*

лізти на очі *кому* (SFUM: 346) ♦ **мозолити очі** *кому* (SFUM: 401) ♦ **муляти очі** *чиї, кому* (SFUM: 410) ♦ **намозолити (намулити, намуляти) очі** *кому* (SFUM: 423)

U korpusu ukrajinskih frazema pronađeni su i frazemi koji se odnose na dosađivanje nekome, tj. netko svojom stalnom ili čestom prisutnošću ili upornim ponavljanjem rečenoga dosađuje komu: **муляти очі** *чиї, кому*, **лізти на очі** *кому* i **мозолити очі** *кому* koji označavaju dosađivanje čestom prisutnošću, te **намозолити (намулити, намуляти) очі** *кому* kod kojeg to dosađivanje, osim prisutnošću, može biti uzrokovano i ponavljanjem rečenoga.

4.2.5.11. Osveta

oko za oko, zub za zub (RHSF: 322)

око за око <, зуб за зуб> (SFUM: 464)

U oba analizirana jezika za koncept osvete prisutan je ekvivalentni frazem biblijskog porijekla hrv. **oko za oko, zub za zub** te ukr. **око за око <, зуб за зуб>**, kojem ukrajinski rječnik drugi dio navodi kao fakultativnu komponentu. Smatramo da bi se u hrvatskom jeziku drugi dio frazema također mogao smatrati fakultativnom komponentom: „Priđi, podla kukavico! Dobit ćeš sada **oko za oko**!” (J. Barković) (RIZNICA). Značenje tog frazema je 'osvetiti se, uzvratiti istom mjerom *komu*'. Za ovaj izraz T. Ladan navodi da je također svojevrstan pravoznanstveni izričaj, „koji jest poznat kao biblijski izraz, ali posve točno odgovara i lat. zakonu odmazde (*lex talionis*), koji se lijepo potkrjepljuje lat. poslovicom *Oculum pro oculo, dentem pro dente*, što znači ne samo zakon odmazde nego i osvete” (Ladan 2006: 721).

4.2.5.12. Nada, utjeha

обернути / обертати свої очі (погляд, зори і т. ін.**)** *до кого-чого, на кого-що, куди* (SFUM: 447)

U korpusu frazema ukrajinskog jezika pronađen je i frazem kojim se izražava koncept nade, uzdanja u koga. Frazem **обернути / обертати свої очі (погляд, зори** і т. ін.**)** *до кого-чого, на кого-що, куди* prikazuje osobu koja se okreće prema kome i gleda ga nadajući se da će od njega dobiti pomoć ili utjehu.

4.2.6. <u>Frazemi koji se odnose na ljudske osobine</u>

4.2.6.1. Vanjski izgled

čovjek od oka (FRHSJ: 68) ♦ **junak od oka** (FRHSJ: 222) ♦ **kao da je iz oka ispao** *tko komu* (FRHSJ: 416) ♦ **lijep (kršan** i dr.**) je** *tko* **da** *ga* **se dva oka ne mogu nagledati** (FRHSJ: 417) ♦ **momak od oka** (FRHSJ: 348)

<аж> за очі хапати (SFUM: 740) ♦ **любо оком глянути** (SFUM: 149) ♦ **радувати око** (SFUM: 590) ♦ **тільки очі ростуть** *у кого* (SFUM: 478) ♦ **тішити (веселити) око (очі, зір** і т. ін.**)** (SFUM: 713) ♦ **як з ока випав** (SFUM: 78) ♦ **як (мов, ніби** і т. ін.**) риб'яче око** (SFUM: 466) ♦ **як у око впасти** (SFUM: 127)

U obama jezicima postoje i somatski frazemi sa sastavnicom *oko* koji se odnose na vanjski izgled. Kod ove skupine frazema uočljivo je da u hrvatskom jeziku prevladavaju subjektni frazemi, dok su u ukrajinskom jeziku brojniji objektni frazemi.

U hrvatskom jeziku frazemi koji označavaju vanjski izgled su većinom frazemi koji postaju dio pasivnog fonda: **lijep (kršan** i dr.**) je** *tko* **da** *ga* **se dva oka ne mogu nagledati**, **momak od oka**, **čovjek od oka**, **junak od oka**. Od navedenih frazema samo se prvi može upotrijebiti i za

žensku osobu, ali ne u varijanti s pridjevom *kršan*, dok ostali označavaju isključivo naočite muškarce. Svi navedeni frazemi imaju izrazito pozitivne konotacije.

U ukrajinskom jeziku frazemi kojima se opisuje vanjski izgled nešto su drugačijeg oblika i imaju drugačija značenja, najčešće se mogu koristiti za oba spola, a ponekad čak i za nežive predmete. Tako postoje frazemi **радувати око** i **тішити (веселити) око (очі, зір** i т. ін.**)** sa značenjem 'biti lijep, privlačan' i **любо оком глянути** 'lijep, privlačan, ugodan', frazem **<аж> за очі хапати** u kojem je osim ljepote, ta privlačnost djelomično i rezultat šarenila, jarkosti boja, te frazem **як (мов, ніби** i т. ін.**) риб'яче око** koje znači da je tko ili što lijep zbog čistoće i urednosti i kod njega dolazi do preklapanja sa zoomorfnim kodom. Kao i prethodno navedeni hrvatski frazemi, i ovi ukrajinski frazemi imaju isključivo pozitivne konotacije.

S negativnim konotacijama pronađen je ukrajinski frazem sa značenjem 'jako mršav': **тільки очі ростуть** *у кого*. Pozadinska slika tog frazema je transparentna: oči se jako ističu kod izrazito mršavih osoba.

U dvama analiziranim jezicima pronađen je par ekvivalentnih frazema sa značenjem 'vrlo je sličan *tko komu*', koji je jednake strukture, hrv. **kao da je iz oka ispao** *tko komu* i ukr. **як з ока випав**. Zanimljivo je da ukrajinski jezik ima i frazem s antonimnom glagolskom komponentom **як у око впасти** s jednakim značenjem, 'vrlo je sličan *tko komu*'.

4.2.6.2. Odanost

собачими очима (SFUM: 473)

U ukrajinskom jeziku pronađen je i frazem sa somatizmom *oko* kojim se verbalizira odanost. Frazem **собачими очима** sa značenjem 'odano, pokorno' jasna je metafora kojom se vjernost i odanost psa prenosi na čovjeka, a to se vidi iz njegovih očiju.

U korpusu frazema hrvatskog jezika frazem sa somatizmom *oko* koji bi izražavao sličan prijenos nije pronađen.

4.2.6.3. Odlučnost

ne trepnuvši okom (FRHSJ: 419)

і (ані, навіть) оком не моргнути (SFUM: 405) ♦ **не змигнувши оком** (SUM3: 617)

Odlučnost kao ljudska karakteristika sadržana je u značenju frazema hrv. **ne trepnuvši okom** 'odlučno, odvažno, bez skrupula, hladnokrvno', kao i ukrajinskog ekvivalenta **не змигнувши оком**. Ukrajinski frazem **і (ані, навіть) оком не моргнути,** u svom značenju osim te odlučnosti i hladnokrvnosti sadrži i sem brzine[88], dok oblikom i slikom jednaki hrvatski frazem **<ni> okom ne trepnuti** ima drugačije značenje: 'ne reagirati na što, ostati potpuno nezainteresiran (hladan)'. Taj frazem verbalizira mimičke i gestovne reakcije i daje vanjski portret osobe: pretjerano treptanje očima znak je nesigurnosti, neugodnosti, a ovdje je prikazana suprotna mimika – izravan i dugačak pogled pokazuje unutarnju stabilnost čovjeka prema vanjskim utjecajima. Dakle, različita značenja ukrajinskog i hrvatskog frazema uvjetovana su verbalizacijom potpuno različitih stanja: s jedne strane opisuje se fiziologija i u njoj treptanje kao brza reakcija i znak brzine, a s druge strane verbalizira se mimički kompleks koji više nije fiziološka reakcija, nego ima dogovorno značenje.

4.2.6.4. Opreznost

budnim okom (FRHSJ: 413) ♦ **budno oko** (FRHSJ: 413) ♦ **imati budno oko** (FRHSJ: 415) ♦ **imati (držati) otvorene oči** (FRHSJ: 415) ♦ **otvorenih očiju** (HFR: 392) ♦ **otvoriti / otvarati četvere (četvore) oči** (HFR: 393)

мати гостре око (гострі очі) (SFUM: 372) ♦ **недремне око** *чиє* (SFUM: 464) ♦ **око не дрімає (не спить)** *чиє, у кого* (SFUM: 465) ♦ **у <всі свої> чотири ока; в четверо очей** (SFUM: 462)

[88] Za ostale frazeme slične strukture vidi skupinu 4.2.7.2. Brzina.

Za izražavanje opreza i hrvatski i ukrajinski jezik imaju ekvivalentne frazeme: hrv. **budno oko** (i oblici **budnim okom**, **imati budno oko**) i ukr. **недремне око** *чиє*. I jedan i drugi jezik povezuju spavanje ili drijemanje s neopreznošću pa onda, suprotno tome, stanje budnosti s oprezom. Sličan je i ukrajinski frazem drugačijeg strukturnog oblika **око не дрімає (не спить)** *чиє, у кого*.

Frazemi sa značenjem 'biti pažljiv, dobro paziti' sadrže i ranije analiziranu verbalizaciju pozornosti, ali i sem opreza. Primjer takvog frazema su hrv. **imati (držati) otvorene oči** i **otvorenih očiju** čija pozadina je jasna i slikovita: širom otvorene oči pokazuju veliku pozornost i usredotočenost na okolinu, objekt gledanja.

Hrvatski frazem **otvoriti / otvarati četvere (četvore) oči** i ukrajinski **у <всі свої> чотири ока** ili **в четверо очей** pokazuju određenu sličnost, a i u jednom i u drugom jeziku slika otvorenih očiju ponovno pokazuje veliki oprez; štoviše, dodatan par očiju daje i još izraženiju opreznost. Ovaj ukrajinski frazem osim toga ima i značenje intimnosti, znači 'udvoje, nasamo', za što u hrvatskom postoji zasebni frazem **u četiri oka**, koji nema ovo značenje opreza i budnosti, i u potpunosti mu odgovara ukrajinski frazem **на чотири ока** koji također ne nosi značenje opreza, no ta značenja obrađena su u odgovarajućoj skupini[89].

Frazem **мати гостре око (гострі очі)** u hrvatskom jeziku ima leksikografski neobrađen strukturno jednak parnjak **imati oštro oko**, ali značenje mu je drugačije: dok ukrajinski frazem znači i 'biti vrlo pažljiv, oprezan', hrvatski frazem znači 'imati dobar vid, dobro uočavati pojedinosti'[90].

4.2.6.5. Zavist, lakomost

imati veće oči od želuca ili **imati veće oči nego želudac** (HFR: 389) ♦ **imati velike oči** (FRHSJ: 415) ♦ **uzeti zlo na oko** (FRHSJ: 788) ♦ **zlo oko (zle oči)** (FRHSJ: 425)

глянути недобрим оком *на кого* (SFUM: 149) ♦ **з <лихого> ока; з <лихих> очей** (SFUM: 462) ♦ **лихе (погане, зле** і т. ін.**) око** (SFUM: 463) ♦ **лихим (злим) оком** (SFUM: 466) ♦

[89] Vidi 4.2.5.4. Svjedočenje, prisutnost.
[90] Vidi 4.2.1.4. Kvaliteta vida.

неситим оком (SFUM: 467) ♦ **очі великі** *в кого* (SFUM: 476) ♦ **очі завидющі** *у кого, чиї* (SFUM: 476) ♦ **поганий (лихий) на око (на очі)** (SFUM: 527) ♦ **сіль тобі в оці (в очі)** (SFUM: 650)

Urokljivo oko kao sredstvo koje ima mogućnost nekome nauditi, uzrokovati bolest ili nesreću samim pogledom prikazano je i u frazemima obaju analiziranih jezika. Tako u hrvatskom jeziku postoji frazem **zlo oko (zle oči)** kojem je ekvivalent ukrajinski frazem **лихе (погане, зле, недобре** і т. ін.**) око** i varijanta **поганий (лихий) на око (на очі)**, a označava osobu koja pogledom može nanijeti štetu. Isti izvor imaju i frazemi **глянути недобрим оком** *на кого*, **з <лихого> ока**, **з <лихих> очей** і **лихим (злим) оком**. U ukrajinskom jeziku nalazimo i frazem koji se koristi za obranu od uroka, **сіль тобі в оці (в очі)**. Semantika ovog izraza povezana je s vjerovanjem u magijsku moć soli i kod Slavena vrlo raširenim vjerovanjima i ritualima (SD5: 113–119), prvenstveno vezano uz značenje soli kao sredstva za zaštitu od zlog oka (SD4: 601; Vlasova 2001: 617)

Kako je ranije navedeno (vidi 3.4. „Simbolika oka"), u slavenskoj slici svijeta očima se pripisivala magijska moć, one su mogle zračiti kako dobro, tako i zlo. Odatle potječe predodžba o zlim očima koje su mogle nanijeti zlo onome na koga ili što su pogledale. Zbog toga su se prema tradicionalnim društvenim normama oštro osuđivali neprijazni, nedobronamjerni, hladni pogledi jer se smatralo da takav pogled može urećiosobu (Petrovs'ka 2014: 113). Semantički suprotan frazemu **лихе (погане, зле** і т. ін.**) око** u ukrajinskom jeziku je frazem **світле око**[91], koji u hrvatskom korpusu nije pronađen.

S lošim okom povezano je i osuđivanje preizravnih pogleda tijekom razgovora, a također i zabrana gledanja tuđih stvari s velikim interesom. Upravo se na semantici lošeg oka temelji semantika leksema *zavist, zavidjeti* i sl. Tako se zavist u obama jezicima iskazuje frazemima sa somatizmom *oko,* pa smo u hrvatskom jeziku pronašli frazem **uzeti zlo na oko** 'početi zavidjeti, pakostiti', a u ukrajinskom jeziku frazeme **неситим оком** i **очі завидющі** *у кого, чиї* koji označavaju nezasitnost, zavist.

U dvama analiziranim jezicima postoje ekvivalentni frazemi sličnog oblika, hrv. **imati velike oči** i ukr. **очі великі** *в кого* kojima se izražava nezasitnost, gramzivost. Slika je jasna, pogled na nešto na čemu je čovjek drugome zavidan, čini da se oči otvaraju i tako postaju velike.

[91] Vidi skupinu 4.2.5.6. Ugled, poštovanje.

Lakomost je zabilježena u značenju hrvatskog frazema **imati veće oči od želuca** ili **imati veće oči nego želudac** sa značenjem 'biti lakom na hranu, željeti pojesti više nego što se može', no značenje tog frazema proširilo se i izvan područja hrane, pa on označava i nezasitnost općenito, na primjer, u ambicijama, lošu procjenu vlastitih mogućnosti: 'biti nezasitan u ambicijama (željama), htjeti ostvariti više nego što se može'.

4.2.7. Frazemi koji se odnose na apstraktne pojmove

4.2.7.1. Udaljenost

dokle oko seže (dopire i sl.**)** *komu* (HFR: 388) ♦ **kopati oči** *komu* (FRHSJ: 417) ♦ **pred očima**

куди (де) око (зір) сягає (дістає, сягне і т. ін.**)** (SFUM: 463) ♦ **куди не скинь / не кинь (не глянеш, не окинеш** і т. ін.**) оком** (SFUM: 294) ♦ **куди <тільки (лиш)> <не> гляне око** (SFUM: 463) ♦ **ніде розгулятися оку** (SFUM: 608) ♦ **перед очима** *чиїми* (SFUM: 473) ♦ **скільки ока** (SFUM: 657) ♦ **скільки оком кинеш (кинь, докинеш, захопиш** і т. ін.**)** (SFUM: 293) ♦ **скільки сягає (бачить, обхоплює, захопить** і т. ін.**) око** (SFUM: 465)

U prikupljenom korpusu frazema pronađeni su frazemi sa somatizmom *oko* kojima se izražavaju prostorni odnosi.

Tako, na primjer, hrvatski frazem **dokle oko seže (dopire** i sl.**)** *komu* znači 'jako daleko', kao i ekvivalentni ukrajinski frazemi nešto drugačije strukture u raznim varijantama: **скільки сягає (бачить, обхоплює, захопить** і т. ін.**) око**, **скільки оком кинеш (кинь, докинеш, захопиш** і т. ін.**)**, **куди не скинь / не кинь (не глянеш, не окинеш** і т. ін.**) оком**, **куди (де) око (зір) сягає (дістає, сягне** і т. ін.**)** і **скільки ока**. U svima njima prikazana je slika horizonta i udaljenost je određena daljinom vida, dokle se može vidjeti, što je vrlo daleko.

U ukrajinskom jeziku postoji i frazem suprotnog značenja, kojim se izražava blizina: **перед очима** *чиїми*, a u hrvatskom jeziku postoji sintagma jednakog značenja koja, međutim, nije leksikografski obrađena: **pred očima**, npr.: „A prilike seoskoga života mogu dan na dan da oštre

tu mržnju; uvijek su jedan drugomu **pred očima**, u malenom krugu, kuda može da se kreće njihov duh, susreću neprestance jedan drugoga...” (V. Novak) (RIZNICA). U hrvatskom jeziku blizina je sadržana u jednom od značenja polisemnog frazema **kopati oči** *komu*, koji znači 'biti vrlo blizu *komu* (neposredno pred očima, a nevidljiv)'[92].

U ukrajinskom jeziku postoji i frazem koji ne označava udaljenost ili blizinu, nego rasprostranjenost po čitavom prostoru koji je vidljiv: **куди <тільки (лиш)> <не> гляне око** 'svuda, posvuda', a također i frazem **ніде розгулятися оку** sa značenjem 'ne može se vidjeti u daljinu (zbog prepreka)'.

4.2.7.2. Brzina

dok (što) bi okom trepnuo ili **dok okom trepneš** (HFR: 388) ♦ **u (za) tren oka** (HFR: 622)

<і> оком (вусом) не моргнеш (SFUM: 404) ♦ **не встигнути (не вспіти) <і> оком моргнути (змигнути)** (SFUM: 133) ♦ **не моргнувши (не зморгнувши) <оком (бровою)>** (SFUM: 404) ♦ **у миг (мить) ока** (SFUM: 387) ♦ **як (тільки) оком моргнути (мигнути, кліпнути** і т. ін.**)** (SFUM: 405)

U određenom broju frazema sa somatizmom *oko* dolazi do preklapanja s konceptom vremena (brzine), a to se realizira u značenju frazema koji upućuju na brzinu odvijanja radnje. Pronađen je ekvivalentni par frazema hrv. **u (za) tren oka** i ukr. **у миг (мить) ока** koji imaju jednaku strukturu i jednako značenje 'veoma brzo, gotovo istog trenutka'. S istim značenjem pronađeni su i frazemi hrv. **dok (što) bi okom trepnuo** ili **dok okom trepneš** te ukrajinski frazemi **<і> оком (вусом) не моргнеш**, **як (тільки) оком моргнути (мигнути, кліпнути** і т. ін.**)**. U ovim frazemima je treptaj oka, koji je također fiziološke naravi i odvija se jako brzo, upotrijebljen kao mjerna jedinica brzine. Isto značenje ima i ukrajinski frazem **не моргнувши (не зморгнувши) <оком (бровою)>**, dok hrvatski frazem jednake strukture **ne trepnuvši okom** ima sasvim drugačije značenje (hladnokrvnost, odlučnost)[93], pa ne ulazi u ovu skupinu, budući da mu

[92] Za drugo značenje vidi 4.2.5.1. Nepovjerenje, neprijateljstvo, prezir, mržnja.
[93] Vidi 4.2.6.3. Odlučnost.

izvanjezični prototip čini drugačija situativna slika, tj. slika hladnokrvnog čovjeka za koju je karakteristična statična, neemotivna mimika.

Brzina je sadržana i u dijelu značenja ukrajinskog frazema **не встигнути (не вспіти) <і> оком моргнути (змигнути)** kojem je osnovno značenje 'ne moći shvatiti', ali uzrok te nemogućnosti shvaćanja je brzina odvijanja događaja.

4.2.7.3. Količina

і оком не скинути *чого, що* (SFUM: 656) ♦ **на повні очі** *чого* (SFUM: 475) ♦ **по очі** (SFUM: 478)

U prikupljenom korpusu ukrajinskih frazema sa somatizmom *oko* pronađeni su i frazemi koji označavaju veliku količinu, na primjer, **і оком не скинути** *чого, що* i **на повні очі** *чого*.

Frazem **по очі** također znači 'vrlo mnogo', a u njemu je visina čovjeka uzeta kao mjerilo (oči se nalaze u gornjem dijelu tijela, dakle, visoko), što je prisutno i u frazemima analogne strukture s drugim somatizmima, također smještenima na gornjem dijelu tijela (npr., ukr. **по вуха, по горло**). Visina čovjeka kao mjerilo količine eksplicira se i u nekim hrvatskim frazemima s različitim somatskim sastavnicama (nazivima gornjeg dijela tijela – *glava*, *grlo*, *oči*, *uši*) koje spadaju u različite značenjske skupine: **zadužiti se preko očiju** (FRHSJ: 424), **zadužiti se preko glave** (FRHSJ: 154), **biti do grla (guše) u dugovima** (HFR: 162), **zaljubiti se do (preko) ušiju** (HFR: 635), **imati preko glave** *čega* (HFR: 139), itd.[94].

4.2.7.4. Mjerenje, ocjenjivanje

dati / davati od oka (FRHSJ: 413) ♦ **od oka** [mjeriti, procijeniti itd.] (RHSF: 322)

[94] Vidi i 4.1.6.1. Količina, brojnost.

міряти очима (оком, поглядом) *кого, що* (SFUM: 394) ♦ **на око** (SFUM: 463) ♦ **прикинути / прикидати оком** *на кого-що* (SFUM: 561) ♦ **приміритися / примірятися оком (очима)** *до чого* (SFUM: 563) ♦ **прицілитися / прицілюватися оком** (SFUM: 569)

Frazemima sa somatizmom *oko* prenosi se značenje mjerenja, kao i čovjekovo ocjenjivanje, procjenjivanje.

Za izražavanje značenja mjerenja bez mjernih instrumenata, otprilike, približno, hrvatski i ukrajinski jezik imaju ekvivalentne, strukturno slične frazeme: hrv. **od oka** [mjeriti, procijeniti itd.] i ukr. **на око**. U izvorima hrvatskih frazema postoji još i frazem **dati / davati od oka** sa značenjem 'dati / davati otprilike', no njega bismo mogli uvrstiti i u okvire ranije navedenog frazema bez glagolske sastavnice.

U ukrajinskom jeziku frazemi **прикинути / прикидати оком** *на кого-що*, **прицілитися / прицілюватися оком**, **міряти очима (оком, поглядом)** *кого, що* te **приміритися / примірятися оком (очима)** *до чого* izražavaju pogled kojim se nastoji procijeniti ili ocijeniti veličina, opseg, količina i sl. čega ili karakteristika promatrane osobe.

4.2.7.5. Neodređenost

ići kuda *koga* **oči vode <i noge nose>** (HFR: 389) ♦ **s oka s boka** (HFR: 394) ♦ **zatvorenih očiju** (HFR: 396)

із заплющеними очима ♦ куди очі <бачать (дивляться, спали і т. ін.**)>** (SFUM: 475) ♦ **куди очі поведуть (покажуть)** *кого (кому)* (SFUM: 475) ♦ **світ за очі** (SFUM: 634)

U obama jezicima postoje frazemi sa sastavnicom *oko* sa značenjem 'bez određenog cilja, u bilo kojem smjeru, bilo kamo'. Takav je hrvatski frazem **ići kuda** *koga* **oči vode <i noge nose>**, a vrlo mu je sličan ukrajinski frazem **куди очі поведуть (покажуть)** *кого (кому)* koji se odnose na lutanje, tumaranje. Pronađena su još dva ukrajinska frazema sličnog značenja: **куди очі <бачать (дивляться, спали** і т. ін.**)>** sa značenjem 'ne birajući put, u bilo kojem smjeru, bilo kamo' te **світ за очі** sa značenjem 'besciljno' .

U hrvatskom jeziku postoji i frazem koji također sadrži sem neodređenosti, ali ovoga puta ne cilja, smjera, nego načina: **s oka s boka**, 'na bilo koji način, ne birajući sredstva, po svaku cijenu, smjesta' koji može sadržavati i sem brzine.

U ovu skupinu uvrstit ćemo i frazeme hrv. **zatvorenih očiju** i ukr. **із заплющеними очима** koji imaju značenje 'bez razmišljanja, nasumce, naslijepo' i odnose se na obavljanje nečeg u što smo dobro upućeni i u čemu imamo mnogo iskustva.

4.2.7.6. Bezrazložnost

na (za) lijepe oči *čije* (HFR: 390)

за красиві (прекрасні, прегарні і т. ін.**) очі** (SFUM: 474)

U hrvatskom i ukrajinskom jeziku postoji par ekvivalentnih frazema gotovo identične strukture sa značenjem 'bez jamstva, iz usluge, bez protuusluge, tek tako': hrv. **na (za) lijepe oči** *čije*[95] i ukr. **за красиві (прекрасні, прегарні** і т. ін.**) очі**. Značenje frazema izvedeno je iz apsurda: nešto se čini samo zbog čijih lijepih očiju, iako ne postoji nikakav bolji razlog ili jamstva.

[95] Smatramo da je sastavnica *čije* u ovom frazemu fakultativna, iako se u našim izvorima navodi kao obavezna.

4.2.8. Rezultati analize frazema sa somatizmom *oko*

Analizirana su 174 frazema hrvatskog i 361 frazem ukrajinskog jezika sa sastavnicom *oko*, tj. ukupno 535 frazema.

Frazemi sa somatizmom *oko* vrlo su brojni u obama jezicima, budući da se oko shvaća u naivnoj slici svijeta kao najvažnije ljudsko osjetilo pa je tako razvilo vrlo bogatu simboliku, kao i brojne jezične nominacije na razini frazeologije.

Počevši od osnovnog značenja, tj. oka kao dijela tijela i njegovih fizioloških funkcija pratili smo razvoj značenja, koje „se udaljava" od svoje jezgre prolazeći metaforičke transformacije, pa se kreće u različitim smjerovima, sve do izražavanja potpuno apstraktnih značenja. Uzevši u obzir cjelokupno analizirano gradivo, odnosno frazeme sa sastavnicom *oko* u hrvatskom i ukrajinskom jeziku te njihova značenja, utvrdili smo sljedeće semantičke makroskupine, skupine i podskupine:

Frazemi koji se odnose na osnovnu funkciju oka – vid: Gledanje (Pažljivo gledanje; Gledanje na brzinu / površno; Gledanje na sve strane / u svim smjerovima; Prestanak gledanja); Pozornost (Privlačenje pozornosti; Primjećivanje); Vidljivost; Kvaliteta vida;

Frazemi koji se odnose na fiziološka stanja: Vrtoglavica; Spavanje; Umiranje; Plač; Gubitak samokontrole; Fizički napor;

Frazemi koji se odnose na mentalne procese: Mišljenje, stajalište; Pamet, iskustvo; Sjećanje, pamćenje;

Frazemi koji se odnose na emocionalna stanja: Radost, simpatija, ushićenje; Krivnja, sram; Čuđenje, zaprepaštenje, divljenje; Ljutnja, gnjev, bijes; Tuga, zabrinutost;

Frazemi koji se odnose na društvene odnose: Nepovjerenje, neprijateljstvo, prezir, mržnja; Prihvaćanje istine; Izražavanje namjera i osjećaja; Svjedočenje, prisutnost; Prevara, obmana; Ugled, poštovanje; Izražavanje nezadovoljstva *kime*; Briga, pažnja; Opasnost; Dosađivanje *komu*; Osveta; Nada, utjeha;

Frazemi koji se odnose na ljudske osobine: Vanjski izgled; Odanost; Odlučnost; Opreznost; Zavist, lakomost; te

Frazemi koji se odnose na apstraktne pojmove: Udaljenost; Brzina; Količina; Mjerenje, ocjenjivanje; Neodređenost; Bezrazložnost.

Neki frazemi uvršteni su u više od jedne skupine budući da se nalaze na granicama koje zbog prirode frazema nije moguće oštro definirati, a drugi je razlog tome to što su neki od njih višeznačenjski frazemi.

Najbrojnije skupine frazema su „Gledanje", „Pozornost", „Istina", „Prevara, obmana" i „Radost, simpatija, ushićenje". Značenjska skupina „Gledanje" sadrži najveći broj frazema (82: 17 hrv. / 65 ukr.), budući da frazemi uključeni u ovu skupinu označavaju osnovnu fiziološku funkciju oka, a sljedeća po brojnosti je skupina „Pozornost" (35: 8 hrv. / 27 ukr.). Slijede skupine „Prihvaćanje istine" (32: 15 hrv. / 17 ukr.) zajedno sa značenjski suprotnom skupinom „Prevara, obmana" (15: 6 hrv./ 9 ukr.), što potvrđuje shvaćanje oka kao simbola spoznaje i intelektualnog opažanja. Brojnost frazema uključenih u skupinu „Radost, simpatija, ushićenje" (28: 9 hrv. / 19 ukr.) rezultat je odražavanja emocionalnih stanja čovjeka u načinu gledanja i ponašanju oka.

Među analiziranim frazemima pronalazimo frazeme koji se podudaraju i strukturno i značenjski, što dokazuje srodnost dvaju jezika i pogleda na svijet dvaju naroda, na primjer: hrv. **izgubiti / gubiti iz očiju (s oka)** *koga, što* i ukr. **згубити / губити з очей** *кого, що*; hrv. **pasti / padati (upasti / upadati) u oči (oko)** *komu* i ukr. **впасти / впадати (падати) в око (в очі, у вічі)** *кому*; hrv. **pogledati / gledati drugim (drugačijim) očima** <*na*> *koga,* <*na*> *što* i ukr. **глянути / дивитися іншими очима** *на кого-що*; hrv. **pljunuti / pljuvati u oči** *komu* i ukr. **плюнути / плювати в вічі (в очі, межи очі** і т. ін.**)** *кому*; hrv. **čuvati** *koga, što* **kao zjenicu oka <svoga>** i ukr. **берегти як зіницю ока**). Određeni dio frazema jesu ekvivaleni, ali među njima ipak postoje neznačajne razlike ili u sastavu (hrv. **u četiri oka** i ukr. **на чотири ока**; hrv. **mrači (smrači, smrkava, smrkne) se pred očima** *komu* i ukr. **в очах жовтіє (пожовкло, темніє, потемніло, зеленіє, позеленіло** і т. ін.**)** *у кого*) ili u značenju (hrv. **<ni> okom ne trepnuti** i ukr. **і (ані, навіть) оком не моргнути**; hrv. **imati oštro oko** i ukr. **мати гостре око**). Uz to, postoje i izrazi kojima nismo pronašli parnjake u drugom jeziku: hrv. **ubiti oko**; **oči su na pola koplja** *komu*; ukr. **очі просохли** *у кого*; **очей у Сірка (Рябка, вовка) позичити / позичати**.

Kod analiziranih frazema uočava se pojava polisemije. Za frazeme nastale iz opisa neke fiziološke pojave, fizičkog, mimičkog pokreta ili geste, karakteristično je da imaju više značenja: doslovno značenje sintagme koja označava vidljivu fiziološku pojavu ili fizički pokret, a zatim i značenje frazema. Ovisno o metaforičkim procesima na djelu, tih značenja može biti i više. Na primjer, iz sintagme *zatvoriti oči* koja ima i svoje doslovno značenje spuštanja kapaka, nastalo je

više frazema s različitim značenjima: **<zauvijek> sklopiti (zaklopiti, zatvoriti) oči** sa značenjem 'umrijeti, preminuti' i **zatvoriti / zatvarati oči** *pred čim* 'namjerno ne uočiti / ne uočavati *što*, ne htjeti se suočiti s činjenicama', što pokazuje kako se od osnovnog značenja frazeološko značenje razvijalo u potpuno različitim smjerovima, ovisno o situacijskoj slici koja čini izvanjezični prototip. U ovom slučaju to je pokret spuštanja kapaka koji se u prenesenom smislu odnosi na spavanje i umiranje ili, u drugom slučaju, odbijanje suočavanja s istinom.

U frazemima sa somatizmom *oko* često dolazi do preklapanja somatske i drugih konceptosfera, a najuočljivija je povezanost sa svjetlom i vatrom: npr. u frazemima hrv. **sipa (sijeva) vatra iz očiju** *komu*, **sijevnuti očima**; ukr. **свінути (свірконути) очима**, **метати очима (з очей) іскри** *на кого-що*, **очі засвітили (заіскрили, засвітилися** і т. ін.**)** *чиї, у кого* itd.

Nadalje, u ovoj skupini frazema uočavamo metonimijsko prenošenje karakteristika. Somatizam *oko* u frazemima često postaje sam čovjek, tj. oko prestaje biti dio ljudskog tijela, nije više sredstvo, već dobiva samostalnu funkciju, postaje samostalan subjekt radnje, na primjer, u frazemu **очі розбігаються (розбіглися)** očima su dodijeljene ljudske karakteristike, sposobnost trčanja. Ta pojava češća je u ukrajinskom jeziku nego u hrvatskom.

Shvaćanje oka kao mjerila odražava se u značenjima frazema za izricanje količine (hrv. **od oka**; ukr. **міряти очима**, **на око**) i nekih vremenskih karakteristika (hrv. **u tren oka**; ukr. **не зморгнувши оком**).

Ekspresivnost i druge konotativne elemente frazema najčešće određuju glagoli koji su sastavnice tih jezičnih jedinica. Na primjer, ukrajinski frazemi sa značenjem 'gledati pažljivo' imaju sljedeću gradaciju prema stupnju ekspliciranja radnje te ekspresivnosti: **помацати / мацати очима** *кого, що* → **впитися / впиватися очима** *в кого-що* → **посвердлити / свердлити очима** *кого, що* → **колоти очима** *кого, що*, što ovisi o značenju i ekspresivnosti same glagolske sastavnice.

Sa strukturnog gledišta analizirani frazemi sa sastavnicom *oko* uglavnom su glagolski frazemi, budući da najčešće verbaliziraju određenu radnju. Osim glagolskih frazema, prisutni su i drugi strukturni modeli, kao na primjer u frazemima hrv. **oko sokolovo, momak od oka**; ukr. **голими очима**, **хоч в око стрель**.

4.3. FRAZEMI SA SOMATIZMOM *RUKA*

Somatizam *ruka* u frazemima predstavlja dio tijela čovjeka kojim se čovjek prvenstveno služi u obavljanju raznovrsnih radnji i poslova, stoga je vezan uz pojam *rada*, pa se frazemi sa somatizmom *ruka* često odnose na izražavanje značenja fizičkog posla. Nadalje, ruka je povezana s orijentacijom u prostoru, a u najdavnija vremena služila je i kao sredstvo mjerenja, što je sačuvano u značenjima frazema.

U predodžbama mnogih naroda, a među njima i slavenskih, ruka zamjenjuje samog čovjeka, postaje ekvivalent same osobe. U odnosu na frazeologiju, kako navodi Lj. Savčenko (2013: 403), izvanjezična slika frazema predstavlja značenje somatske sastavnice *ruka* u dvovektornom smislu: 1) ruka – dio tijela čovjeka (taktilni alat), to jest u doslovnom značenju riječi; 2) ruka – simbol čitave osobe.

U neverbalnoj komunikaciji ruka je jedan od najvažnijih kinetičkih alata, pa je velik broj frazema s ovim somatizmom nastao na temelju gesta. Svaki takav skup riječi isto ima dvojno značenje: s jedne strane opisuje pokret tijela (gestu) u doslovnom značenju i s druge strane smisao tog pokreta koji stvara preneseno značenje predstavljeno frazemom. Na primjer, frazemi nastali na temelju geste rukovanja, osim označavanja samog rukovanja, dobivaju značenja putem simbolike koju je ta gesta razvila u društvu od najranijih vremena: povjerenje, potpora, dobre namjere.

Frazeme sa somatizmom *ruka* u dvama jezicima podijelili smo u semantičke skupine, prema cjelokupnom značenju frazeoloških jedinica, koje je u svojoj cjelini uvjetovano funkcionalnim karakteristikama same ruke i njenom kulturnom simbolikom. Tako je ruka zastupljena u verbalnim višesastavnim jedinicama kao dio tijela s glavnom funkcijom fizičke radnje, preko izražavanja fizioloških karakteristika i stanja čovjeka, emocija i karakternih osobina, društvenih odnosa, pa sve do apstraktnih pojmova.

Više analiziranih frazema može se svrstati u nekoliko skupina, zbog svoje polisemne prirode, ali i zbog same složenosti značenja jer sadrže semove koji se odnose na različite domene. Na primjer, ukrajinski frazem **обірвати / обривати (пообривати) руки** *кому* odnosi se na *rad* i na *umor*, a hrvatski frazem **ženska ruka** veže se uz *spol*, ali i *radišnost*, *spretnost*.

U analiziranom korpusu izdvojili smo 182 hrvatska i 255 ukrajinskih frazema, ukupno 437 frazema sa somatizmom *ruka* koji spadaju u sljedeće makroskupine, skupine i podskupine:

4.3.1. Frazemi koji se odnose na fizičke radnje

4.3.1.1. Rad

4.3.1.1.1. Trud

4.3.1.1.2. Zauzetost

4.3.1.1.3. Uradak

4.3.1.1.4. Pasivnost, odustajanje

4.3.1.2. Dodir

4.3.1.3. Pisanje, rukopis, književna djelatnost

4.3.1.4. Krađa

4.3.1.5. Tučnjava

4.3.1.6. Ubojstvo

4.3.1.7. Samoubojstvo

4.3.2. Frazemi koji se odnose na fiziološke karakteristike i stanja

4.3.2.1. Umor

4.3.2.2. Ozdravljenje

4.3.2.3. Smrt

4.3.3. Frazemi koji se odnose na društvene odnose

4.3.3.1. Vodstvo, vlast, kontrola

4.3.3.1.1. Uspostavljanje kontrole, pokoravanje

4.3.3.1.2. Kontrola

4.3.3.1.3. Bivanje pod *čijom* kontrolom

4.3.3.1.4. Gubitak vlasti, kontrole

4.3.3.2. Pomoć, podrška

4.3.3.3. Novac

4.3.3.4. Imati sreće

4.3.3.5. Briga, odgovornost

4.3.3.6. Brak, zaruke

4.3.3.7. Pogodovanje, korist

4.3.3.8. Gubitak

4.3.3.9. Vlastita inicijativa

4.3.3.10. Izravnost / posredovanje

4.3.3.11. Vlasništvo

4.3.3.12. Poštenje

4.3.3.13. Pristanak

4.3.3.14. Odbijanje

4.3.3.15. Zajedništvo

4.3.3.16. Borba, sukob

4.3.3.17. Pomirenje

4.3.3.18. Gostoljubivost

4.3.3.19. Garancija

4.3.3.20. Pozdrav

4.3.3.21. Tajnovitost

4.3.3.22. Proročanstvo

4.3.3.23. Opomena, kazna

4.3.3.24. Ugađanje

4.3.3.25. Ometanje

4.3.4. Frazemi koji se odnose na ljudske osobine

4.3.4.1. Radišnost, spretnost

4.3.4.2. Snaga

4.3.4.3. Velikodušnost / škrtost

4.3.4.4. Samopouzdanje

4.3.4.5. Upornost

4.3.4.6. Lakomislenost

4.3.4.7. Samouvjerenost

4.3.4.8. Iskrenost

4.3.4.9. Spol

4.3.5. Frazemi koji se odnose na emocionalna stanja

4.3.5.1. Zadovoljstvo

4.3.5.2. Nestrpljenje / oklijevanje

4.3.5.3. Očaj, ljutnja

4.3.5.4. Ravnodušnost

4.3.5.5. Čuđenje

4.3.5.6. Sram

4.3.5.7. Kontrola emocija / usredotočenost

4.3.6. Frazemi koji se odnose na apstraktne pojmove

4.3.6.1. Orijentacija u prostoru

4.3.6.2. Količina, brojnost

4.3.6.3. Brzina

4.3.6.4. Kvaliteta

4.3.6.5. Udaljenost

4.3.6.6. Uporište

4.3.6.7. Potreba

4.3.6.8. Nekorištenje alata

4.3.1. Frazemi koji se odnose na fizičke radnje

4.3.1.1. Rad

4.3.1.1.1. *Trud*

kopati (raditi i dr.**) rukama i nogama** (FRHSJ: 586)

<аж> руки сверблять (засвербіли) (SFUM: 622) ♦ **докласти / докладати <своїх> рук** *до чого* (SFUM: 214) ♦ **мозолити руки** (SFUM: 401) ♦ **не жаліти рук (сил)** (SFUM: 233) ♦ **не покладати рук** (SFUM: 535) ♦ **не покладаючи рук** (SFUM: 535) ♦ **обірвати / обривати (пообривати) руки** *кому* (SFUM: 456) ♦ **порвати руки (жили)** (SUM7: 250) ♦ **руки <та**

ноги> не знають (не знали) спочинку ili **руки <та ноги> не мають (не мали) спочинку** (SUM9: 585)

Za prikaz savjesnog i marljivog rada u ukrajinskom jeziku koristi se frazem **докласти / докладати <своїх> рук** *до чого,* a težak i marljiv rad opisan je i frazemima **не покладати рук** 'raditi neprekidno, neumorno' ili **не покладаючи рук** 'radeći neprekidno, neumorno', **порвати руки (жили)** 'teško, mnogo raditi' s većom razinom ekspresivnosti te **руки <та ноги> не знають (не знали) спочинку** ili **руки <та ноги> не мають (не мали) спочинку** 'raditi bez odmora'.

U ukrajinskom jeziku pronađen je frazem sa značenjem 'baviti se fizičkim radom, obično teškim': **мозолити руки**, a i frazem u čijem se značenju pojavljuje sem umora: **обірвати / обривати (пообривати) руки** *кому,* koji označava umor kao rezultat teškog fizičkog rada.

Veliki trud i ulaganje napora iskazani su hrvatskim frazemom **kopati (raditi** i dr.**) rukama i nogama** i ukrajinskim frazemom **не жаліти рук (сил)** sa značenjem 'jako se truditi, nastojati na svaki način, raditi svom snagom'. Oba frazema imaju visoku razinu ekspresivnosti i pozitivne konotacije.

Frazem **<аж> руки сверблять (засвербіли)** prenosi veliku želju za radom, a frazem sličnog oblika, **svrbe ruke** *koga,* postoji i u hrvatskom jeziku[96]. U obama jezicima taj frazem je poliseman, međutim podudaraju se samo u jednom značenju: 'želi izmlatiti *tko koga*', a drugo značenje razvilo im se u sasvim drugačijim smjerovima: hrvatskom frazemu drugo značenje je 'očekuje *tko što* (obično novac)', a ukrajinskom frazemu značenje se odnosi na želju za radom. Ukrajinskom frazemu u ovom značenju želje za radom odgovara hrvatski frazem s drugim somatizmom, *prst*: **svrbe (zasvrbe) prsti** *koga* 'dobiva želju *tko* da *što* učini' (HFR: 468): „Nakon desetljeća prisilne šutnje Tolstoya **svrbe prsti** da piše i dalje.” (Vjesnik) (RIZNICA).

4.3.1.1.2. *Zauzetost*

imati pune ruke posla (HFR: 512)

мати вільні руки (SFUM: 372) ♦ **руки не доходять (не дійшли)** *у кого* (SFUM: 623)

[96] Vidi 4.3.1.5. Tučnjava i 4.3.5.2. Nestrpljenje / oklijevanje.

Zauzetost poslom u hrvatskom jeziku izriče se frazemom **imati pune ruke posla**. Ukrajinski frazem koji se koristi u ovoj značenjskoj skupini je **руки не доходять (не дійшли)** <*у кого*>, ali značenja su im različita: u hrvatskom frazemu osoba radi i ima mnogo posla, a u ukrajinskom se ne može primiti nekog posla jer je zauzeta drugim poslovima. Na primjer: „I pripazite s kim me spajate, vjerojatno će biti dosta poziva, a ja čitavo prijepodne **imam pune ruke posla**." (Orhel) (HFR: 512); „До сніданку порався [Приходько] по хазяйству: відкидав сніг, чистив у корівнику, навісив нові двері, що їх змайстрував іще з осені, а повісити все **не доходили руки**." (A. Dimarov) (SFUM: 623). Nadalje, vidimo da naivna slika svijeta Ukrajinaca stavlja ruke u funkciju samostalnog subjekta radnje, dok hrvatski jezik navodi ruke kao instrument obavljanja posla.

Ukrajinski frazem **мати вільні руки** ima značenje 'ne biti zauzet poslom' i značenjem se potpuno razlikuje od hrvatskog frazema jednakog oblika **imati slobodne ruke** 'biti slobodan u svom djelovanju, imati odobrenje za slobodno djelovanje', koji je povezan sa značenjima koja ulaze u područje *sloboda*[97].

4.3.1.1.3. *Uradak*

djelo *čijih* **ruku** (HFR: 94) ♦ **izići (izaći) / izlaziti iz (ispod)** *čije* **ruke** (FRHSJ: 585)

виходить з рук *чиїх, кого* (SFUM: 93) ♦ **діло не втекло рук** *чиїх* (SFUM: 204) ♦ **діло рук** *чиїх* (SFUM: 204) ♦ **докласти / докладати <своїх> рук** *до чого* (SFUM: 214) ♦ **не випускати з рук** *чого* (SUM1: 465) ♦ **не виходити з рук** (SUM1: 531)

U ukrajinskom jeziku pronađeni su frazemi **докласти / докладати <своїх> рук** *до чого* 'raditi *što*, baviti se *čime*', **не випускати з рук** *чого* 'čitavo vrijeme, stalno se baviti čime', **не виходити з рук** 'biti stalno u upotrebi' (zadnja dva frazema s dodatnim semom vremenske duljine trajanja radnje).

[97] Vidi skupinu 4.3.3.1. Vodstvo, vlast, kontrola.

Za označavanje samostalne izrade čega postoji par frazema hrv. **izići (izaći) / izlaziti iz (ispod)** *čije* **ruke** i ukr. **виходить з рук** *чиїх, кого* koji znači da je netko sam, vlastoručno što izradio ili proizveo. Postoji i par ekvivalentnih frazema hrv. **djelo** *čijih* **ruku** i ukr. **діло рук** *чиїх* koji imaju šire značenje i ne odnose se samo na proizvode, nego označavaju vlastito ostvarenje, rezultat vlastitoga rada.

Ukrajinskim frazemom **діло не втекло рук** iskazuje se uključenost, upletenost *u što*: „Як стали гомоніти по селу про голову й писаря, Грицько ... перший сповістив про це Христю й ... присягався, що те **діло не втекло** Чіпчиних **рук**.” (P. Myrnyj) (SFUM: 204).

4.3.1.1.4. *Pasivnost, odustajanje*

dignuti / dizati ruke <*od koga, od čega*> (HFR: 509) ♦ **neće otpasti ruka** *komu* ♦ **objesiti ruke** (FRHSJ: 587) ♦ **prekriženih (skrštenih) ruku** [sjediti, čekati itd.] (HFR: 516)

згорнути / згортати (скласти / складати) руки (SFUM: 261) ♦ **<i> голки в руки не взяти / не брати** (SFUM: 44) ♦ **не знати,** *до чого (куди)* **рук докласти** (SUM2: 352) ♦ **опустити / опускати руки** (SFUM: 468) ♦ **робота рук не йметься** (SUM4: 62) ♦ **руки не відваляться (не відпадуть** і т. ін.**)** *у кого* (SUM8: 903) ♦ **склавши (згорнувши, спустивши** і т. ін.**) руки** (SFUM: 657)

Hrvatski frazem **prekriženih (skrštenih) ruku** [sjediti, čekati itd.] te ukrajinski frazem **склавши (згорнувши, спустивши** і т. ін.**) руки** jednakog su značenja 'besposleno, pasivno, ne radeći ništa, ne pružajući otpor' budući da se ukrajinski frazem najčešće koristi s glagolskim kolokatima koji odgovaraju kolokatima hrvatskog frazema. Sličnog je značenja i ukrajinski frazem **згорнути / згортати (скласти / складати) руки** koji se od njih razlikuje strukturom, budući da je za razliku od gore navedenih priložnih frazema to glagolski frazem u kojem su ruke objekt. Slika frazema predstavlja neverbalni scenarij čovjeka koji u nekom trenutku nije zauzet konkretnim poslom, što uvijek podrazumijeva uključenost ruku, pa se tako pasivnost ruku (prekrižene ruke ili obješene niz tijelo) shvaća kao besposličarenje i nerad.

Slične strukture i značenja su i hrvatski frazem **objesiti ruke** 'ne raditi, besposličariti' i ukr. **опустити / опускати руки** 'postati pasivan, besposlen', no ukrajinski frazem dopušta i svršeni i nesvršeni vid glagola, a hrvatski frazem samo svršeni.

Hrvatski frazem **dignuti / dizati ruke** <*od koga, od čega*> sa značenjem 'odustati / odustajati <*od koga, od čega*>, prestati se brinuti <*za koga, za što*>, napustiti / napuštati *koga, što*' može se koristiti i u kontekstu odustajanja od nekog posla, i prestanka rada, a nerad zbog nemogućnosti donošenja odluke kojeg posla se primiti iskazan je ukrajinskim frazemom **не знати,** *до чого (куди)* **рук докласти**.

Nadalje, visoka razina ekspresije i negativne konotacije prisutne su u ukrajinskom frazemu kojim se prikazuje besposličarenje, pa i lijenost: **<і> голки в руки не взяти / не брати**.

Ukrajinski frazem **робота рук не йметься** znači 'ne da se raditi *komu*', a frazem **руки не відваляться (не відпадуть)** *у кого* zajedljiv je komentar da bi osoba nešto trebala napraviti. Isto to značenje izriče u našim izvorima nezabilježen hrvatski frazem sličnog oblika: **neće otpasti ruka** *komu*: „**Neće ti ruka otpast** ako posli ručka pjat i viljušku odneseš u sudoper!" (Tomić) (G[98]).

4.3.1.2. Dodir

prste (ruke) <k> sebi <!> (HFR: 467)

дати / давати волю рукам (SFUM: 177)

Iako je ruka jedan od osnovnih posrednika u prenošenju osjetila dodira, zanimljivo je da u izdvojenoj građi postoje samo dva frazema sa somatizmom *ruka* (jedan hrvatski i jedan ukrajinski) koji se odnose na tu funkciju. Tumačimo to činjenicom da će većina frazema za izražavanje tog značenja imati sastavnicu koja detaljnije precizira dodir, tj. da će sadržavati somatizam *prst*, što je vidljivo i iz hrvatskog frazema u kojem je ruka samo varijantna sastavnica: **prste (ruke) <k> sebi <!>** sa značenjem 'ne diraj<!>, ostavi to<!>'. Ukrajinski frazem čije se značenje odnosi na dodire

[98] https://www.scribd.com/doc/101211833/Ante-Tomovi%C4%87-%C4%8Cudo-u-poskokovoj-dragi (posjet 15.2.2019.).

je **дати / давати волю рукам** sa značenjem 'grliti *koga* bez zadrške, pokazujući sreću i veselje' i taj frazem može imati i erotske konotacije.

4.3.1.3. Pisanje, rukopis, književna djelatnost

držati pero u ruci (FRHSJ: 461) ♦ **uzeti / uzimati pero u ruke** (FRHSJ: 462)

жіноча рука (SUM2: 536) ♦ **підробити / підробляти руку** *чию* (SUM8: 903)

Za opis rukopisa koriste se dva ukrajinska frazema: **підробити / підробляти руку** *чию* sa značenjem 'oponašati *čiji* rukopis' i frazem **жіноча рука** koji opisuje lijep rukopis. Oblikom identičan hrvatski frazem **ženska ruka** ima potpuno drugačije značenje koje se odnosi najčešće na obavljanje kućanskih poslova, i ne odnosi se na rukopis[99].

Za prikaz pisanja, književnog stvaralaštva u hrvatskom jeziku pronađeni su frazemi **uzeti / uzimati pero u ruke** 'početi pisati' i **držati pero u ruci** 'baviti se književnim radom/pisanjem'.

4.3.1.4. Krađa

imati duge (dugačke) ruke (FRHSJ: 584) ♦ **lijeva ruka desni džep** (HFR: 513) ♦ **metnuti (staviti, nasloniti) ruku** *na što* (FRHSJ: 586) ♦ **pružiti ruku** *za čim* (FRHSJ: 589) ♦ **zavući ruku u tuđi džep** (FRHSJ: 592)

довгі руки *в кого* (SFUM: 622) ♦ **запустити / запускати руку (руки, лапу)** *в що* (SUM3: 284) ♦ **мати довгі руки** (SFUM: 373) ♦ **мати неруш у руках** (SFUM: 375) ♦ **мати сверблячі (липкі) руки** (SFUM: 376) ♦ **погріти руки** (SUM6: 724) ♦ **прилипнути / прилипати (липнути) до рук** *чиїх, яких, кому* (SFUM: 335)

[99] Vidi skupinu 4.3.4.9 Spol i 4.3.4.1. Radišnost, spretnost.

Među funkcijama ruke koje se opisuju u verbalnim konstrukcijama izdvaja se grupa izraza čije se značenje odnosi na krađu i prevaru.

Par frazema hrv. **imati duge (dugačke) ruke** i ukr. **довгі руки** *в кого* te **мати довгі руки** označavaju lopova ili kradljivca. Češće se u ovom kontekstu koristi hrvatski frazem s drugim somatizmom, *prst*: **imati duge prste** (HFR, 465). Frazem hrvatskog jezika **lijeva ruka desni džep** odnosi se na džeparenje, džeparsku krađu, a svojom pozadinskom slikom u kojoj su prisutni križanje prostornih karakteristika (*lijevo/desno*) i asimetrija upućuje na nelegalnu aktivnost.

Značenje koje se odnosi na oduzimanje čega tuđeg ili želje za oduzimanjem tuđeg imaju i hrvatski frazemi **metnuti (staviti, nasloniti) ruku** *na što*[100] i ukrajinski **запустити / запускати руку (руки, лапу)** *в що*, **мати сверблячі (липкі) руки, мати неруш у руках** te **прилипнути / прилипати (липнути) до рук** *чиїх, яких, кому*.

Hrvatski frazem **pružiti ruku** *za čim* ima značenje 'nasilno prisvojiti, ukrasti *što*', kao i vrlo ekspresivni frazem **zavući ruku u tuđi džep**, a ukrajinski frazem **погріти руки** označava nezakonito bogaćenje.

4.3.1.5. Tučnjava

dignuti / dizati ruku *na koga* (HFR: 509) ♦ **doći na (u) ruke** *komu* (FRHSJ: 582) ♦ **pustiti (propustiti) kroz ruke** *koga* (FRHSJ: 590) ♦ **svrbe ruke** *koga* (FRHSJ: 590)

<аж> руки сверблять (засвербіли) (SFUM: 622) ♦ **дати / давати волю рукам** (SFUM: 177) ♦ **здержати / здержувати руку** (SUM3: 534) ♦ **підняти / піднімати (підійняти / підіймати, підвести / підводити, зняти / знімати** і т. ін.**) руку (руки)** *на кого* (SFUM: 510) ♦ **попастися / попадатися (попасти / попадати, пійматися, потрапляти** і т. ін.**) в руки (до рук)** *кому, чиї (чиїх), до кого* (SFUM: 543)

U tučnjavi ruke nastupaju kao glavni alat i stoga postoji veći broj frazema u ovoj skupini.

[100] Frazem **metnuti (staviti, nasloniti) ruku** *na koga, na što* sa širim značenjem 'posegnuti *za čime*' razdvaja se prema objektu radnje pa je u skupinu 4.3.1.4. Krađa uvršten u obliku **metnuti (staviti, nasloniti) ruku** *na što*, a u skupinu 4.3.1.6. Ubojstvo u obliku **metnuti (staviti, nasloniti) ruku** *na koga*.

Potpuni ekvivalenti su frazemi hrv. **dignuti / dizati ruku** *na koga* i ukr. **підняти / піднімати (підійняти / підіймати, підвести / підводити, зняти / знімати** і т. ін.**) руку (руки)** *на кого* sa značenjem 'udariti / udarati *koga*, tući *koga*, napasti / napadati *koga*' kad je u ukrajinskom frazemu imenica u jednini. Imenica u ukrajinskom jeziku može biti i u množini, a u hrvatskom frazemu ta varijanta nije moguća. Pozadinska slika frazema prikazuje dizanje ruke, što u tučnjavi i borbi znači pripremu za udarac.

U značenju 'želi izmlatiti *tko koga*' podudaraju se frazemi hrv. **svrbe ruke** *koga* i ukr. **<аж> руки сверблять (засвербіли)**, koji su u obama jezicima polisemni jer razvijaju više značenja koja polaze od zajedničke jezgre „pojava želje da se nešto učini"[101]. U pogledu strukture, ukrajinski frazem ima varijante sa svršenim i nesvršenim glagolskim vidom.

Hrvatski frazem **doći na (u) ruke** *komu* 'biti uhvaćen, biti premlaćen' podudara se u značenju s ukrajinskim frazemom **попастися / попадатися (попасти / попадати, піймatися, потрапляти** і т. ін.**) в руки (до рук)** *кому, чиї (чиїх), до кого*.

Hrvatski frazem **pustiti (propustiti) kroz ruke** *koga* sa značenjem 'dobro istući *koga*' nema ekvivalenta u ukrajinskom jeziku. Isto tako, u korpusu frazema hrvatskog jezika nisu pronađeni ekvivalenti ukrajinskim frazemima **здержати / здержувати руку** 'suzdržati se od fizičkog sukoba' i **дати / давати волю рукам** sa značenjem 'tući se'[102].

4.3.1.6. Ubojstvo

imati krvave (okrvavljene) ruke (HFR: 511) ♦ **metnuti (staviti, nasloniti) ruku** *na koga* (FRHSJ: 586) ♦ **okrvaviti ruke** (HFR: 515) ♦ **omastiti ruke krvlju** (FRHSJ: 588) ♦ **poginuti (pasti, stradati) od** *čije* **ruke** (HFR: 515)

накласти руки *на кого* (SFUM: 421) ♦ **обагрити / обагряти <свої> руки кров'ю** *чиєю, якою* (SFUM: 443) ♦ **помер (загинув, впав і т. ін.) від руки** *чиєї хто* (SUM8: 903) ♦ **скупати руки в крові** (SFUM: 661)

[101] Za druga značenja tih frazema vidi podskupinu 4.3.1.1.1. Trud i skupinu 4.3.5.2. Nestrpljenje / oklijevanje.
[102] Za drugo značenje tog frazema, vidi 4.3.1.2. Dodir.

Budući da su ruke aktivne u borbi, bilo kao jedino oružje (tučnjava), bilo kao dio tijela koji drži oružje, tako se i ubojstvo kao ishod borbe povezuje s rukom.

U izvorima hrvatskih frazema pronađen je frazem **metnuti (staviti, nasloniti) ruku** *na koga*[103] sa značenjem 'posegnuti za *čijim* životom' čiji ekvivalent u ukrajinskom jeziku glasi **накласти руки** *на кого*.

Prolivena krv u obama se jezicima povezuje s ubojstvom ili pokušajem ubojstva, pa postoje i frazemi s tom sastavnicom ili, u hrvatskim primjerima, s glagolom i pridjevom koji prenose istu pozadinsku sliku: hrv. **okrvaviti ruke** 'sudjelovati u zločinu (prolijevanju krvi), biti kriv za *čiju* nesreću (smrt, ranjavanje)', **omastiti ruke krvlju** te ukrajinski frazem **обагрити / обагряти <свої> руки кров'ю** *чиєю, якою* ili **скупати руки в крові** 'postati ubojica'. Hrvatski frazem **imati krvave (okrvavljene) ruke** malo se značenjem razlikuje od prethodno navedenih frazema, budući da ne prikazuje samu radnju nego njezin rezultat jer je osoba već odgovorna za čiju smrt kao rezultat ranijeg djelovanja.

Par frazema hrv. **poginuti (pasti, stradati) od** *čije* **ruke** i ukr. **помер (загинув, впав** i т. ін.**) від руки** *чиєї хто* označavaju rezultat – ubojstvo, i kao svoj sastavni dio zahtijevaju navođenje aktivnog subjekta, odnosno ubojice.

4.3.1.7. Samoubojstvo

dignuti / dizati ruku na sebe (HFR: 509)

накласти / накладати (наложити) на себе руки (SFUM: 421) ♦ **підняти / піднімати (підійняти / підіймати, підвести / підводити, зняти / знімати** i т. ін.**) руку (руки)** *на себе* (SFUM: 510)

Samoubojstvo je prikazano hrvatskim frazemom **dignuti / dizati ruku na sebe** i ukrajinskim frazemom koji dopušta veliku varijantnost glagola: **підняти / піднімати (підійняти / підіймати, підвести / підводити, зняти / знімати** i т. ін.**)руку (руки)** *на себе* ili **накласти**

[103] Frazem **metnuti (staviti, nasloniti) ruku** *na koga, na što* sa širim značenjem 'posegnuti *za čime*' razdvaja se prema objektu radnje pa je u skupinu 4.3.1.4. Krađa uvršten u obliku **metnuti (staviti, nasloniti) ruku** *na što*, a u skupinu 4.3.1.6. Ubojstvo u obliku **metnuti (staviti, nasloniti) ruku** *na koga*.

/ накладати (наложити) *на себе* **руку (руки)**. Frazemi su polisemni i mogu značiti kako pokušaj, tako i sam čin samoubojstva.

4.3.2. Frazemi koji se odnose na fiziološke karakteristike i stanja

4.3.2.1. Umor

otpadaju (otpast će) ruke *komu*

<ні (і)> рук, <ні (і)> ніг не чути (не відчувати) (SFUM: 773) ♦ **обірвати / обривати (пообривати) руки** *кому* (SFUM: 456) ♦ **рук не чути** (SFUM: 773) ♦ **руки відвалюються (відваляться)** *у кого* (SUM8: 903) ♦ **руки не підіймаються (не піднімаються, не здіймаються** і т. ін.**)** *до чого* (SFUM: 623) ♦ **руки не слухаються** *у кого* (SFUM: 623)

U ukrajinskom jeziku frazemi za označavanje nemogućnosti izvršenja nekog posla zbog umora su **руки не слухаються** *у кого* i **руки не підіймаються (не піднімаються, не здіймаються** і т. ін.**)** *до чого*, umor od teškog fizičkog rada iskazuje se frazemom **обірвати / обривати (пообривати) руки** *кому*, a frazemi **<ні (і)> рук, <ні (і)> ніг не чути (не відчувати)** i **рук не чути** označavaju velik umor.

Ukrajinski frazem s višom razinom ekspresivnosti **руки відвалюються (відваляться)** *у кого* ima hrvatski ekvivalent, budući da se i u hrvatskom jeziku za umor od teškog fizičkog rada rukama često koristi sintagma **otpadaju (otpast će) ruke** *komu*, a našli smo primjere upotrebe čak i u ironičnom kontekstu: „A nije to lako, treba malo poplesati, treba katkada i zapjevati, a **ruke otpadaju** od mahanja razdraganoj publici.” (G[104]).

[104] http://glaslike.hr/?ispis=detalji&novost=21036&kat=78 (posjet 11. 2. 2019.).

4.3.2.2. Ozdravljenje

prošlo je (proći će, nestalo je, nestat će) kao rukom odneseno *što* (HFR: 516)

як (мов, немов і т. ін **) рукою зняло** *що* (SFUM: 271)

Za označavanje bolesti i tegoba, tj. nestanka njihovih simptoma, u hrvatskom i ukrajinskom jeziku postoje frazemi hrv. **prošlo je (proći će, nestalo je, nestat će) kao rukom odneseno** *što* i ukr. **як (мов, ніби** і т. ін.**) рукою зняло** *що*.

Taj frazem prenosi drevnu povezanost ruke s magijom, prije svega u vezi s liječenjem i vračanjem (SD5: 256). No, kako se koristi prvenstveno u značenju nestanka bolesti (ili sličnog stanja), značenje se proširilo na druge sfere pa tako označava i nestanak umora, teškoća, problema općenito, usp. hrv. „Uz Belodin A derm svrbež je **kao rukom odnesen**." (G[105]) i „…može nam netko nedostajati danima, mjesecima, a onda u jednom trenu sve **nestane**, **kao rukom odneseno**." (G[106]); ukr. „Зубний біль минув, **наче рукою зняло**, а разом із зубним болем пропали радіобіологічні та телебіологічні мої здібності." (G[107]) і „В наступну хвилину почуття втоми й сонливості з Федора **мов рукою зняло**." (D. Tkač) (SUM3: 667).

4.3.2.3. Smrt

predati duh <u ruke> Gospodu (FRHSJ: 110) ♦ **prekrstiti ruke** *komu* (FRHSJ: 589) ♦ **umrijeti na** *čijim* **rukama**

згорнути / згортати (скласти / складати) руки (SFUM: 261) ♦ **на руках** *чиїх, у кого* [померти] (SUM8: 900) ♦ **смерть занесла <свою> гостру косу (руку)** *над ким-чим* (SFUM: 669)

[105] https://www.zdravobudi.hr/clanak/1445/svrbez-kao-rukom-odnesen (posjet 22. 2. 2019.).
[106] https://zivim.gloria.hr/volim/sto-kad-vam-je-on-bio-cijeli-svijet-a-samo-casak-kasnije-izmedu-vas-i-njega-stoje-3-svemira/8630888/ (posjet 22. 2. 2019.).
[107] https://7lafa.com/book.php?id=131680&page=102 (posjet 15. 2. 2019.).

Ukrajinski frazem **згорнути (скласти, зложити** i т. ін.**) руки** ima značenje 'umrijeti', a frazem **на руках** *чиїх, у кого* [померти] ima značenje 'umrijeti u prisutnosti *čijoj*'. Ekvivalent drugog ukrajinskog frazema postoji u hrvatskom jeziku, identičnog oblika, ali nije pronađen u našim izvorima: **umrijeti na** *čijim* **rukama**: „Da sam ti rekao: mrtav je, a svojim sam ga očima vidio zadavljena, ti bi mi **umro na rukama**." (I. Aralica) (RIZNICA).

U našim izvorima pronađeni su i neki frazemi koji se odnose na smrt: hrv. **predati duh <u ruke> Gospodu** 'umrijeti, preminuti' i ukr. **смерть занесла <свою> гостру руку (косу)** *над ким-чим* 'mogao bi umrijeti *tko*'. U navedenom ukrajinskom frazemu smrt je antropomorfizirana i pridijeljen joj je dio ljudskog tijela, ruka. Hrvatski frazem **prekrstiti ruke** *komu* sa značenjem 'sahraniti *koga*' oslikava drevne pogrebne običaje i vjerovanja u kojima se osobita snaga i važnost pripisivala rukama pokojnika, koje su se stoga na grudi sklapale na poseban način (prekrižene) (SD5: 256).

4.3.3. <u>Frazemi koji se odnose na društvene odnose</u>

4.3.3.1. Vodstvo, vlast, kontrola

4.3.3.1.1. *Uspostavljanje kontrole, pokoravanje*

biti vezanih (sputanih) ruku (FRHSJ: 581) ♦ **odsječene su ruke** *komu* (FRHSJ: 587) ♦ **ruke su vezane (sputane)** *komu* (HFR: 517) ♦ **uzeti konce u svoje ruke** (FRHSJ: 255) ♦ **uzeti / uzimati (preuzeti / preuzimati) kormilo** <*čega*> **u <svoje> ruke** (HFR: 240) ♦ **uzeti / uzimati (preuzeti / preuzimati) u svoje (vlastite) ruke** *što* ili **uzeti / uzimati (preuzeti / preuzimati) u svoje vlastite ruke** *što* (HFR: 518) ♦ **uzeti / uzimati (uhvatiti / hvatati** i sl.**) uzde u <svoje> ruke** (HFR: 646) ♦ **vezati ruke** *komu* (HFR: 518)

<аж> руки сверблять (засвербіли) *до чого* (SFUM: 622) ♦ **взяти / брати в руки (до рук)** *кого* (SFUM: 39) ♦ **взяти / брати в свої руки** *що* (SFUM: 39) ♦ **вкоротити руки** *кому* (SFUM: 116) ♦ **в'язати руки** *кому* (SFUM: 145) ♦ **зв'язати / зв'язувати руки** *кому* (SFUM: 260) ♦

зв'язати / зв'язувати руки й ноги *кому* (SFUM: 260) ♦ **накласти / накладати (наложити) руку (лапу)** *на що* (SFUM: 421) ♦ **обламати / обламувати руки** *кому* (SFUM: 450) ♦ **під свою руку** [прийняти, брати і т. ін.] (SFUM: 626) ♦ **підбити / підбивати під свою руку** *кого, що* (SFUM: 506) ♦ **прибрати / прибирати до <своїх> рук** *кого, що* (SFUM: 556) ♦ **простягти / простягати (простягнути) руку (руки)** *до чого, на що* (SFUM: 580) ♦ **скувати / сковувати руки** (SFUM: 658)

Ruka je simbol vlasti i upravljanja te je skupina frazema za označavanje vlasti i vodstva najbrojnija skupina frazema sa sastavnicom *ruka* u obama jezicima, a pronađeno je i nekoliko parova ekvivalentnih frazema.

Sa značenjem preuzimanja vodstva ili vlasti ekvivalentima smatramo frazeme hrv. **uzeti / uzimati (preuzeti / preuzimati) u svoje (vlastite) ruke** *što* ili **uzeti / uzimati (preuzeti / preuzimati) u svoje vlastite ruke** *što* i ukr. **взяти / брати в свої руки** *що* sa značenjem 'uzeti / uzimati pod svoju vlast *što*, zavladati *čime*', a frazem **взяти / брати в руки (до рук)** *кого* odnosi se na osobe i znači 'pokoravati *koga* svojoj volji, ovladati *kime*'.

Vrlo su sličnog značenja i hrvatski frazemi **uzeti konce u svoje ruke, uzeti / uzimati (preuzeti / preuzimati) kormilo** *<čega>* **u <svoje> ruke** i **uzeti / uzimati (uhvatiti / hvatati** i sl.**) uzde u <svoje> ruke** 'preuzeti / preuzimati vlast, započeti / započinjati upravljati *čime*'. Kormilo i uzde u ovim su frazemima simboli vlasti i kontrole nad situacijom, a ruke su alat, pa se preko ruku vlast i kontrola prenose na osobu koja ih drži u rukama. Značenje ukrajinskog frazema **накласти / накладати (наложити) руку (лапу)** *на що* malo je drugačije – uključuje aktivno preuzimanje vodstva ili vlasti, ali ima i sem nasilnog prisvajanja, što kod ranije navedenih frazema nije slučaj. Isto značenje ima hrvatski frazem koji ne sadrži somatizam *ruka*, ali sadrži riječ *šapa*, koja je varijanta u ukrajinskom frazemu pa tako dolazi do preklapanja sa zoomorfnim kodom: **staviti šapu** *na koga, na što* ili **staviti pod svoju šapu** *koga, što* (HFR: 598).

Za označavanje širenja vlasti u ukrajinskom jeziku postoje frazemi **прибрати / прибирати до <своїх> рук** *кого, що*, te frazem **під свою руку** [прийняти, брати і т. ін.] i frazem s višom razinom ekspresivnosti **підбити / підбивати під свою руку** *кого, що*. Razina ekspresivnosti frazema rezultat je značenja glagola.

Ukrajinski frazem **простягти / простягати (простягнути) руку (руки)** *до чого, на що* izražava želju da se čime ovlada, kao i frazem **<аж> руки сверблять (засвербіли)** *до чого*.

Za opis oduzimanja slobode u djelovanju drugoj osobi u hrvatskom i ukrajinskom jeziku pronađeni su frazemi hrv. **vezati ruke** *komu* i ukr. **в'язати руки** *кому*, **зв'язати / зв'язувати руки** *кому* te ekspresivniji **зв'язати / зв'язувати руки й ноги** *кому* sa značenjem 'spriječiti *koga* u slobodi odlučivanja (djelovanja), oduzeti *komu* slobodu odlučivanja (djelovanja)'. U hrvatskom jeziku postoji još i frazem drugačijeg oblika **biti vezanih (sputanih) ruku** sa značenjem 'ne biti slobodan u svom djelovanju, imati ograničene mogućnosti djelovanja', kao i **ruke su vezane (sputane)** *komu* 'nije slobodan u svom djelovanju *tko*, ima ograničene mogućnosti djelovanja *tko*'. U svim navedenim frazemima oduzimanje slobode prikazano je izvanjezičnom radnjom: vezanjem ruku. Nešto drugačija pozadinska slika oduzimanja slobode, mnogo ekspresivnija, prisutna je u primjerima hrv. **odsječene su ruke** *komu* i ukr. **скувати / сковувати руки**, **обламати / обламувати руки** *кому* і **вкоротити руки** *кому*.

Značenje tih frazema proizlazi iz značenja glagola kojima se iskazuje stanje ruku u kojem nije moguće izvršenje posla, pri čemu glagol *sjeći* upotrijebljen u ovom kontekstu ima veću ekspresivnost od glagola *vezati*.

4.3.3.1.2. *Kontrola*

držati (imati) u <svojim> rukama *koga, što* (HFR: 510) ♦ **držati (imati) uzde u <svojim> rukama** (HFR: 646) ♦ **držati pod rukom** *koga* (FRHSJ: 583) ♦ **držati <sve> konce (niti) u <svojim> rukama** (HFR: 230) ♦ **imati (držati) kormilo** *<čega>* **u <svojim> rukama** (HFR: 240) ♦ **imati duge (dugačke) ruke** (FRHSJ: 584) ♦ **jesti iz ruke** *komu* (HFR: 513)

віжки в руках *чиїх, у кого* (SFUM: 108) ♦ **голою рукою не бери** *кого* (SFUM: 27) ♦ **держати (тримати) в руках (в шорах, в поводах)** *кого, що* (SFUM: 192) ♦ **держати (тримати) віжки в руках** (SFUM: 192) ♦ **<не> випустити / <не> випускати віжок з рук** (SUM1: 667) ♦ **під рукою; під руками** *чиєю (чиїми), в кого* (SFUM: 625) ♦ **піти / іти (ходити** і т. ін.**) під руку** *чию* **(під рукою** *чиєю***)** (SUM8: 904) ♦ **сильна рука** (SUM9: 173)

Za označavanje kontrole i vladanja situacijom postoje hrvatski frazemi **držati <sve> konce (niti) u <svojim> rukama** i **imati (držati) kormilo** *<čega>* **u <svojim> rukama**, a ekvivalent

hrvatskom frazemu **držati (imati) uzde u <svojim> rukama** je ukrajinski frazem **держати (тримати) віжки в руках** ili u kraćem obliku **віжки в руках** *чиїх, у кого*. Izvanjezični prototip tih frazema predstavlja konce, kormilo i uzde kao simbole kontrole u različitim situacijama te ruku kao sredstvo upravljanja – osoba koja ih drži u svojim rukama je osoba koja kontrolira situaciju. Par frazema koji prenosi sličnu izvanjezičnu situaciju, ali bez predmeta-posrednika koji ovdje predstavljaju kontrolu je hrv. **držati (imati) u <svojim> rukama** *koga, što* i ukr. **держати (тримати) в руках (в шорах, в поводах)** *кого, що*. Navedeni ukrajinski frazem **держати (тримати) в руках (в шорах, в поводах)** *кого, що* je poliseman, a njegovom drugom značenju 'držati *koga* u ovisnom položaju' odgovara hrvatski frazem s jednakom izvanjezičnom slikom koji ne sadrži sastavnicu *ruka*, već *šaka*: **imati (držati) u šaci (šakama)** *koga* (HFR: 595).

S višim stupnjem izražavanja oznake je frazem **<не> випустити / <не> випускати віжок з рук** sa značenjem 'ne puštati vlast, vodstvo'. U hrvatskom se jeziku u ovom značenju koriste frazemi navedeni u podskupini 4.3.3.1.4. „Gubitak vlasti, kontrole", ako se koriste s niječnom česticom (*ne* **pustiti / puštati konce iz ruku** i sl.).

Hrvatski frazem **držati pod rukom** *koga* i ukrajinski **під рукою; під руками** *чиєю (чиїми), в кого* sa značenjem 'vladati *kime*' razlikuju se formalnim karakteristikama, budući da ukrajinski frazem može kao sastavnicu imati i imenicu u množini.

Jedno od značenja hrvatskog frazema **imati duge (dugačke) ruke** je 'imati velik utjecaj', što također možemo uvrstiti u ovu skupinu. Značenje utjecajnosti iskazano je i ukrajinskim frazemom **сильна рука** koji označava utjecajnu osobu i ima izrazito pozitivne konotacije. Frazemi strukturno nisu jednaki, budući da je u hrvatskom frazemu somatizam u množini, a u ukrajinskom u jednini, te sadrže pridjeve iz različitih domena. Ukrajinski frazem **мати довгі руки** koji strukturom odgovara hrvatskom frazemu ima sasvim drugačije značenje: 'željeti prisvojiti *što* tuđe' i ulazi u skupinu 4.3.1.4. „Krađa".

U ukrajinskom jeziku za iskazivanje utjecajnosti postoji i frazem **голою рукою не бери** *кого* sa značenjem 'ima vlast, utjecajan je *tko*', a taj frazem ima izrazito negativne konotacije.

U ovu skupinu uvrstit ćemo i hrvatski frazem **jesti iz ruke** *komu* te ukrajinski frazem **піти / іти (ходити** і т. ін.**) під руку** *чию* **(під рукою** *чиєю***)** koji imaju jednako značenje: 'bez pogovora ispunjavati *čije* želje, pokoravati se *komu*', iako su potpuno različitih formalnih karakteristika i pozadinska slika im je različita.

4.3.3.1.3. *Bivanje pod čijom kontrolom*

biti igračka u *čijim* **rukama** ili **biti** *čija* **igračka** (HFR: 182) ♦ **biti (ležati, nalaziti se** i dr.**) u** *čijim* **rukama (u** *čijoj* **ruci)** (FRHSJ: 581) ♦ **biti (nalaziti se, ležati) u božjoj ruci (u božjim rukama)** (FRHSJ: 580) ♦ **biti pod** *čijom* **rukom** (FRHSJ: 580) ♦ **biti <slijepo> oruđe u** *čijim* **rukama** (HFR: 399) ♦ **biti štap u tuđim rukama** (FRHSJ: 684) ♦ **biti u dobrim rukama** (HFR: 507) ♦ **dati se u ruke** *komu* (FRHSJ: 581) ♦ **dopasti ruku** *komu, čijih* (FRHSJ: 583) ♦ **dospjeti u ruke** *komu* (FRHSJ: 583) ♦ **pasti u ruke (šake, šape)** *komu* (HFR: 515) ♦ **u** *čijim* **je rukama** *što* (HFR: 517)

бути (стати і т. ін.**) іграшкою** *чиєю, у чиїхось* **руках** (SUM4: 9) ♦ **в руках божих** ♦ **датися / даватися в руки (до рук)** *кому* (SFUM: 185) ♦ **дійти / доходити до рук** *чиїх, кому* (SFUM: 218) ♦ **дістатися / діставатися в руки** *чиї, кому* (SFUM: 206) ♦ **на руках** *чиїх, у кого* (SFUM: 622) ♦ **не минути рук** *чиїх, кого* (SFUM: 388) ♦ **під рукою** *чиєю* (SFUM: 625) ♦ **підвернутися / підвертатися (попасти / попадати, попастися / попадатися, потрапити / потрапляти** і т. ін.**) під руку (в руки)** (SFUM: 506) ♦ **побувати в руках** *чиїх* (SFUM: 523) ♦ **попастися / попадатися (попасти / попадати, піймatися, потрапляти** і т. ін.**) в руки (до рук)** *кому, чиї (чиїх), до кого* (SFUM: 543) ♦ **стати / ставати під руку** *чию* (SUM8: 904) ♦ **у (в) руці** *чиїй* **(руках** *чиїх***), у (в) руці (руках)** *у кого* (SUM8: 904) ♦ **у руках** *чиїх, у кого* (SFUM: 622) ♦ **у руки (до рук)** *кого, до кого* (SFUM: 624) ♦ **чужими руками жар загрібати (вигортати)** (SUM2: 508)

Za opis situacije u kojoj se osoba nalazi pod čijom vlašću ili kontrolom bez iskazivanja načina ili trenutka u kojem je došlo do dolaska pod tuđu kontrolu, koriste se hrvatski frazem **biti (ležati, nalaziti se** i dr.**) u** *čijim* **rukama (u** *čijoj* **ruci)** i njegov ukrajinski ekvivalent: **побувати в руках** *чиїх* sa značenjem 'biti u *čijem* posjedu, biti u *čijoj* vlasti, biti u *čijoj* odgovornosti, biti pod *čijim* utjecajem'. Jednako značenje 'ima vlast *nad čime tko*, ima moć odlučivanja *tko*' imaju i ukrajinski frazemi **на руках** *чиїх, у кого* i **у (в) руці** *чиїй* **(руках** *чиїх***), у (в) руці (руках)** *у кого*, te hrvatski frazem **u** *čijim* **je rukama** *što*, a hrvatski frazem **biti u dobrim rukama** ima izuzetno pozitivne konotacije i sadrži sem sigurnosti, pa tako dolazi u značenju 'biti siguran *uz koga*, imati *čiju* potporu, imati dobro vodstvo'.

Nadalje, par ekvivalentnih frazema hrv. **biti pod** *čijom* **rukom** i ukr. **під рукою** *чиєю* ima značenje 'biti pod *čijim* rukovodstvom / pod *čijom* upravom', a u njima je jasna simbolika ruke koja predstavlja vlast.

Hrvatskom frazemu **biti (nalaziti se, ležati) u božjoj ruci (u božjim rukama)** sa značenjem 'biti nezavisan od ljudske volje, biti nesiguran, biti prepušten slučaju' koji ujedno označava potpunu nemogućnost utjecaja na situaciju, nepostojanje vlastite kontrole nad situacijom, ekvivalentan je ukrajinski frazem **в руках божих**.

Slučajnost dospijevanja pod tuđu vlast izražena hrvatskim frazemom **pasti u ruke (šake, šape)** *komu* također je sastavni dio značenja ukrajinskog frazema **підвернутися / підвертатися (попасти / попадати, попастися / попадатися, потрапити / потрапляти** i т. ін.**) під руку (в руки)**, ali u ukrajinskom frazemu postoji puno veća varijantnost glagola, kao i svršenog/nesvršenog vida, koja nije prisutna u hrvatskom frazemu.

Kod frazema hrv. **dospjeti u ruke** *komu* i **dopasti ruku** *komu, čijih* te ukr. **дійти / доходити до рук** *чиїх, кому*, **дістатися / діставатися в руки** *чиї, кому*, **не минути рук** *чиїх, кого* i **попастися / попадатися (попасти / попадати, пійматися, потрапляти** i т. ін.**) в руки (до рук)** *кому, чиї (чиїх), до кого* ili **у руки (до рук)** *кого, до кого* značenje dolaska pod čiju vlast sadrži i sem neočekivanosti ili iznenađenja, a konotacije su im negativne. Iako stariji izvori (FRHSJ) navode spomenuti hrvatski frazem **dopasti ruku** *komu, čijih*, u suvremenoj upotrebi ga zamjenjuje frazem koji umjesto *ruka* koristi sastavnicu *šaka*: **dopasti (pasti) šaka** *komu* (HFR: 594).

Ukrajinski frazem **у руках** *чиїх, у кого* sa značenjem 'ovisan *o komu*' ima sličan frazem u hrvatskom jeziku, koji opet koristi sastavnicu *šaka*, ali je i promijenjena perspektiva, tj. zamijenjeni su subjektno-objektni odnosi, pa frazem pripada u podskupinu 4.3.3.1.2. „Kontrola”: **imati (držati) u šaci (šakama)** *koga*. Do zamjene somatizma *ruka* somatizmom *šaka* u frazemima dolazi jer je šaka dio ruke, pa u navedenim primjerima ukrajinski frazemi koriste osnovni somatizam, a hrvatski frazemi detaljnije preciziraju metaforički iskazanu radnju. No, u ukrajinskom jeziku postoji i frazem **тримати в кулаку (кулаці)** *кого, що* (SUM4: 389) koji je strukturno i semantički jednak navedenom hrvatskom frazemu sa sastavnicom *šaka*.

Pronađeni su i frazemi koji imaju jednako značenje i strukturu, a prikazuju i potpuno jednaku pozadinsku sliku: hrv. **biti igračka u** *čijim* **rukama** ili **biti** *čija* **igračka** i ukr. **бути (стати** i т. ін.**) іграшкою у руках** *чиїх*. Značenje tih frazema je 'postupati (raditi) kako drugi hoće,

pokoravati se *čijoj* volji, u svemu slušati *koga*, biti u *čijoj* vlasti'. Prikazana izvanjezična situacija utječe na visoku razinu ekspresivnosti frazema.

Za iskazivanje značenja pokorenosti i bivanja pod tuđom kontrolom koriste se i hrvatski frazemi **biti <slijepo> oruđe u** *čijim* **rukama** i frazem **biti štap u tuđim rukama** sa značenjem 'poslušno (pokorno) izvršavati tuđu volju, pokoravati se tuđim prohtjevima, biti sredstvo za ostvarivanje tuđih ciljeva'. Ukrajinski frazem **чужими руками жар загрібати (вигортати)** sa značenjem 'koristiti rad drugoga u vlastitim interesima' istu opasnu situaciju opisuje iz druge perspektive, onog koji iskorištava.

Hrvatski frazem **dati se u ruke** *komu* i njegov ukrajinski ekvivalent **датися / даватися в руки (до рук)** *кому, чому* sa značenjem 'predati se *komu*, povjeriti vlastitu sudbinu drugomu' sadrže i sem dobrovoljnosti onoga tko dolazi pod tuđu vlast. Kod ukrajinskog frazema **стати / ставати під руку** *чию* osim sema dobrovoljnosti prisutno je i aktivno djelovanje s ciljem dolaska pod tuđu vlast.

4.3.3.1.4. *Gubitak vlasti, kontrole*

dati / davati slobodne (odriješene) ruke *komu* (HFR: 508) ♦ **imati slobodne (odriješene) ruke** (HFR: 512) ♦ **ispustiti / ispuštati (pustiti / puštati) iz ruku (šaka)** *koga, što* (HFR: 512) ♦ **ispustiti / ispuštati uzde <iz ruku>** (HFR: 646) ♦ **izmicati / izmaći iz ruku** *komu* (FRHSJ: 585) ♦ **izmicati se / izmaći se iz ruku** *komu* (FRHSJ: 585) ♦ **kratke su ruke** *komu* (FRHSJ: 586) ♦ **ne biti u** *čijoj* **ruci** (FRHSJ: 587) ♦ **odriješiti / driješiti ruke** *komu* (FRHSJ: 583) ♦ **pustiti / puštati konce iz ruku** (FRHSJ: 255)

випустити / випускати віжки з своїх рук (SFUM: 81) ♦ **вирватися з рук (з лап, з лабет, з лабетів** і т. ін.**)** *чиїх, чого* (SFUM: 82) ♦ **відбитися / відбиватися від рук** *кого, чиїх* (SFUM: 96) ♦ **розв'язати / розв'язувати руки** *кому, чиї* (SFUM: 606) ♦ **руки короткі** *у кого* (SFUM: 623)

Frazemi koji pripadaju u ovu kategoriju antonimnih su značenja u odnosu na frazeme iz skupine 4.3.3.1.1. „Uspostavljanje kontrole, pokoravanje", što se izražava i u strukturnoj

organizaciji izraza. Tako za iskazivanje smanjivanja kontrole ili puštanja vlasti i upravljanja postoji par frazema hrv. **ispustiti / ispuštati uzde <iz ruku>** i ukr. **випустити / випускати віжки з своїх рук**. Ti frazemi potpuni su ekvivalenti, a čak imaju i jednaku pozadinsku sliku – uzde kao znak kontrole i prestanak kontrole njihovim ispuštanjem iz ruku. U hrvatskom jeziku postoji i sličan frazem **pustiti / puštati konce iz ruku**, a za prestanak kontrole nad situacijom ili prestanak vodstva ili upravljanja i frazem **ispustiti / ispuštati (pustiti / puštati) iz ruku (šaka)** *koga, što*. Svi navedeni frazemi sadrže i sem dobrovoljnosti.

Dobrovoljni gubitak kontrole iskazuje se parom značenjski jednakih, no strukturno različitih frazema hrv. **dati / davati slobodne (odriješene) ruke** *komu* i ukr. **розв'язати / розв'язувати / руки** *кому, чиї* u kojima subjekt dobrovoljno daje slobodu objektu metaforičke radnje, a izvanjezična slika suprotna je slici kod frazema navedenih u skupini 4.3.3.1.1. „Uspostavljanje kontrole, pokoravanje". Sličan je i hrvatski frazem **odriješiti / driješiti ruke** *komu*, dok frazem **imati slobodne (odriješene) ruke** iskazuje rezultat metaforičke radnje, slobodu, bez specificiranja subjekta.

Za označavanje oslobađanja od tuđe kontrole i prestanka pokoravanja pronađen je frazem hrv. **izmaći / izmicati** *komu* **iz ruku**. U frazemima hrv. **izmaći se / izmicati se** *komu* **iz ruku** i ukr. **відбитися / відбиватися від рук** *кого, чиїх* te **вирватися з рук (з лап, з лабет, з лабетів** i т. ін.**)** *чиїх, чого* subjekt je aktivni vršitelj radnje[108].

U našim izvorima pronađen je još i hrvatski frazem **ne biti u** *čijoj* **ruci** sa značenjem 'ne biti u *čijoj* vlasti', a hrvatski frazem **kratke su ruke** *komu* i ukrajinski **руки короткі** *у кого* imaju značenje 'ima ograničenu vlast *tko*, slab je *tko*'. U navedenim frazemima prisutna je složena metafora u kojoj se preklapa slika ruke kao simbola vlasti s jedne strane te kao mjerila udaljenosti s druge strane.

4.3.3.2. Pomoć, podrška

biti (naći se) pri ruci *komu* (HFR: 507) ♦ **biti (postati)** *čija* **desna ruka** (FRHSJ: 580) ♦ **biti u dobrim rukama** (HFR: 507) ♦ **dati kruh u ruke** *komu* (RHSF: 330) ♦ **desna ruka** *čija (komu)*

[108] Frazem **izmaći <se> / izmicati <se> iz ruku** *komu* prema značenju razdvaja se u dva frazema: **izmaći / izmicati iz ruku** *komu* i **izmaći se / izmicati se iz ruku** *komu*.

(HFR: 508) ♦ **ići na ruku** *komu, čemu* (HFR: 510) ♦ **nadodati ruku** *komu* (FRHSJ: 587) ♦ **podati ruku** *komu* (FRHSJ: 588) ♦ **položiti u dobre ruke** *što* (FRHSJ: 588) ♦ **pomagati rukama i nogama** *komu* (FRHSJ: 588) ♦ **produžena ruka** *čija* (HFR: 516) ♦ **pružiti / pružati ruku** *komu* (HFR: 517) ♦ **ruka pomoćnica** (FRHSJ: 590) ♦ **ruka ruku mije** (E: 752) ♦ **voditi za ruku** *koga*

вести за руку *кого* (SFUM: 59) ♦ **віддати / віддавати в надійні руки** (SUM8: 904) ♦ **грати на руку** *кому* (SFUM: 167) ♦ **дати хліб у руки** *кому* (SFUM: 189) ♦ **держати (тримати) руку** *чию, за ким, за кого* (SFUM: 193) ♦ **держатися руки** *чиєї, кого* (SFUM: 193) ♦ **додати / додавати рук** *до чого* (SFUM: 212) ♦ **мати руку** *де* (SFUM: 376) ♦ **не подати помічної руки** *кому* (SUM7: 128) ♦ **підкласти / підкладати (підложити) руки** *кому, під кого* (SFUM: 508) ♦ **піти / іти на руку** *кому* (SUM8: 900) ♦ **подати / подавати (дати / давати, простягти / простягати** і под.**) <братню, помічну** і т. ін.**> руку <допомоги>** *кому* (SFUM: 528) ♦ **потягнути / тягнути (потягти / тягти) руку** *за кого, за ким, чию* (SFUM: 729) ♦ **права рука** *чия* (SFUM: 619) ♦ **просити рук** ♦ **рука руку миє** (SUM4: 720) ♦ **у добрі руки** [дістатися, потрапити і т. ін.] (SFUM: 624) ♦ **у надійних руках** (SFUM: 622)

Vrlo je velik broj frazema i u hrvatskom i u ukrajinskom jeziku sa sastavnicom *ruka* koji se odnose na područje pružanja pomoći ili podrške.

Frazemi hrvatskog jezika kojima se izražava pružanje pomoći nekome su **nadodati ruku** *komu*, **pružiti / pružati ruku** *komu*, **podati ruku** *komu*, a u ukrajinskom jeziku takvo značenje ima frazem **подати / подавати (дати / давати, простягти / простягати** і под.**) <братню, помічну** і т. ін.**> руку <допомоги>** *кому*. U svim navedenim frazemima pružanje ruke simbolički predstavlja pomoć ili podršku. U izvorima je pronađen i ukrajinski frazem **не подати помічної руки** *кому* koji u sastavu ima niječnu česticu i antonim je prethodno navedenim frazemima.

Još jedan hrvatski frazem koji ima značenje pomoći je **biti (naći se) pri ruci** *komu*, a u frazemu **ruka pomoćnica** ruka dobiva kvalitete onoga koji pomaže pa metonimijskim prijenosom s ruke na osobu ruka predstavlja cijelog čovjeka s kvalitetama pomagača. Frazem **pomagati rukama i nogama** *komu* označava pomaganje svim silama i sredstvima, a dodavanje još jednog somatizma pojačava ekspresivnost izraza.

Ukrajinski frazemi za iskazivanje pružanja podrške su **держати (тримати) руку** *чию, за ким, за кого* (i obrnuto: **держатися руки** *чиєї, кого*), **додати / додавати рук** *до чого*, **підкласти / підкладати (підложити) руки** *кому, під кого*. U frazemu **потягнути / тягнути (потягти / тягти) руку** *за кого, за ким, чию* osim podrške i pomoći, značenje sadrži i rad u tuđem interesu.

Ukrajinskom frazemu **вести за руку** *кого* sa značenjem 'pomagati, usmjeravati *koga*, štititi od problema *koga*' nije pronađen hrvatski ekvivalent u našim izvorima, no u razgovornom jeziku on postoji: **voditi za ruku** *koga*: „Na to im građani odgovaraju da su oni punoljetni i da njih nitko ne treba **voditi za ruku** i sami vide da im je Lučko-Novi Zagreb bliže nego općina Stupnik tj. Samobor." (Vjesnik) (RIZNICA).

Hrvatski frazemi **biti (postati)** *čija* **desna ruka** 'biti *čiji* <glavni> pomoćnik, biti *čiji* oslonac, biti *čija* potpora' i **desna ruka** *čija (komu)* sa značenjem '<glavni> pomoćnik *čiji (komu)*, oslonac *čiji (komu)*, potpora *čija (komu)*' imaju ekvivalent u ukrajinskom jeziku: **права рука** *чия*. U obama jezicima frazemi prikazuju opoziciju *lijevo/desno* u kojoj je desna ruka ona koja može pružiti pravu, konkretnu pomoć[109].

Hrvatski frazem **produžena ruka** *čija* znači 'pomoćnik *čiji*, osoba koja izvršava *čije* direktive' ali, za razliku od prethodno navedenog frazema, sadrži mogući sem podčinjenosti.

Hrvatskom frazemu **ići na ruku** *komu, čemu* i ukrajinskom frazemu **піти / іти на руку** *кому* sa značenjem 'postupati u korist *koga, čega*, činiti uslugu *komu*, htjeti biti koristan *komu, čemu*' pronađen je još jedan ekvivalent u ukrajinskom jeziku: **грати на руку** *кому*. Iako se oblikom razlikuje budući da koristi glagol iz drugog područja, značenje mu je jednako prethodno navedenom paru frazema, i u jednom i u drugom jeziku implicira mogućnost favoriziranja koga na račun treće osobe (trećih osoba).

Također, u dvama jezicima postoji ekvivalentni frazem hrv. **dati kruh u ruke** *komu* i ukr. **дати хліб у руки** *кому*. Oba frazema odnose se na osposobljavanje druge osobe za život osiguravanjem obrazovanja, zanata i sl., a koriste jednaku pozadinsku sliku – osiguravanje kruha tj. hrane neophodne za život.

S promijenjenom točkom gledišta postoje frazemi hrv. **biti u dobrim rukama** sa značenjem 'biti siguran *uz koga*, imati *čiju* potporu, imati dobro vodstvo' i frazem **položiti u dobre ruke** *što* 'povjeriti pouzdanom i sposobnom čovjeku *što*', a njihov ukrajinski ekvivalent nešto je

[109] Vidi 3.5. Simbolika ruke i skupinu 4.3.4.1. Radišnost, spretnost.

drugačijeg oblika: **у добрі руки** [дістатися, потрапити т. ін.]. I u jednom i u drugom jeziku dobre ruke predstavljaju osobu od povjerenja, koja daje sigurnost. U ukrajinskom jeziku pronađeni su još i frazemi **віддати / віддавати в надійні руки** koji ima jednako značenje kao i navedeni hrvatski frazem te oblikom drugačiji **у надійних руках** (u ovom kontekstu značenje pridjeva *dobar* i *надійний* (pouzdan) može se smatrati jednakim). Konotacija svih navedenih frazema izrazito je pozitivna.

Ukrajinski frazem **мати руку** *де* znači 'koristiti protekciju ili pomoć utjecajne osobe', a **просити рук** znači tražiti čiju pomoć ili podršku.

Pronađen je i ekvivalentni par frazema hrv. **ruka ruku mije** i ukr. **рука руку миє** koji su po podrijetlu latinska krilatica *Manus manum lavat* i imaju identičan oblik i značenje u obama jezicima, a odnose se na uzajamnu pomoć i korist.

4.3.3.3. Novac

dati (platiti, isplatiti i sl.**) na ruke ♦ imati šuplje ruke** (FRHSJ: 585) ♦ **ispod ruke** [kupiti, prodati, itd.] (HFR: 512) ♦ **kliziti (curiti) iz ruku ♦ zavući ruku u džep** (FRHSJ: 592)

вирвати / виривати з рук (SFUM: 83) ♦ **відірвати / відривати з руками** (SFUM: 105) ♦ **дивитися в руки** *кому* (SFUM: 197) ♦ **з голими (з порожніми, з пустими) руками** (SFUM: 621) ♦ **з простягнутою рукою** (SFUM: 625) ♦ **з рук** *чиїх* [купувати, продавати і под.] (SFUM: 619) ♦ **заглядати (зазирати) в руки (до рук)** *кому* (SFUM: 241) ♦ **збути / збувати (спустити / спускати) з рук** *кого, що* (SFUM: 258) ♦ **на руки** [виплатити, отримати] ♦ **на широку руку** (SUM8: 900) ♦ **під скрутну руку** (SUM9: 327) ♦ **погріти руки** (SUM6: 724) ♦ **позолотити руку (ручку)** (SFUM: 531) ♦ **попливти / пливти із рук** *чиїх* (SFUM: 543) ♦ **припливти / пливти (прийти / іти, притекти / текти** і т. ін.**) до рук (у руки)** (SFUM: 519) ♦ **простягти / простягати (простягнути) руку (руки)** (SFUM: 580)

Određeni broj frazema sa somatizmom *ruka* odnosi se na novac, materijalno stanje i novčane transakcije.

Hrvatski frazem **zavući ruku u džep** znači 'odlučiti se na neki (obično veći) trošak', a u rječnicima nezabilježeni frazem **dati (platiti, isplatiti** i sl.**) na ruke** označava plaćanje u gotovini, može imati i dodatno značenje „na crno": „Za tu su uslugu osumnjičeniku **platili na ruke** u tri navrata iznose od 200 eura, 2.800 kuna te 4.350 kuna, navodi se u priopćenju Uskoka." (Vjesnik) (RIZNICA). Isto značenje ima i ukrajinski frazem **на руки** [виплатити, отримати]: „Як роботодавець ви утримуєте із зарплат працівників податки, (...) **на руки** співробітники отримують меншу суму. " (G[110]).

Bogatstvo se iskazuje ukrajinskim frazemom **на широку руку** koji označava raskošan način života, a hrvatski frazem **imati šuplje ruke** označava rasipanje novca.

Frazem **дивитися в руки** *кому* označava potpunu materijalnu ovisnost o komu ili očekivanje materijalne pomoći od koga, a ovo drugo značenje je i značenje frazema sličnog oblika **заглядати (зазирати) в руки (до рук)** *кому*. Izvanjezična pozadina tih frazema je transparentna – gledanje u tuđe ruke uz očekivanje da će se iz njih nešto primiti.

Za iskazivanje situacije nedostatka financijskih ili drugih materijalnih sredstava koriste se ukrajinski frazemi **під скрутну руку** i **з голими (з порожніми, з пустими) руками** u značenju 'bez ičega, bez osnovnih sredstava za život'. Hrvatski frazem **golim rukama** sličan je oblikom posljednjem ukrajinskom frazemu, ali ima sasvim drugačije značenje: 'bez oružja (alata), nenaoružan, samo svojom snagom (spretnošću)', pa ne pripada u ovu skupinu. Ukrajinski frazem **попливти / пливти із рук** *чиїх* odnosi se na novac, financijska sredstva i ima značenje 'brzo se trošiti'. U hrvatskom jeziku također se koristi sintagma sličnog oblika, no nije zabilježena u našim izvorima: **kliziti (curiti) iz ruku** (o novcu): „Zato, okrenite se oko sebe u svojem domu i pogledajte gdje vam sve novac bespotrebno **klizi iz ruku**, a da toga niste ni svjesni." (G[111]). U ukrajinskom jeziku postoji i frazem suprotnog značenja koji u pozadini ima suprotnu radnju: **припливти / пливти (прийти / іти, притекти / текти** i т. ін.**) до рук (у руки)** i odnosi se na novac do kojeg se lako dolazi, koji pristiže bez ulaganja napora.

U ukrajinskom jeziku pronađeni su i frazemi koji se odnose na prošnju: priložni frazem **з простягнутою рукою** sa značenjem 'proseći', te glagolski frazemi **простягти / простягати (простягнути) руку (руки)** 'prositi' te **позолотити руку (ручку)** 'dati milostinju'.

[110] http://journal.ostapp.com.ua/uk/articles/post/zarplata-rabotnikov-flp (posjet 25. 2. 2019.).
[111] https://www.24sata.hr/potrosac/ustedite-bez-muke-nesvjesno-rasipate-novac-stanite-s-time-324516 (posjet 11.2.2019.).

Ukrajinski frazem **з рук** *чиїх* [купувати, продавати і под.] znači kupnju izvan trgovačke mreže, a donekle mu značenjem odgovara hrvatski frazem **ispod ruke** [kupiti, prodati, itd.], budući da i on isključuje trgovačku mrežu, ali, za razliku od ukrajinskog, uključuje preprodavača te sadrži i moguće značenje nezakonitosti ili nepoštenja.

Ukrajinski frazem sa semom nepoštenja, ali i vrlo jakim negativnim konotacijama je **погріти руки** sa značenjem 'nečasno, nezakonito se bogatiti'.

U ukrajinskom jeziku frazem **збути / збувати (спустити / спускати) з рук** *що* označava proces prodaje vlastitih proizvoda ili imovine.

Veliku potražnju i popularnost nekog proizvoda iskazuje ukrajinski frazem **вирвати / вирівати з рук**, a frazem **відірвати / відривати з руками** znači 'željno, brzo kupovati *što*'. Frazeme s ovim značenjem nismo pronašli u korpusu frazema hrvatskog jezika.

4.3.3.4. Imati sreće

biti nesretne ruke (FRHSJ: 580) ♦ **biti sretne ruke** <*u čemu*> (HFR: 507) ♦ **ide od ruke** *komu što* (HFR: 511) ♦ **ne ići od ruke** *komu* (FRHSJ: 587) ♦ **polazi (pošlo je) za rukom** *komu što* (HFR: 516)

<аж> горить (кипить) у руках (під руками) *у кого, у чиїх, під чиїми* (SFUM: 161) ♦ **валитися (летіти, падати) з рук** *у кого, кому* (SFUM: 50) ♦ **з руки** (SFUM: 624) ♦ **ідеться в руку** *кому* (SFUM: 275) ♦ **йде в руки** (SFUM: 283) ♦ **карти в руки** (SFUM: 288) ♦ **кипіти в руках** (SFUM: 294) ♦ **легка рука** *у кого, чия* (SFUM: 619) ♦ **легкий на руку** (SFUM: 330) ♦ **під скрутну руку** (SUM9: 327) ♦ **піти / іти до рук (у руки, у руку)** *кому* (SFUM: 279) ♦ **у руку <йдеться>** *кому* (SFUM: 626) ♦ **як (мов, ніби** і т. ін.**) з божої руки** (SFUM: 625)

Za iskazivanje ovog područja u značenju 'imati sreće (uspjeha) <*u čemu*>, uspijevati <*u čemu*>' u hrvatskom jeziku postoji frazem **biti sretne ruke** <*u čemu*>. Ukrajinski frazemi su drugačijeg oblika i imaju drugačije akcente u značenju: **<аж> горить (кипить) у руках (під руками)** *у кого, у чиїх, під чиїми* i **кипіти в руках** koji označavaju da se neki posao ostvaruje ili obavlja uspješno, a frazem **легка рука** *у кого, чия* ili **легкий на руку**, osim svog prvog

značenja koje se odnosi na stručnost u izvršenju posla, označavaju i osobu koja drugima donosi uspjeh. Ukrajinski frazem sličnih formalnih karakteristika **з легкої руки** *чиєї* ima drugačije značenje: 'prema *čijem* dobrom primjeru, nastaviti na *čijem* dobrom početku'.

Uspjeh i sreća, lakoća obavljanja nekog posla iskazuju se ekvivalentnim, no strukturno nešto različitim frazemima hrv. **ide od ruke** *komu što* i **polazi (pošlo je) za rukom** *komu što* i ukr. **йде в руки**, **у руку <йдеться>** *кому* i **ідеться в руку** *кому* sa značenjem 'uspijeva (uspjelo je) *komu što*, dobro ide *komu što*, ima uspjeha *tko u čemu*', kao i frazemom **піти / іти до рук (у руки, у руку)** *кому* koji imaju izrazito pozitivne konotacije.

U ukrajinskom jeziku postoje još frazemi sličnog značenja **з руки** і **як (мов, ніби** і т. ін.**) з божої руки** 'lako, bez ulaganja velikih napora'.

Postoji ukrajinski frazem koji koristi referencu na kartašku igru: **карти в руки**, a on se najčešće koristi kad se nekome želi poželjeti sreće i uspjeha u ostvarenju čega, ali je obavezan uvjet u pozadini postojanje svih mogućih sredstava koja već posjeduje subjekt radnje, kao i mogućnosti i pogodnih okolnosti za izvršenje neke radnje: „...Ви фізики, вам **карти в руки**, ви то всі закони природи знаєте.” (G[112]).

Za izražavanje suprotnog značenja, neimanja sreće, u hrvatskom jeziku postoji frazem **ne ići od ruke** *komu* 'ne ići lako (glatko, bez teškoća)'. Takav frazem u našim izvorima ukrajinskih frazema nije pronađen, ali frazemi **у руку <йдеться>** *кому* i **ідеться в руку** *кому* s niječnom česticom koriste se u značenju koje izražava hrvatski frazem.

Za označavanje neuspjeha ili nesreće u hrvatskom jeziku postoji frazem **biti nesretne ruke** sa značenjem 'nemati uspjeha (sreće) u pothvatima, biti baksuz', a u ukrajinskom jeziku frazem drugačijeg značenja i oblika: **валитися (летіти, падати) з рук** *у кого, кому* 'ne uspijevati'. Ukrajinski frazem **під скрутну руку** odnosi se na teške ili složene uvjete u kojima se obavlja neki posao ili odvija neka radnja: „У отця Сидора легше розжитись **під скрутну руку**, він охоче позичає навіть гроші” (O. Dončenko) (SUM9: 327).

[112] https://svitslova.com/idioms-dictionary/2821-karty-v-ruky.html (posjet 19. 2. 2019.).

4.3.3.5. Briga, odgovornost

dati (staviti) u ruke *komu što* (FRHSJ: 581) ♦ **dignuti / dizati ruke** <*od koga, od čega*> (HFR: 509) ♦ **doći / dolaziti (dospjeti / dospijevati) u krive (pogrešne) ruke** (HFR: 509) ♦ **doći / dolaziti (dospjeti / dospijevati) u prave ruke** (HFR: 510) ♦ **nositi na rukama** *koga* (HFR: 514) ♦ **oprati / prati ruke** <*od čega*> (HFR: 515) ♦ **predati (dati) na (u) ruke** *komu što* (FRHSJ: 589) ♦ **uzeti / uzimati (prihvatiti** i sl.**) u <svoje> ruke** *što* (FRHSJ: 591)

віддати / віддавати (здати / здавати, дати / давати) в (на) руки (до рук) *кому* ♦ **звалитися / звалюватися на голову (руки, плечі)** *чию (чиї)* (SFUM: 258) ♦ **на руках** *чиїх, у кого* (SFUM: 622) ♦ **на руки** *чиї, кому* (SFUM: 623) ♦ **не в ті руки** [потрапляти, давати і под.] [SFUM: 623] ♦ **не спускати з рук** (SUM8: 900) ♦ **носити на руках** *кого* (SFUM: 440) ♦ **під рукою; під руками** *чиєю (чиїми), в кого* (SFUM: 625) ♦ **під свою руку** [прийняти, брати і т. ін.] (SFUM: 626) ♦ **умити / умивати руки** (SFUM: 735)

Hrvatski frazem **dati (staviti) u ruke** *komu što* i ukrajinski **віддати / віддавати (здати / здавати, дати / давати) в (на) руки (до рук)** *кому кого* imaju značenje 'predati *koga* pod *čiju* odgovornost (*čiju* brigu)', a u ovom se kontekstu u hrvatskom jeziku češće koristi frazem **predati (dati) na (u) ruke** *komu što*: „Baba je odmah shvatila da se radi o slijepom crijevu s kojim nema šale te da momka treba čim prije **predati u ruke** kirurzima.” (Tribuson) (HFR: 597).

Hrvatski frazem **uzeti / uzimati (prihvatiti** i sl.**) u <svoje> ruke** *što* i ukrajinski frazem **під свою руку** [прийняти, брати і т. ін.] imaju jednako značenje: 'odlučno preuzeti / preuzimati *što*, prihvatiti se / prihvaćati se *čega*', ali strukturno se razlikuju zbog upotrebe različitih prijedloga. Ukrajinski frazem **на руки** *чиї, кому* znači 'predati na brigu *komu što*', a frazem **на руках** *чиїх, у кого* od njega se razlikuje budući da sadrži i sem vremenskog trajanja, tj. iskazuje dulju brigu o komu, o čemu. Tom je frazemu sličan i ukrajinski frazem **під рукою; під руками** *чиєю (чиїми), в кого* 'pod *čijom* brigom' koji se također odnosi na vremenski dulju radnju.

U hrvatskom jeziku postoje frazemi konverzivnog značenja **doći / dolaziti (dospjeti / dospijevati) u prave ruke** 'biti dodijeljen pravom čovjeku, doći / dolaziti na pravo mjesto' i **doći / dolaziti (dospjeti / dospijevati) u krive (pogrešne) ruke** 'biti dodijeljen pogrešnom čovjeku, doći / dolaziti na krivo mjesto', a ti frazemi djelomično se odnose i na pravilnosti/nepravilnosti ili

ispravnosti/neispravnosti. Navedenom hrvatskom frazemu **doći / dolaziti (dospjeti / dospijevati) u krive (pogrešne) ruke** odgovara ukrajinski frazem **не в ті руки** [потрапляти, давати і под.].

U ukrajinskom jeziku pronašli smo frazeme **звалитися / звалюватися на руки (голову, плечі)** *чиї* koji također označava dospijevanje pod čiju brigu ili odgovornost, ali u značenju sadrži i sem iznenađenja, neočekivanosti, nepredviđeni napor, opterećenje.

Ukrajinskom frazemu **не спускати з рук** sa značenjem 'jako pažljivo brinuti *o komu* (npr. djetetu)' nismo pronašli značenjski par u korpusu hrvatskih frazema, a hrvatski frazem sličnog oblika **ne ispustiti / ne ispuštati iz ruku** *što* nema ovo značenje brige o komu, nego znači 'ne moći se prestati baviti *čime* /ob. o knjizi/' (HFR: 514).

Ukrajinski frazem **носити на руках** *кого* iskazuje vrlo dobar odnos, veliku pažnju i brigu prema *komu,* kao i hrvatski frazem jednakog oblika **nositi na rukama** *koga*. Frazemi su vrlo ekspresivni i mogu sadržavati i sem pretjerivanja u pažnji i ugađanju: „Ah, što reći… Presretni smo svi. Velika je euforija, naslov prvaka smo slavili, navijači su nas nosili na rukama." (G[113]); „Коли б тебе, Полінашко, Як я, знали люди, коли б знали хист і сили Розуму й серденька, **На руках** тебе **б носили**." (Gulak-Artemovs'kyj) (SFUM: 440). Ovaj frazem priziva sliku djeteta na majčinim rukama. Iako je veće dijete, pa tako i odraslu osobu teško nositi, nedvojbena je brižljivost prisutna u dubinskoj strukturi frazema (Vidović Bolt 2017: 350).

Frazem **dignuti / dizati ruke** <*od koga, od čega*> osim odustajanja i napuštanja, može se odnositi i na prestanak brige za *koga* ili *što*. Izvanjezični prototip tog frazema je neverbalna jedinica – gesta dizanja ruku u zrak kao znak odustajanja.

Odricanje od odgovornosti prikazano je strukturno i semantički podjednakim frazemima hrv. **oprati / prati ruke** <*od čega*> i ukr. **умити / умивати руки** sa značenjem 'skinuti / skidati sa sebe odgovornost <*za što*>, ne smatrati se krivim <*za što*>'. Izvor tog frazema može se pronaći u biblijskoj (novozavjetnoj) predaji koja kaže da je u procesu protiv Isusa Krista Poncije Pilat potvrdio presudu i time izrekao smrtnu kaznu. Pilatovo „pranje ruku", kojim je simbolički otklonio od sebe krivnju za osudu, postalo je poslovično (OEJLZ6, 424).

[113] https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/cico-iz-irana-porucio-koga-bi-stavio-u-napad-bilicevih-trupa-20120523 (posjet 22. 2. 2019.).

4.3.3.6. Brak, zaruke

brak na lijevu ruku (FRHSJ: 40) ♦ **dati ruku** *komu* (FRHSJ: 581) ♦ **iskati** *čiju* **ruku** (FRHSJ: 585) ♦ **pokloniti ruku** *komu* (FRHSJ: 588) ♦ **ponuditi ruku <i srce>** *komu* (FRHSJ: 588) ♦ **zaprositi / prositi** *čiju* **ruku** (HFR: 519)

віддати / віддавати <і> руку <і серце> *кому* (SFUM: 98) ♦ **запропонувати руку й (і) серце** *кому* (SUM3: 280) ♦ **зв'язати / зв'язувати руки** *кому, чиї* (SFUM: 260) ♦ **пропонувати руку <і (й) серце>** *кому* (SUM8: 259) ♦ **просити руки** *в кого, кого, чиєї* (SFUM: 579) ♦ **розв'язати / розв'язувати руки** *кому, чиї* (SFUM: 606) ♦ **руки розв'язалися** *кому* (SFUM: 624)

Za izražavanje značenja zaruka i braka postoji više frazema sa sastavnicom *ruka* u dvama jezicima. Kako smo već navodili, spajanje ruku simbolizira ljubav, pa frazemi sa značenjem braka pokazuju namjere osoba koje se žele vjenčati, spremnost na vjenčanje, odbijanje braka i sl. Kako navodi Lj. Savčenko, u vezi s normama suvremenog društva takvi frazemi uvjetno stupaju u arhetipnu opoziciju *muškarac/žena*. Na primjer, prijedlog za sklapanje braka dolazi od muškarca, a pristanak ili odbijanje od žene (Savčenko 2013: 402).

U ukrajinskom korpusu više je frazema u kojima je, uz *ruku*, *srce* dodatna fakultativna sastavnica, kao npr. **запропонувати / пропонувати руку <і серце>**. Budući da se srce smatra centrom života – emocija, osjećaja, razuma, volje čovjeka, nije čudno što se u tako važnom događaju ljudskog života, kao što je brak, srce nastupa kao aktivni sudionik u izboru osobe, a ruka je simbol pristanka na brak, pa tako „ruka i srce predstavljaju jedinstvo unutarnje, psihološke i formalne namjere braka" (Popova 2002: 162).

Potpunim ekvivalentima sa značenjem prosidbe, predlaganja braka smatramo par frazema hrv. **zaprositi / prositi** *čiju* **ruku** i ukr. **просити руки** *в кого, чиєї*. S istim značenjem zabilježen je još i hrvatski frazem **iskati** *čiju* **ruku** te frazemi hrv. **ponuditi ruku <i srce>** *komu* i ukr. **запропонувати руку й (і) серце** *кому* ili **пропонувати руку <і (й) серце>** *кому*. Za pristanak na brak zabilježeni su hrvatski frazemi **dati ruku** *komu* i **pokloniti ruku** *komu* te ukrajinski **віддати / віддавати <і> руку <і серце>** *кому*. Ukrajinski frazem **зв'язати / зв'язувати руки** *кому, чиї* ima isti rezultat, brak, ali ovdje gledište nije iz pozicije onoga tko pristaje, nego onog tko „veže", a postoji i frazem suprotnog značenja: **розв'язати / розв'язувати руки** 'osloboditi *koga*

obiteljskih obaveza' (moguć i uz promjenu točke gledišta: **руки розв'язалися** *кому*). Frazem s takvim suprotnim značenjem u hrvatskom jeziku nije pronađen. Značenje spomenutog frazema **зв'язати / зв'язувати руки** *кому, чиї* 'vjenčati se' formira se kao verbalizacija svadbenog obreda – povezivanje ruku mladenaca ručnikom, što simbolizira jedinstvo i snagu bračnog saveza (Užčenko, Užčenko 2007: 293).

U hrvatskim izvorima pronašli smo još jedan frazem vezan za brak, ali ograničene upotrebe: **brak na lijevu ruku** sa značenjem 'brak osobe iz plemićke (vlastelinske) porodice i osobe nižeg staleža, morganatski brak'. Morganatski brak zove se i brak na lijevu ruku jer je kod vjenčanja po rangu „viši" partner davao svom po rangu „nižem" partneru lijevu ruku (OEJLZ5: 578).

4.3.3.7. Pogodovanje, korist

biti s ruke *komu* (FRHSJ: 580) ♦ **ići na ruku** *komu, čemu* (HFR: 510) ♦ **ostati / ostajati praznih ruku (šaka)** (HFR: 515) ♦ **otići / odlaziti praznih ruku** (HFR: 515)

грати на руку *кому* (SFUM: 167) ♦ **з голими (з порожніми, з пустими) руками** (SFUM: 621) ♦ **з руки** *кому, чиєї* (SFUM: 624) ♦ **на руку** *кому, що* (SUM8: 900) ♦ **на руку ковінька** *кому* (SUM4: 205) ♦ **не з руки** *кому* (SFUM: 624) ♦ **не піти в руку** *кому* (SUM6: 549) ♦ **піти / іти на руку** *кому* (SUM8: 900) ♦ **погріти / гріти (нагріти / нагрівати) руки** *на (в) чому, при чому, біля чого* (SFUM: 171)

U hrvatskom i ukrajinskom jeziku pronađen je ekvivalentan par frazema sa značenjem pogodovanja komu ili čemu: hrv. **ići na ruku** *komu, čemu* i ukr. **піти / іти на руку** *кому*. U ukrajinskom jeziku moguća je i varijanta sa svršenim glagolom, dok u hrvatskom jeziku takav oblik nije moguć.

Sa značenjem pogodovanja u ukrajinskom jeziku pronađeni su još frazemi **грати на руку** *кому* 'pogodovati', **погріти / гріти (нагріти / нагрівати) руки** *на (в) чому, при чому, біля чого* 'imati korist', **на руку** *кому, що* 'pristupačan, pogodan', **піти в руку** *кому* 'postati koristan, donijeti korist' te **на руку ковінька** *кому* koji označava pogodnost, korist u trenutku odvijanja radnje.

Hrvatski frazemi **ostati / ostajati praznih ruku (šaka)** i **otići / odlaziti praznih ruku** znače neostvarivanje neke očekivane koristi ili rezultata, a ekvivalent im je ukrajinski frazem **з голими (з порожніми, з пустими) руками**[114].

Nadalje, postoji par ekvivalentnih frazema: hrv. **biti s ruke** *komu* i ukr. **з руки** *кому, чиєї* sa značenjem 'biti na zgodnom mjestu, usput'.

Za izražavanje nepogodnosti ili nepogodovanja u ukrajinskom jeziku pronađena su dva frazema **не з руки** *кому* i **не піти в руку** *кому*. Hrvatski frazemi u niječnom obliku nisu pronađeni u našim izvorima, ali ranije navedeni frazemi (**ići na ruku** *komu, čemu* i **biti s ruke** *komu*) koriste se i u niječnom obliku.

4.3.3.8. Gubitak

ispustiti / ispuštati (pustiti / puštati) iz ruku (šaka) *koga, što* (HFR: 512) ♦ **izbiti iz ruku** *komu što* (FRHSJ: 585) ♦ **izbiti / izbijati adut (sve adute) iz ruke** *komu* (HFR: 19) ♦ **izmiče (izmaklo je) iz ruku** *komu što* (HFR: 513)

вибити / вибивати з рук *чиїх, кого* (SFUM: 62) ♦ **вибити / вибивати козирі (козир) з рук** *чиїх, кого* (SFUM: 62) ♦ **видерти / видирати з зубів (з рота, з рук, з горла)** *у кого, кого* (SFUM: 69) ♦ **випустити / випускати з рук** *що, кого* (SFUM: 81) ♦ **вирвати / вивирати з рук** *кого, чиїх* (SFUM: 83) ♦ **вислизнути / вислизати з рук** *чиїх, кого* (SFUM: 86) ♦ **збути / збувати (спустити / спускати) з рук** *кого, що* (SFUM: 258)

U hrvatskom i ukrajinskom jeziku pronađen je ekvivalentni frazem **izbiti iz ruku** *komu što* i **вибити / вибивати з рук** *чиїх, кого*. Frazem u dvama jezicima ima jednako značenje, 'razoružati *koga*, učiniti *koga* bespomoćnim, oduzeti *komu* prednost', a jednako značenje imaju i ukrajinski frazemi **вирвати / вивирати з рук** *кого, чиїх*, **видерти / видирати з рук (з зубів, з рота, з горла)** *у кого, кого*, čija je ekspresija nešto veća zbog semantičkih karakteristika glagola.

[114] Vidi i 4.3.3.18. Gostoljubivost.

Ekvivalentan je i par frazema hrv. **izbiti / izbijati adut (sve adute) iz ruke** *komu* i ukr. **вибити / вибивати козирі (козир) з рук** *чиїх, кого*. Izvanjezična slika je potpuno jednaka i oba jezika koriste referencu na kartašku igru u kojoj gubitak aduta onemogućuje pobjedu.

Ekvivalentnim smatramo i par frazema hrv. **ispustiti / ispuštati (pustiti / puštati) iz ruku (šaka)** *koga, što* i ukr. **випустити / випускати з рук** *що, кого*. Značenje tog frazema, za razliku od ranije navedenih frazema, uključuje gubitak kontrole ili propuštenu priliku, ali ne nasilno oduzimanje kontrole, dok u frazemu **збути / збувати (спустити / спускати) з рук** *кого, що* značenje uključuje i sem namjere[115].

Frazemi hrv. **izmiče (izmaklo je) iz ruku** *komu što* i ukr. **вислизнути / вислизати з рук** *чиїх, кого* uz osnovno značenje gubitka kontrole nad čime sadrže i sem bespomoćnosti pri gubitku.

4.3.3.9. Vlastita inicijativa

imati kruh u rukama (HFR: 261) ♦ **na svoju ruku** (HFR: 514) ♦ **umivati se s obje ruke** (FRHSJ: 591) ♦ **uzeti / uzimati pravdu u svoje ruke** (HFR: 452) ♦ **vlastitim (svojim) rukama** ♦ **zavrnuti na svoju ruku** (FRHSJ: 592) ♦ **živjeti od svojih ruku** (FRHSJ: 592)

власними (своїми) руками (SFUM: 621) ♦ **жити на свою руку** (SUM8: 899) ♦ **чужими руками** (SFUM: 622) ♦ **чужі руки** (SFUM: 624)

Za iskazivanje samostalnosti i inicijative pronađeno je više frazema u obama jezicima.

Samostalan život iskazan je hrvatskim frazemom **umivati se s obje ruke** sa značenjem 'postajati odraslim (samostalnim)', a samostalan rad frazemom **zavrnuti na svoju ruku** 'početi samostalno raditi'. Frazemi **živjeti od svojih ruku** i **imati kruh u rukama** označavaju stručne kvalifikacije koje omogućuju financijsku samostalnost i neovisnost.

Postoji i par frazema hrv. **na svoju ruku** sa značenjem 'samostalno, samoinicijativno, po svojoj volji (odluci, inicijativi)' i ukr. **жити на свою руку** koji se mogu smatrati ekvivalentima kad se navedeni hrvatski frazem koristi u ovom kontekstu i s gore navedenim značenjem[116]. U ovu

[115] Za druge frazeme koji označavaju gubitak kontrole vidi 4.3.3.1.4. Gubitak vlasti, kontrole.
[116] Za drugo značenje ovog frazema vidi 4.3.4.5. Upornost.

skupinu možemo uvrstiti i hrvatski frazem **uzeti / uzimati pravdu u svoje ruke** koji također iskazuje samostalnost, ali sadrži i sem samovoljnosti, to jest, odnosi se na rješavanje problema mimo institucija.

Za iskazivanje samostalnog rada postoji i ukrajinski frazem **власними (своїми) руками** kojem nije pronađen parnjak u našim izvorima hrvatskih frazema, ali s istim značenjem koristi se česti izraz **vlastitim (svojim) rukama**: „Sretna djeca stvaraju sretno društvo, koje postaje bogato ako se djeca od malih nogu uče kako **vlastitim rukama** mogu sve napraviti.” (Vjesnik) (RIZNICA). Suprotnog su značenja ukrajinski frazemi **чужі руки** i **чужими руками**.

4.3.3.10. Izravnost / posredovanje

imati (znati, doznati) iz pouzdane (sigurne, dobre) ruke *što* (FRHSJ: 584) ♦ **iz druge (treće) ruke** [znati, doznati itd.] (HFR: 512) ♦ **iz prve ruke** [znati, doznati itd.] (HFR: 513) ♦ **predati (dati) na (u) ruke** *komu što* (FRHSJ: 589)

з (із) других (третіх і т. ін.**) рук** (SUM8: 903) ♦ **з перших рук** (SFUM: 619) ♦ **у власні руки** *чиї, кого* (SFUM: 624)

Frazemi jezično konceptualiziraju ruku kao sredstvo predaje predmeta, pa dalje i informacija, znanja, stoga pronalazimo izraze u kojima ruka dolazi ne s funkcijom rada, nego u ulozi sredstva predaje. To su metonimijski izrazi u kojima ruka predstavlja čitavu osobu (iz prve ruke = od prve osobe). Ovaj smisao je jako uočljiv u značenju riječi izvedenih iz riječi ruka: hrv. *uručiti* odnosno 'dati u ruke', pa tako i *isporučiti*, *poruka*; ukr. *вручати* i sl.

Za izražavanje izravnosti, tj. predaje bez posrednika u hrvatskom jeziku postoji frazem **iz prve ruke** [znati, doznati itd.] sa značenjem 'izravno, direktno, bez posrednika, iz sigurnog izvora'. Njegov ekvivalent u ukrajinskom jeziku je frazem **з перших рук** koji ima jednako značenje, ali se razlikuje formalnim karakteristikama: dok je u hrvatskom frazemu imenica u jednini, u ukrajinskom je u množini. Značenjem im je sličan frazem **imati (znati, doznati) iz pouzdane (sigurne, dobre) ruke** *što*, u kojem pouzdana i sigurna ruka označavaju sigurnu i pouzdanu osobu, izvor informacija.

Frazemi hrv. **predati (dati) na (u) ruke** *komu što* i ukr. **у власні руки** *чиї, кого* znače 'predati osobno onomu komu je što namijenjeno'. Značenje tog frazema prenosi ruku kao sredstvo predaje i sredstvo posjedovanja, a pozadinska slika prikazuje osobnu predaju predmeta iz ruku jedne osobe u ruke druge osobe.

Za razliku od izravnosti, posredovanje je iskazano frazemima hrv. **iz druge (treće) ruke** [znati, doznati itd.] i ukr. **з других (третіх) рук** sa značenjem 'neizravno, indirektno, preko posrednika, iz nesigurnih izvora'. Frazemi se razlikuju formalnim karakteristikama: u hrvatskom frazemu imenica je u jednini, a u ukrajinskom u množini. Kod tih frazema značenje dolazi metonimijskim prijenosom koji je čest kod somatizma *ruka*: ruka označava cijelu osobu, pa tako ti frazemi znače 'saznati što preko drugog (trećeg) čovjeka, ne od izvora'.

4.3.3.11. Vlasništvo

otići u tuđe ruke (FRHSJ: 588) ♦ **poći / ići (prelaziti** i sl.**) iz ruke u ruku (od ruke do ruke)** (FRHSJ: 584) ♦ **prijeći / prelaziti u** *čije* **ruke** (FRHSJ: 589) ♦ **prijeći / prelaziti u druge (treće** itd.**) ruke** (FRHSJ: 589)

з рук на руки (до рук, у руки) (SUM8: 903) ♦ **перепускати через свої руки** (SFUM: 497) ♦ **піти / ходити по руках** (SFUM: 750)

Ruka kao simbol vlasti, pa tako i vlasništva, pojavljuje se u frazemima obaju jezika. Za izricanje promjene vlasnika pronađeni su ekvivalentni frazemi: hrv. **poći / ići (prelaziti** i sl.**) iz ruke u ruku (od ruke do ruke)** i ukr. **піти / ходити по руках** te **з рук на руки (до рук, у руки)** sa značenjem 'mijenjati vlasnika (korisnika), ići od jednog do drugog'. Ovaj se frazem temelji na izvanjezičnoj slici prelaženja predmeta od ruke do ruke, gdje ruka predstavlja sredstvo prijenosa, a sadrži i sem izravnosti, tj. radnja se odvija bez posrednika. Vlasništvo i posjedovanje je simbolizirano držanjem u rukama[117], pa promjena ruku označava i promjenu vlasnika, a u obama jezicima značenje tog frazema implicira više promjena vlasnika.

[117] Vidi 4.3.3.10. Izravnost / posredovanje.

Promjena vlasništva u hrvatskom jeziku može se izreći još i frazemima **otići u tuđe ruke**, **prijeći / prelaziti u** *čije* **ruke** i **prijeći / prelaziti u druge (treće** itd.**) ruke**. U navedenim frazemima držanje čega u rukama simbolizira vlasništvo nad tim predmetom ili njegovo posjedovanje.

Isto tako, vlasništvo nad nekim objektom, tj. posjedovanje izražava značenje ukrajinskog frazema **перепускати через свої руки**, koji se koristi u odnosu na sferu trgovanja: „Сорок років зимогорю, – зітхає старий. – Стільки золота **перепустив через свої руки**, що тобі і не присниться... І все прогуляв" (O. Dončenko) (SFUM: 497).

4.3.3.12. Poštenje

biti čistih ruku ili **imati čiste ruke** (HFR: 507) ♦ **imati prljave ruke** (HFR: 511) ♦ **uprljati / prljati ruke** <*čime, u čemu*> (HFR: 518)

бруднити (паскудити, каляти і т ін.**) руки** (SFUM: 46) ♦ **нечиста рука** ili **нечисті руки** (SUM5: 404) ♦ **нечистий на руку** (SFUM: 434)

Značenje poštenja i čestitosti iskazuje se hrvatskim frazemom **biti čistih ruku** ili **imati čiste ruke** sa značenjem 'biti pošten (čestit, ispravan), pošteno raditi (postupati)'.

Suprotan je par ekvivalentnih frazema: hrv. **uprljati / prljati ruke** <*čime, u čemu*> i ukr. **бруднити (паскудити, каляти** і т ін.**) руки** sa značenjem 'kompromitirati se u nečasnu poslu, sudjelovati u nepoštenim stvarima, dovesti / dovoditi u pitanje svoj ugled (dobar glas)'. Hrvatski frazem **imati prljave ruke** znači 'biti umiješan u nečasne poslove', a slični su mu ukrajinski frazemi **нечисті руки** ili **нечиста рука** i **нечистий на руку** koji se također odnose na umiješanost u nečasne poslove. Ovi frazemi imaju i jednaku pozadinsku sliku u kojoj se prljavština povezuje s nepoštenjem, no strukturno su različiti.

4.3.3.13. Pristanak

utvrditi (ugovoriti) *što* **ruku na ruku** (FRHSJ: 591)

вдарити / бити по руках (SFUM: 28) ♦ **обома руками** [голосувати, підтримувати і под.] (SFUM: 621) ♦ **обома руками підписатися / підписуватися** *під чим* **(розписатися / розписуватися** *в чому***)** (SUM8: 900) ♦ **по руках** (SFUM: 622) ♦ **руками й ногами <й зубами>** (SFUM: 621)

Za iskazivanje pristanka u hrvatskom i ukrajinskom jeziku postoje slični frazemi hrv. **utvrditi (ugovoriti)** *što* **ruku na ruku** i ukr. **вдарити / бити по руках** koji označavaju čvrsti dogovor i pristanak, slaganje. Hrvatski frazem prikazuje gestu rukovanja, a ukrajinski frazem dodaje i opisuje gestu udaranja po rukama kao znak čvrstog dogovora koji se temelji na starim ritualima (Bajburin, Toporkov 1990: 37–38). Kao gesta presijecanja ruku kod dogovora ona je poznata i govornicima hrvatskog jezika, ali nije frazeologizirana. U ukrajinskom jeziku postoji i skraćena varijanta tog frazema, bez glagola: **по руках** i tada on znači 'dogovoreno<!>'.

U korpusu ukrajinskih frazema pronađena su još dva frazema koji u sebi sadrže značenje slaganja i pristanka: **обома руками** [голосувати, підтримувати і под.] te **обома руками підписатися / підписуватися** *під чим* **(розписатися / розписуватися** *в чому***)** sa značenjem 'u potpunosti se slagati *s kim, s čim*'. U ovim frazemima opisuju se geste koje se izvode objema rukama radi izdvajanja situacije, naglašavanja izvanrednosti čina. Ukrajinski frazem **руками й ногами <й зубами>** ima značenje 'iz sve snage, svim silama', pa se vrlo često koristi u kontekstu pristanka.

4.3.3.14. Odbijanje

odmahnuti / odmahivati rukom <*na što*> (HFR: 515)

відбитися / відбиватися (відмахнутися / відмахуватися, відхреститися / відхрещуватися) руками й ногами *від кого* (SFUM: 95) ♦ **відмахнути (відмахнутися)**

рукою (SFUM: 104) ♦ **махнути / махати рукою** *на кого-що* (SFUM: 382) ♦ **руками й ногами <й зубами>** (SFUM: 621)

Semantički suprotna grupa je grupa izraza kojima se izražava nepostojanje interesa prema čemu, tj. odbijanje predloženog.

Za izražavanje odbijanja pronađeni su ekivalentni frazemi hrv. **odmahnuti / odmahivati rukom** i ukr. **відмахнути (відмахнутися) рукою** ili **махнути / махати рукою** *на кого-що* sa značenjem 'odbaciti / odbacivati bez ikakva interesa'. Frazem je u obama jezicima prikaz geste odmahivanja rukom kojom se nešto odbija kao bezvrijedno, nezanimljivo i ima negativne konotacije.

U ukrajinskom jeziku postoje još dva frazema za izražavanje odbijanja sa sastavnicom *ruka*: **відбитися / відбиватися (відмахнутися / відмахуватися, відхреститися / відхрещуватися) руками й ногами** *від кого* koji sadrži dva somatizma (ruke i noge), a u značenju sadrži kategoričko odbijanje te frazem **руками й ногами <й зубами>** gdje je dodan još jedan somatizam (zubi) i značenje je još ekspresivnije. U navedenom frazemu **відбитися / відбиватися (відмахнутися / відмахуватися, відхреститися / відхрещуватися) руками й ногами** *від кого* prisutan je glagol izveden od glagola *хреститися* povezan s osnovnom kršćanskom gestom koja se upotrebljavala i izvan crkvenih rituala, u svakodnevici, pa tako i kao znak za zaštitu koji je dobio novu jezičnu nominaciju, glagol u nesvršenom vidu *відхрещуватися* sa značenjem: 1) križajući se, pokušavati odvratiti od sebe takozvanu nečistu silu; 2) svim sredstvima odbijati *koga, što* (SUM1: 657).

4.3.3.15. Zajedništvo

ići <ruku> pod ruku <*s kim, s čim*> (HFR: 511)

рука в руку (SFUM: 619) ♦ **рука в руці** (SFUM: 620) ♦ **рука з рукою** (SUM8: 901) ♦ **рука об руку** (SUM8: 901)

U našem korpusu, za označavanje sloge i zajedništva pronađen je hrvatski frazem **ići <ruku> pod ruku** <*s kim, s čim*> i nekoliko ukrajinskih frazema jednakog značenja, ali nešto drugačijeg oblika: **рука в руку**, **рука об руку**, **рука з рукою**, **рука в руці**. Pozadinske slike tih frazema vrlo su slične, prikazuju ruke dviju osoba koje se na neki način drže (podržavaju), pa tako ruka predstavlja sredstvo podrške.

4.3.3.16. Borba, sukob

oružjem u ruci (FRHSJ: 431) ♦ **uzeti oružje u ruke** (FRHSJ: 431)

взяти / брати зброю (меч) в руки (SFUM: 40) ♦ **підняти / піднімати (підійняти / підіймати, підвести / підводити, зняти / знімати** і т. ін.**) руку (руки)** *на кого* (SFUM: 510)

U hrvatskom i ukrajinskom jeziku postoje ekvivalentni frazemi za označavanje započinjanja borbe, hrv. **uzeti oružje u ruke** i ukr. **взяти / брати зброю (меч) в руки**, koji prenose sliku uzimanja oružja u ruke kao znak početka borbe. Varijanta ukrajinskog frazema s komponentom *меч* konkretizira vrstu oružja.

U hrvatskim izvorima pronađen je i priložni frazem: **oružjem u ruci** sa značenjem 'borbom, ratom, oružanim sukobom'.

Višeznačni ukrajinski frazem **підняти / піднімати (підійняти / підіймати, підвести / підводити, зняти / знімати** і т. ін.**) руку (руки)** *на кого* kojem je prvo značenje 'tući *koga*'[118], tj. odnosi se na opis izravnog korištenja fizičke snage, širi svoje značenje u smjeru apsktraktnosti i, na taj način metaforički označava početak borbe: „А інші кричали: – Сором! ..Хам підвів голову! Неслухняний раб збунтувався! **Підніс руку** на свого пана! О сором!” (M. Irčan) (SFUM: 510).

[118] Vidi 4.3.1.5. Tučnjava.

4.3.3.17. Pomirenje

pružiti / pružati ruku *komu* (HFR: 517) ♦ **pružiti ruku pomirenja (pomirnicu)** (FRHSJ: 590)

подати руку *кому*

Za suprotno značenje, pomirenje, u korpusu hrvatskih frazema pronađena su dva frazema: **pružiti ruku pomirenja (pomirnicu)** i **pružiti / pružati ruku** *komu* koji prikazuju rukovanje kao znak pomirenja, tj. nuđenje pomirenja pružanjem ruke za rukovanje. Isto značenje ima leksikografski neobrađen ukrajinski frazem **подати руку** *кому*: „...Кажан на превеликий подив усіх, підійшов і **подав йому руку**, що означало не тільки примирення, визнання переваги його сили, а й пропозицію дружби" (O. Sajko) (G[119]).

4.3.3.18. Gostoljubivost

dočekati / dočekivati (primiti / primati i sl.**) raširenih ruku** *koga, što* (HFR: 509) ♦ **doći / dolaziti praznih ruku** (HFR: 510)

з голими (з порожніми, з пустими) руками (SFUM: 621)

Hrvatski frazem **dočekati / dočekivati (primiti / primati** i sl.**) raširenih ruku** *koga, što* znači 'dočekati / dočekivati *koga, što* srdačno (rado, prijateljski)'. Pozadinska slika prikazuje gestu širenja ruku od radosti ili sreće, a vjerojatno i pripremu za zagrljaj.

Hrvatskom frazemu **doći / dolaziti praznih ruku** 'doći / dolaziti bez poklona, ništa ne donijeti / donositi *komu*' ekvivalentan je u jednom od svojih značenja polisemni ukrajinski frazem **з голими (з порожніми, з пустими) руками**. Budući da ukrajinski frazem nema glagol kao sastavnicu bit će značenjski ekvivalent još nekim hrvatskim frazemima u drugim skupinama (**golim rukama** ili **golih ruku**). Kod tog frazema zanimljiva je i varijantnost pridjeva *голими / порожніми*

[119] https://books.google.hr/books?id=oSLqDQAAQBAJ&pg=PT5&lpg=PT5&dq (posjet 16.2.2019.).

/ пустими u ukrajinskom frazemu, dok je u hrvatskom jeziku upotreba istih tih pridjeva *golih / praznih* strogo podijeljena među frazemima s različitim značenjima i varijantnost nije moguća[120].

4.3.3.19. Garancija

dati / davati (staviti / stavljati) ruku u vatru <*za koga; za što; da…*> (HFR: 508)

голову (руку) давати на відріз (SUM1: 629) ♦ **давати голову (руку) відрубати** (SUM1: 633)

Hrvatski frazem **dati / davati (staviti / stavljati) ruku u vatru** <*za koga; da…*> i ukrajinski frazemi **голову (руку) давати на відріз** i **давати голову (руку) відрубати**, imaju jednako značenje 'jamčiti <*za koga, da…*>', iako su različite strukture. U oba frazema iskazuje se spremnost izložiti vlastitu ruku opasnosti da se bez nje ostane, ili da postane nefunkcionalna, čime se pokazuje uvjerenost u neki događaj ili povjerenje u neku osobu. Ovim frazemima odražavaju se i stari rituali kod sklapanja dogovora gdje se tražila garancija, pa je tako često ruka igrala ulogu jamca (Frazer, 2002), što je dobilo izražaj na leksičkoj razini u cijelom tvorbeno-semantičkom gnijezdu (usp. ukr. *ручатися* u značenju 'jamčiti', *поручитель* 'jamac').

4.3.3.20. Pozdrav

stisnuti ruku *komu* ♦ **zatresti / tresti** *čiju* **ruku** (FRHSJ: 590)

потиснути руку

Somatizam *ruka* postaje aktivni kinetički alat u gestama za pozdrav, pa tako i u gesti rukovanja, koje je jedan od najtipičnijih oblika pozdrava. Ta se gesta smatra jednim od najstarijih znakova u komunikaciji: u davnim vremenima ljudi su pri susretu podizali ruke, pokazujući

[120] Vidi 4.3.6.8. Nekorištenje alata.

otvorene dlanove s ciljem pokazivanja da ne skrivaju u rukama oružje (usp. podizanje ruku kod predaje). Tijekom vremena ta se gesta promijenila i nastao je čitav niz različitih znakovnih pokreta (podizanje otvorenog dlana kod prisege, ruka na srcu kao znak iskrenosti) (Petrovs'ka 2014: 54). Jedan od suvremenih promijenjenih oblika davnog rituala pozdravljanja je i rukovanje, koje se proširilo u mnogim narodima, pa tako i kod Hrvata i Ukrajinaca.

U hrvatskom jeziku postoji frazem kojim se prikazuje gesta rukovanja kao tradicionalni oblik pozdrava: **zatresti / tresti** *čiju* **ruku**.

Za prikaz geste rukovanja u našem korpusu ukrajinskih frazema nisu pronađeni frazemi, ali možemo navesti izraz koji nije zabilježen u frazeološkim rječnicima, **потиснути руку**, kojem bismo mogli naći i nezabilježeni hrvatski ekvivalent: **stisnuti ruku** *komu*: „Ona mu na odlasku **stisnu ruku** ne progovorivši niti riječi." (A. Kovačić) (RIZNICA); „Соцмережі обговорюють відмову "азовця" **потиснути руку** Порошенку" (G[121]).

Ti frazemi prenose najstarije značenje navedene geste – demonstraciju otvorenosti i iskrenosti prema sugovorniku.

4.3.3.21. Tajnovitost

ima tu ruka rabotu (rabote) (FRHSJ: 584) ♦ **nevidljiva ruka**

невидима сила (рука і т. ін.**)** (SUM5: 257)

Tajnovitost se iskazuje hrvatskim frazemom **ima tu ruka rabotu (rabote)** sa značenjem 'postoji nešto tajno', te ukrajinskim frazemom **невидима сила (рука** і т. ін.**)** sa značenjem 'tajna sila'. U hrvatskom jeziku također se koristi izraz **nevidljiva ruka** s istim značenjem, ali nije u zabilježen u našim izvorima: „Bjelkasta mrena zasjeni joj mahniti pogled, još zatrepti rukama i glava klonu, kao da je **nevidljiva ruka** prekinula nit, na kojoj je visila." (I. Vojnović) (RIZNICA).

[121] https://www.bbc.com/ukrainian/news-44114227 (posjet 13.2.2019.).

4.3.3.22. Proročanstvo

pročitati ruku *komu* (FRHSJ: 589)

в руку (SFUM: 626) ♦ **сон в руку** (SFUM: 677)

Ukrajinski frazemi **в руку** i **сон в руку** označavaju proročanstvo ili želju da se ostvari nešto što je netko rekao ili da će se nešto što je viđeno u snu uskoro ostvariti (ili se već ostvarilo). Slika frazema shvaća se kao mitološki znak koji predviđa ono što se ima ostvariti. Frazemi sadrže metaforičku asimilaciju radnje (koju je tko vidio u snu ili čuo od koga) i objekta, a značenje ruke kao sastavnice frazema shvaća se u njezinoj ulozi vladanja, tj. onoj u kojoj joj se pripisuju funkcije kontrole situacije, pa situacija dolazi pod kontrolu samog čovjeka.

U ovu skupinu ulazi i hrvatski frazem **pročitati ruku** *komu* 'proreći, pretkazati budućnost *komu* ' čija se izvanjezična slika temelji na gatanju iz dlana.

4.3.3.23. Opomena, kazna

вдарити / бити по руках (SFUM: 28) ♦ **дати / давати по руках** *кому* (SFUM: 180)

Ukrajinskim frazemima **вдарити / бити по руках** i **дати / давати по руках** *кому* sa značenjem 'ukoriti *koga*, kritizirati *koga*, kazniti *koga*' nije pronađen ekvivalent u hrvatskom jeziku sa somatizmom *ruka*, već *prst*: **dati po prstima** *komu* (HFR: 464).

4.3.3.24. Ugađanje

лизати руки *кому, у кого* (SFUM: 333)

Slab karakter prikazan je ukrajinskim frazemom **лизати руки** *кому, у кого* sa značenjem 'ulizivati se, ulagivati se'. Taj frazem ima porijeklo u ritualnom (arhaičnom) poljupcu koji je bio

znak različitog društvenog položaja sudionika u komunikaciji: ljubljenje ruku, ramena i nogu bio je znak osobite pokornosti i poštovanja. Budući da je ta gesta bila karakteristična za uzvišene situacije i koristila se prema osobama višeg statusa, to je uvjetovalo negativnu ocjenu same geste (Petrovs'ka, 2010). Negativnoj konotaciji navedenog frazema doprinosi i glagol *лизати, lizati* koji ima višu razinu ekspresije od neutralnog glagola *ljubiti*.

U hrvatskom jeziku nisu pronađeni frazemi sa somatizmom *ruka* koji imaju ovo značenje, nego ovom ukrajinskom frazemu odgovara hrvatski frazem s drugim somatizmom: **lizati guzicu (dupe)** *komu* (HFR: 171).

4.3.3.25. Ometanje

під руку говорити (дивитися і т. ін.**)** *кому* (SUM8: 902)

U ukrajinskom frazemu **під руку говорити (дивитися** і т. ін.**)** *кому* značenje 'smetati *komu* dok radi, razgovarajući s njim ili gledajući što radi' polazi od starih vjerovanja u uroke i u magijsku moć riječi. Kako se najčešće koristi u obliku imperativa, u tom slučaju dolazi kao verbalno upozorenje „nemoj ureći posao koji još nije gotov", jer se smatralo da je pomoću riječi moguće pokvariti posao i trud. Uloga ruke ovdje je alat za obavljanje rada – kako konkretnog fizičkog posla, tako i u širem značenju, sve do zamisli koje se čovjek tek sprema realizirati. Osim toga, tu se ekspliciraju i prostorni odnosi kroz sem blizine jer se radnja odvija preblizu subjekta, toliko blizu da postaje smetnja. Možemo pretpostaviti da je ta činjenica povezana s fenomenom koji je poznat pod nazivom osobni prostor[122].

[122] Kako piše Petrovs'ka (2012: 201), to je prostor kojeg ne osmišljava čovjek svjesno, nego je prirodno i kulturno uvjetovan, pa se tako razlikuje kod pripadnika različitih kultura. Ulaženje u osobni prostor doživljava se negativno, pa je tako i frazem dobio negativno značenje.

4.3.4. <u>Frazemi koji se odnose na ljudske osobine</u>

4.3.4.1. Radišnost, spretnost

imati dvije lijeve ruke (HFR: 511) ♦ **imati zlatne ruke** (HFR: 512) ♦ **lijevom rukom** [napraviti i sl.] (HFR: 513) ♦ **zlatne ruke** (FRHSJ: 592) ♦ **ženska ruka** (HFR: 519)

<аж> горить (кипить) у руках (під руками) *у кого, у чиїх, під чиїми,* [робота, діло і т. ін.] (SFUM: 161) ♦ **великої (першої** і т. ін.**) руки** *хто* (SUM8: 899) ♦ **гарячий на руку** (SFUM: 147) ♦ **голими руками не візьмеш** *кого* (SFUM: 108) ♦ **золоті руки** (SFUM: 623) ♦ **легка рука** *кого, чия* (SFUM: 619) ♦ **легкий на руку** (SFUM: 330) ♦ **майстер (мастак) на всі руки** (SFUM: 364) ♦ **набита рука** *в кого* (SUM5: 15) ♦ **набити / набивати <собі> руку** *на (в) чому* (SFUM: 416) ♦ **певна рука** *у кого* (SUM6: 106) ♦ **руки не слухаються** *у кого* (SFUM: 623) ♦ **руки не туди стоять** *у кого* (SFUM: 623) ♦ **умілі руки** (SFUM: 624) ♦ **швидкий (скорий) на руку** (SFUM: 775) ♦ **як (мов, ніби** і т. ін.**) без рук** *без кого-чого* (SFUM: 619)

Postoje frazemi kojima se osnovno značenje odnosi na radišnost, kompetencije i stručnost osobe, ili, s druge strane, nestručnost ili nespretnost u obavljanju nekog posla. U našem korpusu pronašli smo veći broj ukrajinskih frazema s pozitivnim konotacijama – značenjima koja se odnose na radišnost, majstorstvo, stručnost, a hrvatskih frazema veći je broj s negativnim konotacijama – značenjima koja se odnose na nespretnost, nemarnost.

U dvama jezicima postoji par ekvivalentnih frazema hrv. **zlatne ruke** te ukr. **золоті руки** koji označavaju radišnu, spretnu, sposobnu osobu koja je uspješna u svemu čega se prihvati. Hrvatski glagolski frazem **imati zlatne ruke** nema parnjaka u našem korpusu ukrajinskih frazema, ali budući da se uz frazem **золоті руки** navodi mogući glagolski kolokat *мати* = imati, možemo ga smatrati njegovim ekvivalentom, kad se koristi uz taj glagol. Ti frazemi u obama jezicima označavaju veliku vještinu u radu (najčešće radu koji se obavlja rukama). Frazem **умілі руки** uz navedena značenja radišnosti i spretnosti sadrži i sem iskustva, znanja i umijeća.

U ukrajinskom jeziku ima više frazema kojima se označava velika stručnost i majstorstvo: **великої (першої** i т. ін.**) руки** *хто*; frazem **майстер (мастак) на всі руки** označava osobu koja je spretna u svemu čega se prihvati; frazem **голими руками не візьмеш** *кого* sadrži i

dodatni sem iskustva, lukavstva; kod frazema **набити / набивати <собі> руку** *на (в) чому*, **набита рука** *в кого* i **певна рука** *у кого* iskustvo i uvježbanost u nekom poslu postaju dominantno značenje. Postoje i frazemi koji u prvom redu označavaju brzinu i spretnost u izvršavanju neke zadaće: **<аж> горить (кипить) у руках (під руками)** *у кого, у чиїх, під чиїми*, **швидкий (скорий) на руку**, a frazem **умілі руки** označava radišnu i spretnu osobu. Ukrajinski frazem **гарячий на руку** ima značenje 'pun entuzijazma, energije'.

Hrvatski frazem **ženska ruka**, kojem je osnovno značenje vještina i spretnost u kućanskim poslovima te smisao za red i lijepo odnosi se na osobe ženskog spola i prenosi rodni stereotip žene kao uspješne domaćice. Kao i u prethodno navedenim frazemima **золоті руки** i **умілі руки**, ruka predstavlja cijelu osobu, a ne samo dio tijela kojim se obavlja posao, tj. spretnost i vještina kao karakteristike ruke prenose se na cijelu osobu i postaju njene osobine.

Za označavanje nespretnosti ili nemara u hrvatskom jeziku pronašli smo frazeme sa sastavnicom *lijeva ruka*, koji prenose arhetipnu opoziciju *desno/lijevo* u kojoj *desno* označava dobro, ispravno, a *lijevo* loše, pogrešno[123].

Osobita karakteristika semantičkih opozicija njihova je neraskidiva povezanost s kategorijom ocjenjivanja: u svakoj konkretnoj situaciji jedan od članova opozicije nositelj je pozitivnog načela, a drugi negativnog. Tako u prostornoj organizaciji svijeta Slavena sve „desno" ima karakteristike pozitivnog (ukr. „правий" – правда, право; hrv. u frazemima **desna ruka** i sl.). Sadržaj takve na prvi pogled samo prostorne opozicije izašao je iz granica prostornih odnosa i obuhvaća brojne kulturne kontekste, a povezuje se s ritualno-mitologijskom simbolikom ruke. To je, očito, povezano s fiziološkim karakteristikama čovjeka, konkretno, nejednakom vrijednošću koja se pripisuje desnoj i lijevoj ruci, budući da su ljudi većinom dešnjaci, što je i uvjetovalo ovakvu kulturnu simboliku (Bajburin, Toporkov 1990: 28).

Frazemi koji prenose ovu koncepciju su **imati dvije lijeve ruke** sa značenjem 'nespretno obavljati posao, biti nespretan (nevješt) u radu' te frazem **lijevom rukom** [napraviti i sl.] sa značenjem 'nemarno, neuredno, bezvoljno'. Taj frazem ima i dodatno značenje 's lakoćom, bez teškoća [napraviti i sl.]', a u tom značenju također prenosi stereotip o lijevoj ruci: označava da je neki posao toliko lagan da ga se može obaviti i „krivom" rukom.

[123] Poznato je da u slavenskom modelu svijeta opozicija *lijevo/desno* ima fundamentalno značenje u sustavu semantičkih opozicija – skupu jedinica simboličkog jezika kulture koji označava osnovne parametre simbolizacije realija okolnog svijeta i samog čovjeka i predstavlja osnovni među mehanizmima uređenja i strukturiranja sadržaja kulturne tradicije (vidi 3.5. Simbolika ruke).

U ukrajinskom jeziku koriste se frazemi **легка рука** *кого, чия* і **легкий на руку** koji označavaju općenito veliku razinu umijeća i stručnosti[124]. Hrvatski frazem koji je oblikom jednak prvom ukrajinskom frazemu ima drugačije značenje i nalazi se u skupini 4.3.4.2. Snaga.

U korpusu ukrajinskih frazema za označavanje neumijeća i nespretnosti u poslu nalazimo frazeme **руки не туди стоять** *у кого* čija pozadinska slika prikazuje pogrešno postavljene ruke kao uzrok loše obavljenog posla, **як (мов, ніби** і т. ін.**) без рук** *без кого-чого* koji naglašava ulogu ruke kao osnovnog instrumenta za rad, dijela tijela neophodnog za izvršenje bilo kojeg posla, te **руки не слухаються** *у кого* kod kojeg nemogućnost obavljanja nekog posla može imati i objektivne uzroke: starost, umor, bolest i sl.

4.3.4.2. Snaga

imati laku ruku (HFR: 511) ♦ **imati tešku ruku** (HFR: 512)

важка рука *у кого* (SFUM: 619) ♦ **важкий на руку** (SFUM: 49) ♦ **ламати руками підкови ♦ на всю руку** (SUM8: 900)

Budući da se rukama vrši velik dio fizičkog rada, jasno je da se tjelesna snaga ili slabost također iskazuju frazemima sa somatizmom *ruka*.

Frazemi hrv. **imati tešku ruku** sa značenjem 'imati snažan udarac rukom' i ukr. **важка рука** *у кого* ili **важкий на руку** značenjski su slični jer je kod ukrajinskog frazema prisutan metonimijski prijenos pa tako frazem označava osobu koja ima snažan udarac. Ta razlika uvjetovana je formalnim karakteristikama ukrajinskog frazema.

U ukrajinskom jeziku postoji priložni frazem **на всю руку** sa značenjem 'iz sve snage' te u leksikografski neobrađen vrlo ekspresivni frazem za označavanje velike fizičke snage: **ламати руками підкови**: „За життя свого він звик **ламати руками підкови**, гнути дуги, але з гнидами воювати – то бабська справа.” (P. Kapel'gorods'kyj).

[124] Za drugo značenje tih frazema vidi 4.3.3.4. Imati sreće.

Sa suprotnim značenjem slabosti, u hrvatskom jeziku postoji frazem sa sastavnicom *ruka*: **imati laku ruku** 'ne zadati jak udarac'[125].

4.3.4.3. Velikodušnost / škrtost

biti široke ruke (HFR: 507) ♦ **biti tvrde ruke** (FRHSJ: 580) ♦ **davati (poklanjati** i sl.**) objema rukama** (FRHSJ: 581)

гребти під (до) себе <обома руками (обіруч)> (SFUM: 168) ♦ **руки загребущі** *у кого* (SFUM: 623) ♦ **щедрою рукою** (SFUM: 625)

Frazemi hrv. **biti široke ruke** sa značenjem 'biti darežljiv (velikodušan), rado (lako) darivati' i ukr. **щедрою рукою** imaju slično značenje, ali su različitog oblika i imaju različitu sintaktičku funkciju. U prikupljenoj građi postoji i hrvatski frazem za izricanje velikodušnosti: **davati (poklanjati** i sl.**) objema rukama** koji označava obilno i rado darivanje.

Sa suprotnim značenjem, škrtosti, nalazimo hrvatski frazem **biti tvrde ruke** 'biti pretjerano štedljiv, biti škrt' i vrlo ekspresivan ukrajinski frazem **гребти під (до) себе <обома руками (обіруч)>** 'biti nezasitan, lakom, bogatiti se (najčešće nepoštenim putem)' i s njime povezan istom pozadinskom slikom **руки загребущі** *у кого*.

4.3.4.4. Samopouzdanje

čvrsta ruka (HFR: 508) ♦ **jaka ruka** (FRHSJ: 586) ♦ **neće zadrhtati (nije zadrhtala, neće se zatresti, nije se zatresla) ruka** *komu*

не здригнеться рука *у кого* (SFUM: 619) ♦ **певна рука** *у кого* (SUM6: 106) ♦ **тверда рука** ili **залізна рука** (SFUM: 620)

[125] Za ukrajinske frazeme sličnog sastava vidi 4.3.4.1. Radišnost, spretnost.

Za iskazivanje strogosti i odlučnosti pronađeni su hrvatski frazemi **jaka ruka** i **čvrsta ruka**. U ukrajinskom jeziku postoji strukturno sličan frazem **тверда рука** ili **залізна рука** koji kao varijantu sadrži različiti pridjev, ali iz iste značenjske domene, no, ne može se smatrati potpunim ekvivalentom jer ukrajinski frazem ne sadrži sem strogosti, nego označava snažnu, samopouzdanu osobu. Slično značenje ima i ukrajinski frazem **певна рука** *у кого* koji označava osobu čvrste volje i samopouzdanja, a frazem **не здригнеться рука** *у кого* znači da netko neće odustati od onoga što radi, neće se prestrašiti, pa tako upućuje na hrabrost i manju osjetljivost kao karakternu osobinu. U hrvatskom bi mu par mogla biti sintagma jednake strukture **neće zadrhtati (nije zadrhtala, neće se zatresti, nije se zatresla) ruka** *komu*: „Oni kojima **ruka** baš nikad **neće zadrhtati**, koji se neće prepasti pobjede i kada su nadomak njoj krenuti raditi neobjašnjive pogreške mogu se nabrojati na prste jedne ruke...” (G[126]).

4.3.4.5. Upornost

biti na svoju ruku (FRHSJ: 580) ♦ **braniti se (boriti se) rukama i nogama** (HRUFR, 97) ♦ **kopati (raditi** i dr.**) rukama i nogama** (FRHSJ: 586)

вчепитися <руками й> зубами *за що, в що* (SFUM: 144) ♦ **руками й ногами <й зубами>** (SFUM: 621)

Za izražavanje svojeglavosti ili tvrdoglavosti u hrvatskom jeziku postoji frazem **biti na svoju ruku**, a par frazema hrv. **kopati (raditi** i dr.**) rukama i nogama** i ukr. **вчепитися руками <й зубами>** *за що, в що* ima značenje 'jako se truditi, nastojati na svaki način, raditi svom snagom'. Kod oba frazema izvanjezična radnja prenosi veliku upornost na ekspresivan način.

Vrlo sličan je i frazem hrv. **braniti se (boriti se) rukama i nogama** i ukr. **руками й ногами <й зубами>**. Oba jezika u ovim frazemima koriste i drugi somatizam – *noge*, a u ukrajinskom je kao fakultativna sastavnica moguć i treći somatizam – *zubi*, koji daje dodatnu ekspresivnost frazemu.

[126] https://net.hr/sport/tenis/tihi-sampion-osvojio-je-sve-a-stigma-kiksera-prati-ga-cijelu-karijeru-zbog-sportskih-navika-hrvata-a-ne-njegovih-poraza/ (posjet 10.2.2019.).

4.3.4.6. Lakomislenost

na laku ruku (HFR: 514) ♦ **živjeti na kratku ruku** (FRHSJ: 592)

на широку руку (SUM8: 900)

Među hrvatskim frazemima pronađen je i priložni frazem sa značenjem 'olako, lakomisleno': **na laku ruku** te frazem **živjeti na kratku ruku** 'živjeti lakomisleno od danas do sutra'. Lakomislenost je sadržana i u ukrajinskom frazemu **на широку руку** koji označava raskošan način života, ali i neodgovornost.

4.3.4.7. Samouvjerenost

руки в боки (SUM1: 180) ♦ **руки фертом** (SFUM: 624)

Slika koju verbaliziraju ukrajinski frazemi **руки фертом** i **руки в боки** prikazuje vanjsko ponašanje osobe koja stavlja ruke na bokove kao neverbalni izraz (svjestan ili nesvjestan) potpune uvjerenosti da je u pravu.

4.3.4.8. Iskrenost

ruku na srce (HFR: 517)

покласти руку на серце (SFUM: 535)

Hrvatski frazem **ruku na srce** i ukrajinski frazem **покласти руку на серце** izražavaju iskrenost, otvorenost. Izvanjezični prototip predstavlja gestu stavljanja ruke na srce, kojom se iskazuje iskrenost i otvorenost prema sugovorniku.

4.3.4.9. Spol

muška ruka (HFR: 513) ♦ **ženska ruka** (HFR: 519)

жіноча рука (SUM2: 536)

Među frazemima koji u značenju sadrže vidljive komponente koje upućuju na spol je hrvatski frazem **muška ruka**. Uz to što metonimijski označava mušku osobu taj frazem može označavati i strogost, vještinu u obavljanju tzv. muških poslova te fizičku snagu.

Frazemi hrv. **ženska ruka** i ukr. **жіноча рука** u značenju sadrže i sem spola, ali osnovno značenje svrstava ih u različite skupine: hrvatski frazem odnosi se na dobro obavljanje kućanskih poslova, a ukrajinski isključivo na lijep rukopis[127].

Kod navedenih frazema dolazi do metonimijskog prijenosa – ruka predstavlja čitavu osobu (žensku ili mušku).

4.3.5. <u>Frazemi koji se odnose na emocionalna stanja</u>

4.3.5.1. Zadovoljstvo

trljati ruke (HFR: 517)

з руками й <з> ногами (SFUM: 621) ♦ **під веселу руку** (SFUM: 626) ♦ **потерти руки** (SUM8: 405)

Pozitivne emocije sadržane su u frazemima **під веселу руку** 'veselo, uzbuđeno' te u ekvivalentnom paru frazema hrv. **trljati ruke** i ukr. **потерти руки** sa značenjem 'biti zadovoljan, ne skrivati svoje zadovoljstvo', čija je pozadinska slika gesta trljanja ruku od zadovoljstva.

[127] Vidi skupine 4.3.4.1. Radišnost, spretnost i 4.3.1.3. Pisanje, rukopis, književna djelatnost.

Ukrajinski priložni frazem **з руками й <з>ногами** u jednom od svojih značenja također znači 'sa zadovoljstvom'. Svi navedeni frazemi imaju izrazito pozitivne konotacije.

4.3.5.2. Nestrpljenje / oklijevanje

svrbe ruke *koga* (FRHSJ: 590)

<аж> руки сверблять (засвербіли) (SFUM: 622) ♦ **опадають (опали) руки** *у кого, кому* (SUM5: 700) ♦ **робота рук не йметься** (SUM4: 62) ♦ **рука не підніметься / не піднімається (не здійметься / не здіймається)** *у кого* (SFUM: 620) ♦ **руки не підіймаються (не піднімаються, не здіймаються** і т. ін.**)** *до чого* (SFUM: 623)

Za izražavanje nestrpljenja u hrvatskom i ukrajinskom jeziku postoji strukturno sličan frazem hrv. **svrbe ruke** *koga* i ukr. **<аж> руки сверблять (засвербіли)**. Značenje tog frazema ima različite nijanse u dvama jezicima: u hrvatskom jeziku ovaj se frazem koristi za izražavanje želje da se nešto dobije što prije (obično nešto materijalno, najčešće novac), pa su tu prisutni semovi nestrpljivosti i iščekivanja, dok u ukrajinskom jeziku označava želju za početkom nekog posla[128].

Ukrajinski frazem sa značenjem oklijevanja ili neželje za radom je **робота рук не йметься** 'ne radi se *komu*, ne da se raditi *komu*', dok je u frazemu **опадають (опали) руки** *у кого, кому* uz značenje neželje za radom prisutan i uzrok – najčešće nedostatak snage. U frazemima **руки не підіймаються (не піднімаються, не здіймаються** і т. ін.**)** *до чого* i **рука не підніметься / не піднімається (не здійметься / не здіймається)** uzrok neželje za radom (djelovanjem) može biti loše raspoloženje, umor, ali i sumnja u vlastite sposobnosti[129].

[128] Vidi podskupinu 4.3.1.1.1. Trud.
[129] Vidi skupinu 4.3.1.1. Rad.

4.3.5.3. Očaj, ljutnja

lomiti ruke (FRHSJ: 586)

битися (бити <себе>) об поли <руками> (SFUM: 30) ♦ **заломити / ломити (заламати / ламати, заламувати) руки** (SFUM: 325) ♦ **під гарячу руку (руч)** (SFUM: 626) ♦ **під злу руку** (SUM3: 592) ♦ **пополамати руки (рук)** (SUM7: 217)

Ukrajinski frazem **битися (бити <себе>) об поли <руками>** ima značenje 'biti očajan, uvrijeđen, začuđen' i njegova pozadinska slika je gesta udaranja rukama o bokove u stanju očaja.

Za iskazivanje očaja i jadikovanja postoji i sljedeći par frazema: hrv. **lomiti ruke** i ukr. **заломити / ломити (заламати / ламати, заламувати) руки** koji je također verbalizacija geste pri takvim osjećajima. Sličan je i ukrajinski frazem **пополамати руки (рук)** koji izražava patnju, a sadrži i vremenski sem duljine trajanja.

U ukrajinskom jeziku postoje i dva frazema koja se odnose na osjećaj ljutnje i gnjeva: **під гарячу руку (руч)** i **під злу руку** sa značenjem 'u trenutku kad je *tko* ljut, gnjevan'.

4.3.5.4. Ravnodušnost

odmahnuti / odmahivati rukom <*na što*> (HFR: 515) ♦ **prekriženih (skrštenih) ruku** [sjediti, čekati itd.] (HFR: 516)

махнути / махати рукою *на кого-що* (SFUM: 382) ♦ **руки опускаються (опустилися)** *у кого* (SFUM: 624) ♦ **склавши (згорнувши, спустивши** і т. ін.**) руки** (SFUM: 657)

Hrvatski frazem **prekriženih (skrštenih) ruku** [sjediti, čekati itd.] i ukrajinski frazem **склавши (згорнувши, спустивши** і т. ін.**) руки** uz besposlenost, koriste se i za izražavanje pasivnosti i ravnodušnosti[130]. Ukrajinski frazem **руки опускаються (опустилися)** *у кого* uz značenje prethodnog frazema sadrži i dodatni sem apatije.

[130] Vidi i 4.3.1.1.4. Pasivnost, odustajanje.

Značenje hrvatskog frazema **odmahnuti / odmahivati rukom** <*na što*> i njegovog ukrajinskog para **махнути / махати рукою** *на кого-що* uz odbacivanje, sadrži i sem ravnodušnosti[131].

4.3.5.5. Čuđenje

križati se lijevom rukom (FRHSJ: 586)

розвести / розводити руками (SFUM: 605)

Za prikaz velikog čuđenja koristi se par frazema hrv. **križati se lijevom rukom** i ukr. **розвести / розводити руками**. Oba ova frazema prikazuju geste koje obje, iako različite, jasno pokazuju veliko čuđenje.

4.3.5.6. Sram

не знати, куди (де) подіти руки (SUM6: 748) ♦ **пекти руку (руки)** (SFUM: 488)

Dva ukrajinska frazema koriste se za izražavanje srama: **не знати, куди (де) подіти руки** sa značenjem 'loše se osjećati, sramiti se' i **пекти руку (руки)** sa značenjem 'izazivati osjećaj srama i nelagode *kod koga* '. Prvi navedeni frazem opisuje neverbalni scenarij čovjeka koji ne zna što bi s rukama u situaciji kada osjeća sram, a drugi se odnosi na situaciju ili konkretan objekt koji izazivaju osjećaj srama.

[131] Vidi i 4.3.3.14. Odbijanje.

4.3.5.7. Kontrola emocija / usredotočenost

взяти / брати голову в руки (SFUM: 39) ♦ **взяти / брати себе в руки** (SFUM: 43) ♦ **держати свої нерви в руках** (SUM2: 250) ♦ **тримати (держати) себе в руках (в шорах)** (SFUM: 721)

Frazemi kojima se izražava kontrola emocija i reakcija u ukrajinskom jeziku su: **держати свої нерви в руках** 'ne uzbuđivati se' i **тримати (держати) себе в руках (в шорах)** 'ne pokazivati emocije, pokušati ostati miran'. Polazna točka u razvoju značenja i oblikovanju cijelog frazema je shvaćanje ruke kao simbola vlasti, pa držanje samog sebe ili vlastitih živaca u rukama simbolički predstavlja vladanje samim sobom.

Ukrajinski jezik za iskazivanje koncentracije ili usredotočenosti koristi frazeme **взяти / брати голову в руки** sa značenjem 'duboko se zamisliti *nad čim*, usredotočiti se *na što*' te polisemni frazem **взяти / брати себе в руки** koji ima dva značenja: mijenjati se na bolje ili ovladati / vladati svojim osjećajima.

4.3.6. <u>Frazemi koji se odnose na apstraktne pojmove</u>

4.3.6.1. Orijentacija u prostoru

з правої руки (SUM7: 501) ♦ **по (на) ліву руку (руч)** (SUM4: 507) ♦ **по (на) праву руку (руч)** (SUM7: 501) ♦ **правої руки держатися** (SUM7: 501) ♦ **у (в) праву руку (руч)** (SUM7: 501) ♦ **у ліву руку** (SUM4: 507)

Ruka je stereotipno povezana s orijentacijom u prostoru – budući da orijentacija u prostoru počinje od samog čovjeka, okolina se vrlo često stavlja u odnos ponajprije s dijelovima vlastitog tijela.

Frazemi koji označavaju orijentaciju u prostoru, tj. opoziciju *lijevo/desno* pronađeni su samo u ukrajinskom jeziku: **по (на) ліву руку (руч)** i **у ліву руку** sa značenjem 'lijevo, nalijevo, s lijeve strane' te **по (на) праву руку (руч)**, **з правої руки**, **у (в) праву руку (руч)** sa značenjem

'desno, udesno, s desne strane'. U ukrajinskom jeziku izvedenice nastale od navedenih frazema su prilozi *ліворуч* i *праворуч* za označavanje prostornih odnosa (hrv. desno i lijevo), a to su leksemi u aktivnoj upotrebi u suvremenom jeziku. Osim tih frazema, pronađen je i frazem **правої руки держатися** koji ima sem kretanja i znači 'kretati se udesno', no takav frazem nije pronađen za lijevu ruku.

Hrvatski frazemi sa somatizmom *ruka* pronađeni u našim izvorima koji sadrže pridjeve *lijevi* i *desni* nemaju ovo značenje orijentacije u prostoru, nego su u njima *lijevo* i *desno* simboli *lošeg, krivog, pogrešnog* i *pravog, dobrog, ispravnog* i analizirani su u odgovarajućim skupinama[132].

4.3.6.2. Količina, brojnost

dobre ruke ♦ može se na prste <jedne ruke> izbrojiti (prebrojiti i sl.**)** *koga, što* (HFR: 466)

на пальцях однієї руки можна порахувати (SUM7: 248) **♦ рук не вистачить** (SFUM: 87) **♦ широкою рукою** (SUM8: 900)

Par frazema hrv. **može se na prste <jedne ruke> izbrojiti (prebrojiti i sl.)** *koga, što* i ukr. **на пальцях однієї руки можна порахувати** strukturno su i semantički podjednaki. Oba frazema znače 'veoma malo', a izvanjezična situacija je prikaz šake s pet prstiju, prema tome, doslovno značenje je 'manje od pet', što se metaforički razvilo u 'veoma malo (ne nužno manje od pet)'.

U ukrajinskom jeziku postoje i dva frazema za označavanje velike količine: **широкою рукою** i **рук не вистачить**. U hrvatskom razgovornom jeziku za označavanje količine koristi se i sveza riječi **dobre ruke**: „Navijači Hajduka dobrano su ispunili svoju stranu stadiona Aldo Drosina, baš prema najavama okupilo ih se – pa rekli bismo – preko tisuću, tisuću i pol **dobre ruke**...” (G[133]).

[132] Vidi 3.5. Simbolika ruke te skupine 4.3.3.2. Pomoć, podrška i 4.3.4.1. Radišnost, spretnost.
[133] https://slobodnadalmacija.hr/sport/hajduk/clanak/id/228389/cpg/39 (posjet 10.2.2019.).

4.3.6.3. Brzina

kao (dok bi, što bi) rukom o ruku (FRHSJ: 586) ♦ **na brzu ruku** [učiniti itd.] (HFR: 514) ♦ **prošlo je (proći će, nestalo je, nestat će) kao rukom odneseno** *što* (HFR: 516)

<аж> горить (кипить) у руках (під руками) *у кого, у чиїх, під чиїми* [робота, діло і т. ін.] (SFUM: 161) ♦ **взяти / брати ноги на плечі (в руки, за пояс)** (SFUM: 42) ♦ **з-під рук** *чиїх, у кого* (SFUM: 619) ♦ **кипіти в руках** (SFUM: 294) ♦ **на швидку (скору) руку (руч)** (SFUM: 626) ♦ **як (мов, немов** і т. ін **) рукою зняло** *що* (SFUM: 271)

Za izricanje brzine pronađen je par strukturno i semantički ekvivalentnih frazema: hrv. **na brzu ruku** [učiniti itd.] i ukr. **на швидку (скору) руку (руч)** sa značenjem 'brzo, na brzinu, nemarno, površno [učiniti itd.]'.

Brzinu izražavaju i hrvatski frazem **kao (dok bi, što bi) rukom o ruku** te ukrajinski **з-під рук** *чиїх, у кого*. Sem brzine također je sastavni dio značenja frazema hrv. **prošlo je (proći će, nestalo je, nestat će) kao rukom odneseno** *što* i ukr. **як (мов, ніби** і т. ін.**) рукою зняло** *що*, koji se odnose na brzo izlječenje bolesti ili tegoba[134].

Sem brzine sadržan je u ukrajinskim frazemima **<аж> горить (кипить) у руках (під руками)** *у кого, у чиїх, під чиїми* [робота, діло і т. ін.] i **кипіти в руках** u kojima se upućuje na brzinu obavljanja posla[135], a pozadinska slika ukrajinskog frazema **взяти / брати ноги в руки (на плечі, за пояс)** sa značenjem 'trčati, bježati' je brzi bijeg bez suvišnog razmišljanja u kojem je najbitniji sem brzine. Ruke „pomažu" nogama, koje su primarni somatizam u ovom frazemu pa je tako ruka ovdje samo jedna od varijantnih sastavnica i može biti zamijenjena upućivanjem na druge dijelove tijela (u ovom slučaju ramena, struk) bez promjene značenja frazema.

[134] Vidi 4.3.2.2. Ozdravljenje.
[135] Vidi 4.3.1.1. Rad i 4.3.4.1. Radišnost, spretnost.

4.3.6.4. Kvaliteta

od prve ruke (FRHSJ: 587) ♦ **<od> srednje ruke** (FRHSJ: 587) ♦ **<od> svake ruke** (FRHSJ: 587) ♦ **ove ruke** (FRHSJ: 588)

першої руки (SFUM: 625) ♦ **середньої руки** (SFUM: 625)

Za označavanje kvalitete postoji hrvatski frazem **od prve ruke** sa značenjem 'odličan, vrstan' i ukrajinski frazem **першої руки** 'koji ima najviše profesionalne kvalitete i sposobnosti', a sličan tvorbeni obrazac prisutan je kod frazema hrv. **<od> srednje ruke** i ukr. **середньої руки** sa značenjem 'osrednje vrijednosti, prosječan'.

U hrvatskom jeziku pronašli smo još dva frazema koja svrstavamo u ovu skupinu: **<od> svake ruke** 'svakovrstan' i **ove ruke** 'ove vrste'.

4.3.6.5. Udaljenost

biti kraj ruke *komu* (FRHSJ: 580) ♦ **biti (naći se) pri ruci** *komu* (HFR: 507) ♦ **biti (nalaziti se) izvan ruke** (HFR: 507) ♦ **doći / dolaziti pod ruku** *komu* (HFR: 510) ♦ **ići <ruku> pod ruku** <*s kim, s čim*> (HFR: 511) ♦ **imati pri ruci** *koga, što* (FRHSJ: 584) ♦ **nadohvat ruke** (HFR: 514)

з-під рук *чиїх, у кого* (SFUM: 619) ♦ **під рукою; під руками** *чиєю (чиїми), в кого* (SFUM: 625) ♦ **рука в руку** (SFUM: 619) ♦ **рука в руці** (SFUM: 620) ♦ **рука з рукою** (SUM8: 901) ♦ **рука об руку** (SUM8: 901) ♦ **рукою подати** (SFUM: 529)

S obzirom na to da su dijelovi tijela često korišteni kao mjerne jedinice, mnogi frazemi sa somatizmima izražavaju i pojam blizine ili udaljenosti.

Blizina se izražava hrvatskim frazemima **biti kraj ruke** *komu*, **imati pri ruci** *koga, što*, **biti (naći se) pri ruci** *komu*, **doći / dolaziti pod ruku** *komu* i ukrajinskim frazemima **під рукою, під руками, з-під рук** *чиїх, у кого* koji imaju drugačiji oblik, ali značenje im je jednako. Osim osnovnog značenja blizine, i hrvatski i ukrajinski frazemi sadrže i sem 'biti na raspolaganju, biti

dostupan', tako da ih se može smatrati ekvivalentima. Navedeni hrvatski frazem **doći / dolaziti pod ruku** *komu* sadrži još i sem slučajnosti.

Značenje blizine iskazuje se i frazemima hrv. **nadohvat ruke** i ukr. **рукою подати**. Ti su frazemi oblikom potpuno različiti, ali u pozadini im je jednaka izvanjezična situacija: nešto se nalazi na udaljenosti koju se može rukom dohvatiti, dakle, blizu.

Frazemi hrv. **ići <ruku> pod ruku** <*s kim, s čim*> i ukr. **рука в руку**, **рука в руці**, **рука з рукою** i **рука об руку** imaju različiti oblik, ali značenje im je vrlo slično i svi osim značenja blizine prenose i značenje 'zajedno', te im je pozadinska slika držanje dviju osoba za (pod) ruku[136].

Značenje udaljenosti ili nepristupačnosti prenosi se hrvatskim frazemom **biti (nalaziti se) izvan ruke**. Frazem sa značenjem udaljenosti u ukrajinskom jeziku nije pronađen.

4.3.6.6. Uporište

ні за що (ні за віщо) руки (рук) зачепити (SFUM: 255) ♦ **обома руками схопитися / хапатися (ухопитися)** *за кого-що* (SFUM: 740)

U frazemima koji spadaju u ovu grupu, zajedničko značenje je postojanje ili nepostojanje osnove ili temelja za buduće radnje. Konkretnije, nepostojanje uporišta značenje je ukrajinskog frazema **ні за що (ні за віщо) руки (рук) зачепити**. Hrvatski parnjak nije pronađen, budući da se u hrvatskom jeziku ovo značenje iskazuje prenesenim značenjem glagola *uhvatiti se*: **nemati se za što uhvatiti**. Iako se prisutnost ruke podrazumijeva u samoj radnji, jezično nije eksplicirana: „I **nema se za što uhvatiti** – sve prestaje biti trajno, prisutno." (G[137]).

Nasuprot tome, u frazemu **обома руками схопитися / хапатися (ухопитися)** *за кого-що* uz postojanje osnove za ostvarivanje nekih ciljeva ili budućih radnji u prvi plan izlazi sem velikog interesa i zadovoljstva zbog mogućeg ostvarenja buduće zamisli.

[136] Vidi i 4.3.3.15. Zajedništvo.
[137] http://www.matica.hr/vijenac/538/kultur http://www.matica.hr/vijenac/538/kultura-nadzivljava-diktatore-23719/a-nadzivljava-diktatore-23719/ (posjet 10.2.2019.).

4.3.6.7. Potreba

як (мов, ніби і т. ін.**) без рук** *без кого-чого* (SFUM: 619)

Ukrajinski frazem **як (мов, ніби** і т. ін.**) без рук** *без кого-чого* iskazuje veliku potrebu *za kim, čim*. Njegovo značenje verbalizira viđenje ruku kao neophodnog dijela ljudskog tijela u odnosu na rad, djelatnost, pa i izvršenje bilo kojeg posla, i na takav način ruka sama postaje znak potrebe: „Та нехай би там хоч і сто невісток було, а я Дарки не дам, бо я без неї **як без рук**." (L. Ukrajinka) (SUM8: 903).

4.3.6.8. Nekorištenje alata

golim rukama ili **golih ruku** (HFR: 510) ♦ **slobodnom rukom** (FRHSJ: 590)

голими руками (SFUM: 621)

Frazemi koji imaju šire značenje 'bez ikakvih sredstava, bez alata' dolaze u funkciji priloga. To je hrvatski frazem **slobodnom rukom** koji ima ograničenu valentnost jer se koristiti prvenstveno u situacijama koje se odnose na crtanje: „Nadalje, dio radnji tijekom stvaranja crteža valja izvesti **slobodnom rukom**, a dio uporabom crtaćeg pribora." (G[138]). Par frazema hrv. **golim rukama** ili **golih ruku** i ukr. **голими руками** odnose se na širi spektar situacija i imaju jednako značenje 'bez oružja (alata), nenaoružan, samo svojom snagom (spretnošću)'[139].

[138] https://www.pmf.unizg.hr/_download/repository/naputak_o_crtanju.pdf (posjet 18.2.2019.).
[139] Za druga značenja ovog ukrajinskog frazema, vidi 4.3.3.18. Gostoljubivost.

4.3.7. Rezultati analize frazema sa somatizmom *ruka*

Analizirana su 182 frazema hrvatskog i 255 frazema ukrajinskog jezika sa sastavnicom *ruka*, tj. ukupno 437 frazema.

Kako je ruka najvažniji dio čovjekovog tijela pri obavljanju rada i većine djelatnosti, frazemi s ovim somatizmom vrlo su brojni u obama jezicima. Semantičke skupine i njihove podskupine koje smo utvrdili su sljedeće:

Frazemi koji se odnose na fizičke radnje: Rad (Trud; Zauzetost; Uradak; Pasivnost, odustajanje); Dodir; Pisanje, rukopis, književna djelatnost; Krađa; Tučnjava; Ubojstvo; Samoubojstvo;

Frazemi koji se odnose na fiziološke karakteristike i stanja: Umor; Ozdravljenje; Smrt;

Frazemi koji se odnose na društvene odnose: Vodstvo, vlast, kontrola (Uspostavljanje kontrole, pokoravanje; Kontrola; Bivanje pod *čijom* kontrolom; Gubitak vlasti, kontrole); Pomoć, podrška; Novac; Imati sreće; Briga, odgovornost; Brak, zaruke; Pogodovanje, korist; Gubitak; Vlastita inicijativa; Izravnost / posredovanje; Vlasništvo; Poštenje; Pristanak; Odbijanje; Zajedništvo; Borba, sukob; Pomirenje; Gostoljubivost; Garancija; Pozdrav; Tajnovitost; Proročanstvo; Opomena, kazna; Ugađanje; Ometanje;

Frazemi koji se odnose na ljudske osobine: Radišnost, spretnost; Snaga; Velikodušnost / škrtost; Samopouzdanje; Upornost; Lakomislenost; Samouvjerenost; Iskrenost; Spol;

Frazemi koji se odnose na emocionalna stanja: Zadovoljstvo; Nestrpljenje / oklijevanje; Očaj, ljutnja; Ravnodušnost; Čuđenje; Sram; Kontrola emocija / usredotočenost;

Frazemi koji se odnose na apstraktne pojmove: Orijentacija u prostoru; Količina, brojnost; Brzina; Kvaliteta; Udaljenost;Uporište; Potreba; Nekorištenje alata..

Neki su frazemi uvršteni u više od jedne značenjske skupine budući da su polisemni, ili se nalaze na granicama koje zbog prirode frazema nije moguće strogo definirati. Složeno značenje frazema kao jezične jedinice uključuje više semova, pa se ovisno o njihovoj izraženosti frazem može uvrstiti u različite skupine. Na primjer, ukrajinski frazem **обірвати (пообривати) / обривати руки** *кому* uvršten je u skupinu „Rad" i u skupinu „Umor", a hrvatski frazem **ženska ruka** u skupine „Spol", ali i „Radišnost, spretnost".

Brojnošću frazema od ostalih se značenjskih skupina izdvajaju „Vodstvo, vlast, kontrola", „Rad", i „Pomoć, podrška". Značenjska skupina „Vodstvo, vlast, kontrola" uključuje najveći broj

frazema (80: 37 hrv. / 43 ukr.), što dokazuje prevlast simboličkog značenja ovog somatizma u frazemima nad osnovnim, a nakon nje slijede po brojnosti jednake skupine „Rad" koja prenosi izravnu funkciju ruke (32: 8 hrv. / 24 ukr. i „Pomoć, podrška" (32: 15 hrv. / 17 ukr.) koja se ponovno odnosi na preneseno značenje i potvrđuje raširenost shvaćanja ruke kao simbola podrške i pružanja pomoći. U odnosu na navedene tri skupine, ostale skupine sadrže mnogo manji broj frazema. Zanimljivo je da u frazeologiji ruka gotovo da nije zastupljena u izražavanju osjetila dodira, budući da je u cijeloj analiziranoj građi pronađen samo jedan hrvatski i jedan ukrajinski frazem s tim značenjem.

U skupini frazema sa značenjima koja izražavaju apstraktne pojmove nalazimo izraze koji konceptualiziraju osnovne kategorije u prostornoj organizaciji (*lijevo/desno, blizu/daleko*). Tako ruka postaje osnova u shvaćanju lijevog i desnog (čemu je fiziološki razlog građa tijela i moždane funkcije (usp. hrv. **desna ruka** *čija (komu)* i ukr. **права рука** *чия* i **imati dvije lijeve ruke**) te blizine (ruka se manifestira kao mjerilo za udaljenost, pa je tako strogo definirana blizina ona koja se prostire na dužinu ruke: hrv. **nadohvat ruke** i ukr. **рукою подати**).

Analizirani frazemi sa somatizmom *ruka* koji su nastali je iz opisa geste ili neke radnje imaju više značenja: doslovno značenje sintagme koja označava fizički pokret, a zatim i značenje frazema, a tih značenja može biti i više ovisno o uključenim metaforičkim procesima. Na primjer, sintagme *prljati ruke* i *бруднити руки* označavaju izvanjezičnu radnju prljanja ruku koja ima svoje doslovno značenje, pa tako jezični izraz prenosi nečistoću kao simbol nepoštenja i u obama se jezicima frazem hrv. **uprljati / prljati ruke** i ukr. **бруднити (паскудити, каляти** і т ін.**) руки** koristi sa značenjem kompromitiranja vlastitog ugleda zbog sudjelovanja u nečasnim poslovima.

Od osnovnih značenja ruke kao alata, značenja frazema metaforički su se razvijala prema prenesenim značenjima u kojima ruka prenosi simboliku iskrenosti, povjerenja, a spajanje ruku često simbolizira ljubav i brak.

U određenom broju frazema somatizam ne predstavlja dio tijela kojim čovjek upravlja, nego postaje subjekt koji samostalno funkcionira, a takvi su frazemi češći u ukrajinskom jeziku, na primjer **золоті руки**, **умілі руки** i sl.

Sa strukturnog gledišta, analizirani frazemi sa sastavnicom *ruka* najčešće su glagolski frazemi, budući da je za njih karakteristično da verbaliziraju određenu radnju, na primjer, hrv. **dignuti / dizati ruke** <*od koga, od čega*>; **dignuti / dizati ruku** *na koga*; **uprljati / prljati ruke** <*čime, u čemu*>; **okrvaviti ruke**; ukr. **докласти / докладати <своїх> рук** *до чого*; **не жаліти**

рук (сил); **зв'язати / зв'язувати руки** *кому*; **обламати / обламувати руки** *кому*. Među ostalim strukturnim modelima svojom se učestalošću izdvajaju imenički frazemi, na primjer, **čvrsta ruka**; **ženska ruka**; **певна рука**; **тверда рука**.

Među analiziranim frazemima u dvama jezicima pronađeni su frazemi koji se podudaraju značenjem i strukturom (hrv. **zlatne ruke** i ukr. **золоті руки**; hrv. **biti igračka u čijim rukama** i ukr. **бути іграшкою у руках чиїх**; hrv. **nositi na rukama** *koga* i ukr. **носити на руках** *кого*; hrv. **na brzu ruku** i ukr. **на швидку руку**; hrv. **izbiti** *komu što* **iz ruku** i ukr. **вибити / вибивати з рук** *чиїх, кого* itd.), iako postoji niz onih koji su specifični za jedan od jezika. Na primjer, u našem korpusu nisu pronađeni ukrajinski frazemi sa somatizmom *ruka* u kojima bi lijeva ruka iskazivala negativne karakteristike kao u hrvatskom frazemu **lijevom rukom** [napraviti i sl.], ali, isto tako, u prikupljenoj građi nije pronađen hrvatski frazem u kojem bi se *lijevo* odnosilo na izražavanje prostorne organizacije, tj. lijeve strane, kao što je u ukrajinskom frazemu **по (на) ліву руку (руч)**. Što se tiče strukture, u hrvatskom korpusu nema frazema koji bi oblikom odgovarao, na primjer, ukrajinskom frazemu **робота рук не йметься**, budući da je ovo struktura koja nije česta u suvremenom hrvatskom jeziku, i obratno, u ukrajinskom nije pronađen frazem koji bi imao oblik kao, na primjer, hrvatski frazemi **u neku ruku**, **u najmanju ruku** i sl.

ZAKLJUČAK

Korpus analiziranih somatskih frazema sa sastavnicama *glava*, *oko* i *ruka* sastoji se od 577 hrvatskih i 830 ukrajinskih, ukupno od 1407 frazema. Frazemi su prema značenjima grupirani u makroskupine, skupine i podskupine i analizirani na razini semantike i strukture. Kontrastivno su razmotreni značenje i motiviranost frazema, ali uzeti su u obzir i njihova struktura te sastav s ciljem da se pokaže što je zajedničko, a što specifično u semantici i strukturnoj organizaciji svih jedinica, te kako se u pojedinom jeziku značenje razvijalo.

U prvom su poglavlju – Teorijske postavke – iznesene teorijske postavke za frazeološka istraživanja i povijest razvoja frazeologije u hrvatskoj i ukrajinskoj lingvistici, prikazana su razdoblja u razvoju frazeologije od početaka do danas i tendencije koje su prevladavale u pojedinim razdobljima. Prikazano je izdvajanje frazeologije kao znanstvene discipline i dana definicija frazema kao njezine osnovne jedinice, a navedeni su i različiti pristupi proučavanju frazema, posebno sa suvremenog lingvokulturološkog aspekta. Navedena su semantička i strukturna obilježja frazema kao jezične jedinice, a na primjerima somatskih frazema iz prikupljenog korpusa ilustrirana je struktura frazema i njihovo kategorijalno značenje. Daje se prikaz razvoja lingvokulturologije kao suvremenog pristupa u proučavanju frazeologije, te razvoja kontrastivne frazeologije i njezinih općih zadataka, budući da je upravo kontrastivna frazeologija dala mogućnost otkrivanja specifičnih pojedinosti u izražavanju značenja u pojedinom jeziku.

U drugom su poglavlju – Somatska frazeologija – definirani somatizmi i somatska frazeologija. Prikazana su lingvistička istraživanja somatskih frazema, kao i glavna obilježja i specifičnosti takvih frazema. Pojašnjeni su razlozi učestalosti somatskih frazema u općem frazeološkom korpusu te je razmotrena utemeljenost velikog broja somatskih frazema na neverbalnoj komunikaciji, gestama i mimici, čime se objašnjava nepotpuna desemantizacija frazema, koja je kod somatskih frazema prisutna u mnogo većoj mjeri nego kod ostalih frazema, kao i polisemija.

U trećem su poglavlju – Simbolika dijelova tijela u kulturi i jeziku – predstavljena simbolička značenja i davne predodžbe u slici svijeta i mitologiji o tijelu i njegovim pojedinim dijelovima te je analizirana uloga njihove simbolike u formiranju značenja somatskih frazema. Poseban naglasak stavljen je na glavu, oko i ruku koji imaju najviše simboličkih značenja, budući

da su vanjski dijelovi tijela, pokretni, i imaju za čovjeka iznimno važne funkcije, pa stoga imaju i velik metaforički potencijal, što se odražava u leksiku, a naročito u frazeologiji.

Četvrto poglavlje – Frazemi sa somatizmima *glava, oko* i *ruka* u hrvatskom i ukrajinskom jeziku – središnji je dio ovog rada u kojem je provedena analiza značenja i sastava frazema s komponentama *glava, oko* i *ruka* u hrvatskom i ukrajinskom jeziku. Ovi somatizmi izabrani su zbog iznimno velike brojnosti frazema kojima su sastavnice. Odabrani frazemi s pojedinim somatizmom grupirani su u značenjske makroskupine, skupine i podskupine te su kontrastivno analizirani u dvama jezicima, uspoređene su njihove sličnosti i razlike na razini komponenata prisutnih u cjelokupnom značenju frazema, kao i formalnih karakteristika bitnih za izražavanje značenja. U analizi smo se usredotočili na značenje i sastav frazema, a dan je i komentar o njihovom podrijetlu i motiviranosti da bi se što jasnije uočila razlika u njihovoj upotrebi u dvama jezicima. Izdvojene semantičke skupine frazema omogućile su da se shvati razvoj značenja somatizama na način da se za svaki od tri somatizma polazilo od izražavanja fizioloških karakteristika ili funkcija odgovarajućeg dijela tijela te se kroz značenje frazema pratio razvoj značenja i samog somatizma. Ovakav pristup omogućio je utvrđivanje sličnosti i razlika u značenjima, kao i njihovom razvoju u dvama jezicima. Nakon analize frazema sa svakim od navedenih somatizama u sastavu, ukratko su izneseni dobiveni rezultati i spoznaje o tome na kakav se način shvaćanje tijela čovjeka u naivnoj slici svijeta realizira u poimanju dijelova tijela te o utjecaju tih shvaćanja na značenje frazema. Izdvojene su značenjski najbrojnije skupine i zajedničke pojave na razini semantike i strukture u frazemima obaju jezika.

Istraživanje je potvrdilo premisu o sličnosti somatskih frazema hrvatskog i ukrajinskog jezika. Utvrđeno je da u hrvatskom i ukrajinskom jeziku ima mnogo oblikom istih, ili vrlo sličnih, somatskih frazema sa sastavnicama *glava, oko* i *ruka*, koji također imaju isto ili vrlo slično značenje u dvama jezicima što je uvjetovano srodnošću dvaju jezika i pogleda na svijet dvaju naroda. Značenja somatskih frazema većinom su povezana s iskazivanjem prirodnih funkcija koje dijelovi tijela obavljaju, ili proizlaze iz gesta i mimičkih pokreta, koji su isto tako često prirodna reakcija tijela, pa su se tako značenja razvila na istom ili vrlo sličnom poimanju tjelesnih fenomena. S obzirom na to, možemo vidjeti da somatska sastavnica nije u potpunosti desemantizirana, nego somatizam, kao i kulturna simbolika dijelova tijela, u velikom broju slučajeva utječe na formiranje cjelokupnog značenja frazema. Praćenjem semantike frazema pokazalo se da razvoj značenja samih somatizama – od osnovnih prema prenesenim, pa i daljnjem formiranju značenja

višekomponentnih jezičnih jedinica kojima su oni sastavnica u dvama jezicima – ima sličan tijek. U velikom se broju slučajeva podudaraju i prenesena značenja, a samo rijetko je tijek razvoja značenja potpuno drugačiji u dvama jezicima.

Kod somatskih frazema primjećuje se česta pojava polisemije. Transformacije značenja koje se uočavaju kod somatskih frazema većinom se odvijaju u granicama iste domene. Tako, na primjer, u ekvivalentnim frazemima hrv. **svrbe ruke** *koga* i ukr. **руки сверблять** *кого*, zajednička značenjska osnova krije se u zajedničkoj komponenti pojave želje da se nešto učini, koja se izražava u više značenja: u obama jezicima u značenju 'želi izmlatiti *tko koga*', u hrvatskom 'očekuje *tko što* (obično novac)', a u ukrajinskom 'želi raditi *tko što*' i 'želi ovladati *tko čime,* želi prisvojiti *tko što*'.

Dio analiziranih frazema nastao je iz opisa funkcije dijela tijela ili geste ili mimičkog pokreta, pa i takvi izrazi imaju više značenja: značenje sintagme koja označava fizički pokret tj. gestu, a zatim i preneseno značenje frazema, a tih prenesenih značenja može biti i više, ovisno o uključenim metaforičkim procesima (hrv. **pružiti / pružati ruku** *komu*; ukr. **кліпати очима**). Kroz strukturu značenja možemo pratiti izražavanje određenih dubinskih fragmenata shvaćanja svijeta. Prostorni se odnosi, na primjer, verbaliziraju u frazemima sa sastavnicama *ruka* i *oko*, a to su temeljne opozicije *blizu/daleko*, *lijevo/desno*: udaljenost se povezuje s duljinom pogleda (hrv. **dokle oko seže**; ukr. **куди око сягає**), a blizina se iskazuje duljinom ruke (hrv. **nadohvat ruke**; ukr. **під рукою**, **рукою подати**). Značenje u opoziciji *lijevo/desno* uvjetovano je funkcijama ruke, može se pretpostaviti da je upravo fiziološka karakteristika postala uzrok razvoja negativnih značenja koja su povezana s označavanjem lijeve strane. Nadalje, somatskim se frazemima iskazuju i vremenske karakteristike koje ovise o ponašanju oka (hrv. **u tren oka**; ukr. **не зморгнувши оком**), a somatizmi nastupaju i u ulozi mjernih instrumenata te postaju indikatori količine (hrv. **od oka**, **preko glave**; ukr. **на око**, **з головою**).

Često frazemi pokazuju preklapanje fragmenata različitih sfera, pa uz somatski kod ekspliciraju i biljni, životinjski i dr. (hrv. **imati mušice u glavi**; ukr. **джмелі гудуть в голові**, **око в'яне**), što dokazuje da je metafora jedan od glavnih mehanizama u kognitivnim procesima.

Semantika somatskih frazema može prenositi davne arhetipove i mitološke predodžbe, na primjer, tzv. arhetip visokog prestiža i pognuta glava kao znak pokoravanja semantički su temelj za velik broj frazema (hrv. **narasti (porasti) / rasti u** *čijim* **očima**, **pokunjene glave**; ukr. **вирости / виростати в очах** *чиїх, кого*, **схиляти голову** *перед ким*); ideje o magijskoj moći očiju (hrv.

zle oči; ukr. **лихе око**) i ruku (hrv. **prošlo je (proći će, nestalo je, nestat će) kao rukom odneseno** *što*; ukr. **як (мов, немов** і т. ін **) рукою зняло** *що*).

Ovim se istraživanjem nastojalo doprinijeti frazeološkim istraživanjima i kontrastivnoj frazeologiji hrvatskog i ukrajinskog jezika. Budući da do danas ne postoji rad koji sustavno analizira somatsku frazeologiju navedenih jezika, ovaj rad doprinosi i somatskoj frazeologiji općenito. Osim toga, provedeno istraživanje ima i praktičnu primjenu u nastavi hrvatskog i ukrajinskog jezika kao stranog, kao i pri prevođenju, a materijal može poslužiti i u pripremi nastavno-metodičkih radova (priručnika, udžbenika) te u procesu izrade rječnika.

LITERATURA I IZVORI

Ajdačić, Nepop-Ajdačić 2014 = Айдачич Д. В., Непоп-Айдачич Л. В. 2014: Поређење српских и украјинских фразеологизама са компонентом ‘глава’, U: *Компаративні дослідження слов’янських мов і літератур. Пам’яті академіка Леоніда Булаховського,* Вип. 26., Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 3–8.

Ajdačić, Nepop-Ajdačić 2015 = Айдачич, Д., Непоп-Айдачич, Л. 2015: *Порівняльна сербсько-українська фразеологія: Навчальний посібник*, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Освіта України, Київ, 272 str.

Apresjan 1995 = Апресян, Ю. Д., 1995: Образ человека по данным языка: Попытка системного исследования, U: *Вопросы языкознания,* Выпуск 1, Москва, 37–67.

Arutjunova 1999 = Арутюнова, Н. Д. 1999: *Язык и мир человека, 2-е изд*., Языки русской культуры, Москва, 896 str.

Arutjunova 2000 = Арутюнова, Н. Д. 2000: Наивные размышления о наивной картине языка, U: *Язык о языке, Сборник статей*, Языки русской культуры, Москва, 7–22.

Bajburin, Toporkov 1990 = Байбурин, А. К., Топорков А. Л. 1990: *У истоков этикета*, Наука, Ленинград, 165 str.

Barcelona, A. 2002: Clarifying and Applying the Notions of Metaphor and Metonymy Within Cognitive Linguistics: An Update, U: *Cognitive linguistic research. Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast* (Ed. R. Dirven, R. Porings) Vol. 20, Mouton de Gruyter, New York, 207–279.

Barčot, B. 2017: *Lingvokulturologija i zoonimska frazeologija*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 395 str.

Borjak, Majerčyk 2003 = Боряк, О., Маєрчик, М. 2003: Тіло в контексті культурно-антропологічних студій: ретроспекція та сучасні підходи, U: *Тіло в текстах культур*, Національна Академія наук України, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського, Український етнологічний центр, Київ, 7–18.

Caran 2009 = Царан, М. 2009: Голова, сердце и душа в соматическом коде культуры (на примере русской и сербской фразеологии), U: *Romanoslavica XLV*, Universitatea din Bucureşti, Facultatea de limbi şi literaturi străine, Asociaţia slaviştilor din românia, Editura Universităţii din Bucureşti, 101–107.

Civ'jan 1990 = Цивьян, Т. 1990: *Лингвистические основы балканской модели мира*, Наука, Москва, 207 str.

Čagalj, I., Svitková, M. 2014: Tipologija frazeološke ekvivalencije na primjeru hrvatskih i slovačkih frazema s ihtionimskom sastavnicom, U: *Životinje u frazeološkom ruhu* (ur. Vidović Bolt, I.), FFpress, Zagreb, 1–15.

Dilparić 2012 = Дилпарић Б. 2012: О меронимији, U: *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини,* XLII (1), 279–307.

Dirven R., Verspoor, M. (ed.) 2004: *Cognitive Exploration of Language and Linguistics*, Second revised edition, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 277 str.

Djačenko 2008 = Дяченко, Н. М. 2008: *Номінативні поля соматизмів та відсоматичних утворень в українських діалектах*, дис. канд. філол. наук, Київ, 408 str.

Dolgopolov 1973 = Долгополов, Ю.А. 1973: *Сопоставительный анализ соматической фразеологии (на материале русского, английского и немецкого языков)*, дисс. канд. филол. наук, Казань, 263 str.

Dragićević 2003 = Драгићевић, Р. 2003: О неким особеностима партикуларизатора-уобличивача, U: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, XXXI (1), 137–146.

Dugandžić, А 2013а: Про специфіку мовної картини світу (на матеріалі фразеології хорватської та української мов), U: *Формування аксіологічного компонента у процесі професійної підготовки майбутніх педагогів: Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції*, РВВ КГУ, Євпаторія, Ялта, 129–134.

Dugandžić, A. 2013b: Соматичні фраземи з компонентом “рука” у хорватській і українській мовах, U: *Ucrainistica*, Випуск 11, ДВНЗ Криворізький національний університет, Кривий Ріг, 69–80.

Dugandžić, A. 2016: Somatski frazemi s komponentom oko/око u hrvatskom i ukrajinskom jeziku, U: *Лексикографията в началото на XXI в. Доклади от Седмата международна конференция по лексикография и лексикология*, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов”, София, 363–370.

Dugandžić, A., Petrovska, L. 2018: Семантичні конотації фразеологізмів з власними жіночими іменами в українській і хорватській мовах, U: *Slavofraz 2017 Имињата и фразеологијата / Имена и фразеология*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј” во Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески”, Skopje, 125–131.

Ekman, P. 2007: *Emotions Revealed: Recognizing Faces and Feelings to Improve Communication and Emotional Life*, 2nd edition, Holt Paperbacks, 320 str.

Fink, Ž. 1992/1993: Tipovi adjektivnih frazeologizama (na materijalu ruskog i hrvatskog jezika), U: *Filologija* 20–21, Zagreb, 91–101.

Fink, Ž. 1999: Uzvični frazemi-replike kojima se izražava čuđenje, U: *Teorija i mogućnosti primjene pragmalingvistike*, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb – Rijeka, 221–224.

Fink, Ž. 2000: Tipovi frazema-fonetskih riječi. U: *Riječki filološki dani*, Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka, 93–98.

Fink-Arsovski, Ž. 2002: *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*, FF press, Zagreb, 128 str.

Fink, Ž. 2007: Кого бережём как свой глаз, а кого как каплю воды (о хорватских фразеологизмах со значением 'заботливо беречь (хранить) кого, что'), U: *Frazeologija v jezikoslovju in drugih vedah*, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 137–150.

Frazer, J. G. 2002: *Zlatna grana – podrijetlo religijskih obreda i običaja*, Jesenski i Turk, Zagreb, 636 str.

Gak 1989 = Гак В. Г. 1989: О контрастивной лингвистике, U: *Новое в зарубежной лингвистике. Контрастивная лингвистика*. Вып. XXV., Прогресс, Москва, 5–17.

Gortan-Premk 1997 = Гортан-Премк, Д. 1997: *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*, Институт за српски језик САНУ, Београд, 189 str.

Gruševskyj 1990 = Грушевский, М. С. 1990: *Очерк истории украинского народа*, Лыбидь, Киев, 400 с.

Hrnjak, A. 2005: Geste i mimika kao izvor frazeologije (na primjeru hrvatske frazeologije), U: *Filologija*, br. 44, Zagreb, 29–50.

Hrnjak, A. 2017: *Frazeologija u rodnome okviru: rodni elementi u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji*, Knjigra, Zagreb, 444 str.

Hrnjak, A. 2018: I muškarci plaču, zar ne? O fizičkoj manifestaciji emocija u rodno obilježenoj frazeologiji hrvatskog i ruskog jezika, U: *Slavofraz 2016: Phraseologie und (naive) Psychologie / Phraseology and (naïve) psychology / Фразеология и (наивная) психология*, Verlag Dr. Kovač, Hamburg, 349–359.

Humboldt 1985 = Гумбольдт, В. 1985: *Язык и философия культуры*, Прогресс, Москва, 452 str.

Ivanov, Toporov 1965 = Иванов, В. В., Топоров, В. Н. 1965: *Славянские языковые моделирующие семиотические системы*, Наука, Москва, 248 str.

Ivanović 2018 = Ивановић, М. 2018: Соматизми као мерономи и партикуларизатори, на материјалу српског и украјинског језика, U: *Трагом славистичких истраживања професора Богољуба Станковића: међународни научни зборник радова*, 51–68.

Janic'ka 2007 = Яніцька, Н. 2007: Вивчення соматичної лексики в курсі української мови як іноземної, U: *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*, Випуск 2, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 114–118.

Jerolimov, I. 2000: *Frazeološki izrazi leksičkog polja Glave u talijanskom jeziku i njihovi ekvivalenti u hrvatskom*, magistarski rad, 164 str.

Judkin-Ripun 2003 = Юдкін-Ріпун, І. 2003: Соматична семантика за етимологічними параметрами, U: *Тіло в текстах культур*, Національна Академія наук України, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, Український етнологічний центр, Київ, 196–204.

Kočergan 2001 = Кочерган, М. П. 2001: Контрастивна семантика на порозі нового тисячоліття, U: *Проблеми зіставної семантики: Зб. наук. статей*, вип. 5, КДЛУ, Київ, 3–8.

Kovačević, B. 2012: *Hrvatski frazemi* od glave do pete, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 381 str.

Kovačević, B., Ramadanović, E. 2018: Izražavanje negativnih primarnih emocija u hrvatskoj frazeologiji, U: *Slavofraz 2016: Phraseologie und (naive) Psychologie / Phraseology and (naïve) psychology / Фразеология и (наивная) психология*, Verlag Dr. Kovač, Hamburg, 160–170.

Kovšova 2012 = Ковшова, М. 2012: *Лингвокультурологический метод во фразеологии: коды культуры*, Книжный Дом Либроком, Москва, 456 с.

Ladan, T. 2006: *Etymologicon. Tumač raznovrsnih pojmova*, Masmedia, Zagreb, 943 str.

Lado, R. 1957: *Linguistics across cultures: Applied linguistics for language teachers*, University of Michigan Press, 141 str.

Larin 1961 = Ларін, Б. О. 1961: Про народну фразеологію, *Праці X Республіканської діалектологічної наради*, Вид-во АН УРСР, Київ, s. 52

Levčenko 2005 = Левченко, О. П. 2005: *Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект*, ЛРІДУ НАДУ, Львів, 352 с.

Masaljeva 2010 = Масалева, Н. В. 2010: *Соматизмы в русской языковой картине мира,* автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Иваново, 15 str.

Maslova 2001 = Маслова, В. А. 2001: *Лингвокультурология*, Издательский центр „Академия”, Москва, 208 str.

Matešić, J. 1982/1983: Frazem kao posljedica značenjske preinake riječi, U: *Filologija*, 11, Zagreb, 405–413.

Menac, A. 1970/1971: O strukturi frazeologizma, U: *Jezik*, god. XVIII, br. 1, Zagreb, 1–4.

Menac, A. 1994: Frazeologija u različitim tipovima jednojezičnih hrvatskih rječnika, U: *Filologija* 22-23, Zagreb, 161–168.

Menac, A. 2007: *Hrvatska frazeologija*, Knjigra, Zagreb, 270 str.

Mojsejenko 2015 = Мойсеєнко, Л. 2015: Соматизми в українській, німецькій та польській мовах із компонентом найменування «частина тіла людини», U: *Київські полоністичні студії, Збірник наукових праць,* Т. XXVI, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", Київ, 410–415.

Mokijenko 1980 = Мокиенко, В. М. 1980: *Славянская фразеология*, Высшая школа, Москва, 207 стр.

Mokijenko 2009 = Мокиенко, В. М. 2009: *Образы русской речи. Историко-этимологические очерки фразеологии*, Флинта-Наука, Москва, 464 str.

Nedaškovskaja 2018 = Недашковская, Т. 2018: Фразеологизмы с компонентами *сердце* и *глаз* в наивной картине мира украинцев, U: *Slavofraz 2016: Phraseologie und (naive) Psychologie / Phraseology and (naïve) psychology / Фразеология и (наивная) психология*, Verlag Dr. Kovač, Hamburg, 275–286.

Opašić, M., Spicijarić Paškvan, N. 2018: A comparison of the phraseological description of the emotion of anger in Croatian and Hungarian, U: *Slavofraz 2016: Phraseologie und (naive)*

Psychologie / Phraseology and (naïve) psychology / Фразеология и (наивная) психология, Verlag Dr. Kovač, Hamburg, 227–239.

Pease, A., Garner, A. 2002: *Talk Language: How to Use Conversation for Profit and Pleasure*, Orion Publishing, London, 192 str.

Petrovs'ka 2010 = Петровська, Л. 2010: "Поцілунок" у вербальному і невербальному текстах: семантичні аспекти (на матеріалі болгарської мови), U: *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: Пам'яті академіка Леоніда Булаховського*, Випуск 11, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 136–142.

Petrovs'ka 2012 = Петровська, Л. 2012: Мовна концептуалізація просторових відношень (на прикладі української та сербської фразеології), U: *Славистика*, књига XVI, Славистичко друштво Србије, Филолошки факултет, Београд, 199–205.

Petrovs'ka 2014 = Петровська, Л. 2014: *Невербальні засоби спілкування крізь призму болгарської фразеології*, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Освіта України, Київ, 186 str.

Pokrovskaja 2003 = Покровская, Е. А. 2003: Человек в языке и культуре: новые аспекты изучения, U: *Антропоцентрическая парадигма в филологии*, Ч. 2: Филология, Ставрополь, 11–18.

Popova 2002 = Попова, А. Р. 2012: Выражение символики «рука – согласие на брак» в лексике и фразеологии русского языка, U: *Фразеология и миропонимание народа: матер. междунар. науч. конф. в 2-х ч., Ч. 1., Фразеологическая картина мира*, Изд-во ТГПУ им. Л. Н. Толстого, Тула, 158–163.

Popović, M. 1980: O frazemu i zamjenljivosti njegovih elemenata, U: *Iz frazeološke problematike,* Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta, Zagreb 47–55.

Popović, M., Trostinska, R. I. 1987: Pokušaj određivanja tipoloških i genetskih podudarnosti u petnaest frazeologizama hrvatskosrpskog, ruskog, ukrajinskog, češkog, poljskog i slovačkog jezika, U: *Radovi zavoda za slavensku filologiju, 22*, Zagreb, 67–84.

Popović, M., Trostinska, R. 1996: Vizualnost u frazeologizmima, U: *Dometi: Znanstveno-kulturna smotra*, Rijeka, 109–112.

Popović, M., Trostinska, R. I. 1997: Tekst kao raznolikost ostvarenih jezičnih postava – frazeologizam i poslovica, U: *Zbornik HDPL «Tekst i diskurz»*, Zagreb, 279–284.

Popović, M., Trostinska, R. 1998: Neke hrvatsko-ukrajinsko-ruske frazeološke paralele, U: *Riječ*, 1, Rijeka, 72–76.

Popović, M., Trostinska, R. 2003: Frazeologizmi: 1. Inverzivni ili reverzibilni. 2. Međujezična frazeološka homonimija. 3. Homoleksija, U: *Psiholingvistika i kognitivna znanost u hrvatskoj primijenjenoj lingvistici*, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Graftrade, Zagreb-Rijeka, 625–634.

Postovalova 1999 = Постовалова, В. И. 1999: Лингвокультурология в свете антропологической парадигмы (к проблеме оснований и границ современной фразеологии), U: *Фразеология в контексте культуры*, Языки русской культуры, Москва, 25–33.

Potebnja 1960 = Потебня, А. А. 1960: *О некоторых символах в славянской народной поэзии*, Типография «Мирный труд», Харьков, 245 с.

Potebnja 1976 = Потебня, А. А. 1976: *Эстетика и поэтика*, Искусство, Москва, 614 с.

Rusanovs'ka 2009 = Русановська, Т. 2009: Фреймова семантика та теорія лексико-семантичного поля у дослідженні сленгових вторинних номінацій соматизмів, U: *Наукові записки, Випуск 81 (4), серія Філологічні науки (Мовознавство)*, РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, Кіровоград, 6–11.

Samojlovyč 2002 = Самойлович, Л. В. 2002: Відображення кінетичних засобів невербального спілкування в українських фразеологізмах, U: *Культура народов Причерноморья*, Т. 37, 173–175.

Sapir, E. 1949: *Language. An Introduction to the Study of Speech*, A Harvest Book, New York, 255 str.

Savčenko 2013 = Савченко, Л. В., 2013: *Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти*, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, Сімферополь, 599 str.

Selivanova 2004 = Селіванова, О. 2004: *Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти)*, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Київ-Черкаси, 276 str.

Sknar 1978 = Скнар, В. Ф. 1978: *Глагольные соматические фразеологизмы современного английского языка (в сопоставлении с однотипными единицами украинского языка)*, автореф. дис. канд. филол. наук, Нежин, 25 str.

Sknarev 2006 = Скнарев, Д. С. 2006: *Фразеологизмы русского языка с компонентами-соматизмами: Проблемы семантики и прагматики*, автореферат дис. канд. филол. наук, Челябинск, 23 str.

Skorobagat'ko 2009 = Скоробагатько, Н. О. 2009: *Концептуалізація фразеологічного соматичного коду в східнослобожанських і східностепових говірках*, дис. канд. філол. наук, Луганськ, 336 str.

Skrypnyk 1973 = Скрипник, Л.Г. 1973: *Фразеологія української мови*, Наукова думка, Київ, 280 str.

Skrypnik, I. 2009 = Скрипнік, І. Ю. 2009: *Соматичні фразеологічні одиниці із значенням інтерперсональних відносин: структурно-семантичні та функціональні характеристики*, автореферат канд. дис., Харківський Національний Університет імені В. Н. Каразіна, Харків, 21 str.

Stanojević, M. M. (ur.) 2014: *Metafore koje istražujemo. Suvremeni uvidi u konceptualnu metaforu*, Srednja Europa, Zagreb, 299 str.

Strilec' 2003 = Стрілець, Н. Я. 2003: *Структурні та функціонально-семантичні особливості соматичних фразем у романських мовах*, автореферат канд. дис, Київський Національний Університет імені Тараса Шевченка, Київ, 16 str.

Šelestjuk 1997 = Шелестюк, Е. В. 1997: О лингвистическом исследовании символа (обзор литературы), U: *Вопросы языкознания*, № 4, 125–142.

Telija 1996 = Телия, В. Н. 1996: *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*, Языки русской культуры, Москва, 288 str.

Telija 1999 = Телия, В. Н. 1999: Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры, U: *Фразеология в контексте культуры*, Языки русской культуры, Москва 13–23.

Tolstova 2007 = Толстова, О. Л. 2007: *Лінгвокогнітивні особливості соматичних фразеологізмів іспанської мови*, автореферат канд. дис., Київський Національний Університет імені Тараса Шевченка, Київ, 16 str.

Trako, T. 2007: Simbol ruke. Razmatranja o pojavi i značaju simbola ruke u kontekstu svakodnevne komunikacije, U: *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline,* Vol. 16, br. 1, Zagreb, 35–57.

Trostinska 1982 = Тростинська, Р. І. 1982: Фразеологічні паралелі в українській і сербохорватській мовах, U: *Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами*, тези доп. респ. конф., Ужгород, 214–215.

Užčenko, Užčenko 2007 = Ужченко, В. Д., Ужченко, Д. В. 2007: *Фразеологія сучасної української мови. Навчальний посібник,* Знання, Київ, 494 str.

Vajntraub 1975 = Вайнтрауб, Р. М. 1975: Опыт сопоставления соматической фразеологии в славянских языках, U: *Труды Самаркандского университета. Вопросы фразеологии*, выпуск 288 (9).

Vakk 1964 = Вакк, Ф. 1964: *О соматической фразеологии в современном эстонском литературном языке*, автореф. дис. канд. филол. наук, Tallin, 30 str.

Veljanovska 2006 = Велјановска К. 2006: *Фразеолошките изрази во македонскиот јазик со осврт на соматската фразеологија*, Македонска ризница, Куманово, 155 str.

Vidović Bolt, I. 2004: *Frazemi sa zoonimskom sastavnicom u poljskom i hrvatskom jeziku*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 281 str.

Vidović Bolt, I. 2017: Koncept brižljivosti u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji, U: *Život mora biti djelo duha*, Disput, Zagreb, 345–356.

Vidović Bolt, I. 2018: Tko se ljuti u hrvatskoj i poljskoj animalističkoj frazeologiji? U: *Slavofraz 2016: Phraseologie und (naive) Psychologie / Phraseology and (naïve) psychology / Фразеология и (наивная) психология*, Verlag Dr. Kovač, Hamburg, 241–248.

Vidović Bolt, I. 2019: Frazemi – prevoditeljski kamen spoticanja, U: *Slavofraz 2018: Frazeologija, učenje i poučavanje*, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Rijeka 345–360.

Vinogradov 1946 = Виноградов, В. В. 1946: Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины, U: *Избранные труды. Лексикология и лексикография*, Наука, Москва, 1977.

Vinogradov 1947 = Виноградов, В. В. 1947: Об основных типах фразеологических единиц в русском языке, U: *Избранные труды. Лексикология и лексикография*, Наука, Москва, 1977.

Vinogradov 1953 = Виноградов, В. В. 1953: Основные типы лексических значений слова, U: *Избранные труды. Лексикология и лексикография*, Наука, Москва, 1977.

Vlasova 2001 = Власова, И. В. (от. ред.) 2001: *Русский Север: этническая история и народная культура XII-XX века*, Российская академия наук, Институт этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая, Наука, Москва, 848 str.

Volos, R. 1995: *Ruska neverbalna komunikacija*, Znanstvena biblioteka HFD, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 157 str.

Wierzbicka 1999 = Вежбицкая, А. 1999: *Семантические универсалии и описание языков*, Языки русской культуры, Москва, 780 str.

Wierzbicka 2001 = Вежбицкая, А. 2001: *Понимание культур через посредство ключевых слов*, Языки славянской культуры, Москва, 288 str.

Žukov 1978 = Жуков, В.П. 1978: *Семантика фразеологических оборотов*, Просвещение, Москва, 160 str.

RJEČNICI I PRIRUČNICI:

Chevalier J., Gheerbrant A. 1994: *Rječnik simbola. Mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*, Četvrto prošireno izdanje, Nakladni zavod Matice hrvatske: Mladost, 871 str.

Colin, D. 2004: *Rječnik simbola, mitova i legendi*, Naklada Ljevak, Zagreb, 528 str.

E = Ladan, T. 2006: *Etymologicon. Tumač raznovrsnih pojmova*, Masmedia, Zagreb, 943 str.

Fink Arsovski, Ž., Kovačević, B., Hrnjak A. 2010: *Bibliografija hrvatske frazeologije + CD s popisom frazema analiziranih u znanstvenim i stručnim radovima*, Knjigra, Zagreb, 99 str.

FRHSJ = Matešić, J. 1982: *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 808 str.

FSUM1 = Фразеологічний словник української мови (гол. ред. Паламарчук), К. I, Наукова думка, Київ, 1993, 528 str.

FSUM2 = Фразеологічний словник української мови (гол. ред. Паламарчук), К. II, Наукова думка, Київ,1993, 529-982 str.

Gluhak, A. 1993: *Hrvatski etimološki rječnik*, August Cesarec, Zagreb, 832 str.

HER = Hrvatski enciklopedijski rječnik, Novi liber, Zagreb, 2003, 1583 str.

HFR = Menac, A., Fink-Arsovski, Ž., Venturin, R. 2014: *Hrvatski frazeološki rječnik*, Naklada Ljevak, Zagreb, 800 str.

HFRR = Menac, A., Fink-Arsovski, Ž., Venturin, R. 2003: *Hrvatski frazeološki rječnik*, Naklada Ljevak, Zagreb, 414 str.

HRUFR = Menac, A., Trostinska, R. I. 1993: *Hrvatsko-rusko-ukrajinski frazeološki rječnik*, 2. izdanje, Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 140 str.

HSRPF = Fink-Arsovski, Ž. 2006: *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema* (u suautorstvu s E. Kržišnik, S. Ribarovom, T. Dunkovom, N. Kabanovom, I. Mironovom Blažinom, R.

Trostinskom, A. Spagińskom Pruszak, I. Vidović Bolt, D. Sesar, M. Dobrikovom, M. Kursar), Knjigra, Zagreb, 439 str.

Makovskyj 1996 = Маковский, М. М. 1996: *Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках. Образ мира и миры образов*, Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, Москва, 416 str.

OEJLZ5 = *Opća enciklopedija Jugoslavenskog Leksikografskog zavoda*, Šentija, J. (gl. ur.) svezak 5, Zagreb, 1979, 750 str.

OEJLZ6 = *Opća enciklopedija Jugoslavenskog Leksikografskog zavoda*, Šentija, J. (gl. ur.) svezak 6, Zagreb, 1980, 766 str.

RHSF = Kovačević, B., 2012: *Hrvatski frazemi od glave do pete*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 284-349.

SD1 = *Славянские древности. Этнолингвистический словарь* (под ред. Н. И. Толстого), Т. 1, Международные отношения, maknuti navodnike Москва, 1995, 584 str.

SD4 = *Славянские древности. Этнолингвистический словарь* (под ред. Н. И. Толстого), Т. 4, Международные отношения, Москва, 2009, 655 str.

SD5 = *Славянские древности. Этнолингвистический словарь* (под ред. Н. И. Толстого), Т. 5, Международные отношения, Москва, 2012, 729 str.

SFUM = Винник, В. О. (ред.) 2003: *Словник фразеологізмів української мови* (Білоноженко В. М., Гнатюк І. С., Дятчук В. В., Неровня, Н. М., Федоренко Т. О.), Наукова думка, Київ, 1097 str.

Telija (ur.) 2006 = *Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий*. (отв.ред. В.Н.Телия), АСТ-ПРЕСС КНИГА, Москва, 2006, 784 str.

SUM1 = *Словник української мови*, Т.1, Академія наук Української РСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Наукова думка, Київ, 1970, 799 str.

SUM2 = *Словник української мови*, Т.2, Академія наук Української РСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Наукова думка, Київ, 1971, 550 str.

SUM3 = *Словник української мови*, Т.3, Академія наук Української РСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Наукова думка, Київ, 1972, 744 str.

SUM4 = *Словник української мови*, Т.4, Академія наук Української РСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Наукова думка, Київ, 1973, 840 str.

SUM5 = *Словник української мови*, Т.5, Академія наук Української РСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Наукова думка, Київ, 1974, 840 str.

SUM6 = *Словник української мови*, Т.6, Академія наук Української РСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Наукова думка, Київ, 1975, 832 str.

SUM7 = *Словник української мови*, Т.7, Академія наук Української РСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Наукова думка, Київ, 1976, 723 str.

SUM8 = *Словник української мови*, Т.8, Академія наук Української РСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Наукова думка, Київ, 1977, 927 str.

SUM9 = *Словник української мови*, Т.9, Академія наук Української РСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Наукова думка, Київ, 1978, 916 str.

SUM10 = *Словник української мови*, Т.10, Академія наук Української РСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Наукова думка, Київ, 1979, 658 str.

SUM11 = *Словник української мови*, Т.11, Академія наук Української РСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Наукова думка, Київ, 1980, 699 str.

ELEKTRONIČKI IZVORI:

BFIHJJ = *Baza frazema hrvatskoga jezika* (http://frazemi.ihjj.hr/)

Fink Arsovski, Ž., Kovačević, B., Hrnjak A. 2017: *Bibliografija hrvatske frazeologije, Frazeobibliografski rječnik :(http://www.knjigra.hr/wp-content/uploads/2017/12/ bibligraf_hrv_fraz-frazeolos_rjec.pdf)*

G = mrežni pretraživač Google (www.google.hr)

Hrvatski jezični portal (http://hjp.znanje.hr/)

hrWaC = Hrvatski mrežni korpus (http://nlp.ffzg.hr/resources/corpora/hrwac/)

RIZNICA = *Hrvatska jezična riznica* (http://riznica.ihjj.hr/)

ŽIVOTOPIS

Ana Dugandžić rođena je 5. lipnja 1979. godine u Čakovcu. Nakon završene jezične gimnazije 1997. godine upisuje studij Engleskoga jezika i književnosti i Ukrajinskoga jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Diplomirala je 2003. godine s temom *Дієприкметник і дієприслівник*.

U razdoblju od 2003. do 2007. godine radila je kao profesor engleskoga jezika u školi stranih jezika Sova, a od 2007. do 2010. godine na radnom mjestu prevoditelja u tvrtki PricewaterhouseCoopers. Istovremeno, od 2005. do 2010. radila je i kao vanjski suradnik na Katedri za ukrajinski jezik Odsjeka za istočnoslavenske jezike i književnosti Filozofskoga fakulteta u Zagrebu.

Od svibnja 2010. godine zaposlena je kao lektor za ukrajinski jezik na Odsjeku za istočnoslavenske jezike i književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, a 2015. godine izabrana je u nastavno zvanje višeg lektora.

Od studentskih dana aktivno se bavi i prevođenjem s engleskoga i ukrajinskoga jezika te je prevoditelj brojnih stručnih i znanstvenih radova, kao i nekoliko romana ukrajinske književnosti.

Sudjelovala je na više međunarodnih stručnih i znanstvenih skupova te kao autor ili koautor objavila 12 stručnih, preglednih ili znanstvenih radova.

Član je Hrvatskog filološkog društva i Hrvatskog društva sveučilišnih lektora.

POPIS OBJAVLJENIH RADOVA:

Dugandžić, A., Petrovska, L. 2018b: Зіставна характеристика української і хорватської лексики в соціокультурному аспекті (до питання про міжмовну еквівалентність), U: *Ukrajinistika na Sveučilištu u Zagrebu: 20 godina*, FF press, Zagreb, 302–311.

Dugandžić, A., Petrovska, L. 2018a: Семантичні конотації фразеологізмів з власними жіночими іменами в українській і хорватській мовах, U: *Slavofraz 2017 Имињата и фразеологијата / Имена и фразеология*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј” во Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески”, Skopje, 125–131.

Dugandžić, A. 2016b: Doprinos Milenka Popovića frazeologiji, U: *Slavenska filologija, prilozi jubileju prof. em. Milenka Popovića*, FFpress, Zagreb, 73–79.

Dugandžić, A. 2016a: Somatski frazemi s komponentom oko/око u hrvatskom i ukrajinskom jeziku, U: *Лексикографията в началото на XXI в. Доклади от Седмата международна конференция по лексикография и лексикология* (София, 15-16 октомври 2015 г.), Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов", София, 363–370.

Dugandžić, A., Petrovska, L. 2015: Concept for Ukrainian language textbook for Croatian students (in terms of learning a closely related language), U: *Journal of Foreign Language Teaching and Applied Linguistics, 2* (2), IBU repository.

Dugandžić, A., Pavlešen, D. 2014: Вивчення української мови як іноземної в Загребському університеті (сучасний стан і розвиток україністики в Хорватії), U: *Теорія і практика викладання української мови як іноземної, Випуск 9*, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 268–278.

Dugandžić, A., Pavlešen, D. 2013c: Зозуля у мовній картині світу хорватів і українців, U: *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур пам'яті академіка Леоніда Булаховського*, Випуск 22, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 42–51.

Dugandžić, A. 2013b: Соматичні фраземи з компонентом "рука" у хорватській і українській мовах, U: *Ucrainistica, Випуск 11*, ДВНЗ Криворізький національний університет, Кривий Ріг, 69–80.

Dugandžić, A 2013a: Про специфіку мовної картини світу (на матеріалі фразеології хорватської та української мов), U: *Формування аксіологічного компонента у процесі професійної підготовки майбутніх педагогів: Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції*, Євпаторія, РВВ КГУ, Ялта, 129–134.

Dugandžić, A 2012: Україністика на філософському факультеті Загребського університету, U: *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови, Випуск 9*, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 195–198.

Dugandžić, A., Pavlešen, D. 2012: Елементи гри на уроках української мови в початкових класах, U: *Теорія і практика викладання української мови як іноземної, Випуск 7*, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 64–70.

Dugandžić, A 2011: Контрастивні дослідження української фразеології в Хорватії, U: *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур пам'яті академіка Леоніда Булаховського, Випуск 16*, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 52–64.